

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ
імені АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА

Питання боротьби зі злочинністю

Вопросы борьбы с преступностью

Issues of crime prevention

Збірник наукових праць

Видається з 1997 року

Випуск 40

Харків
«Право»
2020

*Рекомендовано до друку вченою радою Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України
(постанова № 5 від 25.11.2020 р.)*

*Мова видання: українська, англійська, російська
Сфера розповсюдження: загальнодержавна, зарубіжна*

*Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 23672-13512ПР
від 21.11.2018 р.*

*Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 17.03.2020 р. № 409
збірник наукових праць «Питання боротьби зі злочинністю»
включено до переліку фахових видань України*

Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. – Харків : Право, 2020. – Вип. 40. – 156 с.

Засновники

Національна академія правових наук України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Видавець

Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Редакційна колегія:

*Б. М. Головкін (головний редактор), В. С. Батиргарєєва (заст. головного редактора),
С. В. Агієвець (Білорусь), П.-А. Альбрехт (Німеччина), Є. Ю. Бараши, Т. Бірмонтісне (Литва), В. І. Борисов,
К. Віак (Польща), Т. Б. Вільчик, М. Галашка (Польща), І. В. Гловюк, В. В. Голина, С. Кайа (Латвія),
В. Мамадов (Азербайджан), В. І. Маринів, М. В. Троцька, О. Г. Шило*

***Науковий редактор: В. С. Батиргарєєва
Відповідальна за випуск: Д. І. Клепка***

Адреса редакційної колегії: вул. Пушкінська, 49, Харків, 61002
тел.: (057) 715-62-08, 700-65-81

*Рекомендовано к печати ученым советом Научно-исследовательского института
изучения проблем преступности имени академика В. В. Сташиса
Национальной академии правовых наук Украины
(постановление № 5 от 25.11.2020 г.)*

*Языки издания: украинский, английский, русский
Сфера распространения: общегосударственная, зарубежная*

*Свидетельство о государственной регистрации КВ № 23672-13512ПП
от 21.11.2018 г.*

*Согласно приказу Министерства образования и науки Украины от 17.03.2020 г. № 409
сборник научных трудов «Вопросы борьбы с преступностью»
включен в перечень профессиональных изданий Украины*

Вопросы борьбы с преступностью : сб. науч. тр. / редкол.: В. И. Борисов и др. – Харьков : Право, 2020. –
Вып. 40. – 156 с.

Основатели

Национальная академия правовых наук Украины
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого
Научно-исследовательский институт изучения проблем преступности
имени академика В. В. Сташиса НАПрН Украины

Издатель

Научно-исследовательский институт изучения проблем преступности
имени академика В. В. Сташиса НАПрН Украины

Редакционная коллегия:

*Б. Н. Головкин (главный редактор), В. С. Батыргареева (зам. главного редактора),
С. В. Агиевец (Беларусь), П.-А. Альбрехт (Германия), Е. Ю. Бараиш, Т. Бирмонтине (Литва), В. И. Борисов,
К. Виак (Польша), Т. Б. Вильчик, М. Галашка (Польша), И. В. Гловюк, В. В. Голина, С. Кайя (Латвия),
В. Мамадов (Азербайджан), В. И. Марынив, М. В. Троцкая, О. Г. Шило*

***Научный редактор: В. С. Батыргареева
Ответственная за выпуск: Д. И. Клепка***

Адрес редакционной коллегии: ул. Пушкинская, 49, Харьков, 61002
тел.: (057) 715-62-08; 700-65-81

*Recommended for publication by the Academic Council of the Academician Stashis Scientific
Research Institute for the Study of Crime Problems
National Academy of Law Sciences of Ukraine
(Resolution No 5 of 25.11.2020)*

*Language of publication: Ukrainian, English, Russian
Sphere of distribution: national, foreign*

*The certificate of the state registration KB № 23672-13512IIP
of 21.11.2018*

*According to the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of 17.03.2020 No 409
collection of scientific papers "Issues of crime prevention"
is included in the list of professional publications of Ukraine*

Issues of crime prevention : col. of sci. papers / editor board.: V. I. Borysov etc. – Kharkiv : Pravo, 2020. – Issue 40. – 156 p.

Founders

National Academy of Law Sciences of Ukraine
Yaroslav Mudriy National Law University
Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems
National Academy of Law Sciences of Ukraine

Publisher

Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems
National Academy of Law Sciences of Ukraine

Editor board:

*B. M. Holovkin (editor in chief), V. S. Batyrgareieva (deputy editor in chief),
S. V. Ahiyevets (Belarus), P.-A. Albrecht (Germany), Ye. Yu. Barash, T. Birmontiene (Lithuania), V. I. Borysov,
K. Wiak (Poland), T. B. Vilchuk, M. Galazka (Poland), I. V. Hloviuk, V. V. Golina, S. Kaija (Latvia),
V. Mamadov (Azerbaijan), V. I. Maryniv, M. V. Trotska, O. H. Shylo*

Scientific editor: V. S. Batyrgareieva

Managing editor: D. I. Klepka

Address of the editorial board: Pushkinska st., 49, Kharkiv, 61002
tel.: (057) 715-62-08; 700-65-81

ЗМІСТ

Від редакційної колегії	8
-------------------------------	---

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Батиргарєєва В. С., Борисов В. І., Євтєєва Д. П., Калініна А. В., Колодяжний М. Г., Шрамко С. С. Поширення пандемії COVID-19 в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми	9
Батиргарєєва В. С. Щодо правових, інституційних та наукових складових протидії корупції в Україні	23
Моторигіна М. Г. Стандарти здійснення ефективного захисту захисником у кримінальному провадженні	33
Трофименко В. М., Зусь В. В. Забезпечення прав особи під час прийняття рішення про її видачу	40
Шаренко С. Л. Проблемні питання здійснення судового контролю при оскарженні повідомлення про підозру	47
Кленка Д. І. Індикатори якості кримінального процесуального законодавства, що регулює порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування	54
Копйова І. А. Особливості призначення покарання співучасникам кримінального правопорушення	62
Ковалів М. В., Єсімов С. С. Курсанти закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання МВС України – суб'єкти державної служби в поліції	73

ТРИБУНА ДОКТОРАНТА, АСПРАНТА І ЗДОБУВАЧА

Бабич А. О. Форми взаємодії між суб'єктами необережного співзаподіяння	81
Бєседа Г. В. Проблемні питання оскарження рішень, постановлених у судовому контрольному провадженні	88
Березюк В. В. Співвідношення засад гласності та фіксування судового провадження	99
Григоренко А. О. Використання методів реконструкції та моделювання в слідчій діяльності: постановка проблеми та співвідношення понять	108
Олійниченко А. Є. Домашнє насильство як передумова застосування обмежувальних заходів за Кримінальним кодексом України	117
Яковлева В. С. Втручання в діяльність судових органів в Україні: оцінка сучасного стану	126
Сокальська О. В. Пенітенціарна система Джеремі Бентама: нереалізований проєкт «ідеальної в'язниці»	132
Байдалінова А. Ю. Кількісний вимір професійної віктимізації в Україні	147

СОДЕРЖАНИЕ

От редакционной коллегии	8
--------------------------------	---

НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Батыргареева В. С., Борисов В. И., Евтеева Д. П., Калинина А. В., Колодяжный М. Г., Шрамко С. С. Распространение пандемии COVID-19 в Украине: социально-правовые и криминологические проблемы	9
Батыргареева В. С. Касаемо правовых, институциональных и научных составляющих противодействия коррупции в Украине.....	23
Моторыгина М. Г. Стандарты осуществления эффективной защиты защитником в уголовном производстве	33
Трофименко В. М., Зуев В. В. Обеспечение прав лица при принятии решения о выдаче.....	40
Шаренко С. Л. Проблемные вопросы осуществления судебного контроля при обжаловании уведомления о подозрении	47
Кленка Д. И. Индикаторы качества уголовного процессуального законодательства, регулирующего порядок обжалования решений, действий или бездействия во время досудебного расследования	54
Копьёва И. А. Особенности назначения наказания соучастникам уголовного правонарушения	62
Ковалив М. В., Есимов С. С. Курсанты заведений высшего образования со специфическими условиями обучения МВД Украины – субъекты государственной службы в полиции	73

Трибуна докторанта, аспиранта и соискателя

Бабич А. О. Формы взаимодействия между субъектами неосторожного сопричинения.....	81
Беседа А. В. Проблемные вопросы обжалования решений, принятых в судебном контрольном производстве	88
Березюк В. В. Соотношение принципов гласности и фиксации судебного производства.....	99
Григоренко А. А. Использование методов реконструкции и моделирования в следственной деятельности: постановка проблемы и соотношение понятий.....	108
Олійниченко А. Е. Домашнее насилие как предпосылка применения ограничительных мер по Уголовному кодексу Украины	117
Яковлева В. С. Вмешательство в деятельность судебных органов в Украине: оценка современного состояния.....	126
Сокальская Е. В. Пениitenciарная система Джереми Бентама: нереализованный проект «идеальной тюрьмы».....	132
Байдалинова А. Ю. Количественное измерение профессиональной виктимности в Украине.....	147

CONTENTS

From the editorial board	8
--------------------------------	---

SCIENTIFIC RESEARCH

<i>Batyrgareieva V. S., Borysov V. I., Yevtieieva D. P., Kalinina A. V., Kolodyazhny M. G., Shramko S. S.</i> Spread of the COVID-19 pandemic in Ukraine: socio-legal and criminological problems.....	9
<i>Batyrgareieva V. S.</i> Regarding the legal, institutional and scientific components of counteraction against corruption in Ukraine	23
<i>Motoryhina M. G.</i> Standards for the implementation of effective defence in the criminal proceedings	33
<i>Trofimenko V. M., Zuiev V. V.</i> Ensuring the rights of the person when making a decision on his extradition	40
<i>Scharenko S. L.</i> Problematic issues of judicial control when appealing a notice of suspicion	47
<i>Klepka D. I.</i> Indicators of the quality of criminal procedural legislation which regulates the procedure for appealing decisions, actions or inactivity during the pre-trial investigation	54
<i>Kopyova I. A.</i> Special aspects of the assignment of punishment for accomplices of a criminal offense	62
<i>Kovaliv M. V., Yesimov S. S.</i> Cadets of higher education institutions with specific training conditions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine – subjects of public service of the police.....	73

POSTDOCTORAL AND PH. D. STUDENTS' TRIBUNE

<i>Babych A. O.</i> Forms of interaction between subjects of reckless co-cousality	81
<i>Biesida H. V.</i> Problematic issues of appealing against decisions made in court control proceedings	88
<i>Berezyuk V. V.</i> Correlation between the principle of publicity and fixation of court proceedings.....	99
<i>Hryhorenko A. O.</i> The use of methods of reconstruction and modeling in investigative activities: problem statement and the relationship of concepts.....	108
<i>Oliinychenko A. Ye.</i> Domestic violence as a precondition for the application of restrictive measures under the Criminal Code of Ukraine	117
<i>Yakovleva V. S.</i> Interference in the activities of the judiciary in Ukraine: an assessment of the current situation	126
<i>Sokalska O.</i> Jeremy Bentham's Penitentiary System: The Unrealized Project of the Ideal Prison.....	132
<i>Baidalinova A. Yu.</i> Quantitative measurement of professional victimization in Ukraine	147

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Дві тисячі двадцятий рік для української юридичної науки виявився дуже врожайним. Окрім проблем, котрі постійно знаходилися й знаходяться у фокусі уваги вітчизняних фахівців, з'явилися й ті, які для України, втім як і для всього світу, одразу стали мейнстримовими. І науковці одразу перейнялися необхідністю їх розробки. Тому й не випадково, що цей номер збірника представлений, з одного боку, традиційними для етапу «нормальної», за словами Томаса Куна, науки питаннями, а саме: питаннями протидії корупції, індикаторів якості кримінального процесуального законодавства, забезпечення прав особи у кримінальному провадженні та ін. А з другого боку, починаючи із цього випуску все голосніше лунає риторика нової соціально-правової парадигми, в якій віднині перебуватиме наше суспільство. Ця парадигма соціальної ізоляції та дистанціювання, інфодемії і діджиталізації на пряму пов'язана із глобальними викликами, які вплинули і, на жаль, продовжать впливати на буття цілих держав і життя кожної людини. Усвідомлення такої неминучості викликає необхідність розгортання інтенсивних пошуків у напрямку нейтралізації цих негативних викликів. Без сумніву, однією із таких тем, в якій актуалізуються відповідні завдання, є тема «Соціально-правові та кримінологічні наслідки поширення пандемій та шляхи їх усунення в Україні», що розробляється в нашому Інституті на замовлення Національного фонду досліджень України. Отже, піонерам цих наукових розвідок, звісно ж, потрібен фаховий авторитетний майданчик, яким і є наш збірник.

Виходячи із представленої тематики статей, ми, редакційна колегія, формуємо обкладинку нашого видання. Як ви вже, напевно, встигли помітити – у нас змінився формат збірника, змінився й підхід до його зовнішнього вигляду. Адже, зрозумівши важливість візуалізації представленого у збірнику наукового продукту, ми намагаємося

рухатися в темпі бурхливого часу, уподобань та очікувань читачів, для яких, без сумніву, має значення тандем «якість змісту – якість зовнішнього вигляду видання». На цей раз ми міркували, яке художнє полотно розмістити на обкладинці – «Життя у 2022 році» Вальтера Моліно або «Вікно готелю» Едварда Хоппера? Порадилися й одногласно вирішили: це буде Моліно! Адже його візуальний ряд якомога краще підходить «на злобу дня». Футуристична картина майбутнього, намальована Моліно майже 60 років тому для італійського ілюстрованого щотижневика «La Domenica del Corriere», нібито спеціально відсилає нас у 2022 рік... І збірник знаходився вже на етапі передачі матеріалу до редакції «Право», як з'ясувалося, що історія, яку приписують цій відомій картині, – суцільний фейк. Нібито Моліно ще у 1962 році (саме в цей рік була створена ця картина) у такий спосіб хотів відобразити наслідки майбутніх пандемій, з якими зіштовхнеться людство в майбутньому. Так і пішла ця інформація у народ. Однак в Україні є інформаційна платформа Vox Ukraine, завданням якої є розвінчування міфів та фейків. Платформа діє дуже професійно, крок за кроком долаючи хибні стереотипи, свідомі фейки, брехню. І саме там розміщено таке: «Фейк: Картина Вальтера Моліно про життя в 2022 році ілюструє пандемію». Виявилось, що насправді ця ілюстрація стосується проблем дорожнього руху та не пов'язана з пандемією та 2022 роком.

Однак ми все одно вирішили зупинитися на цьому візуальному ряді нашого чергового випуску збірника «Питання боротьби зі злочинністю», який вказує на певні альянзи дня теперішнього. Попутно ми зрозуміли, що настав час братися іще за проблематику – проблематику інформаційної культури та гігієни нашого суспільства.

Із побажанням міцного здоров'я та надією, що все погане неодмінно пройде...

Заступник головного редактора
В. С. Батургарєва

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 343.9.018.3,316.42,316.33;316.27

DOI: 10.31359/2079-6242-2020-40-9

В. С. Батиргарєєва, доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка Сташиса Національної академії правових наук України

В. І. Борисов, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, радник при дирекції Інституту

Д. П. Євтєєва, кандидат юридичних наук, старший дослідник, в. о. заступника директора з наукової роботи Інституту

А. В. Калініна, кандидат юридичних наук, науковий співробітник Інституту

М. Г. Колодяжний, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу кримінологічних досліджень Інституту

С. С. Шрамко, кандидат юридичних наук, в. о. вченого секретаря Інституту

ПОШИРЕННЯ ПАНДЕМІЇ COVID-19 В УКРАЇНІ: СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ¹

Постановка проблеми. Останнім часом завдання своєчасної рефлексії правової науки на небезпечні кримінально протиправні виклики тісно переплітається з функцією прогнозування та розробкою пропозицій щодо ефективних заходів мінімізації численних соціально-правових та кримінологічних наслідків гострої респіраторної хвороби COVID-19, що спричиняється коронавірусом SARS-CoV-2. Виявилося, що накопичений людством дотепер досвід боротьби з епідеміями в багатьох країнах світу є недостатнім для боротьби з цією хворобою внаслідок перш за все недостатнього розуміння важливості синхронного вжиття колективних заходів безпеки в усіх без винятку регіонах світу. Незасвоєння минулих

драматичних уроків, пов'язаних із поширенням у світі небезпечних хвороб, а тому й фактичною невідповідністю сучасного соціуму до нових загроз життю та здоров'ю людини, також вплинуло на цей процес. Крім того, дається взнаки і поширення явища інфодемії як масового неспокою (а то й явного в окремих випадках психозу в умовах глобалізації), при якій навіть незначний інформаційний поштовх стосовно ключової в конкретний момент проблеми, пов'язаної з очевидною загрозою, здатний за короткий час істотно похитнути увесь світопорядок, що вже встиг перетворитися у зв'язку з необхідністю боротьби з пандемією COVID-19 на подібність глобально хворого соціального організму, ураженого, до того ж, й чис-

¹ Матеріал підготовлено на виконання проекту «Соціально-правові та кримінологічні наслідки поширення пандемій та шляхи їх усунення в Україні» (реєстр. номер 2020.01/0155), що виконується за підтримки Національного фонду досліджень України.

ленними соціально-економічними, військово-політичними та соціоморальними недугами¹.

Історія існування людства як біологічного виду на планеті Земля – це боротьба за виживання. Серйозну загрозу, поряд із природними катаклізмами, війнами, політичними диктатурами і т. п., становлять (а деякі і дотепер) епідемії небезпечних хвороб, як-от: чума, холера, малярія, гепатити В та С, туберкульоз, ВІЛ/СНІД та ін. За різних часів від них у світі померли сотні мільйонів людей. Й у ХХІ ст. проблема епідемій, які нерідко набувають масштабу пандемій, не розв'язана. Замість цього людство продовжує стикатися з усе новими й новими інфекційними хворобами. Так, на початку двохтисячних років у світі було зафіксовано спалах пташиного грипу (H5N1). У 2009 р. набув поширення так званий свинячий грип А (H1N1), що уразив понад 250 тис. людей у 130 державах світу, спричинивши чималий економічний збиток фермерським господарствам. Перелік пандемій так само можна доповнити коронавірусом Близькосхідного респіраторного синдрому (2012), епідемією лихоманки Ебола, що вразила населення Західної Африки (2014), вірусом Зіка (2016) та ін.

У 2019 р. набула всеохоплюючого поширення гостра респіраторна хвороба COVID-19, яка спричиняється коронавірусом SARS-CoV-2, що стало викликом для епідемічної безпеки й соціального благополуччя людства. За даними ВООЗ, із грудня 2019 р. по грудень 2020 р. коронавірусна інфекція розповсюдилася майже у всіх (!) країнах світу². Станом на 20 листопада 2020 р. цю хворобу діагностовано у 87,2 млн осіб, з яких 1,3 млн хворих померли від різних її ускладнень³. Як повідомляє МОЗ України, станом на 24 листопада 2020 р. в Україні захворіли 647,9 тис. осіб, з них 11,2 тис. – померли⁴.

¹ Батиргарєєва В. С., 'Світ ніколи не буде таким, як раніше: до картини кримінологічного футуризму' Правові засади епідемічної безпеки: виклики та перспективи [Полтава, 29 квітня 2020] 26.

² Минфин, 'Коронавирус: статистика по странам' (Минфин, 22 ноября 2020) <<https://index.minfin.com.ua/reference/coronavirus/geography/>> (дата звернення: 22.11.2020).

³ World Health Organization, 'Weekly operational update on COVID-19 - 20 November 2020' (World Health Organization, 20 November 2020) <<https://www.who.int/publications/m/item/weekly-operational-update-on-covid-19---20-november-2020>> (accessed 24.11.2020).

⁴ Міністерство охорони здоров'я України, 'Оперативна інформація про поширення коронавірусної інфекції 2019-nCoV' (Міністерство охорони здоров'я України, 7 грудня 2020) <<https://moz.gov.ua/article/news/operativna-informacija-pro>

Наразі, без сумніву, можна констатувати, що будь-яка епідемія таких масштабів, як поширення хвороби COVID-19, стає дуже помітним (якщо не визначальним з-поміж інших) фоновим явищем для вчинення певних кримінальних та інших правопорушень, обумовлених соціальним станом, в якому опинилося людство. Це призводить до загострення криміногенної обстановки як у цілому у світі, так і в окремих регіонах. Однак помітне погіршення стану безпеки людини, суспільства, держави в епідемічному та кримінологічному сенсі – це лише частина негативних наслідків, що продукуються гострою ситуацією, пов'язаною із пандемією у світі. Окрім розуміння природи походження небезпечної хвороби, що розглядається, її наслідків для людського організму та способів лікування, людству вкрай необхідно замислюватися й над спектром інших негативних наслідків, що виявляються безпосередньо або опосередковано під час поширення епідемій та залишатимуться й після її подолання. Такі негативні наслідки здатні призвести до змін в економічному укладі окремих домогосподарств та суспільства загалом, ставленні до колективної та індивідуальної безпеки людей, поширенні нових форм інформаційного обміну між людьми та зникненні традиційних канонів спілкування один з одним та ін. Так, наприклад, за оцінками фахівців, епідемія іспанського грипу («іспанка») у 1918–1920 рр. у світовій економіці призвела до зниження глобального ВВП на 6%, тоді як «вартість» Другої світової війни оцінена у 8–9%. Що стосується збитків світовому господарству через сучасну пандемію, то дійсну вартість цієї кризи розрахувати дуже важко. Єдине, на чому можна акцентувати увагу, – це той факт, що вже в березні 2020 р. рівень падіння світового ВВП оцінювався у 10% глобального ВВП⁵. Звісно ж, цей економічний наслідок, як і багато інших наслідків різного характеру пандемічної кризи, значно впливатиме на подальшу світову економічну ситуацію. Разом із тим існує чимало інших соціально-правових та кримінологічних наслідків, котрі необхідно буде розцінювати як прояв постпандемічного синдрому суспільства, життя якого зазнало багато незворотних змін.

poshirennya-koronavirusnoi-infekcii-2019-ncov.> (дата звернення 24.11.2020).

⁵ Центр економічної стратегії 'Вплив коронакризи на економіку Про що говорили на пресконференції' (Центр економічної стратегії, 25 березня 2020) <<https://ces.org.ua/economic-impact-of-coronavirus-2/>> (дата звернення 07.11.2020).

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема як самого явища сучасної пандемії, так і її різноманітних наслідків активно почала розроблятися вченими різних країн приблизно з березня 2020 р., коли ВООЗ оголосила про поширення у світі пандемії коронавірусу¹. Відтоді у великій кількості з'явилися публікації зарубіжних і вітчизняних фахівців у багатьох галузях знань. Однак на той час вони мали здебільшого характер прогностичних розрахунків та опису моделей можливих сценаріїв подальшого розвитку ситуації, пов'язаної із поширенням зазначеної пандемії у світі в цілому та окремих регіонах зокрема. Проте згодом з'явилося більш-менш системне бачення всієї палітри негативних наслідків як на рівні світового товариства, так і певних його соціальних груп. Водночас стосовно й окремих країн став проводитися поглиблений аналіз тих змін, що несе із собою пандемія. Принаймні на теперішній час у науковій площині так звана коронакриза і все, що з нею пов'язане, є найпопулярнішою та найактуальнішою темою у світовому і національному ракурсах, про що свідчить надзвичайно велика кількість публікацій.

Уявляється, що ознайомлення з цим доробком можна проводити за тим чи іншим алгоритмом, що зумовлюватиметься насамперед галузевою приналежністю знання, сферою прояву негативних наслідків поширення пандемії, географією цього явища тощо. У суспільних науках фахівцями аналізуються насамперед економічні, політичні та соціальні проблеми, що поставали як раніше із розповсюдженням у світі будь-яких інших епідемій, так і з поширенням пандемії COVID-19 (Huber, C. at al. (2018)², Clement A. Tisdell (2020)³,

A. В. Юревич at al. (2020)⁴, А. Е. Хасуев (2020)⁵, D. Kostova at al. (2019)⁶, А. Sui at al. (2004)⁷, P. Wilton (1993)⁸, J. Hiscott at al. (2020)⁹, S. K. Brooks at al. (2018)¹⁰, Z. Bambery at al. (2018)¹¹, N. Fernandes (2020)¹² та ін.). При цьому нерідко поза увагою дослідників залишаються проблеми, пов'язані із дотриманням у такі періоди законності і правопорядку в суспільстві, охорони конституційних прав, свобод та інтересів громадян. Окрім цього, вже зараз слід приступити до аналізу того, як наслідки у перелічених вище суспільних сферах впливатимуть у майбутньому на правове регулювання суспільних відносин та їх охорону, наприклад, в Україні. Усі ці та багато інших питань потребують свого осмислення та систематизації.

Метою статті є виокремлення та аналіз найбільш гострих соціально-правових та кримінологічних наслідків поширення пандемії COVID-19 в Україні з тим, щоб установити силу їх впливу на подальшу життєдіяльність українського суспільства й своєчасно мінімізувати їх негативну дію.

Виклад основного матеріалу. Не викликає сумнівів, що найтяжчим наслідком розглядуваної пандемії є висока смертність. Разом із тим коронавірусна хвороба викликала й низку інших не-

[<http://ipras.ru/cntnt/rus/institut_p/covid-19/kommentarii-eksp/urevich1.html#>](http://ipras.ru/cntnt/rus/institut_p/covid-19/kommentarii-eksp/urevich1.html#>)

⁵ Хасуев А Э, 'Социальная изоляция и самоизоляция человека: социально-философский анализ' [2020] (2) Экономические и гуманитарные исследования регионов 122–128 <<https://elibrary.ru/item.asp?id=42804641>>

⁶ Kostov D and others, 'Long-distance effects of epidemics: Assessing the link between the 2014 West Africa Ebola outbreak and US exports and employment' [2019] (28(11)) *Health Econ* 1248–1261 <<http://dx.doi.org/10.1002/hec.3938>>

⁷ Sui A and Wong YCR, 'Economic Impact of SARS: The Case of Hong Kong' [2004] (3 (1)) *Asian Economic Papers* 62–83 <<https://www.mitpressjournals.org/doi/pdfplus/10.1162/153531041747996>>

⁸ Wilton P, 'Spanish flu outbreak World War I in number of lives claimed' [1993] (148 (11)) *Canadian Medical Association Journal* 2036–2037 <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1485864/>>

⁹ Hiscott J and others, 'The global impact of the coronavirus pandemic' [2020] (53 June) *Cytokine & Growth Factor Reviews* 1–9 <<http://dx.doi.org/10.1016/j.cytogfr.2020.05.010>>

¹⁰ Brooks SK and others, 'A Systematic, Thematic Review of Social and Occupational Factors Associated With Psychological Outcomes in Healthcare Employees During an Infectious Disease Outbreak' [2018] (60(3)) *J Occup Environ Med* 248–257 <<http://dx.doi.org/10.1097/JOM.0000000000001235>>

¹¹ Bambery, Z., Cassell C. H., Bunnell R. E., Roy K., Ahmed Z., Payne R. L., Meltzer M. I. (2018). Impact of a hypothetical infectious disease outbreak on US exports and export based jobs. *Health Security*. Vol. 16(1). P. 1–7. <https://doi.org/10.1089/hs.2017.0052>.

¹² Fernandes N, 'Economic Effects of Coronavirus Outbreak (COVID-19) on the World Economy' (Social Science Research Network, 2020) <<https://ssrn.com/abstract=3557504>>

¹ WHO Director-General 'WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19-11 March 2020' (The World Health Organization, 11 March 2020) <<https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020>> (accessed: 07.12.2020).

² Huber C and others, 'The Economic and Social Burden of the 2014 Ebola Outbreak in West Africa' [2020] (218, Issue Supplement 5) *The Journal of Infectious Diseases* 698–704. <https://doi.org/10.1093/infdis/jiy213>; Tisdell C A, 'Economic, social and political issues raised by the COVID-19 pandemic' [2020] (68) *Economic Analysis and Policy* 17–28 <<https://doi.org/10.1016/j.eap.2020.08.002>>

³ Tisdell C A, 'Economic, social and political issues raised by the COVID-19 pandemic' [2020] (68) *Economic Analysis and Policy* 17–28 <<https://doi.org/10.1016/j.eap.2020.08.002>>

⁴ Юревич А В, Юревич М А, 'Социально-психологический контекст распространения коронавирусной инфекции' (Федеральное государственное бюджетное учреждение науки Институт психологии Российской академии наук)

гативних наслідків, пов'язаних фактично з усіма сферами життєдіяльності сучасного суспільства. Розглянемо основні сфери прояву цих наслідків.

Права людини. Поширення у світі пандемії коронавірусу та введення карантинних заходів різного ступеня суворості сприяло виникненню певного обмеження конституційних прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина (наприклад, права на вільний розвиток своєї особистості; свободи пересування, вільного вибору місця проживання; права вільно залишати територію України; права на охорону здоров'я, медичну допомогу; права проводити збори, мітинги, походи і демонстрації; права на здійснення підприємницької діяльності та ін., що виявилось у забороні залишати місце проживання, введенні режиму надзвичайної ситуації, карантину «вихідного дня» тощо). Слід зауважити, що можливість таких обмежень передбачена Конституцією України. Так, у ст. 64 (абз. 2) допускається встановлення окремих обмежень в умовах, зокрема, надзвичайного стану. Незважаючи на доволі складну ситуацію, держава (поки що) не пішла шляхом запровадження надзвичайного стану – було обрано більш м'який варіант застосування примусових заходів у протидії поширенню пандемії COVID-19. Можливість запровадження таких заходів впливає зі ст. 33 Конституції України, відповідно до якої законом можуть бути обмежені свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію. Законодавча база щодо можливості застосування таких обмежень в Україні була закладена значно раніше, виходячи з попередніх надзвичайних ситуацій, пов'язаних із хворобами (епідеміями, масовими захворюваннями), хоча й не таких масштабних, як пандемії.

Правове регулювання. Поява нових видів та способів суспільно небезпечної поведінки, обумовлених ситуацією пандемії, потребує скрупульозного їх аналізу та розробки *de lege ferenda* як нормативно-правових актів, що упереджають таку поведінку, так і внесення певних змін у чинне охоронне законодавство, зокрема адміністративне та про кримінальну відповідальність.

В умовах пандемії важливого значення набуває політика держави щодо забезпечення організаційно-правових заходів та нормативного супроводження боротьби з наслідками пандемії.

Так, оголосивши в березні 2020 р. карантин, уряд розпочав протидію подальшому поширенню COVID-19 та визначив заходи з подолання на-

слідків, спричинених епідемією в різних сферах суспільного життя. Положення нормативно-правових актів, прийнятих у поточному році, спрямовані за такими векторами: запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби; забезпечення лікування від коронавірусної хвороби; забезпечення державної підтримки різних сфер та соціально-економічних прав громадян у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби; посилення юридичної відповідальності за порушення карантинних правил.

Головний нормативний акт із регулювання питань, що виникають у зв'язку із поширенням серед населення інфекційних хвороб, було прийнято ще 24 лютого 1994 р. – це Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» № 4004-ХІІ; 6 квітня 2000 р. – Закон України «Про захист населення від інфекційних хвороб» № 1645-ІІІ. Правове регулювання ситуацій, пов'язаних із протидією поширенню інфекційних хвороб, було введено й до кодифікованого законодавства. Статтею 325 чинного Кримінального кодексу України передбачена відповідальність за порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним захворюванням та масовим отруєнням. Усе це дозволило доволі оперативно перейти до створення системи нормативно-правових актів, спрямованих на протидію поширенню саме пандемії COVID-19. У розвиток зазначених законодавчих положень Кабінет Міністрів прийняв значну кількість постанов, у тому числі й «Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів» від 20 травня 2020 р. № 392. Остання через жорсткий характер закріплених нею обмежень стала в суспільстві «яблуком розбрату», окремі її положення навіть мали розглядатися в Конституційному Суді України на предмет відповідності Конституції України, однак під час розгляду справи втратили чинність.

Надалі був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 17 березня 2020 р. № 530-ІХ (далі – Закон № 530-ІХ) та ін.

Рішучість перших організаційно-правових заходів, що були здійснені на підставі зазначених

нормативно-правових актів, на фоні в цілому незначних (на той час) показників поширення коронавірусної хвороби в Україні порівняно з епідеміологічними ситуаціями інших країн (зокрема тих, що виникли в Італії, Іспанії, Франції) створила, як уявляється, ілюзію швидкого вирішення епідемічної проблеми. Уже 13 квітня 2020 р. був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Закону України “Про захист населення від інфекційних хвороб” щодо запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» № 555-IX, яким термін дії застосування певних заходів було обмежено 3-ма місяцями. Як показав подальший розвиток надзвичайної ситуації в Україні, таке законодавче рішення виявилось явно передчасним.

Запроваджуючи комплекс організаційно-правових заходів, спрямованих на протидію пандемії та її наслідкам, законодавець, певна річ, приділив увагу і заходам відповідальності, які мають застосовуватися до порушників карантинних правил, зокрема адміністративної та кримінальної.

Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 17 березня 2020 р. № 530-IX Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) було доповнено статтею 44³, якою встановлено відповідальність за порушення правил щодо карантину людей¹. Слід наголосити, що до прийняття вказаного Закону адміністративної відповідальності за такі порушення не передбачалося. У листопаді 2020 р. ст. 44³ КУпАП було доповнено частиною 2, якою передбачається відповідальність за неносіння під час карантину засобів індивідуального захисту в громадських місцях².

Кримінально-правове забезпечення охорони відповідних суспільних відносин також зазнало змін, які пройшли декілька етапів. Закон № 530-IX виклав ст. 325 Кримінального кодексу України (далі – КК) «Порушення санітарних правил і норм

щодо запобігання інфекційним захворюванням та масовим отруєнням» у новій редакції, відповідно до якої поняття «інфекційні хвороби» було введено на заміну поняттю «інфекційні захворювання» (як виявилось згодом – така заміна була тимчасовою), а санкція частини 1 суттєво посилилася шляхом: а) збільшення розміру штрафу від 1000 до 3000 (за попередньою редакцією – до 100) неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (далі – нмдг); б) введення покарання у виді позбавлення волі на строк до 3 років. Останнє обумовило переведення цього діяння залежно від ступеня тяжкості в бік посилення: зі злочину невеликої тяжкості на злочин середньої тяжкості за класифікацією до змін у КК, що відбулися 01.07.2020 р. На теперішній час це кримінальне правопорушення є нетяжким злочином.

Однак 30 березня 2020 р. новій редакції ст. 325 КК було надано строкового характеру – Законом України від 30.03.2020 р. № 540-IX³ передбачалося, що вона буде чинною протягом трьох місяців з дня опублікування Закону № 530-IX, тобто до 17 червня 2020 р. включно. Вісімнадцятого червня 2020 р. положення цього Закону втратили чинність.

З 1 липня 2020 р., тобто через тринадцять днів, набрав чинності Закон України від 22.11.2018 р. № 2617-VIII⁴, яким у санкції ч. 1 ст. 325 КК порівняно із Законом № 530-IX було збільшено розмір штрафу від 2 000 до 5 000 нмдг; покарання у виді позбавлення волі на строк до 3 років залишилося.

Модернізація нормативного регулювання відповідальності за порушення карантинних правил була здійснена у надзвичайно стислі строки, законодавчі зміни виявилися неузгодженими, непослідовними й породили низку правозастосовних проблем. Зокрема, серед них слід відмітити: проблему співвідношення та відмежування складів адміністративного правопорушення у ст. 44³ КУпАП та кримінального правопорушення у ч. 1 ст. 325 КК (в частині наслідків у вигляді можли-

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України № 8073-X від 07.12.1984. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.

² *Примітка.* Новела з'явилася із прийняттям Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 06.11.2020 р. № 1000-IX (Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України № 1000-IX від 06.11.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1000-20#Text>).

³ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України № 540-IX від 30.03.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20>.

⁴ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України № 2617-VIII від 22.11.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19>.

вості спричинення шкоди за ч. 1 ст. 325); надмірну суворість санкцій у ст. 44³ КУпАП та їх неспівмірність із санкціями ст. 325 КК, що порушує принцип системно-правової узгодженості суміжного законодавства; питання щодо чинності норми ч. 1 ст. 325 КК у проміжок часу з 18 червня 2020 р. до 30 червня 2020 р.; непослідовність ланцюга правопорушень у нормах ст. 44³ КУпАП і ст. 325 КК та відсутність місця для кримінального проступку. Отже, необхідність подальшого внесення змін та доповнень у чинне адміністративне законодавство та законодавство про кримінальну відповідальність залишається актуальною.

Економіка. Одним із негативних наслідків поширення пандемії COVID-19 слід визнати падіння світової економіки як такої, що значно погіршило соціально-економічне становище як країн світу, так і, зокрема, України, про що свідчить офіційна статистична інформація.

У жовтні 2019 р. Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України (далі – Мінекономіки) було надано основні прогнозовані показники економічного і соціального розвитку України на 2020–2022 рр. за двома можливими сценаріями, які було розроблено та ухвалено Кабінетом Міністрів України (далі – Кабмін). За першим сценарієм (базовим) зростання реального обсягу ВВП передбачалось на 4,8%, а індексу споживчих цін – на 5,8%. Середньорічний обмінний курс до долара США при цьому мав становити 24,8 грн. За другим сценарієм (альтернативним) представлені відповідні показники прогнозувались на рівні 3,7%, 5,5% і 27 грн¹.

У березні 2020 р. після введення в Україні режиму карантину Мінекономіки вніс суттєві корективи до прогнозів на 2020 р. у бік погіршення, зокрема, було визначено: скорочення ВВП до попереднього року на 4,8%; збільшення індексу споживчих цін на 11,6%; рівень безробіття – 9,4%². Однак соціальна реальність виявилася більш суворою. Пандемія хвороби COVID-19 та пов'язані з нею карантинні заходи значно знизили показники економічного та фінансового розвитку. Так, за інформацією Державної служби статистики Укра-

їни, реальний ВВП у другому кварталі 2020 р., порівняно з попереднім (з урахуванням сезонного фактору), зменшився на 9,9%, а порівняно з другим кварталом 2019 р. – на 11,4%. У січні–серпні 2020 р. експорт товарів становив лише 93,4% порівняно із січнем–серпнем 2019 р., а імпорт – 85,4%³.

Показовою є статистична інформація щодо доходів та витрат населення за час карантину в Україні. Наприклад, у другому кварталі 2020 р., порівняно з аналогічним періодом минулого року, реальний наявний дохід українців зменшився на 7,3%. При цьому за період, що вивчається, у структурі доходів громадян частка заробітної плати зменшилась на 3,1%. Водночас за цей термін часу доходи населення від державної соціальної допомоги зросли на 3,5%. Указані процеси призвели й до зменшення купівельної спроможності громадян, оскільки у другому кварталі 2020 р., порівняно з аналогічним кварталом 2019 р., придбання товарів та послуг скоротилось на 3,3%⁴.

Про погіршення соціально-економічного стану свідчать й відомості щодо рівня безробіття населення. Так, у другому кварталі 2020 р. було зафіксовано найгірший, починаючи з кінця 2017 р., показник (9,9%). Лише за один квартал 2020 р., що за часом збігається з упровадженням у країні режиму карантину, рівень безробіття збільшився на 1,3%⁵.

Аналіз інших соціально-економічних показників більш пізнього періоду (другий–третій квартали 2020 р.) також демонструє несприятливі тенденції. У січні–серпні 2020 р., порівняно з аналогічним періодом року попереднього, простежується зменшення індексу промислової продукції на 5,3%. Це стосується як видів промислової діяльності, так і основних промислових груп. Тісно пов'язаним із ним є показник заборгованості із виплати заробітної плати. За 8 місяців 2020 р., якщо порівнювати з таким самим періодом часу

³ Державна служба статистики України, 'Експрес-випуски Держстату у 2020 році' (Державна служба статистики України, 2020) <<http://www.ukrstat.gov.ua/>> (дата звернення: 24.11.2020).

⁴ Державна служба статистики України, 'Експрес-випуски Держстату у 2020 році' (Державна служба статистики України, 2020) <<http://www.ukrstat.gov.ua/>> (дата звернення: 24.11.2020).

⁵ Державна служба статистики України, 'Експрес-випуски Держстату у 2020 році' (Державна служба статистики України, 2020) <<http://www.ukrstat.gov.ua/>> (дата звернення: 24.11.2020).

¹ Міністерство фінансів України, 'Макроекономічний прогноз на 2020–2022 роки' (Міністерство фінансів України) <https://mof.gov.ua/uk/macroeconomic_forecast_for_2020-2022-379> (дата звернення: 24.11.2020).

² Міністерство фінансів України, 'Макроекономічний прогноз на 2020–2022 роки' (Міністерство фінансів України) <https://mof.gov.ua/uk/macroeconomic_forecast_for_2020-2022-379> (дата звернення: 24.11.2020).

минулого року, він збільшився: на економічно активних підприємствах – на 5,4%; на підприємствах-банкрутах – на 5,3%¹.

Відзеркаленням змін у розвитку економіки є й дані Державної служби статистики України щодо індексу цін у січні–вересні 2020 р. порівняно із січнем–вереснем 2019 р. Зокрема, збільшення цін простежувалося на такі види товарів і послуг: загальний рівень споживчих цін (на 2,4%); продукти харчування (на 2,6%); алкогольні напої та тютюнові вироби (на 11,1%); охорона здоров'я (на 4,8%); зв'язок (на 7,4%); освіта (на 13,4%); ресторани та готелі (на 6,6%)². Отже, наведений індекс споживчих цін перевищує минулорічні прогностичні показники Мінекономіки на 2020 р. Таким чином, макроекономічні показники України протягом березня–вересня 2020 р., порівняно із попереднім роком, знизилися. За окремими показниками таке зниження є різким, у зв'язку з чим є гостро необхідним організаційно-правове втручання з метою запобігання погіршенню ситуації у сфері економіки в подальшому. На цій підставі можна зробити висновок, що економічне падіння за своїм характером належить до основних соціально-правових проблем, пов'язаних із пандемією COVID-19 в Україні.

Соціальне життя та інформаційний простір. Закономірним наслідком карантинних обмежень стала соціальна ізоляція особи, яка унеможливила її повноцінну реалізацію в соціумі, здійснювану у звичний спосіб. Соціальна ізоляція є своєрідною антитезою того стану, що «сучасна людина, яка володіє вільним духом або духом соціальних зв'язків, не може формувати і дотримуватися самообмежень; вирватися з повсякденної рутини або дозвільного життя для неї є непереборною фізичною та моральною перешкодою»³. До того ж саме соціальна еволюція *Homo Sapiens* визначила історію, сучасний та майбутній стан людства на нашій планеті в комунікативному плані як підґрунтя для самозбереження та ефективної взаємо-

дії людей між собою. У свою чергу, за правилом ланцюгової реакції вона викликає практично неосяжне коло власних негативних наслідків, що лише пригнічують ситуацію та які здолати без відповідного регулювання (здебільшого за допомогою правового інструментарію) не уявляється можливим. При цьому одні з них в умовах коронакризи проявляються вже зараз, інші ж є віддаленими і пролонгованими, дія яких продемонструє себе повною мірою в майбутньому. Отже, у майбутньому людство все частіше і частіше вдаватиметься до проблематики різноманітних наслідків соціальної ізоляції (самоізоляції) людини, адже саме цей факт багато в чому стане визначальним у побудові нового формату спілкування, ведення господарства, розвитку цифрових технологій та розробці систем пристосування як окремих індивідів, так і цілих соціальних груп до фактично нової реальності й стилю життя.

Усі очевидні наслідки соціальної ізоляції можна поділити на економічні, політичні, суто медичні та ін. Але перш за все доречно зосередити увагу на тих, які можна віднести до сфери морально-психологічних, що інколи набувають характеру й правових.

У підґрунті ідеальної моделі життєвого успіху сучасної людини (здоров'я, відчуття безпеки, реалізація в соціальному плані, матеріальна стабільність і наявність сім'ї) знаходиться концепція ієрархії потреб відомого американського психолога А. Маслоу, згідно з якою ця ієрархія представлена потребами фізіологічними, безпеки, належності, любові, самоповаги й самореалізації⁴. Отже, потреба в безпеці є сенсоутворюючою в людському житті. Ця базова потреба в ситуації ізоляції, що пов'язана із запровадженням карантинних заходів, перестає задовольнятися через три аспекти: а) загострення сімейних конфліктів, що стають можливими саме в умовах вимушеного тривалого знаходження разом в одному місці всіх членів деяких сімей; б) підвищення рівня агресії як такої стосовно інших осіб і навіть самоагресії під впливом кумулятивного ефекту від шквального інформантаження негативного характеру, основним джерелом якого виявляються електронні засоби масової інформації; в) збільшення в особи ймовірності стати жертвою від низки правопорушень, фоном для яких стають саме умови соціальної

¹ Державна служба статистики України, 'Експрес-випуски Держстату у 2020 році' (Державна служба статистики України, 2020) <<http://www.ukrstat.gov.ua/>> (дата звернення: 24.11.2020).

² Державна служба статистики України, 'Експрес-випуски Держстату у 2020 році' (Державна служба статистики України, 2020) <<http://www.ukrstat.gov.ua/>> (дата звернення: 24.11.2020).

³ Хасуев А. Э., 'Социальная изоляция и самоизоляция человека: социально-философский анализ' [2020] (2) *Экономические и гуманитарные исследования регионов* 122–128 <<https://elibrary.ru/item.asp?id=42804641>>

⁴ Maslow HA, 'Theory of Human Motivation' [1943] (50(4)) *The Psychological Review* 370–396 <<https://doi.org/10.1037/h0054346>>.

ізоляції. У свою чергу, висловлене стає серйозною правовою проблемою, розв'язання якої нерідко потребує втручання правоохоронних органів.

Водночас вимушене перебування в умовах соціальної ізоляції призводить до вельми серйозних наслідків для людей літнього віку. Адже той факт, що ці люди в більшій мірі піддаються ризику захворіти на COVID-19 (особливо ті, в яких є будь-які хронічні хвороби), лише підсилює негативні стереотипи про громадян літнього віку, які можуть розглядатися як зайвий тягар для суспільства. І це ще сильніше ізолює цю категорію громадян від решти членів суспільства. Тому наразі вони стикаються не лише з підвищеним ризиком для здоров'я, а й з великими труднощами життя в самоізоляції, потребуючи в такі часи ще більшої підтримки суспільства¹. У Мадридському міжнародному плані дій з проблем старіння ще у 2002 р. зазначалося, що люди похилого віку можуть відчувати фінансові, фізичні, психологічні та правові перепони під час отримання послуг у сфері охорони здоров'я. Вони також можуть зіштовхнутися із дискримінацією, пов'язаною з віком та з ознакою вікової інвалідності, при наданні їм медико-санітарних послуг, тому що їх лікування може мати меншу цінність, ніж лікування молоді². На наш погляд, висловлене стосується й таких уразливих соціальних категорій, як особи з інвалідністю, діти-сироти, мігранти, засуджені, що перебувають у місцях обмеження або позбавлення волі, та ін.

Перебування людини тривалий час у стресовій ситуації та накопичення тривожних станів стає додатковим навантаженням для імунної системи її організму та викликом для психічного здоров'я. Замкненість в обмеженому просторі у значній мірі цьому сприяє. Тому марно у кризові періоди серед населення, окрім серцево-судинних захворювань, спостерігається збільшення випадків онкологічних захворювань та хвороб крові. Ситуація ускладнюється і через недостатність кваліфікованих спеціалістів у сфері психології та психіатрії, відсутність психологічної грамотності та низької культури населення, в цілому через незадовільний стан громадського здоров'я в Україні. Таким чином, погіршення психосоматики людини – безпо-

середній негативний наслідок будь-якої соціальної кризи як такої та соціальної ізоляції, зокрема.

Ще одним наслідком ізоляції морально-психологічного характеру є обмеження «традиційних» каналів отримання необхідних відомостей за рахунок розширення інформації, що отримується з електронних масмедіа. Як справедливо стверджують фахівці, «для збереження психічного здоров'я людині надзвичайно важливо отримувати зовнішню інформацію через різні канали (зір, слух, тактильні чуття, запах). Обмеження каналів інформації призводить до відчуття неповноцінності отриманої інформації, недовіри до зовнішньої реальності, неадекватності сприйняття зовнішньої ситуації. Як наслідок, це призводить до збільшення неадекватних форм поведінки в суспільстві, збільшення кількості психічних розладів суспільства»³. У таких умовах закономірним наслідком соціальної ізоляції є підвищення небезпеки інфодемічного хаосу, який створюється через процвітання явища дезінформації, найкоротшим шляхом отримання якої є всевітня мережа Інтернет. У законодавстві України фактично не передбачено серйозних правових наслідків за її поширення, навіть незважаючи на наявність численних гуманітарних криз, які зачіпають нашу країну, та положення Доктрини інформаційної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 25 лютого 2017 р. № 47/2017 про боротьбу з дезінформацією та деструктивною пропагандою з боку Російської Федерації як один із пріоритетів державної політики в інформаційній сфері. Після спалаху коронавірусної хвороби наприкінці 2019 р. і ще до часу офіційного оголошення у світі пандемії COVID-19 в інтернет-просторі, різного роду соціальних мережах і месенджерах стали поширюватися неправдиві повідомлення про походження, масштаби поширення, засоби профілактики та лікування, а так само й про різні інші аспекти захворювання внаслідок інфікування вірусом SARS-CoV-2. Також набули популярності так звані конспірологічні теорії змови та висловлювання ненависті на адресу мешканців Китаю та осіб, які захворіли, або навіть тих, стосовно кого висловлювалася підозра з приводу наявності в них цієї хвороби. У результаті всіх цих дій в умовах глобалізації створилася ситуація проявів масового психозу (інфодемії).

¹ Департамент міжнародного и регионального сотрудничества Счетной палаты РФ, 'Социальные последствия пандемии COVID-19 и инклюзивность' [2020] <https://ach.gov.ru/upload/pdf/Covid-19-inclusion.pdf>.

² United Nations, 'Madrid International Plan of Action on Ageing' (United Nations, 2002) 37 https://www.un.org/en/events/pastevents/pdfs/Madrid_plan.pdf.

³ Герасимов Д, 'Як коронавірус змінює наше соціальне життя: 7 наслідків ізоляції' (Рубрика, 17 квітня 2020) <https://rubryka.com/article/naslidky-karantynu/>.

Стан правопорядку. Підкреслимо, що чутливим барометром кризових явищ у будь-якому суспільстві завжди була, є й буде кримінальна протиправність. У березні 2020 р. Європол опублікував доповідь під назвою «Pandemic Profiteering: How Criminals Exploit the COVID-19 Crisis» («Пандемічний спекулянт: як злочинці експлуатують кризу COVID-19»)¹. У цій доповіді стисло наведено позицію аналітиків Європолу щодо головних змін у кримінальній дійсності пандемічного періоду. Так, зазначається, що правопорушники швидко скористалися можливостями, які відкриває криза, адаптуючи до цього свою протиправну діяльність або вдаючись до вчинення нових видів кримінально караних дій. Чинниками, що впливають на відмічені зміни, зокрема, є: високий попит на певні товари, як-от: захисне спорядження та фармацевтична продукція; зниження мобільності і потоку людей до ЄС або транзитом через ЄС; залишення громадян вдома та дистанційний характер роботи з використанням можливостей інтернет-простору; непомітність деяких кримінальних дій та їх перенесення у домашні умови або на онлайн-пристрої внаслідок обмежень у суспільному житті; уразливість людей через підвищення тривоги і страху; скорочення поставок певних незаконних товарів до ЄС². При цьому, ґрунтуючись на інформації, наданій державами – членами ЄС та власними експертами, Європолом робиться висновок про зростання кіберзлочинності, шахрайства, продажу контрафактної медичної та санітарно-гігієнічної продукції, засобів індивідуального захисту та формування нового, так званого «карантинного» типу організованої злочинності, коли групи правопорушників реалізують цілі схеми, видаючи себе за представників органів влади та медиків із метою вчинення шахрайства і крадіжок³.

Аналіз криміногенної ситуації в Україні протягом періоду карантину свідчить про:

1) збільшення кількості кримінально караних порушень санітарних правил і норм щодо запобі-

гання інфекційним хворобам та масовим отруєнням (ст. 325 КК). Якщо за січень 2020 р. (у «докарантинний» період) таких порушень було обліковано 13, то вже у березні їх кількість склала 35, а у жовтні 2020 р. показник правопорушень, вчинених з початку року, склав 78⁴. Необхідно відмітити, що протягом 2019 р. за відносно стабільної епідемічної ситуації за період із січня по грудень всього за ст. 325 КК було обліковано 70 кримінальних правопорушень⁵;

2) формування «ковідного» напряму шахрайської діяльності, що виявляється у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із:

а) придбанням та продажем медичних засобів індивідуального захисту (захисних масок, масок-респіраторів, антисептичних засобів, ліків і т. д.), продуктів харчування, речей індивідуального вжитку тощо через мережу Інтернет;

б) розповсюдженням «високоєфективних ліків» від коронавірусу або препаратів, які унеможливають зараження ним;

в) дезінфекцією приміщень, автомобілів, речей і т. п. від коронавірусу;

г) пропозиціями надання грошової допомоги у зв'язку із поширенням COVID-19 від держави, органів місцевого самоврядування, посадовців, банківських установ, приватного сектору та ін. (які особа отримує на електронну пошту – фішинг, або мобільний телефон – телефонне шахрайство), для отримання якої необхідно повідомити індивідуальні ідентифікаційні дані банківських карток або, навпаки, потрібно терміново надати таку допомогу близьким родичам особи для лікування від коронавірусу (як правило, таке звернення адресується телефоном і головною групою ризику є особи середнього та похилого віку, адже шахраї звертаються до них від імені дітей чи онуків; також до потенційної жертви може звертатися «медичний персонал»: лікар, медсестра та ін.)⁶ і т. п.;

⁴ Офіс Генерального прокурора, «Статистична інформація 2020 рік: Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування» (Офіс Генерального прокурора, 05.11.2020) <https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113897&libid=100820&c=edit&_c=fo> (дата звернення: 08.12.2020).

⁵ Офіс Генерального прокурора, «Статистична інформація 2019 рік: Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування» (Офіс Генерального прокурора, 09.01.2020) <https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113897&libid=100820&c=edit&_c=fo> (дата звернення: 08.12.2020).

⁶ Long C, «Coronavirus-related crimes capitalize on fear» (Associated Press News, 24 March 2020) <https://apnews.com/article/ec678534da3d8a6817c285650414ccf4>; Interpol, «INTERPOL

3) збільшення кількості випадків вандалізму, мародерства, хуліганства, особливо в нічний час, оскільки низка приміщень залишилася без належної (а подекуди й зовсім не існуючої) системи охорони, а правоохоронні органи не завжди можуть фізично впоратися із додатковим навантаженням;

4) стрімкий розвиток кіберзлочинності, пов'язаний із тим, що правопорушники також почали надавати перевагу дистанційному режиму роботи. Так, кіберполіція України застерігає, що під час пандемії коронавірусу набули поширення, наприклад, випадки розповсюдження фейків із метою створення паніки та дестабілізації ситуації в умовах карантину¹;

5) збільшення кількості проявів домашнього насильства, а також насильницьких кримінальних правопорушень і кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості, вчинених на побутовому ґрунті, оскільки багато сімей у зв'язку із самоізоляцією опиняються в ситуації надмірного психологічного навантаження, що призводить до сплесків агресії. Так, наразі констатовано, що ще на початку режиму карантину у Франції кількість звернень з приводу домашнього насильства зросла на 36%, а в Австралії – на 75%²;

6) пожвавлення деяких фонових для злочинності явищ. Зокрема, це виявилось в підвищенні ступеня алкоголізації населення, а звідси – збільшенні кількості кримінальних правопорушень, вчинених у стані алкогольного сп'яніння. Зростання рівня споживання алкоголю населенням у період карантину можна пояснити тим, що дехто вбачає в алкогольних напоях порятунок від коронавірусної інфекції, хтось обирає алкоголь як засіб зняття стресу, хтось перебуває у відчай через тимчасову втрату роботи або отримання статусу безробітного та ін. Із тих же причин можна передба-

чити і підвищення рівня вживання наркотиків та їх аналогів;

7) активізацію руху незаконних мігрантів через кордони та організацію незаконного переправлення осіб через державний кордон (а в Україні ще порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію та виїзду з неї) (ст. 204¹ КУпАП, ст. 332 та ст. 332¹ КК). Хоча масовий перехід кордону наразі є неможливим через посилення його охорони і фактичне «закриття» європейських та інших держав, бажаючи потрапити в певний пункт призначення не зникли, а у зв'язку із неможливістю законного перетину кордону використовуються шляхи його нелегального перетину та ін.

Висновки. З метою ефективної боротьби з хворобою COVID-19 держави запровадили безпрецедентно жорсткі карантинні заходи. Сам факт уведення специфічного правового режиму карантину викликає низку запитань з огляду на його конституційність та можливість дотримання прав і свобод людини в період чинності відповідних заходів, спрямованих на подолання пандемії COVID-19. Окрім «пандемічних» наслідків, що притаманні світовому товариству в цілому, будь-яка країна стикається з низкою специфічних наслідків, що здатні ускладнити її вихід із ситуації, в якій вона зараз перебуває.

Правове регулювання протидії подальшому поширенню COVID-19 та подолання наслідків, спричинених епідемією в різних сферах суспільного життя, здійснюються за такими основними напрямками: запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби; забезпечення лікування від коронавірусної хвороби; забезпечення державної підтримки різних сфер та соціально-економічних прав громадян у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби; посилення юридичної відповідальності за порушення карантинних правил.

Неузгодженість та непослідовність законодавчих змін у нормативному регулюванні відповідальності за порушення карантинних правил спричинили низку правозастосовних проблем. Така ситуація обумовлює необхідність внесення змін та доповнень у чинне адміністративне законодавство та законодавство про кримінальну відповідальність.

Пандемія COVID-19 здійснює потужний негативний вплив на глобальну і національну економіку. Однак ступінь кореляції хвороби коронавірусу зі станом соціально-економічного розвитку в Україні має неоднозначний характер. Усе ще

warns of financial fraud linked to COVID-19 (Interpol, 13 March 2020) <<https://www.interpol.int/News-and-Events/News/2020/INTERPOL-warns-of-financial-fraud-linked-to-COVID-19>>

¹ Департамент кіберполіції Національної поліції України, 'Кіберполіція розповідає про типові випадки шахрайства під час коронавірусу' (Кіберполіція України, 25 березня 2020) <<https://cyberpolice.gov.ua/article/kiberpolicziya--rozpovidaye-pro-tipovi-vypadky-shaxrajstva-pid-chas-koronavirusu-1820/>>

² Редакція Esquire, 'Во всем мире из-за карантина растет число случаев домашнего насилия В Европе прячутся в аптеках по кодовому слову' [3 апреля 2020] Esquire <<https://esquire.ru/articles/168403-vo-vsem-mire-iz-za-karantina-rastet-chislo-slucaev-domashnego-nasiliya-v-evrope-pryachutsya-v-aptekah-po-kodovomu-slovu/>>

слабка інтегрованість вітчизняної економіки у глобальні економічні процеси не призвела до такого значного падіння відповідних показників, як це спостерігається в інших розвинених країнах Європи та Північної Америки. Разом із тим негативні економічні наслідки в Україні зачепили передусім малий та середній бізнес. Ураховуючи той факт, що вагома частина першого перебуває в тіні, підтримку з боку держави в період карантину доцільно надавати саме середньому бізнесу, паралельно стимулюючи за можливості й представників малого підприємництва.

У соціально-психологічній сфері українського суспільства головним наслідком поширення пан-

демії COVID-19 є посилення стану соціальної ізоляції вразливих прошарків населення внаслідок відсутності ефективної моделі соціальної політики підтримання останніх у період кризисних ситуацій. Це, у свою чергу (на відміну від цивілізованих країн світу), призводить до ще більшого обмеження конституційних прав громадян.

Карантинні заходи, головним спрямуванням яких є подолання пандемії COVID-19, а також підвищений соціальний інтерес до цієї проблеми справили суттєвий вплив на стан правопорядку в державі, сприяючи як виникненню нових видів кримінально протиправної поведінки, так і адаптації вже існуючих до умов коронакризи.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: zakon Ukrainy № 8073-X vid 07.12.1984. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (in Ukrainian)
2. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy, spriamovanykh na zabezpechennia dodatkovykh sotsialnykh ta ekonomichnykh harantii u zv'iazku z poshyrenniam koronavirusnoi khvoroby (COVID-19): zakon Ukrainy №540-IX vid 30.03.2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20> (in Ukrainian)
3. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy, spriamovanykh na zapobihannia vynyknenniu i poshyrenniu koronavirusnoi khvoroby (COVID-19): zakon Ukrainy № 530-IX vid 17.03.2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-20> (in Ukrainian)
4. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dosudovoho rozsliduvannia okremykh katehorii kryminalnykh pravoporushen: zakon Ukrainy № 2617-VIII vid 22.11.2018 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19> (in Ukrainian)
5. Pro vnesennia zmin do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia shchodo zapobihannia poshyrenniu koronavirusnoi khvoroby (COVID-19): zakon Ukrainy № 1000-IX vid 06.11.2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1000-20> (in Ukrainian)

Bibliography

Journal articles

1. Bamberg Z and others, 'Impact of a hypothetical infectious disease outbreak on US exports and export based jobs' (2018) 16(1) Health Security 1–7 <<http://dx.doi.org/10.1089/hs.2017.0052>> (in English)
2. Brooks SK and others, 'A Systematic, Thematic Review of Social and Occupational Factors Associated With Psychological Outcomes in Healthcare Employees During an Infectious Disease Outbreak' (2018) 60(3) J Occup Environ Med 248–257 doi: 10.1097/JOM.0000000000001235> (in English)
3. Hiscott J and others, 'The global impact of the coronavirus pandemic' [2020] (53 June) Cytokine & Growth Factor Reviews 1–9 doi: 10.1016/j.cytogfr.2020.05.010 (in English)
4. Huber C and others, 'The Economic and Social Burden of the 2014 Ebola Outbreak in West Africa' (2020) 218, Issue Supplement 5 The Journal of Infectious Diseases 698–704. doi:10.1093/infdis/jiy213 (in English)
5. Kostov D and others, 'Long-distance effects of epidemics: Assessing the link between the 2014 West Africa Ebola outbreak and US exports and employment' (2019) 28(11) Health Econ 1248–1261 doi: 10.1002/hec.3938> (in English)
6. Maslow HA, 'Theory of Human Motivation' (1943) 50(4) The Psychological Review 370–396 doi:10.1037/h0054346 (in English)
7. Sui A and Wong YCR, 'Economic Impact of SARS: The Case of Hong Kong' (2004) 3 (1) Asian Economic Papers 62–83 <<https://www.mitpressjournals.org/doi/pdfplus/10.1162/1535351041747996>> (in English)

8. Tisdell C A, 'Economic, social and political issues raised by the COVID-19 pandemic' (2020) 68 *Economic Analysis and Policy* 17-28 doi:10.1016/j.eap.2020.08.002 (in English)
9. Wilton P, 'Spanish flu outdid World War I in number of lives claimed' (1993) 148 (11) *Canadian Medical Association Journal* 2036-2037 <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1485864/>> (in English)
10. Hasuev A Je, 'Social'naja izoljacija i samoizoljacija cheloveka: social'no-filosofskij analiz ' (2020)(2) *Jekonomicheskie i gumanitarnye issledovanija regionov* 122–128 <<https://elibrary.ru/item.asp?id=42804641>> (in Russian)

Conference papers

1. Batoryhareieva V S, Svit nikoly ne bude takym, yak ranishe: do kartyny kryminolohichnoho futuryzmu *Pravovi zasady epidemichnoi bezpeky: vyklyky ta perspektyvy* (Poltava, 29 kvitnia 2020) 26 – 30 (in Ukrainian)

Websites

1. 'Pandemic Profiteering: How Criminals Exploit the COVID-19 Crisis' (Europol, 27 March 2020) <<https://www.europol.europa.eu/publications-documents/pandemic-profiteering-how-criminals-exploit-covid-19-crisis>> (in English)
2. Fernandes N, 'Economic Effects of Coronavirus Outbreak (COVID-19) on the World Economy' (Social Science Research Network, 2020) <<https://ssrn.com/abstract=3557504>> (in English)
3. 'INTERPOL warns of financial fraud linked to COVID-19 ' (Interpol, 13 March 2020) <<https://www.interpol.int/News-and-Events/News/2020/INTERPOL-warns-of-financial-fraud-linked-to-COVID-19>> (in English)
4. Long C, 'Coronavirus-related crimes capitalize on fear' (Associated Press News, 24 March 2020) <<https://apnews.com/article/ec678534da3d8a6817c285650414ccf4>> (in English)
5. 'Madrid International Plan of Action on Ageing ' (United Nations, 2002) <https://www.un.org/en/events/pastevents/pdfs/Madrid_plan.pdf> (in English)
6. WHO Director-General 'WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19-11 March 2020' (The World Health Organization, 11 March 2020) <<https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020>> (in English)
7. 'Weekly operational update on COVID-19 - 20 November 2020' (World Health Organization, 20 November 2020) <<https://www.who.int/publications/m/item/weekly-operational-update-on-covid-19---20-november-2020>> (in English)
8. Herasymov D, Iak koronavirus zminiue nashe sotsialne zhyttia: 7 naslidkiv izoliatsii (Rubryka, 17 kvitnia 2020) <<https://rubryka.com/article/naslidky-karantynu/>> (in Ukrainian)
9. 'Kiberpolitsiia rozpovidaie pro typovi vypadky shakhraistva pid chas koronavirusu' (Kiberpolitsiia Ukrainy, 25 bereznia 2020) <<https://cyberpolice.gov.ua/article/kiberpoliczija--rozpovidaye-pro-typovi-vypadky-shakrajstva-pid-chas-koronavirusu-1820/>> (in Ukrainian)
10. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Ekspres-vypusky Derzhstatu u 2020 rotsi (Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2020) <<http://www.ukrstat.gov.ua/>> (in Ukrainian)
11. Departament mezhdunarodnogo i regional'nogo sotrudnichestva Schetnoj palaty RF, 'Social'nye posledstviya pandemii COVID-19 i inkljuzivnost'' [2020] <<https://ach.gov.ru/upload/pdf/Covid-19-inclusion.pdf>> (in Russian)
12. Operativna informatsiia pro poshyrennia koronavirusnoi infektsii 2019-nCoV (Ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy, 7 hrudnia 2020) <<https://moz.gov.ua/article/news/operativna-informacija-pro-poshyrennja-koronavirusnoi-infekcii-2019-ncov.>> (in Ukrainian)
13. Makroekonomichniy prohnaz na 2020-2022 roky (Ministerstvo finansiv Ukrainy) <https://mof.gov.ua/uk/macroeconomic_forecast_for_2020-2022-379> (in Ukrainian)
14. 'Koronavirus: statistika po stranam ' (Minfin, 22 nojabrja 2020) <<https://index.minfin.com.ua/reference/coronavirus/geography/>> (in Russian)
15. Statystychna informatsiia 2019 rik: Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia (Ofis heneralnogo prokurora, 09.01.2020) <https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=113897&libid=100820&c=edit&_c=fo>(in Ukrainian)
16. 'Statystychna informatsiia 2020 rik: Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia (Ofis heneralnogo prokurora, 05.11.2020) < https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114140&libid=100820&c=edit&_c=fo> (in Ukrainian)
17. Redakcija Esquire, 'Vo vsem mire iz-za karantina rastet chislo sluchaev domashnego nasilija V Evrope prjachutsja v aptekah po kodovomu slovu' [3 aprelja 2020] *Esquire* <<https://esquire.ru/articles/168403-vo-vsem-mire-iz-za-karantina-rastet-chislo-sluchaev-domashnego-nasiliya-v-evrope-prjachutsya-v-aptekah-po-kodovomu-slovu/>> (in Russian)

18. Tsentr ekonomichnoi stratehii Vplyv koronakryzy na ekonomiku Pro shcho hovoryly na preskonferentsii (Tsentr ekonomichnoi stratehii, 25 bereznia 2020) <<https://ces.org.ua/economic-impact-of-coronavirus-2/>> (in Ukrainian)
19. Jurevich A V, Jurevich M A, 'Social'no-psihologicheskij kontekst rasprostraneniya koronavirusnoj infekcii' (Federal'noe gosudarstvennoe bjudzhetnoe uchrezhdenie nauki Institut psihologii Rossijskoj akademii nauk) <http://ipras.ru/cntnt/rus/institut_p/covid-19/kommentarii-eksp/urevich1.html#> (in Russian)

**Батиргареева В. С., Борисов В. И., Евтеева Д. П., Калинина А. В.,
Колодяжний М. Г., Шрамко С. С. Поширення пандемії COVID-19 в Україні:
соціально-правові та кримінологічні проблеми**

У статті розглянуто низку соціально-правових та кримінологічних проблем, що виникли в Україні внаслідок поширення світової пандемії COVID-19, яка стала викликом для епідемічної безпеки й соціального благополуччя людства.

Підкреслено, що найтяжчим наслідком розглядуваної пандемії є висока смертність. Поряд із цим сформува-лася низка негативних для життєдіяльності суспільства наслідків у різних сферах (наприклад, у сфері прав людини, правовому регулюванні суспільних відносин, економіці держави, соціальному житті та інформаційному просторі, стані правопорядку).

Поширення у світі пандемії коронавірусу та введення карантинних заходів різного ступеня суворості спри-яли виникненню обмеження у певній мірі конституційних прав, свобод та законних інтересів людини і громадя-нина (наприклад, свободи пересування, вільного вибору місця проживання; права вільно залишати територію України; права на охорону здоров'я, медичну допомогу; права проводити збори, мітинги, походи і демонстрації; права на здійснення підприємницької діяльності та ін.).

Основними напрямками правового регулювання протидії поширенню COVID-19 та подолання наслідків, спри-чинених епідемією в різних сферах суспільного життя, є: запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби; забезпечення лікування від коронавірусної хвороби; забезпечення державної підтримки різних сфер та соціально-економічних прав громадян у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби; посилення юридичної від-повідальності за порушення карантинних правил. Акцентовано на тому, що неузгодженість та непослідовність законодавчих змін у нормативному регулюванні відповідальності за порушення карантинних правил спричинили низку правозастосовних проблем.

Установлено, що ступінь кореляції хвороби коронавірусу зі станом соціально-економічного розвитку в Украї-ні має неоднозначний характер.

У соціально-психологічній сфері українського суспільства головним наслідком поширення пандемії COVID-19 є посилення стану соціальної ізоляції. Закономірним наслідком соціальної ізоляції є підвищення небезпеки інфодемічного хаосу.

Окреслено головні зміни у стані правопорядку держави. Зазначено, що карантинні заходи та підвищений соціальний інтерес до проблеми подолання пандемії COVID-19 та її наслідків сприяли як виникненню нових видів кримінально протиправної поведінки, так і адаптації вже існуючих до нових умов.

Ключові слова: пандемія COVID-19, соціально-правові наслідки, кримінологічні наслідки, права людини, со-ціально-ізоляція, інфодемія, кримінальне правопорушення.

**Батиргареева В. С., Борисов В. И., Евтеева Д. П., Калинина А. В.,
Колодяжний М. Г., Шрамко С. С. Распространение пандемии COVID-19 в Украине:
социально-правовые и криминологические проблемы**

В статье рассмотрен ряд социально-правовых и криминологических проблем, возникших в Украине вследствие распространения мировой пандемии COVID-19, которая стала вызовом для эпидемиологической безопасности и со-циального благополучия человечества.

Подчеркнуто, что самым тяжелым последствием рассматриваемой пандемии является высокая смерт-ность. Наряду с этим сформировался ряд негативных для жизнедеятельности общества последствий в раз-личных сферах (например, в сфере прав человека, правовом регулировании общественных отношений, экономике государства, социальной жизни и информационном пространстве, состоянии правопорядка).

Распространение в мире пандемии коронавируса и введение карантинных мероприятий разной степени строгости способствовали возникновению ограничения в определенной степени конституционных прав, свобод и законных интересов человека и гражданина (например, свободы передвижения, свободного выбора места жительства, права свободно покидать территорию Украины, права на охрану здоровья, медицинскую помощь, права проводить собрания, митинги, походы и демонстрации, права на осуществление предпринимательской деятельности и др.).

Основными направлениями правового регулирования противодействия распространению COVID-19 и преодоления последствий, вызванных эпидемией в различных сферах общественной жизни, являются: предупреждение возникновения и распространения коронавирусной болезни; обеспечение лечения от коронавирусной болезни; обеспечение государственной поддержки различных сфер и социально-экономических прав граждан в связи с распространением коронавирусной болезни; усиление юридической ответственности за нарушение карантинных правил. Акцентировано на том, что несогласованность и непоследовательность законодательных изменений в нормативном регулировании ответственности за нарушение карантинных правил вызвали ряд правоприменительных проблем.

Установлено, что степень корреляции болезни коронавируса с состоянием социально-экономического развития в Украине имеет неоднозначный характер.

В социально-психологической сфере украинского общества главным следствием распространения пандемии COVID-19 является усиление состояния социальной изоляции. Закономерным следствием социальной изоляции является повышение опасности инфодемического хаоса.

Определены главные изменения в состоянии правопорядка государства. Отмечено, что карантинные меры и повышенный социальный интерес к проблеме преодоления пандемии COVID-19 и ее последствий способствовали как возникновению новых видов уголовно противоправного поведения, так и адаптации уже существующих к новым условиям.

Ключевые слова: пандемия COVID-19, социально-правовые последствия, криминологические последствия, права человека, социальная изоляция, инфодемия, уголовное преступление.

Batyrgareieva V. S., Borysov V. I., Yevtieieva D. P., Kalinina A. V., Kolodyazhny M. G., Shramko S. S.
Spread of the COVID-19 pandemic in Ukraine: socio-legal and criminological problems

The article considers a number of socio-legal and criminological problems that have arisen in Ukraine as a result of the spread of the global pandemic COVID-19, which has become a challenge to the epidemic security and social well-being of mankind.

It is emphasized that the most severe consequence of this pandemic is high mortality. Along with this, a number of negative consequences for the vital activity of society have been formed in various spheres (for example, in the sphere of human rights, legal regulation of public relations, state economy, social life and information space, state of law and order).

The spread of the coronavirus pandemic in the world and the introduction of quarantine measures of varying severity contributed to a certain degree of restriction of constitutional rights, freedoms and legitimate interests of human and citizen (eg freedom of movement, free choice of residence, right to leave Ukraine, right to health, medical care, the right to hold meetings, rallies, marches and demonstrations, the right to conduct business, etc.).

The main directions of legal regulation of counteracting the spread of COVID-19 and overcoming the consequences caused by the epidemic in various spheres of public life are: prevention of the emergence and spread of coronavirus disease; providing treatment for coronavirus disease; providing state support in various spheres and socio-economic rights of citizens in connection with the spread of coronavirus disease; strengthening legal responsibility for violating quarantine rules. It is emphasized that the inconsistency of legislative changes in the regulation of responsibility for violation of quarantine rules has caused a number of law enforcement problems.

It is established that the degree of correlation of coronavirus disease with the state of socio-economic development in Ukraine is ambiguous.

In the socio-psychological sphere of Ukrainian society the main consequence of the spread of the COVID-19 pandemic is the strengthening of the state of social isolation. A natural consequence of social isolation is an increase in the danger of infodemic chaos.

The main changes in the state of law and order of the state are determined. It is noted that quarantine measures and increased social interest in overcoming the COVID-19 pandemic and its consequences have contributed to the emergence of new types of criminal behavior and the adaptation of existing ones to new conditions.

Keywords: COVID-19 pandemic, socio-legal consequences, criminological consequences, human rights, social isolation, infodemia, criminal offense.

В. С. Батиргарєєва, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0003-3879-2237

ЩОДО ПРАВОВИХ, ІНСТИТУЦІЙНИХ ТА НАУКОВИХ СКЛАДОВИХ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ¹

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні визначені правові та інституційні складові протидії корупції, ведеться відповідний науковий супровід цієї діяльності, працює громадський сектор. Здавалося б, залишається лише очікувати позитивних результатів. Однак, на жаль, корупція в Україні – все ще поширене явище, що вразило практично всі системи функціонування нашої держави, щоденно завдаючи величезного збитку добробуту та прогресу суспільства.

Напевно, ще з минулих часів нам залишилася корупційна ідеологія державного сектору. Водночас після проголошення незалежності України до цього додалася ще й корупція в приватній сфері. Її розквіт став можливим саме в умовах переходу від адміністративно-командної системи економіки до ринкової її форми, постулатами якої, як відомо, є затвердження права приватної власності, зняття обмежень на зайняття підприємницькою діяльністю, тотальна приватизація, установа зовнішньоекономічних зв'язків та ін. Зазначені процеси нерідко відбувалися стихійно, що призводило до швидкого поширення корупції й у сфері бізнесу. Разом із тим тривалий час боротьба з корупцією зосереджувалася лише на державному (публічному) секторі. Тому корупційні відносини в приватній сфері фактично залишалися поза увагою правоохоронних органів та громадськості. Така ситуація склалася, зокрема, й унаслідок відсутності в Кримінальному кодексі України спеціальних норм, якими встановлювалася б відповідальність за корупційні діяння в приватному секторі.

Зазначені норми в КК України з'явилися лише в 2011 р. у зв'язку із прийняттям Верховною Радою України відповідного Закону («Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо

відповідальності за корупційні правопорушення» від 7 квітня 2011 р.), яким по суті імплементовані положення Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією та Конвенції ООН проти корупції, ратифікації яких відбулися в Україні ще в 2006 р.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні проблема протидії корупції є чи не найактуальнішою темою сьогодення. Не уявляється можливим навіть приблизно скласти той великий перелік учених, які займалися й продовжують плідно займатися дослідженням цієї тематики. Адже явище корупції розглядають у різних дисциплінарних площинах і з позиції різних поглядів на її походження та навіть «призначення» в суспільстві. Проте результати пошуку в цій сфері будь-якого дослідника можна розглядати чи то як такі, що спрямовані на укріплення правових засад боротьби з нею, чи то як підґрунтя для вдосконалення інституційної складової цієї боротьби, чи то як певні принципи наукового супроводу подолання корупційної ідеології в суспільстві. Справедливості заради відмітимо, що наші власні міркування багато в чому засновуються на доробку таких учених, як П. П. Адрушко, В. І. Борисов, Н. В. Глинська, Р. Г. Григор'єв, Н. О. Гуторова, О. О. Дудоров, В. М. Киричко, М. І. Мельник, І. Є. Мензенцева, Є. В. Невмержицький, М. І. Хавронюк, О. Г. Шило та ін. Утім необхідність ефективної протидії корупції потребує постійного аналізу накопиченого досвіду та систематизації наявного знання з тим, щоб якщо не подолати, то хоча б обмежити «кірку» корупції, яка вражає український соціальний організм. Адже дослідження, проведене навесні 2020 р. за Методикою стандартного опитування щодо рівня корупції в Україні, засвідчило, що

¹ Стаття підготовлена на виконання фундаментальної теми «Стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів: теорія та практика», яка досліджується фахівцями НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (номер державної реєстрації в УкрІНТЕІ 0117U000283).

69,0% населення України вважає проблему корупції «дуже серйозною»¹.

Метою статті є аналіз наявних правових та інституційних складових практики протидії корупції в Україні, а так само ревізія процесу наукового супроводу цієї протидії для покращення якості й ефективності останньої.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до Індексу сприяння корупції, розробленого міжнародною організацією Transparency International, Україна у 2019 р. втратила два бали в рейтингу сприйняття корупції порівняно з 2018 р. і повернулася за рівнем ураженості свого суспільства корупцією на рівень 2017 р., зайнявши 126-те місце з 180². Тому, без жодного сумніву, сьогодні ця соціальна аномалія є загрозою національній безпеці України, негативно впливає на діяльність різних державних органів влади, тим самим підриваючи довіру українських громадян до можливостей ефективної протидії корупції. Крім того, погіршується імідж України на міжнародній арені.

У зв'язку з цим боротьба з корупцією стає одним із першочергових завдань держави та громадянського суспільства. Уявляється, що остаточне розв'язання проблеми здебільшого покладається на правлячу політичну силу України, адже треба констатувати, що й дотепер успіхи в цій справі не можна визнати як цілком задовільні. І це незважаючи на той факт, що в останнє десятиліття протидія корупції в державі завжди знаходилася у фокусі уваги української громадськості, що було викликано, як відомо, бурхливими соціально-політичними та економічними подіями в країні, зацікавленістю європейського співтовариства в налагодженні добросусідства з потужною європейською державою, якою, безумовно, є Україна.

Таке розуміння проблеми зумовило значні нормотворчі ініціативи, метою яких є, по-перше, приведення вітчизняного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів протидії корупції, а по-друге, задоволення потреби українського суспільства, врешті-решт, взяти контроль над корупціогенними фактами. Тому ще в 2011 р. набрали чинності: Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 7 квітня 2011 р.

№ 3206-VI³; Указ Президента України «Про першочергові заходи з реалізації Закону України “Про засади запобігання і протидії корупції”» від 5 жовтня 2011 р.⁴; Національна антикорупційна стратегія на 2011–2015 роки, затверджена Указом Президента України від 21 жовтня 2011 р.⁵; Державна програма щодо запобігання і протидії корупції на 2011–2015 роки⁶, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2011 р. № 1240. Пізніше у 2014 г. був прийнятий Закон України «Про запобігання корупції», у 2015 р. розроблена Державна програма щодо реалізації основної державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2015–2017 роки⁷, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р., а у 2016 р. з'явилася Методологія оцінки ризиків у діяльності органів влади⁸, затверджена рішенням Національного агентства з питань запобігання корупції від 2 грудня 2016 р., та ін. Сьогодні активно обговорюється проєкт Антикорупційної стратегії України на 2020–2024 роки⁹ та проєкт Закону України «Про засади державної політики на 2020–2024 роки»¹⁰.

Усі перелічені вище нормативні акти фактично створили якісно нові засади протидії корупції

³ Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 7 квітня 2011 р. № 3206-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 40. Ст. 404.

⁴ Про першочергові заходи з реалізації Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції»: Указ Президента України. *Офіційний вісник України*. 2011. № 79. Ст. 2901.

⁵ Національна антикорупційна стратегія на 2011–2015 роки: затв. Указом Президента України від 21 жовтня 2011 р. *Офіційний вісник України*. 2011. № 83. Ст. 3020.

⁶ Державна програма щодо запобігання і протидії корупції на 2011–2015 роки: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2011 р. № 124. *Офіційний вісник України*. 2011. № 94. Ст. 3431.

⁷ Державна програма щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015–2017 роки: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 265. *Офіційний вісник України*. 2015. № 38. Ст. 1146.

⁸ Методологія оцінювання корупційних ризиків у діяльності органів влади: затв. рішенням Національного агентства з питань запобігання корупції від 2 грудня 2016 р. № 126. *Офіційний вісник України*. 2017. № 4. Ст. 168.

⁹ Проєкт Антикорупційної стратегії України на 2020–2024 роки⁹ (Національне агентство з питань запобігання корупції) <<https://nazk.gov.ua/uk/departament-koordinatsiyi-antykoruptionsijnoyi-polityky/antykoruptionsijna-strategiya/>> (дата звернення 15.09.2020)

¹⁰ Проєкт Закону України «Про засади державної політики на 2020–2024 роки» (Національне агентство з питань запобігання корупції) <<https://nazk.gov.ua/uk/departament-koordinatsiyi-antykoruptionsijnoyi-polityky/antykoruptionsijna-strategiya/>> (дата звернення 15.09.2020)

¹ Корупція в Україні 2020: розуміння, сприйняття, поширеність (Національне агентство з питань запобігання корупції) <<https://bit.ly/3f8JPuG>> (дата звернення 15.09.2020)

² Україна опустилася в рейтингу сприйняття корупції (Українська правда 23 січня 2020) <<https://www.pravda.com.ua/rus/news/2020/01/23/7238184/>> (дата звернення 15.09.2020)

в нашій державі, включаючи як посилення кримінальної відповідальності за протиправні діяння відповідної спрямованості, так і широке залучення державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських організацій до протидії корупції.

Водночас достатньо обговорюваною й неоднозначною новелою чинного законодавства стало зобов'язання народних депутатів, державних службовців, суддів, співробітників правоохоронних органів, а також широкого кола посадових осіб публічного права декларувати свої прибутки. Такий крок бачився як такий, що спрямований на підвищення прозорості в діяльності відповідних структур та персональної відповідальності співробітників цих структур.

Що стосується інституційної складової боротьби з корупцією в Україні, то її розгляд слід почати з одного зауваження. Минулого року Президент України закликав громадян повідомити про випадки корупції та отримання неправомірної вигоди на гарячу лінію Національного антикорупційного бюро України. Однак цей заклик піддався критиці, оскільки НАБУ, по-перше, проводить розслідування не всіх так званих корупційних правопорушень (статті 191, 206², 209, 210, 211, 354, 364, 366¹, 368, 368⁵, 369¹, 369², 410 КК України), а по-друге, до протидії корупції в Україні залучено ще й низку інших соціальних інституцій. Назвемо ці інституції.

Постановою Кабінету Міністрів України «Про утворення Національного агентства з питань запобігання корупції»¹ у 2015 р. створюється одини́йменний центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом (далі – НАЗК), діяльність якого спрямована на реалізацію виключно превентивної функції у сфері боротьби з корупцією. До речі, створення цього спеціалізованого органу було однією з умов отримання Україною безвізового режиму з ЄС. До завдань НАЗК входять, по-перше, перевірка правдивості відомостей, розміщених у деклараціях усіх державних службовців і, по-друге, зіставлення заявлених відомостей, включаючи й відомості про доходи, зі способом і стилем життя декларантів та даними, що містяться в публічних реєстрах (наприклад, відомості про нерухомість, автомобілі, акції, банківські рахунки

тощо). Крім того, НАЗК перевіряє фінансування політичних партій, які отримують державне фінансування. У випадку виявлення будь-яких правопорушень антикорупційного законодавства відповідні матеріали надсилаються до Національного антикорупційного бюро України.

Ще один спеціалізований орган боротьби з корупцією в Україні – Національне антикорупційне бюро України (далі – НАБУ). Основними завданнями НАБУ як державного правоохоронного органу є попередження, виявлення, припинення, розкриття та розслідування корупційних правопорушень, які вчиняються вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці, а так само запобігання вчиненню нових правопорушень. Таким чином, фактично на цей орган покладається боротьба з VIP-корупціонерами, до яких належать, наприклад, експрезиденти, міністри, народні депутати, судді, прокурори, керівники органів влади та місцевого самоврядування тощо.

Слідчі НАБУ мають право, зокрема, заводити оперативно-розшукові справи, здійснюючи гласні та негласні оперативно-розшукові заходи, та отримувати від банків, депозитарних, фінансових та інших установ, підприємств та організацій незалежно від форми власності інформацію про операції, рахунки, вклади, правочини фізичних та юридичних осіб, входити безперешкодно до державних органів та органів місцевого самоврядування, здійснювати співробітництво з фізичними особами, дотримуючись умов добровільності та конфіденційності цих відносин, тощо². Важливо при цьому підкреслити, що в Законі України «Про Національне антикорупційне бюро» передбачено обов'язок розгляду державними органами та органами місцевого самоврядування пропозицій та рекомендацій щодо усунення причин і умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро, а також отримувати від цих органів протягом 30 днів інформацію про розгляд таких пропозицій та рекомендацій. Таке положення є свідченням розуміння законодавцем важливості профілактичної функції під час боротьби з корупцією.

¹ Про утворення Національного агентства з питань запобігання корупції: постанова Кабінету Міністрів України від 18 березня 2015 р. № 118. *Офіційний вісник України*. 2015. № 24. Ст. 664.

² Про Національне антикорупційне бюро: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1698-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 47. Ст. 2051.

До інституціональної складової боротьби з корупцією в Україні належить ще один орган, а саме: Державне бюро розслідувань (далі – ДБР). Бюро створено у листопаді 2018 р. та є органом досудового розслідування. У відповідності до Закону України «Про Державне бюро розслідувань» ДБР, окрім іншого, вирішує завдання із запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування корупційних злочинів. Однак ідеться про такі корупційні злочини, розслідування яких не належать до компетенції НАБУ. Разом із тим ДБР розслідує корупційні злочини, вчинені службовими особами НАБУ та прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, крім випадків, коли досудове розслідування цих злочинів віднесено до підслідності детективів підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України¹.

Тепер кілька слів треба сказати про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру (САП). Ця прокуратура – не окремий орган, а є самостійним підрозділом у структурі Офісу Генерального прокурора. Із запровадженням САП свого часу пов'язувалися перспективи візової лібералізації між Україною та ЄС². У теперішній час на САП покладаються обов'язки здійснювати нагляд за додержанням законів при проведенні оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування кримінальних правопорушень НАБУ. Так само покладаються обов'язки із підтримання державного обвинувачення та представництва інтересів громадян і держави у суді по справах, пов'язаних з учиненням корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень³.

Ще одним спеціалізованим органом, покликаним протидіяти корупції, є Вищий антикорупційний суд (далі – Суд), створений у вересні 2019 р. Завданням Суду у відповідності до Закону України «Про Вищий антикорупційний суд»⁴, по-перше,

¹ Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12 листопада 2015 р. № 794-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 6. Ст. 55.

² «Клімкін: вимога про антикорупційну прокуратуру – ключова для скасування віз» (Європейська правда 20 жовтня 2015) <<https://www.eurointegration.com.ua/news/2015/10/20/7039719/>> (дата звернення 15.09.2020)

³ Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Офісу Генерального прокурора: затв. Наказом Генерального прокурора від 5 березня 2020 р. № 125. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0125905-20#Text> (дата звернення 15.09.2020)

⁴ Про Вищий антикорупційний суд: Закон України від 7 червня 2018 р. № 2447-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 24. Ст. 212.

є здійснення правосуддя з метою захисту особи, суспільства та держави від корупційних і пов'язаних із ними кримінальних правопорушень, по-друге, реалізація судового контролю за досудовим розслідуванням цих кримінальних правопорушень, дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, по-третє, вирішення питання про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави у порядку цивільного судочинства. Суд розглядає кримінальні провадження по злочинах виключно VIP-корупціонерів, які розслідуються НАБУ і САП. При цьому розмір предмета злочинного посягання або завданої шкоди у п'ятсот і більше разів має перевищувати розмір прожиткового мінімуму (приблизно 1 млн грн). До речі, створення Суду було однією з головних вимог Міжнародного валютного фонду для продовження співпраці з Україною.

У 2016 р. в Україні створено ще один орган для боротьби з корупцією. Ідеться про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (Агентство з розшуку та менеджменту активів (далі – АРМА))⁵. Діяльність АРМА є аналогом установ з повернення активів, що успішно функціонують у державах – членах ЄС на підставі рішення Ради ЄС від 6 грудня 2007 р. № 2007/845/JHA⁶. Призначення АРМА стає зрозумілим із самої назви. Воно полягає у здійсненні заходів щодо виявлення та розшуку активів, доведення їх злочинного або корупційного походження, стягнення за рішенням суду в дохід держави, реалізації таких активів чи передачі в управління. Інформація про активи розміщується у спеціальному відкритому реєстрі, що створений АРМА.

В якомусь роді традиційно боротьба з корупцією покладається і на Службу безпеки України. Адже підрозділ по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю СБУ має повноваження на одержання від банків, а також кредитних, митних,

⁵ Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів: Закон України від 10 листопада 2015 р. № 772-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 1. Ст. 2.

⁶ Council Decision 2007/845/JHA of 6 December 2007 concerning cooperation between Asset Recovery Offices of the Member States in the field of tracing and identification of proceeds from, or other property related to, crime. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/LSU/?uri=CELEX:32007D0845> (дата звернення 15.09.2020)

фінансових та інших установ, підприємств, організацій незалежно від форм власності інформації та документів про операції, рахунки, вклади, внутрішні та зовнішні економічні угоди фізичних і юридичних осіб, здійснення та координацію оперативно-розшукових заходів із викриття та розробки корумпованих посадових осіб у структурах державної влади, реалізацію у взаємодії з прокуратурою оперативно-розшукових заходів щодо забезпечення розслідування зловживань корумпованих посадових осіб органів виконавчої, законодавчої та судової влади, правоохоронних та контролюючих органів¹.

Нарешті, до системи антикорупційних органів можна віднести й створену у 2014 р. при Адміністрації Президента України Національну раду з питань антикорупційної політики². Ця Рада є консультативно-дорадчим органом без правоохоронних функцій, до обов'язків якого входять, зокрема, підготовка та подання Президенту України пропозицій щодо визначення, актуалізації та вдосконалення антикорупційної стратегії, а так само щодо поліпшення координації та взаємодії між суб'єктами, які здійснюють заходи у сфері боротьби з корупцією, здійснення системного аналізу корупційної ситуації в країні та ін.

Як бачимо, інституціональний каркас для успішної боротьби з корупцією в Україні створений. А що маємо на практиці?

Згідно з даними опитування, що проводилося Київським міжнародним інститутом соціології за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) з 2007 по 2015 р., 66% українців є учасниками корупційних відносин³. Водночас опитування свідчать, що більшість респондентів тією чи іншою мірою визнають потребу в цій незаконній діяльності. Адже корупція, на думку пересічних громадян, необхідна для вирішення багатьох їх проблем. Тобто громадяни сприймають корупцію як прийнятний механізм, допоміжний інстру-

мент для вирішення проблем, як «сервіс», який дозволяє зберегти час, уникнути зайвого клопоту і гарантувати отримання належного результату, проте який має свою ринкову ціну⁴. При цьому, за результатами проведеного нами у складі творчого колективу Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України дослідження, найбільш корумпованими сферами життєдіяльності суспільства є: судова система (на думку 62,2% респондентів, корупція в цій сфері дуже поширена), надання медичних послуг (55,0% опитаних назвали таку сферу дуже корумпованою), прокуратура (54,3%). Схожими виявилися результати опитування бізнес-середовища, проведеного Американською торговою палатою, а саме: 71% респондентів вважають, що найбільш корумпованими державними органами є суди, 54% вважають, що це податкові та митні органи, 34% вказали на місцеві органи влади⁵.

Усе зазначене свідчить про актуальність наукового супроводу державної антикорупційної політики для: 1) підвищення її ефективності та 2) постійного моніторингу статистичних і соціологічних даних щодо поширення корупції в Україні. Крім того, потреба в науковому супроводі, тобто в науковій складовій, зумовлюється необхідністю чіткого розуміння характеру діяльності, пов'язаної із запобіганням корупції як такої, та сутності принципів, які повинні бути закладені в підґрунтя відповідної запобіжної діяльності. Отже, державна політика у сфері протидії корупції повинна базуватися на певних принципах, які є предметом опрацювання в доктринальній площині. Охарактеризуємо деякі з цих принципів.

Одним із таких принципів є *пасіонарність* суспільства, що означає здатність останнього до змін, прагнення до подолання стану інертності, в якому доводиться миритися з багатьма негативними явищами і процесами. У перекладі на мову соціального контексту пасіонарність як принцип протидії корупції означає усвідомлення суспільством необхідності в зміні свого ставлення до безпринципного використання окремими членами

¹ Ржеутська Л, Сафаров А 'Які органи в Україні борються з корупцією?' <<https://www.dw.com/uk/які-органи-в-україні-борються-з-корупцією/a-50560784>> (дата звернення 15.09.2020)

² Положення про Національну раду з питань антикорупційної політики: затв. Указом Президента України від 14 жовтня 2014 р. №808/2014. *Офіційний вісник України*. 2014. №84. Ст. 2370.

³ *Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціонального дослідження: 2007, 2009, 2011 та 2015 (Звіт за результатами соціологічного дослідження)* (Київ. Міжнар. Ін-т соціології, 2015) 68

⁴ Batyrgareieva V S, Babenko A M, Kaija S 'Corruption in medical sphere of Ukraine: current situation and ways of prevention'(2019) T LXXII. Nr 9 Cz II Wiadomości Lekarskie 1815

⁵ *Національна доповідь щодо реалізації засад антикорупційної політики у 2017 році* (Кабінет Міністрів України, 2018) 8

соціуму можливостей публічної влади на свою користь. Отже, пасіонарність – це поєднання політичної волі і добросовісності суспільства, в якому не залишається місця ганебним явищам. Недаремно в Національній стратегії щодо запобігання та протидії корупції на 2011–2015 роки свого часу стверджувалося, що метою цієї стратегії є, зокрема, формування у суспільстві нетерпимого, негативного ставлення до корупції як суспільно небезпечного явища за допомогою спільних зусиль державних та громадських структур¹.

Ще один принцип організації протидії корупції – *концептуальність*. Концептуальність означає, що організація всієї запобіжної роботи має базуватися на: 1) врахуванні основних положень теорії запобігання злочинності; 2) чіткому визначенні державної стратегії і тактики запобігання корупції з огляду на існуючі політичні, соціально-економічні та інші умови, стан суспільної свідомості, правоохоронної та правозастосовної систем; 3) врахуванні необхідності координації діяльності наукових установ і органів, які безпосередньо зайняті боротьбою з корупцією; 4) залученні наукових установ до проведення науково-правових експертиз проєктів нормативних актів, прийняття яких загрожує створенням умов процвітання корупції.

З огляду на деяке розчарування і відчуження громадян від держави, значну недовіру до державних інститутів (про що свідчать численні соціологічні моніторинги), правовий нігілізм і правову неграмотність населення важливе значення має відводитися принципу *публічності* (*гласності*) у протидії корупції. Зазначений принцип означає необхідність впровадження процедури обов'язкового громадського обговорення проєктів нормативно-правових актів, які зачіпають інтереси суспільства і містять корупційні ризики. Висловлене стосується в тому числі й обговорення проєктів нормативно-правових актів, спрямованих на боротьбу з корупцією. Крім того, принцип публічності передбачає застосування широкої соціальної реклами (телефільми, брошури, рекламні ролики та ін.) із метою зруйнувати стереотипи масової свідомості про корупцію як норму життя. Публічність також означає відкритість статистики виявлення та реєстрації корупційних

фактів в органах державної влади, відкритість інформації про розгляд справ про корупційні правопорушення, встановлення відповідальності для посадових осіб за належне реагування на повідомлення громадян про факти корупції та приховування від обліку або інше спотворення облікової інформації щодо проявів корупції. Насамкінець публічність передбачає розвиток системи громадського контролю за діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування в широкому значенні слова².

Що стосується принципу *адекватного оцінювання результатів* боротьби з корупцією, то його реалізація пов'язуватиметься насамперед із наявністю оціночного інструментарію для визначення масштабів корупції в Україні. Уже стала аксіомою думка про те, що, щоб знати, як і якими силами боротися з будь-яким негативним явищем, треба знати його масштаби. Однак офіційно затвердженої методики оцінки рівня корупції в Україні сьогодні не існує. Статистика також не відображає масштаби корупції, оскільки правоохоронні органи не в змозі реагувати на численні випадки корупційних проявів (навіть за наявності досконалого законодавства для правової оцінки корупційних фактів). У цій ситуації доводиться звертатися до так званого Індексу сприйняття корупції, що розроблений Міжнародною організацією з протидії корупції (Transparency International). Однак зазначений індекс не може повною мірою відбити справжню «картину» корупції у країні, оскільки ґрунтується лише на результатах опитувань, проведених серед експертів і представників бізнесу. Отже, думка широких верств населення щодо масштабів і рівнів корупції залишається «за кадром». Таким чином, у державі є гостра необхідність запровадити власну методику оцінки рівня корупції.

Що стосується *легітимності* як одного з принципів державної політики протидії корупції, то він означає суворе дотримання відповідної процедури розробки та прийняття програмних документів у цій сфері. Пояснимо це на прикладі минулої Державної програми щодо запобігання і протидії корупції на 2011–2015 роки. Так, виходячи з по-

¹ Національна антикорупційна стратегія на 2011–2015 роки: затв. Указом Президента України від 21 жовтня 2011 р. *Офіційний вісник України*. 2011. № 83. Ст. 3020.

² Батыргареєва В. С., Шрамко С. С. 'К вопросу о научном сопровождении и принципах государственной антикоррупционной политики' *Концептуальные основы стратегии борьбы с коррупцией*: сб материалов Междунар. науч-практ. конф. (Минск, 29 сентября 2020 г.) 7–8.

ложень Порядку розроблення та виконання державних цільових програм¹, що був прийнятий у 2007 р., зазначена Державна програма повинна була мати статус загальнодержавної, оскільки спрямовувалася на вирішення проблем розвитку держави, мала довгостроковий характер і виконувалася центральними та місцевими органами виконавчої влади. А якщо це так, то проект цього документа після його схвалення урядом разом із відповідним проектом закону про затвердження подається до Верховної Ради України. У розглядуваному ж випадку Державна програма була затверджена постановою уряду. Отже, такий порядок прийняття Державної програми щодо запобігання і протидії корупції на 2011–2015 роки фактично залишив осторонь парламент держави – Верховну Раду України.

Кілька слів про *законодавчу економію* як принцип протидії корупції. Хоча в Україні перманентно приймаються документи, спрямовані на боротьбу з корупцією, проте є сенс звернутися до питання про необхідність розробки і прийняття окремого програмного документа із цього приводу. На перший погляд розробка і реалізація подібного документа є своєрідним дороговказом у боротьбі з корупцією. Однак, приймаючи такий документ, необхідно ще раз зважити всі *pro et contra* його прийняття. Це пояснюється таким. По-перше, заходи численних комплексних програм боротьби зі злочинністю, виконання яких постійно має місце в Україні, в обов'язковому порядку стосуються й питань запобігання корупції, тобто боротьба з нею ніколи не зупиняється. По-друге, розробка і реалізація ще однієї окремої програми, повністю присвяченої подоланню корупції, призводить до значних витрат, не кажучи вже про дублювання заходів інших програм і, можливо, створення зайвих силових структур із нечітко визначеною компетенцією. Отже, в будь-якому випадку це призводить до дублювання функцій певних структур. По-третє, без серйозного техніко-економічного обґрунтування такий масштабний документ приймати не можна.

Нарешті, розкриємо сутність принципу *наукової обґрунтованості*, який передбачає здійснення в державі антикорупційної політики на строго

науковій основі з використанням сучасних досягнень науки і техніки, позитивного досвіду фахівців різних галузей знань – теорії права, конституційного, фінансового, адміністративного, кримінального, податкового права, кримінології, соціології, психології та ін. Цей принцип вимагає наявності повної і всебічної інформації, зокрема, постійного здійснення моніторингу діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування на предмет оцінки стану і динаміки небажаних корупційних процесів. Такий моніторинг, у свою чергу, необхідний для оцінки ефективності реалізації в державі антикорупційної політики, оперативності в змінах її пріоритетів відповідно до корупційної ситуації, яка склалася в таких органах, розробки і прийняття нових антикорупційних заходів та ін. У цілому внесок учених у справу протидії корупції важко переоцінити, оскільки їх силами формуються доктринальні положення, з їх ініціативи і безпосередньо за їх участю розробляються проекти законів у сфері боротьби з корупцією. Саме вчені в змозі дати об'єктивну оцінку ефективності реалізації антикорупційної політики в державі, а також запропонувати впровадження нових антикорупційних заходів. Усе це дає підстави в документи стратегічного характеру у сфері боротьби з корупцією включати положення про участь фахівців науково-дослідних установ.

Висновки. Корупція – надзвичайно складне явище, що вимагає комплексного підходу для його подолання. Тому сучасний механізм протидії їй обов'язково має включати правові, інституційні та наукові складові.

Сьогодні в Україні в цілому створено правовий каркас цієї протидії, про що свідчить ціла низка програмних документів, законів та підзаконних актів, метою прийняття яких є необхідність приведення національного законодавства в цій сфері у відповідність до міжнародних стандартів протидії корупції та задоволення потреби українського суспільства взяти контроль над корупціогенними фактами. Що стосується інституційної складової, то на пострадянському просторі немає аналога такої розгалуженої системи протидії корупції, як це має місце в Україні. У свою чергу, науковий супровід боротьби з корупцією передбачає роботу зі створення механізму виявлення та припинення корупційних діянь; залучення корупціонерів до відповідальності; прогнозування можливих ви-

¹ Порядок розроблення та виконання державних цільових програм: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 31 січня 2007 р. № 106. *Офіційний вісник України*. 2007. № 8. Ст. 313.

падків корупції в майбутньому, а також формування негативного ставлення громадськості до самого явища корупції та корупціонерів. Перелічені

напрями «наукового» удару по корупції є стратегічними напрямками будь-якої концепції, програми або плану боротьби з корупцією.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Council Decision 2007/845/JHA of 6 December 2007 concerning cooperation between Asset Recovery Offices of the Member States in the field of tracing and identification of proceeds from, or other property related to, crime. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/LSU/?uri=CELEX:32007D0845> (in English)
2. Derzhavna prohrama shchodo zapobihannia i protydii koruptsii na 2011-2015 roky: zatv. postanovoioiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28 lystopada 2011 r. №124. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2011. №94. St. 3431. (in Ukrainian)
3. Derzhavna prohrama shchodo realizatsii zasad derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v Ukraini (Antykoruptsiinoi stratehii) na 2015-2017 roky: zatv. postanovoioiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29 kvitnia 2015 r. №265. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2015. №38. St. 1146. (in Ukrainian)
4. Metodolohiia otsiniuvannia koruptsiinykh ryzykiv u diialnosti orhaniv vlady: zatv. rishennia Natsionalnoho ahentstva z pytan zapobihannia koruptsii vid 2 hrudnia 2016 r. №126. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2017. №4. St. 168. (in Ukrainian)
5. Natsionalna antykoruptsiina stratehiia na 2011-2015 roky: zatv. Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 21 zhovtnia 2011 r. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2011. №83. St. 3020. (in Ukrainian)
6. Poriadok rozroblennia ta vykonannia derzhavnykh tsilovykh program: zatv. postanovoioiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 31 sichnia 2007 r. №106. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2007. №8. St. 313. (in Ukrainian)
7. Pro zasady zapobihannia i protydii koruptsii: Zakon Ukrainy vid 7 kvitnia 2011 r. №3206-VI. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2011. №40. St. 404. (in Ukrainian)
8. Pro pershocherhovi zakhody z realizatsii Zakonu Ukrainy «Pro zasady zapobihannia i protydii koruptsii»: Ukaz Prezydenta Ukrainy. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2011. №79. St. 2901. (in Ukrainian)
9. Pro Natsionalne antykoruptsiine biuro: Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnia 2014 r. №1698-VII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2014. №47. St. 2051. (in Ukrainian)
10. Polozhennia pro Natsionalnu radu z pytan antykoruptsiinoi polityky: zatv. Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 14 zhovtnia 2014 r. №808/2014. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2014. №84. St. 2370. (in Ukrainian)
11. Pro utvorennia Natsionalnoho ahentstva z pytan zapobihannia koruptsii: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18 bereznia 2015 r. №118. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2015. №24. St. 664. (in Ukrainian)
12. Pro Derzhavne biuro rozsdiduvan vid 12 lystopada 2015 r. №794-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2016. №6. St. 55. (in Ukrainian)
13. Pro Natsionalne ahentstvo Ukrainy z pytan vyjavlennia, rozshuku ta upravlinnia aktyvamy, oderzhanymy vid koruptsiinykh ta inshykh zlochniv: Zakon Ukrainy vid 10 lystopada 2015 r. №772-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2016. №1. St. 2. (in Ukrainian)
14. Pro Vyshechi antykoruptsiyni sud: Zakonu Ukrainy vid 7 chervnia 2018 r. №2447-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2018. №24. St. 212. (in Ukrainian)
15. Polozhennia pro Spetsializovanu antykoruptsiinu prokuraturu Ofisu Heneralnoho prokurora: zatv. Nakazom Heneralnoho prokurora vid 5 bereznia 2020 r. №125. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0125905-20#Text>. (in Ukrainian)

Bibliography

Non-authored books

1. *Natsionalna dopovid shchodo realizatsii zasad antykoruptsiinoi polityky u 2017 rotsi* [National report on the implementation of anti-corruption policy in 2017] (Kabinet Ministriv Ukrainy, 2018) 201 (in Ukrainian)
2. *Stan koruptsii v Ukraini. Porivnialnyi analiz zahalnonatsionalnoho doslidzhennia: 2007, 2009, 2011 ta 2015 (Zvit za rezultatamy sotsiologichnoho doslidzhennia)* [The state of corruption in Ukraine. Comparative analysis of the national survey: 2007, 2009, 2011 and 2015 (Report on the results of a sociological survey)] (Kyiv. Mizhnar In-t sotsiologii, 2015) 68 (in Ukrainian)

Journal articles

3. Batorygareeva V S, Babenko A M, Kaija S 'Corruption in medical sphere of Ukraine: current situation and ways of prevention' (2019) T LXXII. Nr 9 Cz II Wiadomości Lekarskie 1814-1821 (in English)
4. Rzhetska L, Safarov A 'Iaki orhany v Ukraini boriutsia z koruptsiieiu' [What bodies in Ukraine are fighting corruption] <https://www.dw.com/uk/iaki-orhany-v-ukraini-boriutsia-z-koruptsiieiu/a-50560784> (in Ukrainian)

Conference paper

5. Batorygareeva V S, SHramko S S 'K voprosu o nauchnom soprovozhdenii i principah gosudarstvennoj antikorrupcionnoj politiki' [On the issue of scientific support and the principles of state anti-corruption policy] Konceptual'nye osnovy strategii bor'by s korrupciej: sb materialov Mezhdunar nauch-prakt. Konf (Minsk, 29 sentyabr' 2020 g.) 6-9 (in Russian)

Websites

6. 'Klimkin: vymoha pro antykoruptsiinu prokuraturu – kluchova dlia skasuvannia viz' [Klimkin: The requirement for an anti-corruption prosecutor's office is key to the abolition of visas] (Ievropeiska pravda 20 zhovtnia 2015) <<https://www.eurointegration.com.ua/news/2015/10/20/7039719/>> (in Ukrainian)
7. 'Koruptsiia v Ukraini 2020: rozuminnia, spryiniattia, poshyrenist' [Corruption in Ukraine 2020: understanding, perception, prevalence] (Natsionalne ahentstvo z pytan zapobihannia koruptsii) < <https://bit.ly/3f8JPuG>> (in Ukrainian)
8. 'Proekt Antykoruptsiinoi stratehii Ukrainy na 2020-2024 roky' [Draft Anti-Corruption Strategy of Ukraine for 2020-2024] (Natsionalne ahentstvo z pytan zapobihannia koruptsii) <<https://nazk.gov.ua/uk/departament-koordinatsiyi-antikoruptsiynoyi-polityky/antikoruptsiyna-strategiya/>> (in Ukrainian)
9. 'Proekt Zakonu Ukrainy «Pro zasady derzhavnoi polityky na 2020-2024 roky»' [Draft Law of Ukraine "On Principles of State Policy for 2020-2024"] (Natsionalne ahentstvo z pytan zapobihannia koruptsii) <<https://nazk.gov.ua/uk/departament-koordinatsiyi-antikoruptsiynoyi-polityky/antikoruptsiyna-strategiya/>> (in Ukrainian)
10. 'Ukraina opustylasia v reitynhu spryiniattia koruptsii' [Ukraine has dropped in the ranking of perceptions of corruption] (Ukrainska pravda 23 sichnia 2020) <<https://www.ppravda.com.ua/rus/news/2020/01/23/7238184/>> (in Ukrainian)

Батургарєєва В. С. Щодо правових, інституційних та наукових складових протидії корупції в Україні

Статтю присвячено аналізу правових, інституційних і наукових складових протидії корупції в Україні з огляду на констатацію того факту, що сьогодні корупція є досить поширеним явищем, яким вражено будь-яку систему функціонування нашої держави та завдається величезний збиток добробуту й прогресу українського суспільства. Підкреслено, що тривалий час боротьба з корупцією зосереджувалася лише на державному секторі функціонування суспільства. Тому корупційні відносини в приватній сфері фактично залишилися без уваги правоохоронних органів та громадськості. Зазначено, що в Україні створено правовий каркас протидії корупції. Свідченням цьому є низка програмних документів, законів та підзаконних актів, метою прийняття яких стала необхідність приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів протидії корупції та задоволення потреби українського суспільства взяти контроль над корупціогенними фактами. Правова складова покликана створити якісно нові засади протидії корупції в державі, включаючи, зокрема, посилення кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення, широке залучення державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, регулювання функціонування численних соціальних інституцій, завданням яких є боротьба з корупцією.

У статті наголошується, що до інституційної складової протидії злочинності принаймні можна віднести: Національне агентство з питань запобігання корупції, Національне антикорупційне бюро України, Державне бюро розслідувань, Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру, Вищий антикорупційний суд, Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, Службу безпеки України, Національну раду з питань антикорупційної політики.

Підкреслюється, що актуальність наукового супроводу протидії корупції (наукової складової) зумовлюється необхідністю, по-перше, підвищення ефективності цієї протидії, по-друге, проведення постійного моніторингу статистичних і соціологічних даних щодо поширення корупції в Україні, по-третє, чіткого розуміння характеру діяльності, пов'язаної із запобіганням корупції як такої, і принципів, що повинні бути закладені в підґрунтя відповідної запобіжної діяльності. У статті охарактеризовано такі принципи протидії корупції, як пасіонарність, концептуальність, публічність, адекватне оцінювання результатів боротьби з корупцією, легітимність, законодавча економія та наукова обґрунтованість.

Ключові слова: корупція, протидія корупції, правові, інституційні та наукові складові.

Батыргареєва В. С. Касаемо правовых, институциональных и научных составляющих противодействия коррупции в Украине

Статья посвящена анализу правовых, институциональных и научных составляющих противодействия коррупции в Украине с учетом констатации того факта, что сегодня коррупция является достаточно распространенным явлением, которое поражает любую систему функционирования нашего государства и наносит огромный ущерб благополучию и прогрессу украинского общества. Подчеркнуто, что длительное время борьба с коррупцией сосредоточивалась только на государственном секторе функционирования общества. Поэтому коррупционные отношения в частной сфере фактически оставались без внимания правоохранительных органов и общественности. Отмечено, что в Украине создан правовой каркас противодействия коррупции. Свидетельством этому является ряд программных документов, законов и подзаконных актов, целью принятия которых стала необходимость приведения национального законодательства в соответствие с международными стандартами противодействия коррупции и удовлетворения потребности украинского общества взять контроль над коррупциогенными фактами. Правовая составляющая призвана создать качественно новые основы противодействия коррупции в государстве, включая, в частности, усиление уголовной ответственности за коррупционные правонарушения, широкое привлечение государственных органов, органов местного самоуправления, общественных организаций, регулирование функционирования многочисленных социальных институтов, задачей которых является борьба с коррупцией.

В статье отмечается, что к институциональной составляющей противодействия преступности по крайней мере можно отнести: Национальное агентство по предупреждению коррупции, Национальное антикоррупционное бюро Украины, Государственное бюро расследований, Специализированную антикоррупционную прокуратуру, Высший антикоррупционный суд, Национальное агентство Украины по вопросам выявления, розыска и управления активами, полученными от коррупционных и других преступлений, Службу безопасности Украины, Национальный совет по вопросам антикоррупционной политики.

Подчеркивается, что актуальность научного сопровождения противодействия коррупции (научной составляющей) обусловлена необходимостью, во-первых, повышения эффективности данного противодействия, во-вторых, проведения постоянного мониторинга статистических и социологических данных относительно распространения коррупции в Украине, в-третьих, четкого понимания характера деятельности, связанной с предотвращением коррупции как таковой, и принципов, которые должны быть заложены в основу соответствующей предупредительной деятельности. В статье охарактеризованы такие принципы противодействия коррупции, как пассионарность, концептуальность, публичность, адекватное оценивание результатов борьбы с коррупцией, легитимность, законодательная экономия и научная обоснованность.

Ключевые слова: коррупция, противодействие коррупции, правовые, институциональные и научные составляющие.

Batyrgareieva V. S. Regarding the legal, institutional and scientific components of counteraction against corruption in Ukraine

The article is devoted to the analysis of legal, institutional and scientific components of counteraction against corruption in Ukraine in view of the fact that today corruption is quite common, which affects any system of our state and causes great damage to the welfare and progress of Ukrainian society. It is emphasized that for a long time the fight against corruption focused only on the public sector of society. Therefore, corrupt relations in the private sphere were virtually ignored by law enforcement agencies and the public. It is noted that a legal framework for combating corruption has been created in Ukraine. Evidence of this is a number of policy documents, laws and bylaws, the purpose of which was the need to bring national legislation in line with international standards to combat corruption and meet the needs of Ukrainian society to take control of corruption-causing facts. The legal component is designed to create a qualitatively new framework for combating corruption in the state, including, in particular, strengthening criminal liability for corruption offenses, wide involvement of state bodies, local self-government bodies, public organizations, regulation of the functioning of numerous social institutions, whose task is to fight corruption.

In the article is emphasized that the institutional component of combating crime can at least include: the National Agency on Corruption Prevention, the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, the State Bureau of Investigation, the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office, the High Anti-Corruption Court, the National Agency of Ukraine for finding, tracing and management of assets derived from corruption and other crimes, the Security Service of Ukraine, the National Anticorruption Policy Council.

It is emphasized that the relevance of scientific support of anti-corruption (scientific component) necessitates, firstly, increasing the effectiveness of this fight, and secondly, the constant monitoring of statistical and social data on the spread of corruption in Ukraine, according to a preliminary, rapid understanding of related to the prevention of corruption as such, and the principles that should be laid down in the basis of the relevant preventive activities. In the article such principles of anti-corruption as passion, conceptuality, publicity, adequate evaluation of the results of the fight against corruption, legitimacy, legislative economy and scientific validity is described.

Keywords: corruption, corruption prevention, legal, institutional and scientific elements.

М. Г. Моторигіна, кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

СТАНДАРТИ ЗДІЙСНЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО ЗАХИСТУ ЗАХИСНИКОМ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Постановка проблеми. Стаття 129 Конституції України передбачає, що однією із засад судочинства є забезпечення обвинуваченому права на захист. Відповідно до ч. 1 ст. 20 КПК України підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений має право на захист, яке полягає, зокрема, у наданні йому можливості користуватися правовою допомогою захисника. Проте важливо, що такі права повинні бути не теоретичними (ілюзорними), а конкретними і дієвими¹. Наразі незважаючи на наявність правової регламентації цієї засади, постійного наукового інтересу до проблем реалізації права на захист, досі актуальними залишаються питання щодо ефективності здійснення захисту адвокатом у кримінальному провадженні, оскільки, як наголошує Європейський суд з прав людини, саме по собі призначення захисника не забезпечує ефективної допомоги².

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розробку проблеми дотримання права особи на захист у різні часи зробили такі науковці, як С. А. Альперт, Т. В. Варфоломеева, І. В. Гловюк, В. Г. Гончаренко, М. М. Гродзинський, Ю. М. Грошевий, Я. П. Зейкан, В. С. Зеленецький, О. В. Капліна, О. П. Кучинська, Л. М. Лобойко, В. Т. Маляренко, М. М. Міхеєнко, В. Т. Нор, М. А. Погорецький, В. О. Попелюшко, А. Л. Рівлін, О. Д. Святоцький, Л. Д. Удалова, М. О. Чельцов, О. Г. Шило, М. Є. Шумило, О. Г. Яновська та ін.

¹ Микеле де Сальвіа, *Прецеденты Европейского суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящиеся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г.* (Юридический центр Пресс 2004) 284

² Judgment of European court of human rights in case of «Artico v. Italy» 13 May 1980 (Application no. 6694/74) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57424> (дата звернення 01.09.2020)

Метою статті є дослідження стандартів, розроблених Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд), для здійснення ефективного захисту захисником у кримінальному провадженні й забезпечення його ефективності, та їх систематизація.

Виклад основного матеріалу. Стандарти ефективного захисту сформульовані в численних правових позиціях ЄСПЛ, який завжди приділяє значну увагу гарантіям прав особи, у тому числі права на захист. Так, наприклад, одним із найперших і найголовніших стандартів ефективного захисту є належна кваліфікація захисника (адвоката). У справі «Артико проти Італії» ЄСПЛ зазначив, що держава має право регламентувати доступ адвокатів до суду, а в деяких випадках і заборонити такий доступ певним особам, а також встановлювати умови, яким мають відповідати адвокати, що допускаються до суду. Наприклад, держава може вимагати певної кваліфікації. Обмеження кількості адвокатів для одного обвинуваченого та заборона доступу адвокатів до суду на підставі підозри в їх кримінальних контактах були визнані сумісними із вимогами ст. 6 (3) (с) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – КЗПЛ)³.

Щодо визначення переліку тих адвокатів, хто може здійснювати захист у суді, що також можуть обмежити право на вибір призначуваного адвока-

³ Judgment of European court of human rights in case of «Artico v. Italy» 13 May 1980 (Application no. 6694/74) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57424> (дата звернення 01.09.2020)

Див. також.: Judgment of European court of human rights in case of «G. Ensslin, A. Baader & J. Raspe v the Federal Republic of Germany» 8 July 1978 (Application no. 7572/76, 7586/76 et 7587/76) on the admissibility of the applications. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-73445> (дата звернення 01.09.2020)

та без порушення захищених КЗПЛ прав, у справі «Мефта та інші проти Франції» ЄСПЛ постановив, що особливий характер Касаційного суду Франції виправдовував подання усних аргументів при розгляді ним справи лише адвокатами відповідної спеціалізації¹. Аналогічно у справі «Майзіт проти Росії» ЄСПЛ установив, що ст. 6 КЗПЛ не було порушено, коли обвинуваченому відмовили в тому, щоб його інтереси у кримінальній справі представляли його мати та сестра. ЄСПЛ погодився з доводом держави, що призначення як захисників професійних юристів, а не пересічних громадян служило інтересам якості захисту з огляду на тяжкість обвинувачень і складність справи².

У справі «Загородній проти України» ЄСПЛ підкреслив, що хоча право кожної особи, обвинувачуваної у вчиненні кримінального правопорушення, на ефективний захист адвокатом не є абсолютним, воно становить одну з головних підвалин справедливого судового розгляду. Особа, проти якої висунуті кримінальні обвинувачення, яка не бажає захищатись особисто, повинна мати можливість скористатись юридичною допомогою за власним вибором. Проте це останнє право також не може вважатись абсолютним і, таким чином, національні суди можуть не прийняти вибір особи, коли існують відповідні та достатні підстави вважати, що того вимагають інтереси правосуддя. Більше того, законодавча вимога щодо наявності у захисника юридичної освіти не є порушенням вищезазначеного положення. На думку Суду, таке обмеження права на вільний вибір захисника саме по собі не порушує питання за ст. 6 (3) (с) КЗПЛ, оскільки певна юридична кваліфікація може вимагатись для забезпечення ефективного захисту та безперешкодного функціонування системи правосуддя³.

У практиці ЄСПЛ чітко простежується такий стандарт ефективного захисту, як обов'язок захисника, який взяв на себе захист, провадити доказову діяльність (активний захист). Хоча у ст. 6

КЗПЛ немає чіткого положення, яке гарантувало б захиснику право шукати докази, розслідувати факти, опитувати потенційних свідків або замовляти експертизу, у практиці ЄСПЛ можна знайти певні ознаки визнання ним важливості слідчих прав саме у захисника. Так, у справі «Дайанан проти Туреччини» ЄСПЛ указав, що з моменту взяття особи під варту справедливість провадження вимагає здатності одержувати весь спектр послуг, які безпосередньо пов'язані з наданням юридичної допомоги. У цьому зв'язку адвокат повинен мати можливість забезпечувати без будь-яких обмежень такі основоположні складники захисту цієї особи, як обговорення справи, організація захисту, збирання доказів на користь обвинуваченого, підготовка до опитування, надання підтримки обвинуваченому в його скрутному становищі та перевірка умов тримання під вартою⁴. Отже, ЄСПЛ зайняв позицію, відповідно до якої до функцій адвоката належить розслідування справи його клієнта як одне з прав, які сукупно становлять право підозрюваного або обвинуваченого на справедливий судовий розгляд.

Проте виходячи з наведеного, цікавим видається питання щодо моменту, з якого адвокат має право починати доказову діяльність, оскільки кримінальне провадження може бути розпочате щодо особи, якій тривалий час не повідомляють про підозру. Це означає, що з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань до повідомлення про підозру особа не має можливості користуватись правами підозрюваного, що не дозволяє здійснювати ефективний захист у кримінальному провадженні.

У цьому зв'язку вважаємо за необхідне зазначити про таке. ЄСПЛ у справі «Шабельник проти України» постановив, що спосіб застосування ст. 6 (1) (с) і ст. 6 (3) (с) КЗПЛ на етапі досудового слідства залежить від особливостей відповідного провадження та обставин конкретної справи. Момент, з якого ст. 6 застосовується в «кримінальних» справах, також залежить від обставин самої справи, оскільки провідне місце, яке посідає в демократичному суспільстві право на справедливий судовий розгляд, спонукає Суд віддавати перевагу «матеріально-правовій», а не «формальній» концепції «обвинувачення» у значенні ст. 6 (1) (с)

¹ Judgment of European court of human rights in case of «Meftah and Others v France» 26 July 2002 (Application nos. 32 911/96, 35237/97 and 34595/97). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60638> (дата звернення 01.09.2020)

² Judgment of European court of human rights in case of «Mayzit v Russia» (Application no. 63378/00) 20 January 2005, final 06/07/2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68067> (дата звернення 01.09.2020)

³ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Загородній проти України» від 24 листопада 2011 р. (заява №27004/06) остаточне 24.02.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_739 (дата звернення 01.09.2020)

⁴ Judgment of European court of human rights in case of «Dayanan v. Turkey» 13 October 2009 (Application no. 7377/03) final 13.01.2010 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-95015> (дата звернення 01.09.2020)

КЗПЛ. Суд змушений за зовнішніми ознаками роздивитися і розслідувати реальну ситуацію з процедурою, про яку йдеться¹.

Суд неодноразово підкреслював, що право на правову допомогу виникає в момент, коли становище людини стає суттєво вразливим, навіть якщо її офіційно не затримано як підозрювану. Суд пояснив, що становище заявника стало значно вразливішим одразу після вжиття серйозних слідчих заходів щодо перевірки підозри стосовно нього та підготовки версії обвинувачення. Тож було констатоване порушення ст. 6 (1) (с) КЗПЛ, оскільки момент виникнення права на правову допомогу не залежить від того, який формальний статус має підозрювана у скоєнні злочину особа².

У справі «Титаренко проти України» ЄСПЛ визнав, що випадок відібрання пояснень слід вважати офіційним контактом з органами кримінального переслідування, а отже, мають бути дотримані гарантії, передбачені для підозрюваної особи, зокрема забезпечено право на правову допомогу захисника-адвоката³.

Таким чином, на наше переконання, враховуючи правові позиції ЄСПЛ, необхідно на національному законодавчому рівні врегулювати питання щодо наділення процесуальними правами осіб, яким хоча і не повідомлено про підозру, проте щодо яких здійснюється кримінальне провадження та проводиться доказова діяльність. Вважаємо, що це відповідатиме міжнародно-правовим стандартам у сфері забезпечення ефективного захисту у кримінальному провадженні.

Ще одним стандартом, прийняття якого сприяє здійсненню ефективного захисту, є добросовісність виконання адвокатом своїх обов'язків. Якість послуг, що надаються захисником, також безпосередньо залежить від того, чи сумлінно адвокат виконує свої обов'язки у кримінальному провадженні щодо свого клієнта. Наприклад, ЄСПЛ зазначив, що неявка адвоката вважається, як правило, недоліком, який є очевидним для держави.

¹ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Шабельник проти України» від 19 лютого 2009 р. (заява № 16404/03). URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_457 (дата звернення 01.09.2020)

² Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Шабельник проти України» від 19 лютого 2009 р. (заява № 16404/03). URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_457 (дата звернення 01.09.2020)

³ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Титаренко проти України» від 20 грудня 2012 р. (заява № 31720/02). URL: <http://www.khpg.org/index.php?id=1355989657> (дата звернення 01.09.2020)

У справі «Артико проти Італії» призначений заявникові адвокат відмовився представляти його від самого початку справи, посилаючись на інші зобов'язання та погане здоров'я. Проте держава не замінила цього призначеного адвоката іншим. Зробивши висновок про порушення ст. 6 (3) КЗПЛ, ЄСПЛ наголосив, що коли призначений адвокат не має можливості виконувати свої обов'язки і органи держави обізнані про це, вони зобов'язані або замінити його, або переконатися, що він виконує свої обов'язки⁴.

Якість захисту буде суттєво погіршуватися у разі мовчання адвоката й очевидного невиконання ним його основних обов'язків, що може бути визнано як бездіяльність захисника, а отже, служити підставою для втручання держави. У справі «Фалькао Душ Сантуш проти Португалії» адвокат був присутній на суді, але мовчав, не проводив перехресного допиту свідків і не вдавався до інших дій від імені заявника, який неодноразово скаржився органам держави на таке погане представлення його інтересів. ЄСПЛ зазначив, що органи держави не змогли гарантувати реальну правову допомогу, крім простого «призначення» адвоката, і що вони були зобов'язані втрутитися⁵.

Ще одним чинником, який впливає на якість надання послуг захисником, є його незалежність, що передбачає свободу від будь-якого зовнішнього впливу, тиску чи втручання в його діяльність, зокрема, із боку держави. Незалежність є важливою передумовою належного виконання обов'язку із захисту клієнта. Адвокат має право протистояти будь-яким спробам посягання на його незалежність, уникати у своїй професійній діяльності компромісів, що зменшували б його незалежність, із метою догодити суду, іншим державним органам, третім особам або клієнту, якщо такі компроміси розходяться із законними інтересами клієнта та перешкоджають належному наданню йому правової допомоги. Під час здійснення захисту адвокат не повинен керуватися вказівками інших осіб стосовно змісту, форм, методів, послідовності і часу реалізації його професійних прав і обов'язків,

⁴ Judgment of European court of human rights in case of «Artico v. Italy» 13 May 1980 (Application no. 6694/74). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57424> (дата звернення 01.09.2020)

⁵ Arrêt Cour européenne des droits de l'homme Affaire «Falcao dos Santos v Portugal» 3 Juillet 2012 (Requête no 50002/08) définitif 19.11.2012. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-111835> (дата звернення 01.09.2020)

якщо вони суперечать обраній стратегії захисту чи правовій позиції у справі¹.

ЄСПЛ надає державам певні межі розсуду в оцінці необхідності будь-якого втручання в дії захисника, але такі межі розсуду залежать від відповідних норм та їх конкретного застосування. ЄСПЛ вважає, що держава не може нести відповідальність за кожен недолік у діях адвоката, призначеного надавати безоплатну правову допомогу. Концепція незалежності адвоката від держави означає, що здійснення захисту є по суті відносинами між підсудним та його захисником, незважаючи на те, чи захисника було призначено для надання послуг за рахунок держави, чи його послуги оплачуються у приватному порядку. ЄСПЛ погоджується, що компетентні національні органи влади зобов'язані відповідно до ст. 6 (3) (с) КЗПЛ втрутитися лише у випадку, якщо якимось іншим чином їм стає відомо про явні та достатні факти невиконання захисником обов'язку забезпечення ефективного представництва².

Зупинимось ще на одному моменті. Із приводу присутності захисника на слуханнях ЄСПЛ у справі «Балліу проти Албанії» зазначив, що заявник не бажав захищати себе особисто, а обраний ним адвокат не виконував свого обов'язку. Отже, внутрішній суд оголосив про перерву у слуханнях і, відтак, проводив його за відсутності адвоката заявника, хоча і в присутності самого заявника. У цій ситуації ЄСПЛ вважає, що органи влади достатнім чином виконали свої зобов'язання щодо забезпечення правової допомоги і тоді, коли зупинили слухання для того, щоб дати можливість адвокату заявника виконати свій обов'язок. Проте на слуханнях у районному суді Дурреса, коли в зал викликали свідків обвинувачення, заявник і його адвокат мали можливість ставити їм запитання, але вони вирішили цього не робити: заявник мов-

чав, а його адвокат був відсутній³. Таким чином, у цьому випадку той факт, що захисник був відсутній на слуханні справи, негативно позначився на ефективності захисту у кримінальному провадженні.

На здійснення ефективного захисту в кримінальному провадженні також впливають дотримання захисником установлених законом процесуальних строків у кримінальному провадженні та оскарження порушення встановлених строків іншими учасниками. У справі «Меріт проти України» ЄСПЛ нагадує, що ст. 13 КЗПЛ гарантує ефективний засіб правового захисту у відповідному національному органі в разі порушення положень ст. 6 (1) КЗПЛ щодо розгляду справи впродовж розумного строку. ЄСПЛ повторює, що засіб є «ефективним», якщо він може бути використаний або для прискорення винесення судом рішення у справі, або для забезпечення заявника відповідним відшкодуванням за затримку, яка вже допущена. ЄСПЛ зазначає, що у своїх попередніх зауваженнях Уряд повідомив, що заявнику були доступні засоби правового захисту щодо його скарг. Оскільки Уряд посилається на ті самі аргументи щодо скарг заявника на порушення ст. 13, то вони, як і заперечення Уряду, мають бути відхилені⁴.

Таким чином, ЄСПЛ доходить висновку, що в цій справі було порушено ст. 13 КЗПЛ через відсутність у внутрішньому законодавстві ефективного і доступного засобу правового захисту щодо скарги заявника стосовно тривалості розгляду кримінальної справи⁵.

Стандартом активного захисту слід вважати й особисту перевірку захисником добровільності відмови затриманого від призначеного Центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги захисника, а також роз'яснення клієнту його прав і можливих наслідків відмови від захисника. У справі «Яременко проти України» ЄСПЛ був уражений тим фактом, що внаслідок заходів, до

¹ Павліченко О, Яворська В (упоряд), *Посібник з організації роботи Офісу громадського захисту* (Українська фундація правової допомоги, 2013) <http://issuu.com/irf_ua/docs/rol-2012-12-17> (дата звернення 01.09.2020)

² Див.: Judgment of European court of human rights in case of «Kamasinski v. Austria» 19 December 1989 (Application no. 9783/82) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57614> (дата звернення 01.09.2020); Arrêt Cour européenne des droits de l'homme Affaire «Bogumil c. Portugal» 7 Octobre 2008 (Requête no 35228/03) *definitif 06/04/2009* URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-88742> (дата звернення 01.09.2020); Judgment of European court of human rights in case of «Orlov v. Russia» 21 June 2011 (Application no. 9783/82) final 21.09.2011 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105273> (дата звернення 01.09.2020)

³ Judgment of European court of human rights in case of «Balliu v. Albania» 16 June 2005 (Application no. 74727/01) final 30.11.2005 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69401> (дата звернення 01.09.2020)

⁴ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Меріт проти України» від 30 березня 2004 р. (заява №66561/01) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_110 (дата звернення 01.09.2020)

⁵ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Меріт проти України» від 30 березня 2004 р. (заява №66561/01) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_110 (дата звернення 01.09.2020)

яких вдалися органи влади, заявник не зміг скористатися перевагами обов'язкового представництва й опинився в ситуації, в якій, як він стверджував, його примусили відмовитися від свого права на захисника та свідчити проти себе.

Той факт, що зізнання у вчиненні злочину було отримане від заявника за відсутності захисника, і те, що заявник одразу відмовився від свого зізнання, коли захисник вже був присутній, свідчать про уразливість його становища та реальну потребу у відповідній юридичній допомозі, якої його фактично позбавили в той спосіб, в який слідчий райвідділу міліції застосував свої дискреційні повноваження стосовно кваліфікації розслідуваного злочину. ЄСПЛ вважає, що спосіб, у який захисника усунули від участі у справі, та підстави, якими було пояснено це рішення, а також підтвердження відсутності юридичних підстав для такого заходу викликають серйозні сумніви щодо справедливості всього провадження в цій справі. ЄСПЛ бере до уваги й той факт, що захисникові дозволили повернутися до участі у справі в червні 2001 р. без будь-якого натяку на те, що стверджуваних підстав для його усунення вже не існує. Таким чином, було порушено ст. 6 (3) (с) КЗПЛ¹.

Отже, на нашу думку, правильним і таким, що відповідає міжнародно-правовим стандартам, є підхід вітчизняного законодавця, який у ст. 54 КПК України передбачив, що відмова від захис-

ника або його заміна повинна відбуватися виключно у присутності захисника після надання можливості для конфіденційного спілкування. Проте в таких ситуаціях важливе значення має правильне застосування положень цієї статті у правозастосовній практиці.

Висновки. На підставі проведеного дослідження слід констатувати, що забезпечення ефективного захисту в кримінальному провадженні не можливе без урахування стандартів, які протягом багатьох років формувалися в правових позиціях ЄСПЛ, який неодноразово наголошував на тому, що саме по собі призначення захисника не забезпечує надання ефективної професійної правничої допомоги. Узагальнення практики Суду дозволило виокремити групу стандартів, які сприяють здійсненню ефективного захисту захисником у кримінальному провадженні. До неї, на наш погляд, можна віднести: 1) належну кваліфікацію адвоката; 2) обов'язок захисника, який взяв на себе захист, провадити доказову діяльність (активний захист); 3) добросовісність виконання адвокатом своїх обов'язків; 4) розумну незалежність адвоката від держави; 5) обов'язкову присутність захисника на слуханнях (у залі судового засідання); 6) дотримання захисником установлених законом процесуальних строків у кримінальному провадженні та оскарження у разі їх порушення іншими учасниками; 7) особисту перевірку захисником добровільності відмови від призначеного захисника, а також роз'яснення клієнту його прав і можливих наслідків відмови від захисника.

¹ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Яременко проти України» від 12 червня 2008 р. (заява № 32092/02), остаточне 12.09.2008 URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_405 (дата звернення 01.09.2020)

REFERENCES

List of legal documents

Cases

1. Arret Cour européenne des droits de l'homme Affaire «Bogumil c. Portugal» 7 Octobre 2008 (Requête no 35228/03) définitif 06/04/2009 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-88742> (in French)
2. Arret Cour européenne des droits de l'homme Affaire «Falcao dos Santos v Portugal» 3 Juillet 2012 (Requête no 50002/08) définitif 19.11.2012 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-111835> (in French)
3. Judgment of European court of human rights in case of «G. Ensslin, A. Baader & J. Raspe v the Federal Republic of Germany» 8 July 1978 (Application no. 7572/76, 7586/76 et 7587/76) on the admissibility of the applications. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-73445> (in English)
4. Judgment of European court of human rights in case of «Artico v. Italy» 13 May 1980 (Application no. 6694/74) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57424> (in English)
5. Judgment of European court of human rights in case of «Kamasinski v. Austria» 19 December 1989 (Application no. 9783/82) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57614> (in English)
6. Judgment of European court of human rights in case of «Meftah and Others v France» 26 July 2002 (Application no s. 32911/96, 35237/97 and 34595/97) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60638> (in English)

7. Judgment of European court of human rights in case of «Balliu v. Albania» 16 June 2005 (Application no. 74727/01) final 30.11.2005 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69401> (in English)
8. Judgment of European court of human rights in case of «Mayzit v Russia» (Application no. 63378/00) 20 January 2005, final 06/07/2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68067> (in English)
9. Judgment of European court of human rights in case of «Dayanan v. Turkey» 13 October 2009 (Application no. 7377/03) final 13.01.2010 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-95015> (in English)
10. Judgment of European court of human rights in case of «Orlov v. Russia» 21 June 2011 (Application no. 9783/82) final 21.09.2011 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105273> (дата звернення 01.09.2020) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105273> (in English)
11. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Tytarenko proty Ukrainy» vid 20 hrudnia 2012 r. (zaiava № 31720/02) URL: <http://www.khpg.org/index.php?id=1355989657> (in Ukrainian)
12. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Zahorodnii proty Ukrainy» vid 24 lystopada 2011 r. (zaiava № 27004/06) ostatochne 24.02.2012 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_739 (in Ukrainian)
13. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Merit proty Ukrainy» vid 30 bereznia 2004 r. (zaiava № 66561/01) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_110 (in Ukrainian)
14. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Shabelnyk proty Ukrainy» vid 19 liutoho 2009 r. (zaiava № 16404/03) URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_457 (in Ukrainian)
15. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Iaromenko proty Ukrainy» vid 12 chervnia 2008 r. (zaiava № 32092/02), ostatochne 12.09.2008 URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_405 (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Michele de Salvia, *Precedenty Evropejskogo suda po pravam cheloveka. Rukovodjashhie principy sudebnoj praktiki, odnosjashiesja k Evropejskoj konvencii o zashhite prav cheloveka i osnovnyh svobod. Sudebnaja praktika s 1960 po 2002 g.* [Precedents of the European Court of Human Rights. Judicial Practice Guidelines Relating to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Judicial practice from 1960 to 2002] (Juridicheskij centr Press 2004) (in Russian).
2. Pavlichenko O, Javorsjka V (compilers), *Posibnyk z orghanizaciji roboty Ofisu ghromadsjkogho zakhystu* [Guide to organizing the work of the Office of Public Protection] (Ukrainian Legal Aid Foundation 2013) <http://issuu.com/irf_ua/docs/rol-2012-12-17> (in Ukrainian).

Моторигіна М. Г. Стандарти здійснення ефективного захисту захисником у кримінальному провадженні

Стаття присвячена дослідженню стандартів, розроблених ЄСПЛ для здійснення ефективного захисту захисником у кримінальному провадженні й забезпечення його ефективності.

На підставі узагальнення практики ЄСПЛ виокремлено групу стандартів, які сприяють здійсненню ефективного захисту захисником у кримінальному провадженні. До неї слід віднести: 1) належну кваліфікацію адвоката; 2) обов'язок захисника, який взяв на себе захист, провадити доказову діяльність (активний захист); 3) добросовісність виконання адвокатом своїх обов'язків; 4) розумну незалежність адвоката від держави; 5) обов'язкову присутність захисника на слуханнях (у залі судового засідання); 6) дотримання захисником установлених законом процесуальних строків у кримінальному провадженні та оскарження у разі їх порушення іншими учасниками; 7) особисту перевірку захисником добровільності відмови від призначеного захисника, а також роз'яснення клієнту його прав і можливих наслідків відмови від захисника.

Зроблено висновок, що забезпечення ефективного захисту у кримінальному провадженні не можливе без урахування стандартів, які протягом багатьох років формувалися в правових позиціях ЄСПЛ, який неодноразово наголошував на тому, що саме по собі призначення захисника не забезпечує надання ефективної професійної правничої допомоги.

Ключові слова: захист, захисник, стандарти ефективного захисту, право на захист, сторона захисту.

Моторыгина М. Г. Стандарты осуществления эффективной защиты защитником в уголовном производстве

Статья посвящена исследованию стандартов, разработанных ЕСПЧ для осуществления эффективной защиты защитником в уголовном производстве и обеспечения ее эффективности.

На основании обобщения практики ЕСПЧ выделено группу стандартов, способствующих осуществлению эффективной защиты защитником в уголовном производстве. К ней следует отнести: 1) надлежащую квалификацию адвоката; 2) обязанность защитника, который взял на себя защиту, проводить доказательственную деятельность (активная защита); 3) добросовестность выполнения адвокатом своих обязанностей; 4) разумную независимость адвоката от государства; 5) обязательное присутствие защитника на слушаниях (в зале судебного заседания); 6) соблюдение защитником установленных законом процессуальных сроков в уголовном производстве и обжалование в случае их нарушения другими участниками; 7) личную проверку защитником добровольности отказа от назначенного защитника, а также разъяснение клиенту его прав и возможных последствий отказа от защитника.

Сделан вывод, что обеспечение эффективной защиты в уголовном производстве не возможно без учета стандартов, сформированных на протяжении многих лет в правовых позициях ЕСПЧ, который неоднократно подчеркивал, что само по себе назначение защитника не обеспечивает предоставление эффективной профессиональной правовой помощи.

Ключевые слова: защита, защитник, стандарты эффективной защиты, право на защиту, сторона защиты.

Motoryhina M. G. Standards for the implementation of effective defence in the criminal proceedings

The article covers the study of the standards developed by the ECHR for the effective defense counsel's defense in criminal proceedings, as well as its effectiveness.

A group of standards has been identified basing on the generalization of the legal practice of the European Court of Human Rights. The given standards contribute to the implementation of the effective defense counsel's defense in criminal proceedings. The given group should include: 1) the lawyer's proper competence; 2) the duty of the defense counsel undertaking the defense to conduct evidentiary activities (active defense); 3) the lawyer's faithful discharge of his duties; 4) the lawyer's reasonable independence from the state; 5) the defense counsel's obligatory presence at the hearings (in the courtroom); 6) the defense counsel's observance of the law-established procedural terms in the criminal proceedings and appealing them in case of their violation by other participants; 7) the defense counsel's personal inquiry of the client's voluntary waiver of the court-appointed lawyer, as well as the clarification of the rights and possible consequences of the waiver of the court-appointed lawyer to the client.

Taking into account the legal positions of the ECHR a proposal was made on the need to nationally regulate the issue of granting the procedural rights to the persons who were not served the charge papers, but against whom the criminal proceedings and evidentiary activities are conducted. We believe that this will comply with international legal standards in the field of the effective defense in criminal proceedings.

It is concluded that the provision of the effective defense in criminal proceedings is not possible without taking into account the standards that have been formed for many years in the legal positions of the ECHR which has repeatedly stressed that the appointment of a defense counsel itself does not provide effective professional legal assistance.

Keywords: defense, defense counsel, standards of effective defense, right to defense, defense team.

В. М. Трофименко, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

В. В. Зуєв, кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ОСОБИ ПІД ЧАС ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ ПРО ЇЇ ВИДАЧУ

Постановка проблеми. У ХХІ ст. правовий інститут екстрадиції (видачі) особи перебуває у стані динамічного розвитку: держави укладають міжнародні договори, в яких ідеться про нові умови та порядок здійснення видачі осіб, приймаються нові закони про видачу, збільшується судова практика, яка стосується екстрадиції, відбуваються процеси гуманізації екстрадиційних процедур. Гарантії прав людини та громадянина в процесі екстрадиції, яким приділяється все більша увага, викладені в низці міжнародних конвенцій, зокрема у: Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання; Європейській конвенції про видачу правопорушників; Конвенції ООН про статус біженців. Однак, як свідчить вітчизняна практика, існуючий набір гарантій прав особи під час її видачі не є досконалим та має певні прогалини. Зокрема, підлягає критичному аналізу гарантування права особи не бути виданим до запитуючої держави доти, доки не буде остаточно вирішено її статус, навіть коли така особа звернулася до відповідних органів для отримання статусу, що унеможлиблює її видачу, вже після прийняття рішення про її видачу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблематики, пов'язаної з екстрадицією (видачею) особи, займалися такі науковці, як О. І. Виноградова, С. М. Вихрист, Т. С. Гавриш, М. І. Пашковський, М. П. Свистуленко, М. І. Смирнов, О. М. Толочко та ін. Останніми роками вказаної теми у своїх дослідженнях тор-

калися такі науковці, як С. О. Короед, О. П. Кучинська, В. В. Луцик, В. Михайленко, В. І. Самарін. Однак проблема гарантій прав особи під час прийняття рішення про її видачу, а також під час здійснення фактичної передачі особи в рамках екстрадиційної процедури залишалась поза увагою дослідників. Отже, вивчення та аналіз забезпечення прав особи у зазначеній сфері має значну наукову перспективу.

Метою статті є аналіз наявних на сьогодні гарантій прав особи під час прийняття рішення про її видачу, а також розробка шляхів усунення існуючих недоліків у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Процедура видачі особи (екстрадиція) передбачена п. 2 ч. 1 ст. 541 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК). Екстрадиція включає: офіційне звернення про встановлення місця перебування на території запитуваної держави особи, яку необхідно видати, та видачу такої особи; перевірку обставин, що можуть перешкоджати видачі; прийняття рішення за запитом; фактичну передачу такої особи під юрисдикцію запитуючої держави. Широкий перелік гарантій прав осіб, які беруть участь у процесі екстрадиції, містить етап екстрадиційної процедури, коли центральний орган приймає рішення щодо екстрадиції (пп. 2, 3 ч. 4 ст. 574, статті 587, 589, 592 КПК), після чого організовують прийом-передачу осіб, до яких прийнято рішення про видачу (екстрадицію) (п. 4 ч. 4 ст. 574, ст. 593 КПК). Принциповим у цьому контексті є те, що коли особа, стосовно якої надійшов запит про видачу, відповідно до законів України на час прийняття рішення про видачу

(екстрадицію) є громадянином України, то у видачі має бути відмовлено (п. 1 ч. 1 ст. 589 КПК).

Зазначимо, що інститут екстрадиції не може використовуватися для необґрунтованого кримінального переслідування, зокрема, йдеться про осіб, які на час прийняття рішення про видачу (екстрадицію) є громадянами України; вчинили злочин, за який не передбачається покарання у виді позбавлення волі за законом України, або ж коли закінчилися передбачені законом України строки давності притягнення особи до кримінальної відповідальності або виконання вироку за злочин, за який запитано видачу; коли компетентний орган іноземної держави не надав на вимогу центрального органу України додаткових матеріалів або даних, без яких неможливе прийняття рішення за запитом про видачу (екстрадицію); коли видача особи (екстрадиція) суперечить зобов'язанням України за міжнародними договорами України; коли наявні інші підстави, передбачені міжнародним договором України (ч. 1 ст. 589 КПК). До «інших підстав» насамперед слід віднести відмову у видачі осіб, які переслідуються за політичними мотивами; видача також не здійснюється, якщо Україна має достатньо підстав вважати, що запит про видачу правопорушника за вчинення звичайного кримінального правопорушення був пов'язаний із переслідуванням або покаранням особи на підставі її раси, релігії, національної приналежності чи політичних переконань або становище такої особи може бути зашкоджене з будь-якої із цих причин.

Частиною 2 ст. 589 КПК передбачено, що особа, якій надано статус біженця, статус особи, яка потребує додаткового захисту, або їй надано тимчасовий захист в Україні, *не може бути видана державі*, біженцем з якої вона визнана, а також іноземній державі, де її здоров'ю, життю або свободі загрожує небезпека за ознаками раси, віросповідання (релігії), національності, громадянства (підданства), приналежності до певної соціальної групи або політичних переконань, крім випадків, передбачених міжнародним договором України.

Однією із ключових гарантій невидачі осіб є гарантія, закріплена в ч. 4 ст. 590 КПК. Так, *рішення про видачу особи (екстрадицію) не може бути прийнято*, якщо така особа подала заяву про визнання її біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, чи скористалася відповідно до законодавства правом на оскарження рішення щодо зазначених статусів, до остаточного розгля-

ду заяви у порядку, встановленому законодавством України.

Екстрадиція відіграє важливу роль у механізмі притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили кримінальне правопорушення. Однак якщо запит про екстрадицію стосується біженця чи особи, яка потребує додаткового захисту, або осіб, які подали заяву про отримання такого статусу, Держави повинні забезпечити дотримання своїх зобов'язань із захисту прав людини (статті 55, 56 Статуту ООН (1945 р.)¹; ст. 2 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966 р.)²; ст. 3 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи принизливих видів поведження і покарання (1984 р.)³). Ще важливіше те, що, розглядаючи питання про екстрадицію біженця чи особи, яка потребує додаткового захисту, Держави зобов'язані забезпечити повне дотримання правила невидворення, яке закріплене у ч. 1 ст. 33 Конвенції про статус біженців (1951 р.)⁴.

Зобов'язання щодо невидворення, за міжнародним правом з прав людини, встановлюють обов'язкову заборону на екстрадицію, якщо видання розшукуваної особи спричинить для нього чи неї ризик катувань чи інших серйозних порушень прав людини. У ст. 3 Конвенції 1984 р. проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи принизливих видів поведження і покарання прямо сказано, що «жодна Держава-учасник не повинна висилати, повертати (“refouler”) чи видавати будь-яку особу іншій державі, якщо існують серйозні підстави вважати, що їй може загрозувати там застосування катувань». Як невід'ємна частина заборони катувань за міжнародним правом, що одержала статус *jus cogens*, заборона видворення в місця, де існує ризик такого поведження, є обов'язковою для всіх Держав, включаючи Держави, що ще не стали стороною відповідних договорів.

¹ Статут ООН та Статут Міжнародного Суду від 26 червня 1945 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення 20.09.2020)

² Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 20.09.2020)

³ Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи принизливих видів поведження і покарання від 10 грудня 1984 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text (дата звернення 20.09.2020)

⁴ Конвенція про статус біженців від 28 липня 1951 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text (дата звернення 20.09.2020)

Європейський суд з прав людини послідовно стверджує, що зобов'язання щодо невидворення є невід'ємною частиною зобов'язання не піддавати жодну особу катуванням чи нелюдському, принизливому поведженню чи покаранню, встановленому в ст. 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р., і що це зобов'язання набуває чинності, якщо є реальний ризик зазнати такого поведження в результаті примусового видворення, включаючи екстрадицію (наприклад, справи «Соєринг проти Об'єднаного Королівства», заява № 14038/88, 7 липня 1989 р.; «Круз Варас проти Швеції», заява № 15567/89, 20 березня 1991 р.; «Вілвараях й інші проти Об'єднаного Королівства», заява № 13163/87, 30 жовтня 1991 р.; «Чahal проти Об'єднаного Королівства», заява № 22414/93, 15 листопада 1996 р.; «Ахмед проти Австрії», заява № 25964/94, 17 грудня 1996 р. У рішенні «Сааді проти Італії» (заява № 37201/06, 28 лютого 2008 р.)¹ Європейський суд з прав людини підтвердив свої більш ранні рішення про те, що заборона на катування і нелюдське чи принизливе поведження чи покарання відповідно до ст. 3, включаючи невід'ємне зобов'язання щодо невидворення, є абсолютною і застосовується незалежно від поведінки особи, якої вона стосується, навіть якщо вона небажана чи небезпечна, і природи злочину, що міг бути скоєний такою особою.

Право шукати й одержувати притулок, встановлене у ст. 14 Загальної декларації прав людини² і невід'ємне від Конвенції 1951 р. та Протоколу 1967 р.³, передбачає зобов'язання Держав забезпечити справедливі й ефективні процедури розгляду заяв про отримання статусу біженця або особи, яка потребує додаткового захисту. Такі особи захищені від видворення ст. 33(1) Конвенції 1951 р. *на весь період процедури надання такого статусу*. Запитувана Держава також не може провести екстрадицію такої особи до країни походження, доки не буде розглянута заява, включаючи етап оскарження.

¹ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Сааді проти Італії» від 28 лютого 2008 р. (заява № 37201/06) URL: <https://www.refworld.org.ru/pdfid/529348df4.pdf> (дата звернення 20.09.2020)

² Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення 20.09.2020)

³ Протокол щодо статусу біженців від 04 жовтня 1967 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_363#Text (дата звернення 20.09.2020)

Екстрадиція особи та визнання особи біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, здійснюються за відповідними процедурами, що регламентовані різними нормативно-правовими актами. Тож, рішення за заявою про надання відповідного статусу та щодо запиту про екстрадицію приймаються в рамках *відокремлених процедур*.

У КПК відсутня спеціальна норма, якою встановлювався б строк звернення особи із заявою до відповідного органу про визнання її біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту.

Процедуру звернення, розгляду та підстави і порядок отримання статусу біженця або особи, яка потребує додаткового захисту, регламентує Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» (далі – Закон)⁴. Зазначається, що процес отримання відповідного статусу ініціюється подачею заяви особою для оформлення документів для вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту (ч. 1 ст. 7).

Відповідно до ч. 1 ст. 5 Закону *особа, яка з наміром бути визнаною біженцем в Україні або особою, яка потребує додаткового захисту, перетнула державний кордон України* в порядку, встановленому законодавством України, повинна протягом п'яти робочих днів звернутися до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, із заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту. Очевидно, що вказана норма розрахована на осіб, які вже в момент перетинання кордону усвідомлюють мету – отримання відповідного статусу в Україні.

Частина 5 ст. 5 Закону передбачає, що *особа, яка на законних підставах тимчасово перебуває в Україні*, і під час такого перебування в країні її громадянської належності чи попереднього постійного проживання виникли умови, зазначені в пунктах 1 чи 13 частини першої статті 1 цього Закону, внаслідок яких вона не може повернутися до країни свого походження і має намір бути визнаною біженцем в Україні або особою, яка потребує додаткового захисту, повинна звернутися до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері біженців та осіб,

⁴ Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 08 липня 2011 р. № 3671-VI URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_363#Text (дата звернення 20.09.2020)

які потребують додаткового або тимчасового захисту, із заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, до закінчення строку перебування на території України.

Ініціювання такого розгляду завжди є суб'єктивним правом особи, а враховуючи відсутність заборонних норм на таке звернення до відповідного органу, а також відокремленість процедури екстрадиції від процедури визнання особи біженцем або такою, що потребує додаткового захисту, це право може бути реалізоване протягом усього часу перебування особи на території України. Так як видача особи (екстрадиція) завершується фактично передачею особи до компетентних органів іноземної держави, що пов'язано із перетинанням державного кордону України, то екстрадиційний процес фактично збігається зі строком перебування особи на території України.

Факт наявності запиту про екстрадицію сам по собі *не дає підстави* для відхилення заяви про визнання особи біженцем чи особою, яка потребує додаткового захисту; крім того, така заява не може вважатися явно необґрунтованою винятково у зв'язку з існуванням запиту про екстрадицію.

Рішення про видачу особи (екстрадицію) може бути оскаржено в порядку ст. 591 КПК до слідчого судді, в межах територіальної юрисдикції якого така особа тримається під вартою, крім випадку, передбаченого ст. 588 КПК, чи до слідчого судді, в межах територіальної юрисдикції якого розташований відповідний центральний орган України, якщо до особи застосовано запобіжний захід, не пов'язаний із триманням під вартою.

Утім у межах оскарження прийнятого рішення про видачу особи досліджуються ті обставини, *що існували на момент винесення такого рішення* і впливали на його законність та обґрунтованість. А тому звернення особи із заявою про визнання її біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, є підставою для скасування судом прийнятого рішення про видачу особи *у разі наявності такої заяви на момент прийняття рішення*.

Факт звернення особи із заявою про визнання її біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, *вже після прийняття такого рішення* є обставиною, яка впливає на статус цієї особи та має впливати на здійснення фактичної передачі з урахуванням положень міжнародно-правових актів стосовно невидворення особи до вирішення її остаточного статусу. Однак це не впливає на

оцінку законності прийнятого до цього рішення, а відповідно не є підставою його скасування.

Таким чином, особа може опинитись у ситуації, коли вона цілком законно звернулася із заявою про отримання статусу біженця або особи, яка потребує додаткового захисту, остаточне рішення по якій ще не прийнято (особливо враховуючи процесуальні можливості оскарження), а рішення центрального органу щодо екстрадиції вже прийнято та не скасовано судом, адже на момент прийняття такого рішення екстрадиційною перевіркою не було встановлено обставин, які б перешкождали видачі (наприклад, факт отримання відповідного статусу особи чи принаймні подачі заяви про намір отримати такий статус).

З метою фактичної передачі особи, щодо якої *прийнято рішення про видачу (екстрадицію)*, центральний орган України після набрання чинності цим рішенням надає відповідні доручення (направляє звернення) компетентним органам України. Передача особи має бути здійснена протягом п'ятнадцяти днів із дати, встановленої для її передачі (ст. 593 КПК).

Тобто, якщо рішення про видачу не скасовано судом під час його оскарження, то немає перешкод для фактичної передачі особи, що не відповідає положенням міжнародно-правових актів, згаданих вище, оскільки на цей час не прийнято остаточного рішення щодо статусу особи у паралельній, відокремленій процедурі.

У цьому контексті доречно згадати положення ч. 7 ст. 591 КПК, відповідно до якого ухвала суду апеляційної інстанції може бути оскаржена в касаційному порядку *лише прокурором* із мотивів неправильного застосування судом норм міжнародних договорів України, якщо скасування рішення про видачу (екстрадицію) перешкоджає подальшому провадженню щодо особи, видача якої запитувалася іноземною державою. Одним із найважливіших положень, пов'язаних з необхідністю забезпечення прав особи, до якої застосовуються примусові заходи, пов'язані з екстрадицією, безумовно, є гарантування ефективних засобів оскарження рішень у кримінальному провадженні щодо видачі (екстрадиції) особи. Однак, на нашу думку, норму, що викладена у ч. 7 ст. 591 КПК, необхідно доповнити положенням, відповідно до якого «ухвала суду апеляційної інстанції може бути оскаржена в касаційному порядку особою, щодо якої прийнято рішення про її видачу, та її

захисником із мотивів неправильного застосування судом норм Кримінального процесуального кодексу, норм міжнародних договорів України, якщо таке рішення стосується прав, свобод чи інтересів особи».

Забезпечити невидачу особи, щодо якої не прийнято остаточне рішення щодо її статусу, могла б відстрочка передачі. Однак відповідно до ст. 592 КПК після прийняття рішення про видачу особи (екстрадицію) центральний орган України може відстрочити фактичну передачу особи до іноземної держави у разі, якщо: 1) особа, щодо якої прийнято рішення про видачу (екстрадицію), притягається до кримінальної відповідальності або відбуває покарання у виді позбавлення чи обмеження волі за інший злочин на території України – до закінчення досудового розслідування або судового провадження, відбуття покарання чи звільнення від покарання з будь-яких законних підстав; 2) особа, щодо якої надійшов запит про видачу, тяжко хворіє і за станом здоров'я не може бути видана без шкоди її здоров'ю – її видужання.

З огляду на вищевикладене, з метою забезпечення виконання гарантій невидворення особи, щодо якої не прийнято остаточне рішення щодо її статусу, очевидно, необхідно доповнити вказану статтю ще однією підставою відстрочки передачі особи, викладеною в такий спосіб: «особою подана заява про визнання її біженцем чи особою, яка потребує додаткового захисту, до прийняття остаточного рішення, яке набрало законної сили».

Висновки. Приймаючи рішення про здійснення екстрадиції, враховуючи відсутність можливості відстрочення передачі особи, запитувана Держ-

жава може зіткнутися з конфліктом зобов'язань. З одного боку, обов'язок провести екстрадицію впливає з двосторонньої чи багатосторонньої угоди про екстрадицію, стороною якої є запитувана Держжава, чи відповідно до положень міжнародних або регіональних актів, що встановлюють обов'язок провести екстрадицію (ст. 1 Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 р.¹ та ст. 56 Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 р.²). Із другого боку, запитувана Держжава пов'язана своїми зобов'язаннями щодо невидворення відповідно до міжнародного права, що виключає екстрадицію біженця або особи, яка потребує додаткового захисту (або особи, яка подала заяву про намір отримати такий статус), в Державу, що подає запит.

Чинна процедура прийняття рішення про видачу особи, включаючи оскарження такого рішення, має суттєві недоліки у правовому регулюванні, що цілком може призвести до формального виконання законодавчих приписів, порушуючи встановлені як міжнародними актами, так і вітчизняним законодавством гарантії прав особи не бути виданою до запитуваної держави, якщо є підстави, які перешкоджають такій видачі. А тому необхідність правового врегулювання зазначеної проблеми є вкрай актуальною.

¹ Європейська конвенція про видачу правопорушників від 13 грудня 1957 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_033#Text (дата звернення 20.09.2020)

² Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009#Text (дата звернення 20.09.2020)

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Konventsii pro status bizhentsiv vid 28 lypnia 1951 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text (in Ukrainian)
2. Konventsii proty katuvan ta inshykh zhorstokykh, neliudskykh chy prynyzlyvykh vydiv povodzhennia i pokarannia vid 10 hrudnia 1984 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text (in Ukrainian)
3. Konventsiiia pro pravovu dopomohu i pravovi vidnosyny u tsyvilnykh, simeinykh i kryminalnykh spravakh vid 22 sichnia 1993 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009#Text (in Ukrainian)
4. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski ta politychni prava vid 16 hrudnia 1966 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (in Ukrainian)
5. Protokol shchodo statusu bizhentsiv vid 04 zhovtnia 1967 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_363#Text (in Ukrainian)
6. Pro bizhentsiv ta osib, yaki potrebuiut dodatkovoho abo tymchasovoho zakhystu: Zakon Ukrainy vid 08 lypnia 2011 r. № 3671-VI URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_363#Text (in Ukrainian)

7. Statut OON ta Statut Mizhnarodnoho Sudu vid 26 chervnia 1945 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (in Ukrainian)
8. Yevropeiska konventsiiia pro vydachu pravoporushnykiv vid 13 hrudnia 1957 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_033#Text (in Ukrainian)
9. Zahalna deklaratsiia prav liudyny vid 10 hrudnia 1948 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (in Ukrainian)

Cases

10. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Saadi proty Italii» vid 28 liutoho 2008 r. (zaiava № 37201/06) URL: <https://www.refworld.org.ru/pdfid/529348df4.pdf> (in Ukrainian)

Трофименко В. М., Зуєв В. В. Забезпечення прав особи під час прийняття рішення про її видачу

У статті досліджується порядок екстрадиційної процедури у кримінальному провадженні. Акцентується увага на широкому переліку гарантій прав особи, щодо якої здійснюється процедура екстрадиції. Особливо звертається увага на гарантії прав осіб під час видачі особи, яка отримала статус біженця, або особи, яка потребує додаткового захисту або лише подала відповідну заяву до компетентного органу для отримання такого статусу. У роботі констатується, що процедура отримання статусу біженця як гарантія невидачі та здійснення екстрадиції є відокремленою процедурою, що регламентується різними національними нормативно-правовими актами. Аналіз цих процедур показав, що вони не гарантують у повному обсязі невидачу особи, яка подала заяву про визнання її біженцем вже після прийняття центральним органом рішення про її видачу, чим порушуються фундаментальні засади невидачі осіб, які визначені у численних міжнародно-правових актах. Констатовано, що чинна процедура прийняття рішення про видачу особи, включаючи оскарження такого рішення, має суттєві недоліки у правовому регулюванні, що цілком може призвести до формального виконання законодавчих приписів, порушуючи встановлені як міжнародними актами, так і вітчизняним законодавством гарантії прав особи не бути виданою до запитуючої держави, якщо є підстави, які перешкоджають такій видачі.

Ключові слова: екстрадиція, біженці, прийняття рішення про видачу, невидача.

Трофименко В. М., Зуєв В. В. Обеспечение прав лица при принятии решения о выдаче

В статье исследуется порядок экстрадиционной процедуры в уголовном производстве. Акцентируется внимание на широком перечне гарантий прав лица, в отношении которого осуществляется процедура экстрадиции. Отдельно обращается внимание на гарантии прав лица в процедуре экстрадиции, которое получило статус беженца, или лица, нуждающегося в дополнительной защите или только подавшего соответствующее заявление в компетентный орган для получения такого статуса. В работе констатируется, что процедура получения статуса беженца как гарантия невыдачи лица и осуществления экстрадиции является отдельной процедурой, регламентирующейся различными национальными нормативно-правовыми актами. Анализ этих процедур показал, что они не гарантируют в полном объеме невыдачу лица, подавшего заявление о признании его беженцем уже после принятия центральным органом решения о выдаче, чем нарушаются фундаментальные принципы невыдачи лиц, определенных в многочисленных международно-правовых актах. Констатировано, что действующая процедура принятия решения о выдаче лица, включая обжалование такого решения, имеет существенные недостатки в правовом регулировании, что вполне может привести к формальному выполнению законодательных предписаний, нарушая установленные как международными актами, так и отечественным законодательством гарантии прав лица не быть выданным запрашивающему государству, если есть основания, препятствующие такой выдаче.

Ключевые слова: экстрадиция, беженцы, принятие решения о выдаче, невыдача.

Trofimenko V. M., Zuiiev V. V. Ensuring the rights of the person when making a decision on his extradition

The article examines the procedure for extradition proceedings. Emphasis is placed on a wide range of guarantees of the rights of the person subject to the extradition procedure. Special attention shall be paid to the guarantees of the rights of persons during the extradition of a person who has been granted refugee status or a person in need of subsidiary protection, or who has only submitted an application to the competent authority for such status. The procedure for obtaining refugee status as a guarantee of non-extradition and extradition are separate procedures regulated by various

national regulations. The analysis of these procedures showed that they do not fully guarantee the non-extradition of a person who has applied for refugee status after the central authority has decided to extradite him, which violates the fundamental principles of non-extradition, as defined in numerous international instruments. Also, the current criminal procedure legislation provides for the possibility of cassation appeal against the decision to extradite a person only to prosecutors, which deprives a person of the opportunity to defend their legitimate interests and violates the adversarial principle. It is also stated that the solution to this problem could be a postponement of the transfer of a person, but the relevant provisions of the Criminal Procedure Code do not contain such grounds, and therefore do not provide a legal opportunity not to enforce a decision that has not been overturned by a court. As a result, law enforcement agencies have an obligation to carry out the actual transfer of a person whose final status has not yet been resolved, violating the declared guarantees of the right of such a person not to extradite him. It is stated that the current procedure for issuing a decision on extradition, including appeals against such a decision, has significant shortcomings in legal regulation, which may lead to the formal implementation of legislation, violating both international acts and domestic law, guarantees of the rights of the individual not to be issued. to the requested State, if there are grounds preventing such extradition.

Keywords: *extradition, refugees, decision on extradition, non-extradition.*

С. Л. Шаренко, голова Київського районного суду м. Харкова, суддя, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, заслужений юрист України
ORCID: 0000-0002-2623-1013

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ПРИ ОСКАРЖЕННІ ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ

Постановка проблеми. Здійснення подальшого судового контролю під час досудового розслідування належить до тих питань, яким традиційно приділяють значну увагу як науковці, так і практичні працівники. Це пояснюється кількома чинниками, серед яких недосконалість чинного кримінального процесуального законодавства України, складність нормативних конструкцій, що має безпосередній вплив на їх розуміння правозастосовниками. Відповідно до чинного законодавства наступний судовий контроль має комплексний предмет, який визначається законодавцем відповідно до окремих процесуальних рішень або процесуальних дій, що були прийняті або здійснені під час досудового розслідування. Різновидом предмета судового контролю є повідомлення про підозру, оскарження якого здійснюється в передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК) порядку. Дослідження практики здійснення цього напрямку судового контролю свідчить про відсутність її єдності та сталості, що негативно позначається на рівні правової захищеності особи та ефективності реалізації нормативного механізму оскарження повідомлення про підозру. Це свідчить про актуальність цієї проблеми та перспективність наукового пошуку в напрямі вирішення спірних питань розгляду слідчим суддею скарг на повідомлення про підозру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У доктрині кримінального процесу проблематика діяльності слідчого судді, зокрема, стосовно розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого і прокурора ґрунтовно розглянута в наукових працях І. В. Гловюк, В. Т. Нора, Д. І. Клепки, Д. Є. Крикливець, А. Р. Туманянц, В. І. Фаринника, Л. В. Удалової, О. Г. Шило та багатьох інших

учених. Зокрема, зазначені науковці приділили увагу дослідженню предмета оскарження під час досудового розслідування, нормативної моделі процедури розгляду слідчим суддею скарг, вимог до рішень слідчого судді, ухвалених за результатами розгляду скарги, а також їх оскарження в апеляційному порядку. Проблема ж оскарження повідомлення про підозру та розгляду цієї скарги слідчим суддею поки що не отримала достатньої наукової розробки. Утім наявні в судовій практиці різні підходи до вирішення окремих питань, що охоплюються її змістом, свідчать про необхідність наукового аналізу цього напрямку судового контролю та напрацювання науково обґрунтованих рекомендацій стосовно його здійснення.

Мета статті – виявити проблеми правозастосування при здійсненні судового контролю під час розгляду слідчим суддею скарги на повідомлення про підозру та запропонувати шляхи їх подолання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017 р.¹ (набрав чинності з 16 березня 2018 р.) компетенція слідчого судді була розширена за рахунок надання стороні захисту можливості оскарження такого процесуального рішення, як повідомлення про підозру. Зокрема, ч. 1 ст. 303 КПК було доповнено п. 10, відповідно до якого на досудовому прова-

¹ Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147%D0%B0-19#n274> (дата звернення 08.10.2020)

дження може бути оскаржено до слідчого судді «повідомлення слідчого, дізнавача, прокурора про підозру після спливу одного місяця з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку або двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину, але не пізніше закриття прокурором кримінального провадження або звернення до суду з обвинувальним актом – підозрюваним, його захисником чи законним представником». Таким чином, сторона захисту отримала новий процесуальний інструмент для відстоювання власної позиції, хоча і з певним темпоральним обмеженням, оскільки відповідна скарга може бути подана не раніше спливу загального строку розслідування кримінального правопорушення.

З моменту появи згаданих нововведень минуло вже майже два роки, проте надана законодавцем можливість оскаржувати до слідчого судді повідомлення про підозру і на сьогодні залишається досить дискусійним положенням КПК як із позиції доцільності його запровадження в цілому, так і з погляду на процедури його практичної реалізації зокрема. При цьому діаметрально протилежні позиції досить часто зустрічаються як серед учасників кримінального провадження, які здійснюють різні процесуальні функції, що з огляду на їх часто протилежну спрямованість (ідеться про функції обвинувачення та захисту) в цілому є очікуваним, так і серед представників однієї процесуальної функції, а саме – серед слідчих суддів, які здійснюють судовий контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні.

Тож, констатуємо багатогранність проблематики оскарження повідомлення про підозру, в першу чергу зупинимось на питаннях, що пов'язані із компетенцією слідчого судді.

Першим із таких питань є найбільш загальне – питання щодо того, наскільки доцільним узагалі було розширювати компетенцію слідчого судді, додаючи до його повноважень розгляд скарг на повідомлення слідчого, прокурора про підозру? Постановка питання саме в такому контексті має сенс, зважаючи на той факт, що, як зазначають фахівці, «КПК не забороняє слідчому скласти та повторно вручити аналогічне повідомлення про підозру. Вже склалася практика, коли після скасування підозри слідчий усував недоліки попереднього повідомлення та вручав його особі, а в кращому для захисту випадку – вручав таке саме

повідомлення. Саме тому багато захисників говорили про неефективність оскарження підозри»¹.

Водночас, на наш погляд, сприйняття положення п. 10 ч. 1 ст. 303 КПК як «мертвої норми» є перебільшенням. Адже постановлення слідчим суддею ухвали про скасування повідомлення про підозру все ж є юридичним фактом, що здатний породити низку процесуальних наслідків (сприятливих, як правило, для сторони захисту). Як визнають самі адвокати, «по-перше, втрата статусу підозрюваного відкриває можливість скасувати запобіжний захід (тримання під вартою, домашній арешт) і заходи забезпечення кримінального провадження (арешт майна, відсторонення від посади) (адже може йтися про скасування не лише запобіжних заходів, а й інших заходів забезпечення кримінального провадження). По-друге, скасування підозри істотно зміцнює позицію захисту під час розгляду кримінального провадження по суті. Відсутність підозри може вплинути на внутрішнє переконання судді: якщо підозра була необґрунтованою під час досудового розслідування, то чи усунуті порушення, які були підставою для скасування підозри раніше?»². Також додамо, що, по-третє, факт скасування підозри може вплинути й на допустимість окремих доказів. Зокрема, йдеться про докази, що були отримані під час проведення слідчих дій із підозрюваним, повідомлення про підозру щодо якого в подальшому було визнано слідчим суддею незаконним та скасовано. І нарешті, по-четверте, Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду»³ передбачає можливість отримання особою відшкодування за шкоду, завдану фактом незаконного повідомлення про підозру (ст. 1).

Зважаючи на вказане, твердження про те, що скасування повідомлення про підозру слідчим суддею є неефективним процесуальним інстру-

¹ Никифоров Д, «Чи завжди адвокату варто спростувати те, що слідчий закидає його клієнтові?» (2019) 15 (1417) Закон і бізнес <https://zib.com.ua/ua/137331-praktika-skasuvannya_pidozri_advokati_chekayut_uzagalnennya_.html> (дата звернення 08.10.2020)

² Никифоров Д

³ Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду : Закон України від 1 грудня 1994 р. №266/94-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 08.10.2020).

ментом, не має під собою переконливого підґрунтя і заслуговує на критичну оцінку.

Другим питанням, що безпосередньо пов'язане із проблематикою визначення компетенції слідчого судді при оскарженні повідомлення слідчого, прокурора про підозру, є встановлення предмета дослідження слідчого судді під час розгляду такого роду скарг. Відмітимо, що на цьому питанні вже фокусували свою увагу окремі дослідники, що надало їм можливість висловити таке переконання: «законодавець не вказав, що саме має бути предметом судового дослідження при розгляді скарги на повідомлення про підозру. Натепер при розгляді скарги на повідомлення про підозру в судовій практиці можна виділити два напрями: 1) оцінку слідчим суддею обґрунтованості підозри та форми і змісту документа – повідомлення про підозру, а також порядку повідомлення про підозру; 2) оцінку слідчим суддею лише форми та змісту документа – повідомлення про підозру, а також порядку повідомлення про підозру. Більш поширеним є якраз другий підхід»¹. Цілком розділяючи наведену позицію в частині твердження, відповідно до якого «законодавець не вказав, що саме має бути предметом судового дослідження при розгляді скарги на повідомлення про підозру», маємо зробити деякі уточнення стосовно напрямів судової практики із цього питання.

На наш погляд, на сьогодні в судовій практиці вже не стоїть питання про те, чи повинен слідчий суддя оцінити виключно процедурні моменти (зміст, форму повідомлення про підозру як документа та дотримання порядку його вручення, а також роз'яснення суті підозри та процесуальних прав підозрюваного), чи й звернути увагу на обґрунтованість самої підозри. У цьому контексті показово, що й у прикладах із вищевказаної праці, які автори наводять для демонстрації другого (формального) підходу, суди, можливо у меншій мірі, але все ж торкаються питання обґрунтованості підозри, зокрема, в контексті достатності доказів (на що вказують й автори праці, про яку йдеться), оскільки в переважній більшості судових рішень як першої, так і апеляційної інстанцій (прикладі будуть наведені далі) слідчі судді (судові колегії

апеляційних судів) не обмежуються виключно формальними моментами, а й звертаються до аналізу питання обґрунтованості підозри, зокрема, в контексті достатності доказів. При цьому такий підхід виглядає досить логічним, зважаючи на те, що доволі складно оцінити законність повідомлення про підозру, не оцінюючи разом із цим наявність законних підстав для прийняття цього процесуального рішення. Водночас однією із передбачених законом (й при цьому найпоширенішою на практиці) підстав для повідомлення особі про підозру є «наявність *достатніх доказів* (курсив наш. – С. III.) для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення» (п. 3 ч. 1 ст. 276 КПК).

Сприйняття зазначеного нормативного положення певною мірою ускладнюється тим фактом, що достатність доказів не є їх ізольованою властивістю, а значною мірою залежить від таких параметрів, як належність, допустимість, достовірність доказів. Адже, за загальним правилом, за кількісним параметром (тобто на предмет достатності) можуть оцінюватися докази, що витримали перевірку за якісними параметрами (тобто на предмет належності, допустимості та достовірності). Водночас, якщо слідувати такій логіці під час розгляду слідчим суддею скарги на повідомлення про підозру (без застережень щодо специфіки стандартів доказування на різних стадіях кримінального провадження), то судово-контрольне провадження по суті перетвориться на розгляд справи по суті, тобто буде являти собою певний аналог судового розгляду. Таке сприйняття цієї процесуальної ситуації на практиці доволі часто призводить до появи правильних за своєю суттю, проте суперечливих у частині мотивування рішень. Як приклад, звернемося до мотивувальної частини ухвали слідчого судді Зарічного районного суду м. Суми, де вказано про таке: «Перевірка повідомлення про підозру з точки зору обґрунтованості підозри з врахуванням положень ст. 17 КПК України не входить до предмета розгляду, який здійснюється слідчим суддею відповідно до положень ст. 303 ч. 1 п. 10 КПК України на стадії досудового розслідування, а може бути лише предметом безпосереднього судового розгляду кримінального провадження судом, оскільки на стадії досудового розслідування слідчий суддя *не уповноважений вдаватись до оцінки отриманих слідством доказів* (курсив наш. – С. III.) та порядку їх отримання, давати оцінку зібраним доказам з точки зору їх

¹ Глобук І, Жовтан Ю, Пономаренко Д 'Перевірка слідчим суддею обґрунтованості підозри як засіб протидії необґрунтованому кримінальному переслідуванню' (2020) <<https://unba.org.ua/publications/5251-perevirka-slidchim-suddeyu-obuntovanosti-pidozri-yak-zasib-protidii-neobuntovanomu-kriminal-nomu-peresliduvannyu.html>> (дата звернення 08.10.2020)

допустимості, а без такої оцінки висновки щодо обґрунтованості повідомленої особі підозри є неможливим. ... На стадії досудового розслідування слідчий суддя може, враховуючи правову позицію ЄСПЛ щодо визначення поняття «обґрунтована підозра» як існування фактів або інформації, які можуть переконати об'єктивного спостерігача в тому, що особа, про яку йдеться, могла вчинити правопорушення (п. 175 Рішення в справі «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21.07.2011), *оцінити лише достатність зібраних доказів* (курсив наш. – С. Ш.) для підозри певної особи у вчиненні кримінального правопорушення, не вдаючись до їх оцінки як допустимих»¹. Як бачимо, спроба слідчого судді подолати «юридичний когнітивний дисонанс», який полягає у потребі оцінити обґрунтованість підозри, не торкаючись при цьому оцінки доказів, призводить до того, що, констатуючи відсутність повноважень на оцінку доказів, слідчий суддя все ж визнає за собою право «оцінити лише достатність зібраних доказів».

На наше переконання, проблема вищеприписаного «когнітивного дисонансу» вирішується за умови сприйняття цієї процесуальної ситуації через призму такого поняття, як «стандарт доказування». Стандарти доказування – це певні умовні взірці, орієнтири, оптимальні рівні вимог, що свідчать про достатність знань (як в об'єктивному (певна сукупність доказової інформації), так і в суб'єктивному (певний рівень переконаності) аспектах) для прийняття відповідного процесуального рішення². У цьому контексті вбачається, що на сьогодні слід визнавати правильною практику тих слідчих суддів (та апеляційних судів), які при розгляді скарги на повідомлення про підозру чітко розмежовують два принципово різні стандарти доказування: «обґрунтована підозра» (діє на стадії досудового розслідування) та «поза розумним сумнівом» (діє на стадії судового розгляду). Як абсолютно правильно зазначається в окремих наукових джерелах, «слідчий суддя в жодному випадку не повинен встановлювати причетності особи поза розумним сумнівом, утім обґрунтована

підозра має підтверджуватися конкретними фактами та обставинами, що можуть переконати об'єктивного спостерігача, тобто непрофесіонала у сфері права, в існуванні зв'язку між діями особи та подією. Такі фактичні обставини повинні бути чіткими та зрозумілими і знайти своє відображення у відповідному рішенні компетентного органу»³. Як позитивний момент слід відмітити, що такий підхід також можна зустріти і в судовій практиці. Так, Одеський апеляційний суд, залишаючи в силі ухвалу слідчого судді, у мотивувальній частині рішення вказав про таке: «Системний аналіз положень статей 276–278 КПК України вказує на те, що при розгляді скарги на рішення слідчого про підозру слідчий суддя має з'ясувати виконання слідчим положень кримінального процесуального закону в частині дотримання порядку повідомлення про підозру та наявності на день повідомлення про підозру *достатніх доказів для підозри особи* (курсив наш. – С. Ш.). ... Також слідчий суддя, керуючись при цьому висновками ЄСПЛ у справах «Нечипорук, Йонкало проти України» № 42310/04 від 21 квітня 2011 р., «Мюррей проти Сполученого Королівства» № 14310/88 від 28 жовтня 1994 р., де зазначено, що обґрунтована підозра означає, що існують факти або інформація, які можуть переконати об'єктивного спостерігача в тому, що особа, про яку йдеться, могла вчинити це правопорушення; що вимога розумної підозри передбачає наявність доказів, які об'єктивно пов'язують підозрюваного з певним злочином; що ці докази не повинні бути достатніми, щоб забезпечити засудження, але мають бути достатніми, щоб виправдати подальше розслідування або висунення обвинувачення, дійшов висновку, що в наданих на дослідження матеріалах кримінального провадження наявні докази, які і стали приводом для припущення про вчинення конкретною особою злочину, передбаченого ч. 3 ст. 229 КК України. При цьому апеляційний суд зазначає, що обставини здійснення підозрюваним конкретних дій та доведеність його вини потребують перевірки та оцінки в сукупності з іншими доказами у кримінальному провадженні під час судового розгляду. Апеляційний суд звертає увагу, що слідчий суддя

¹ Ухвала слідчого судді Зарічного районного суду м. Суми від 02 квітня 2020 р. у справі № 591/7348/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88565084> (дата звернення 08.10.2020).

² Капліна О, Шило О (ред) *Кримінальний процес: підручник* (Право, 2018) 153.

³ Глов'юк І, Степаненко А, «Стандарт доказування «обґрунтована підозра» у кримінальному провадженні» (2018) 1 (20) 19.

на етапі досудового розслідування не вправі вирішувати ті питання, які повинен вирішувати суд під час розгляду кримінального провадження по суті, зокрема, оцінювати докази з точки зору їх належності, допустимості, достовірності та достатності для визнання особи винною чи невинною в учиненні злочину (курсив наш. – С. Ш.), та за якою нормою закону про кримінальну відповідальність ця особа підлягає відповідальності¹.

У контексті розглядуваного питання необхідно також зупинитися на дослідженні ще одного спірного моменту, який неоднозначно вирішується в судовій практиці. Як зазначалось, оскарження повідомлення про підозру може відбутися не раніше спливу загального строку досудового розслідування (один місяць з дня повідомлення про підозру для проступків і два місяці для злочинів). Тож, зрозуміло, що на момент розгляду слідчим суддею скарги на повідомлення про підозру сторона обвинувачення має значно більшу кількість доказів порівняно з моментом повідомлення про підозру. При цьому частину (подекуди більшу) із цих доказів зібрано вже після повідомлення про підозру. Отже, постає запитання: чи повинен слідчий суддя, оцінюючи обґрунтованість підозри, враховувати докази вини особи, які були зібрані після повідомлення про підозру? Судова практика із цього питання знову ж таки свідчить про наявність діаметрально протилежних підходів. Так, одні слідчі судді, скасовуючи повідомлення про підозру, обґрунтовують своє рішення тим, що «під час досудового розслідування, як до пред'явлення підозри, так і після пред'явлення підозри (курсив наш. – С. Ш.), не надано беззаперечних доказів про те, що злочин було вчинено за попередньою змовою групою осіб, та того, що саме певна особа є пособником скоєння цього кримінального правопорушення»². Інші ж (зокрема, й судді окремих апеляційних судів) виходять із того, що «слідчий суддя має з'ясувати... наявність на день повідомлення про підозру (курсив наш. – С. Ш.) достатніх доказів для підозри особи»³.

¹ Ухвала Одеського апеляційного суду від 13.02.2020 р. у справі № 521/203/20 1-кк/521/312/20. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87702174> (дата звернення 08.10.2020).

² Ухвала слідчого судді Краматорського міського суду Донецької обл. від 05 червня 2020 р. у справі № 234/12283/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89707902> (дата звернення 08.10.2020).

³ Ухвала Одеського апеляційного суду від 13.02.2020 р. у справі № 521/203/20 1-кк/521/312/20. URL:

Аналізуючи наведені підходи суддів з метою формулювання власної позиції з предмета розгляду, слід, як видається, виходити із таких відправних положень: а) слідчий суддя розглядає скаргу на процесуальне рішення, підставою для прийняття якого є наявність певної сукупності доказів, які саме на момент прийняття рішення здатні забезпечити дотримання стандарту переконання «обґрунтована підозра»; б) усі інші докази, що були здобуті пізніше, на момент прийняття рішення не існували, а відтак, не могли впливати на переконання слідчого, прокурора про те, що підозра є обґрунтованою. Відповідно вони й не мають значення для оцінки законності прийнятого рішення. Тож, на наш погляд, юридично коректним є саме другий підхід, що передбачає оцінку обґрунтованості підозри, виходячи із тієї інформації, яка була в наявності у сторони обвинувачення на момент здійснення повідомлення про підозру.

Висновки. Вищевикладене дає можливість сформулювати такі положення, що мають важливе значення для формування теоретичного уявлення стосовно здійснення наступного судового контролю під час розгляду слідчим суддею скарг на повідомлення про підозру, а також формування єдиної правозастосовної практики.

1. Розгляд скарги на повідомлення слідчого, прокурора про підозру передбачає оцінку слідчим суддею не лише форми, змісту та процедури повідомлення про підозру, а й наявність достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення як законної підстави для повідомлення про підозру.

2. Під час розгляду скарги на повідомлення про підозру слідчий суддя має чітко розмежовувати два принципово різні стандарти доказування – «обґрунтована підозра» та «поза розумним сумнівом».

3. Слідчий суддя має перевірити, чи існували на момент повідомлення про підозру факти або інформація, які можуть переконати об'єктивного спостерігача в тому, що особа може бути причетна до вчинення кримінального правопорушення, але не уповноважений оцінювати докази на предмет їх належності, допустимості, достовірності та достатності для визнання особи винною чи невинною у вчиненні злочину поза розумним сумнівом.

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/87702174> (дата звернення 08.10.2020).

REFERENCES

*List of legal documents**Legislation*

1. Pro vnesennia zmin do Hospodarskoho protsesualnogo kodeksu Ukrainy, Tsyvilnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv : Zakon Ukrainy vid 3 zhovtnia 2017 r. № 2147-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147%D0%B0-19#n274> (in Ukrainian).
2. Pro poriadok vidshkoduvannia shkody, zavdanoi hromadianynovi nezakonnymy diiamy orhaniv, shcho zdiisniuiut operatyvno-rozshukovu diialnist, orhaniv dosudovoho rozsliduvannia, prokuratury i sudu : Zakon Ukrainy vid 1 hrudnia 1994 r. № 266/94-VR URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text> (in Ukrainian).

Cases

3. Ukhvala Odeskoho apeliatsiinoho sudu vid 13.02.2020 r. u spravi № 521/203/20 1-ks/521/312/20. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87702174> (in Ukrainian).
4. Ukhvala slidchoho suddi Zarichnogo raionnogo sudu m. Sumy vid 02 kvitnia 2020 r. u spravi № 591/7348/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88565084> (in Ukrainian).
5. Ukhvala slidchoho suddi Kramatorskoho miskoho sudu Donetskoi obl. vid 05 chervnia 2020 r. u spravi № 234/12283/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89707902> (in Ukrainian).

*Bibliography**Edited books*

1. Kaplina O, Shylo O (red) *Kryminalnyi protses: pidruchnyk* [Criminal proceedings: a textbook] (Pravo, 2018) 584 (in Ukrainian).

Journal articles

2. Hloviuk I, Zhovtan Yu, Ponomarenko D. Perevirka slidchym suddeiu obgruntovanosti pidozry yak zasib protydii neobgruntovanomu kryminalnomu peresliduvanniu' [Examination by the investigating judge of the validity of the suspicion as a means of counteracting unjustified criminal prosecution] (2020) <<https://unba.org.ua/publications/5251-perevirka-slidchim-suddeiu-obuntovanosti-pidozri-yak-zasib-protidii-neobuntovanomu-kriminal-nomu-peresliduvannyu.html>> (in Ukrainian).
3. Hloviuk I, Stepanenko A, 'Standart dokazuvannia "obgruntovana pidozra" u kryminalnomu provadzhenni' [Standard of proof "reasonable suspicion" in criminal proceedings] (2018) 1 (20) 13 (in Ukrainian).
4. Nykyforov D, 'Chy zavzhdy advokatovi varto sprostovuvaty te, shcho slidchyi zakydaie yoho kliientovi?' [Should a lawyer always deny that an investigator blames his client?] (2019) 15 (1417) Zakon i biznes <https://zib.com.ua/ua/137331-praktika_skasuvannya_pidozri_advokati_chekayut_uzagalnennya_.html> data zvernennia 08 Zhovtnen 2020 (in Ukrainian).

Шаренко С. Л. Проблемні питання здійснення судового контролю при оскарженні повідомлення про підозру

Статтю присвячено розгляду актуальних питань здійснення слідчим суддею наступного судового контролю під час розгляду скарги на повідомлення про підозру. Дослідженню конкретних питань, що виникають під час розгляду слідчим суддею скарги на повідомлення про підозру, передуює аналіз проблеми ефективності механізму оскарження повідомлення про підозру. Окрему увагу автора приділено встановленню предмета дослідження слідчого судді під час розгляду скарг на повідомлення про підозру, у зв'язку з чим проаналізовано наявні в судовій практиці підходи до вирішення цього питання. При цьому обстоюється твердження про те, що, оцінюючи зміст підозри, слідчий суддя має виходити із стандарту доказування «обгрунтована підозра». Предмет наукового пошуку автора включає також і проблему оцінки слідчим суддею доказів, які здатні підтвердити обгрунтованість підозри. У цьому контексті зазначається, що оцінка обгрунтованості підозри має здійснюватися, виходячи з тієї інформації, яка була в наявності у сторони обвинувачення на момент здійснення повідомлення про підозру.

Ключові слова: *слідчий суддя, компетенція слідчого судді, судовий контроль, повідомлення про підозру, оскарження, стандарти доказування.*

Шаренко С. Л. Проблемные вопросы осуществления судебного контроля при обжаловании уведомления о подозрении

Статья посвящена рассмотрению актуальных вопросов осуществления следственным судьей последующего судебного контроля во время рассмотрения жалобы на уведомление о подозрении. Исследованию конкретных вопросов, которые возникают в ходе судебно-контрольного производства по жалобе на уведомление о подозрении, предшествует анализ автором проблемы эффективности механизма обжалования уведомления о подозрении, поскольку в доктрине уголовного процесса на сегодняшний день представлены диаметрально противоположные точки зрения о целесообразности введения законодателем института обжалования уведомления о подозрении. При этом под сомнение ставится как целесообразность оценки следственным судьей доказательств обвинения (подозрения) на данном этапе уголовного производства, так и в целом процедура обжалования уведомления о подозрении, поскольку после его отмены следственным судьей сторона обвинения может снова уведомить лицо о подозрении в совершении уголовного правонарушения. Отдельное внимание автора посвящено определению предмета исследования следственного судьи во время рассмотрения жалобы на уведомление о подозрении, в связи с чем проанализированы представленные в судебной практике подходы к разрешению данного вопроса. При этом автором отстаивается мнение о том, что, оценивая содержание подозрения, следственный судья не может избежать оценки доказательств, на которых основывается подозрение, и должен исходить при такой оценке из стандарта доказывания «обоснованное подозрение». Предмет научного поиска автора включает также и проблему оценки следственным судьей доказательств, которые подтверждают обоснованность подозрения. В этом контексте отмечается, что оценка обоснованности подозрения должна осуществляться, исходя из той информации, которая имела в наличии у стороны обвинения на момент осуществления уведомления о подозрении. Именно эта совокупность доказательств оценивается следственным судьей с точки зрения достаточности для обоснования подозрения.

Ключевые слова: следственный судья, компетенция следственного судьи, судебный контроль, уведомление о подозрении, обжалование, стандарты доказывания.

Scharenko S. L. Problematic issues of judicial control when appealing a notice of suspicion

The article is devoted to the consideration of topical issues make of the following judicial control make by the investigating judge during the consideration of the complaint against the notice of suspicion. Research of specific issues that arise during the consideration of the complaint against the notice of suspicion by the investigating judge, preceded by an analysis of the problem of the effectiveness of the mechanism for appealing the report of suspicion. At the same time, it casts doubt on both the expediency of an assessment by the investigating judge of the evidence of the prosecution (suspicion) at this stage of criminal proceedings, and, in general, the procedure for appealing a notification of suspicion, since after it is canceled by the investigating judge, the prosecution may again notify the person of the suspicion of a criminal offense. The author pays separate attention to establishing the subject of the investigating judge's research during the consideration of the complaint against the notice of suspicion, in this regard, the existing approaches to resolving this issue in case law are analyzed. Herewith the are defending assertion about that assessing the content of the suspicion, the investigating judge must proceed from the standard of proof `reasonable suspicion`. The subject of author's scientific research also includes the problem of the investigating judge's assessment of evidence that can confirm the validity of the suspicion. In this context it is noted, that the assessment of the validity of the suspicion should be carried out from that information, which was available to the prosecution at the time of implementation the notification of suspicion. Exactly this body of evidence is assessed by the investigating judge in terms of sufficiency to substantiate a suspicion.

Keywords: the investigating judge, competence of the investigating judge, judicial control, notification of suspicion, appeal, standards of proof.

Д. І. Кленка, кандидат юридичних наук, науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID ID: 0000-0001-8423-4581

ІНДИКАТОРИ ЯКОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА, ЩО РЕГУЛЮЄ ПОРЯДОК ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ, ДІЙ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Постановка проблеми. Як зазначається в науковій літературі, якість кримінального процесуального законодавства за вертикаллю може бути розглянута на рівні якісної визначеності: окремого нормативного положення; окремої правової норми; регламентації окремого правового інституту; нормативного акта; всього кримінального процесуального законодавства (на системному рівні). Причому на кожному з вертикальних рівнів оцінка якості об'єкта має відбуватися на різних горизонтальних рівнях¹.

У свою чергу, право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності слідчого судді, прокурора, слідчого є однією із найважливіших гарантій захисту прав та свобод особи під час досудового розслідування. Незважаючи на триваючий процес вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України в частині оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування, аналіз правозастосовної практики свідчить, що лишилися питання, які не знайшли свого нормативного вирішення. Наявними також є прогалини та колізії правового регулювання, що викликає істотні складнощі при застосуванні передбачених засобів захисту. У зв'язку з чим нагальною вбачається необхідність дослідження якості нормативної регламентації інституту оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування.

¹ Глинська Н В, 'Кримінальне процесуальне законодавство: основні аспекти якісної характеристики' (2018) 2 Вісник кримінального судочинства 16-24

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування були предметом наукових інтересів таких вчених: І. Гловюк, С. Пшенічко, А. Туманянц, С. Шаренко, О. Шило та ін. У свою чергу, проблематикою якості законодавства займалися Л. Луць, Т. Подорожна, П. Рабінович, І. Шутак. Щодо якості кримінального процесуального законодавства ця тема є предметом дослідження Н. Глинської. Водночас варто підкреслити, що нормативна регламентація інституту оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування з точки зору якісних характеристик не потрапляла до орбіти наукових пошуків.

Метою статті є дослідження якості кримінального процесуального законодавства, яким регулюється порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування та визначення основних індикаторів якісних характеристик нормативного регулювання зазначеного інституту.

Виклад основного матеріалу. Не вдаючись до глибокого дослідження підходів щодо визначення якості закону, зазначимо, що за результатами аналізу наукових публікацій можна дійти висновку, що сформувалися два підходи до визначення терміна «якість закону». Одні автори пов'язують такий термін із здатністю відповідати економічним та іншим соціальним реаліям. Так, якість закону розуміється як його відповідність суспільним потребам і здатність забезпечити регулюван-

ня суспільних відносин у відповідності до поставлених завдань¹. Також якість закону розглядають як властивість закону, яка виражається сукупністю загальних ознак, що характеризують його як ефективний регулятор суспільних відносин².

Досліджуючи розглядуване питання, Н. Глинська вказує, що якість кримінального процесуального законодавства є оцінною категорією, яка означає порівняльний ступінь його потенційної здатності реалізувати своє функціональне призначення щодо ефективного врегулювання кримінальних процесуальних відносин у кримінальному провадженні з урахуванням надбання розвитку стандартів щодо забезпечення прав та свобод людини в цій сфері. Відповідно якість кримінального процесуального законодавства авторка визначає як порівняльний ступінь його потенційної здатності реалізувати своє регулятивне та охоронне призначення в царині кримінальних процесуальних відносин³.

Підкреслимо, що значення інституту оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування виражається в тому, що він дозволяє виправляти судові та слідчі помилки і відновлювати порушені незаконними діями і рішеннями посадових осіб, відповідальних за кримінальне провадження, права та інтереси осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві⁴. Таким чином, інститут оскарження виступає не лише важливим інструментом захисту особистих прав учасників кримінального провадження, дотримання публічних, державних чи приватних інтересів, а й гарантією ефективної роботи всієї системи кримінального судочинства⁵.

Відповідно, беручи за основу наведене вище визначення якості кримінального процесуального законодавства, вважаємо, що якість норм, що регулюють порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування, можна розглядати як їх потенційну здатність за-

безпечити належну процедуру подання, розгляду та вирішення скарги та відновлення правового становища, порушеного прийняттям незаконного рішення, вчиненням незаконної дії або бездіяльності. Тому з метою оцінки якості нормативного регулювання інституту оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування та виявлення законодавчих помилок нами виокремлено відповідні індикатори, покажчики, які надають можливість оцінити якісні характеристики правових норм відповідного інституту.

1. Єдність судової практики. Однією зі складових правової визначеності, що, у свою чергу, є наріжним каменем верховенства права, є принцип єдності судової практики щодо розуміння та тлумачення відповідних норм права судами з урахуванням конкретної ситуації та відповідно до загальних орієнтирів у його тлумаченні, що містяться в судовій практиці. Єдиний підхід до застосування закону найкращим чином відповідає вимогам передбачуваності, верховенству права й ефективному захистові прав людини⁶.

Із цього приводу Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) зазначає, що вислів «згідно із законом» вимагає, по-перше, щоб оскаржуваний захід мав певне підґрунтя у національному законодавстві; він також стосується якості закону, про який ідеться, вимагаючи, щоб він був доступний для зацікавленої особи, яка, крім того, повинна мати можливість передбачити наслідки його дії щодо себе, та відповідав би принципів верховенства права... Отже, ця фраза передбачає *inter alia*, а саме: формулювання національного законодавства повинно бути достатньо передбачуваним, щоб дати особам адекватну вказівку щодо обставин та умов, за яких державні органи мають право вдаватися до заходів, що вплинуть на їхні конвенційні права⁷. Варто підкреслити, що ЄСПЛ право на справедливий суд, визначене ст. 6 Конвенції, пов'язує, зокрема, із вимогами щодо єдиного застосування закону.

Крім того, відповідно до ч. 4 ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» єдність системи судоустрою забезпечується, зокрема, таким принципом, як єдність судової практики. Від-

¹ Поленина С В, *Качество закона и эффективность законодательства* (Юридическая литература, 1993) 78

² Легін Л М, 'Поняття та критерії якості закону: проблеми визначення' (2016) 132 Проблеми законності 196-204

³ Глинська Н В, 'Кримінальне процесуальне законодавство: основні аспекти якісної характеристики' (2018) 2 Вісник кримінального судочинства 16-24

⁴ Янин М Г, 'Обжалование процессуальных действий и решений как гарантия процессуальной самостоятельности следователя' (2009) 15 Вестник Челябинского государственного университета 63-65

⁵ Вознюк В, 'Оскарження дій органів досудового слідства' (2002) берез. Юридичний вісник України 23-29 7

⁶ Вильдхабер Л, 'Прецедент в Европейском суде по правам человека' (2001) 12 Государство и право 10

⁷ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Олександр Волков проти України» від 09 січня 2013 р. (заява № 21722/11) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text (дата звернення 20.06.2020)

повідно до положень ч. 1 ст. 36 вказаного Закону компетенцію забезпечення єдності практики покладено на Верховний Суд. При цьому, крім забезпечення «єдності», у зазначеній нормі законодавець також передбачив забезпечення «сталості» судової практики, що, вочевидь, мало б сприяти її прогнозованості, втіленню принципу правової визначеності (*res judicata*) та реалізації доктрини сталості правосуддя (*jurisprudence constante*)¹.

Таким чином, єдність судової практики як індикатор якості кримінального процесуального законодавства свідчить про точність та логічність побудови правових норм, відсутність у них суперечностей, наслідком чого є однакове сприйняття їх правозастосовниками та передбачуваність у їх застосуванні. Саме на підставі аналізу судової практики можна виявити «проблемні» норми інституту оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування. Водночас унаслідок недосконалості законодавства та різновариантності його тлумачення в будь-якій судовій системі об'єктивно виникає конкуренція правових позицій, що переростає в глобальну проблему невизначеності у вирішенні однотипних категорій спорів².

Проілюструвати зазначену тезу можна шляхом звернення до аналізу практики слідчих суддів щодо вирішення скарг у порядку п. 10 ч. 1 ст. 303 КПК України, результати якого свідчать про неоднакове сприйняття предмета оскарження, що, безперечно, впливає на ефективність захисту прав та законних інтересів підозрюваних. Убачається, що причиною такої розрізненості є саме неоднакове розуміння правозастосовниками положень чинного КПК, зокрема положення зазначеної норми, що закріплює як предмет судового контролю повідомлення про підозру³. У цьому контексті цілком аргументовано вбачається точка зору, відповідно до якої відсутність єдності у правозастосуванні зазначеної норми може бути індикатором необхідності додаткової алгоритмізації кри-

мінальної процесуальної діяльності у спосіб більш детальної регламентації того правового аспекту, що неоднозначно розуміється правозастосовниками. На відміну від усунення прогалин, колізій та інших системно-структурних дефектів кримінального процесуального законодавства, деталізація нормативних приписів є не індикатором його негативної характеристики, а лише своєчасним засобом корегування закону, завчасним відкликом на потреби практики шляхом надання йому властивості правової визначеності, щоб його норми були чіткими й точними, спрямованими на те, аби забезпечити постійну прогнозованість ситуацій правовідносин, що виникають⁴.

2. *Результативність застосування правових норм.* Як зазначається в науковій літературі, якість законодавства безпосередньо пов'язана з його ефективністю, адже саме якість закону виступає мірилом і критерієм ефективності розроблених законодавчих актів⁵. Розглядаючи ефективність закону крізь призму предмета нашого дослідження, можна зробити висновок, що лише якісний закон може забезпечити реалізацію особою свого права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності та досягти необхідного результату.

Зазначимо, що процес констатації дефектності того чи іншого об'єкта в багатьох випадках відбувається не на підставі аналізу самого об'єкта (хоча такий шлях також можливий), а з урахуванням тих негативних наслідків, які відповідним дефектом викликані. Величезна кількість нормативно-правових актів (у тому числі й законів), що приймаються в державі, доволі часто створює ілюзію повного правового регулювання суспільних відносин. Але доводиться констатувати, що значна частина нормативних приписів з тих чи інших причин залишається без дії. Процес реалізації закону починається не з моменту прийняття закону, а саме з моменту його застосування на практиці, адже лише реально діючий закон може служити базою впорядкування суспільних відносин⁶.

Крім того, у п. 51 Доповіді про верховенство права Венеційська Комісія також зазначила, що такі стрижневі елементи верховенства права, як юридична визначеність (*legal certainty*) та вищість

¹ Зуєвич Л, «Чи можна досягти єдності правозастосування в умовах, коли постанови ВС визнано нерівноцінними за значенням та спектром дії?» (2019) Закон і бізнес <https://zib.com.ua/ua/137890-chi_mozhna_dosyagti_ednosti_sudovoi_praktiki_yakscho_postano.html> (дата звернення 20.06.2020)

² Зуєвич Л

³ Більш детально аналіз судової практики щодо розгляду скарг на повідомлення про підозру див.: Глинська Н В, Клепка Д І, «Оскарження повідомлення про підозру під час досудового розслідування» (2019) 12 Вісник кримінального судочинства 7-32 <https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/4_2019_HLYNSKA_KLEPKA.pdf>

⁴ Глинська Н В, Клепка Д І, «Оскарження повідомлення про підозру під час досудового розслідування» (2019) 12 Вісник кримінального судочинства 26

⁵ Лєгін Л М

⁶ Гулиев В К, «Проблемы эффективности реализации законов как источников конституционного права России» (2006) 9 Конституционное и муниципальное право 9–13

закону (*supremacy of the law*), передбачають, що закон застосовано на практиці. Це також означає, що він є *придатним для застосовування*. Тому надзвичайно важливо ще до прийняття закону оцінити його на предмет придатності до застосування на практиці, а також перевірити *a posteriori*, чи буде його застосовування ефективним¹.

Однак аналіз правозастосовної практики свідчить про наявність низки норм, що не відповідають тому рівню якості, який може забезпечити реалізацію їх регулятивного та охоронного призначення. Яскравою ілюстрацією зазначеного є частини 2 і 3 ст. 303 КПК України, відповідно до яких скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора, які не передбачені ч. 1 ст. 303 КПК України, не розглядаються під час досудового розслідування і можуть бути предметом розгляду під час підготовчого провадження у суді згідно з правилами статей 314–316 КПК України. Під час підготовчого судового засідання також можуть бути оскаржені рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора, передбачені пп. 5 та 6 ч. 1 ст. 303 КПК України. Так, у межах дослідження нами було проаналізовано 100 ухвал суддів суду першої інстанції за результатами розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора у підготовчому провадженні. Аналіз судової практики свідчить, що у 100% випадків судді відмовляють у задоволенні скарги і більше ніж у 70% підставою для відмови є відсутність процедури розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність у підготовчому провадженні (див. діаграму).

Так, наприклад, у своїй ухвалі суддя Соснівського районного суду м. Черкаси мотивує від-

¹ Глинська Н В, 'Доброякісність кримінального процесуального закону як основа забезпечення єдності його застосування' (2019) 38 Питання боротьби зі злочинністю 89-105

мову тим, що статтями 314–316 КПК України передбачено, які саме рішення має право прийняти суд у підготовчому судовому засіданні, які питання повинен вирішити суд, пов'язані з підготовкою до судового засідання. Однак статті 314–316 КПК України не передбачають розгляд скарги про скасування обвинувального акта під час підготовчого судового засідання². Аналіз вимог частин 2 і 3 ст. 303 КПК України та повноважень суду, наданих йому статтями 314–316 КПК України, дає можливість зробити висновок, що, розглядаючи скаргу під час підготовчого провадження, суд не наділений правом визнавати незаконним чи скасовувати постанови прокурора, винесені ним під час досудового розслідування³.

В іншому рішенні зазначається, що відповідно до ст. 291 КПК України надання суду інших документів, крім обвинувального акта з додатками, до початку судового розгляду забороняється, а тому доводи поданих на стадії підготовчого судового засідання скарг можуть бути досліджені повно, всебічно та об'єктивно безпосередньо тільки під час судового розгляду⁴.

На наш погляд, такий аргумент суду заслуговує на критичне зауваження, оскільки ч. 3 ст. 315 КПК України передбачено, що під час підготовчого судового засідання суд за клопотанням учасників судового провадження має право обрати, змінити чи скасувати заходи забезпечення кримінального провадження, в тому числі запобіжний захід, обраний щодо обвинуваченого. При розгляді таких клопотань суд додержується правил, передбачених розділом II цього Кодексу. Підкреслимо, що подання клопотання про застосування, зміну чи скасування заходу забезпечення кримінального провадження передбачає долучення до нього доказів, якими воно обґрунтовується. Таким чином, суддя у підготовчому провадженні не позбавлений можливості досліджувати й інші документи, крім обвинувального акта та додатків до нього.

² Ухвала слідчого судді Соснівського районного суду м. Черкаси від 02 березня 2020 р. справа № 712/6268/19 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88096519> (дата звернення 20.06.2020)

³ Ухвала слідчого судді Московського районного суду м. Харкова від 11 лютого 2020 р. справа № 643/1359/20 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87500180> (дата звернення 20.06.2020)

⁴ Ухвала слідчого судді Охтирського міськрайонного суду Сумської області від 21 травня 2020 р. справа № 583/1283/20 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/89366112> (дата звернення 20.06.2020)

Цікавою видається позиція судді Петриківського районного суду Дніпропетровської області, який, відмовляючи у задоволенні скарги на рішення прокурора, зазначає, що скарги на рішення прокурора, які не підлягають оскарженню слідчому судді та подані під час підготовчого судового засідання, мають бути враховані судом лише з огляду на те, чи впливають викладені у них доводи на прийняття рішень, передбачених статтями 314–316 КПК України¹.

На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що хоча законодавцем і передбачена можливість оскаржити рішення, дії або бездіяльність, які не включені до вичерпного переліку ч. 1 ст. 303 КПК України у підготовчому судовому засіданні, водночас у статтях 314–317 КПК України не передбачена ані процедура, ані можливість прийняття рішення за результатами розгляду такої скарги, що робить частини 2 і 3 ст. 303 КПК України суто декларативними нормами.

3. Відсутність рішень Конституційного Суду України, Європейського суду з прав людини щодо невідповідності норм, що регулюють оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування, Конституції України або Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Комплексна якість кримінального процесуального законодавства є ступенем його відповідності низці пов'язаних між собою стандартів-критеріїв (зокрема, загальна юридико-технічна досконалість). Так, зокрема, ступінь змістовної забезпеченості в законі міжнародних стандартів захисту прав та свобод людини свідчить про рівень його правової якості².

Зазначимо, що основні міжнародні стандарти прав та свобод людини безпосередньо втілені у Конституції України, тож, якщо виникають сумніви у невідповідності норм кримінального процесуального законодавства Основному Закону, таке питання розглядається Конституційним Судом України (далі – КСУ). Звернімо увагу, що низка положень інституту оскарження була предметом розгляду КСУ, зокрема положення п. 1 ч. 1

ст. 309, ч. 3 ст. 309 КПК України, в результаті якого було прийнято рішення про відповідність зазначених положень Конституції України³.

При цьому особливу увагу варто звернути на рішення КСУ від 17 червня 2020 р. № 4-р(П)/2020, яким положення ч. 3 ст. 307 щодо заборони оскарження ухвали слідчого судді за результатами розгляду скарги на бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення, визнано таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним)⁴.

Іншим джерелом, що містить низку міжнародних стандартів захисту прав людини, є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція). А отже, рішення ЄСПЛ щодо невідповідності норм КПК України Конвенції є безпосереднім індикатором низької якості таких норм.

У контексті зазначеного варто звернути увагу на рішення ЄСПЛ у справі «Кузьменко проти України», у якому в п. 31 Суд зазначає, що уряд не представив ніяких доказів того, що заявник, який не був учасником кримінальної справи, в рамках якого було здійснено обшук його квартири, мав право порушити судові провадження за ст. 234 КПК (у контексті цього рішення розглядається КПК 1960 р. – прим. Д. К.) або що його скарга, подана відповідно до цієї процедури, може бути негайно розглянута судом незалежно від того, чи встановить слідчий орган злочинця та передасть його чи її до суду і коли. Також не було доведено, що кримінальний суд мав відповідну компетенцію для відшкодування шкоди по скарзі заявника, у тому числі, при необхідності,

³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Татькова Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень частини п'ятої статті 190, пункту 1 частини першої, частини третьої статті 309 Кримінального процесуального кодексу України від 17 березня 2020 р. № 5-р/2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-20#Text> (дата звернення 20.06.2020)

⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Плескача В'ячеслава Юрійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень частини третьої статті 307, частини третьої статті 309 Кримінального процесуального кодексу України від 17 червня 2020 р. № 4-р(П)/2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va04p710-20#Text> (дата звернення 25.06.2020)

¹ Ухвала слідчого судді Петриківського райсуду Дніпропетровської області від 20 січня 2020 р. справа № 196/1400/19 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87002460> (дата звернення 20.06.2020)

² Глинська Н В, 'Кримінальне процесуальне законодавство: основні аспекти якісної характеристики' (2018) 2 Вісник кримінального судочинства 16-24

шляхом відшкодування збитків або застосування іншого відповідного цивільного засобу правового захисту¹.

Вважаємо, що це рішення може бути релевантним і до норм чинного КПК України, якими регулюється порядок оскарження під час досудового розслідування. Нагадаємо, що законодавцем передбачено вичерпний перелік рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора, які підлягають оскарженню під час досудового розслідування, і права на оскарження обшуку чинний КПК України не містить.

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна стверджувати, що індикаторами якості кримінального процесуального законодавства, що регулює порядок оскарження рішень, дій

чи бездіяльності під час досудового розслідування, є: єдність судової практики, результативність застосування правових норм, відсутність рішень Конституційного Суду України, Європейського суду з прав людини щодо невідповідності норм, що регулюють оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування, Конституції України або Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Аналіз якісних характеристик нормативного регулювання інституту оскарження під час досудового розслідування крізь призму розглядуваних індикаторів дає можливість виявити проблемні питання правозастосовної практики та законодавчі помилки. Так, на підставі вищевикладеного можна стверджувати, що чинний КПК України містить низку норм, які не відповідають характеристикам якісного закону, що зумовлює необхідність внесення відповідних корективів до чинного кримінального процесуального законодавства.

¹ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Кузьменко проти України» від 09 березня 2017 р. (заява №49526/07) URL: https://protocol.ua/ua/rishennya_espl_kuzmenko_proti_ukraini/ (дата звернення 20.06.2020)

REFERENCES

List of legal documents

Cases

1. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u sparvi «Oleksandr Volkov proty Ukrainy» vid 09 sichnia 2013 r. (zaiava №21722/11) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text (in Ukrainian)
2. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u sparvi «Kuzmenko proty Ukrainy» vid 09 bereznia 2017 r. (zaiava №49526/07) URL: https://protocol.ua/ua/rishennya_espl_kuzmenko_proti_ukraini/ (in Ukrainian)
3. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u sparvi za konstytutsiinou skarhoiu Tatkova Viktora Ivanovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremykh polozhen chastyny piatoi statii 190, punktu 1 chastyny pershoi, chastyny tretioi statii 309 Kryminalnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy vid 17 bereznia 2020 r. №5-r/2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-20#Text> (in Ukrainian)
4. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u sparvi za konstytutsiinou skarhoiu Pleskacha Viacheslava Yuriiovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremykh polozhen chastyny tretioi statii 307, chastyny tretioi statii 309 Kryminalnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy vid 17 chervnia 2020 r. №4-r(II)/2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va04p710-20#Text> (in Ukrainian)
5. Ukhvala slidchoho sudu Okhtyrskoho miskraionnogo sudu Sums'koi oblasti vid 21 travnia 2020 r. sprava №583/1283/20 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/89366112> (in Ukrainian)
6. Ukhvala slidchoho sudu Petrykivskoho raisudu Dnipropetrovskoi oblasti vid 20 sichnia 2020 r. sprava №196/1400/19 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87002460> (in Ukrainian)
7. Ukhvala slidchoho sudu Sosnivskoho raionnogo sudu m. Cherkasy vid 02 bereznia 2020 r. sprava №712/6268/19 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88096519> (in Ukrainian)
8. Ukhvala slidchoho sudu Moskovskoho raionnogo sudu m. Kharkova vid 11 liutoho 2020 r. sprava №643/1359/20 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87500180> (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Polenina S V, *Kachestvo zakona i effektivnost' zakonodatel'stva* [Quality of law and effectiveness of legislation] (YUridicheskaya literatura, 1993) 78 (in Russian)

Journal articles

2. Vil'dhaber L, 'Precedent v Evropejskom sude po pravam cheloveka' [Precedent at the European Court of Human Rights] (2001) 12 Gosudarstvo i pravo 10 (in Russian)
3. Vozniuk V, 'Oskarzhennia dii orhaniv dosudovoho slidstva' [Appeal against the actions of the pre-trial investigation bodies] (2002) berez. Yurydychni visnyk Ukrainy 23-29 (in Ukrainian)
4. Hlynska N V, 'Kryminalne protsesualne zakonodavstvo: osnovni aspekty yakisnoi kharakterystyky' [Кримінальне процесуальне законодавство: основні аспекти якісної характеристики] (2018) 2 Visnyk kryminalnoho sudochynstva 16-24 (in Ukrainian)
5. Hlynska N V, 'Dobroiakisnist kryminalnoho protsesualnoho zakonu yak osnova zabezpechennia yednosti yoho zastosuvannia' [Good quality of criminal procedural law as a basis for ensuring the unity of its application] (2019) 38 Pytannia borotby zi zlochynnistiu 89-105 (in Ukrainian)
6. Hlynska N V, Klepka D I, 'Oskarzhennia povidomlennia pro pidozru pid chas dosudovoho rozsliduvannia' [Appeal against a notice of suspicion during a pre-trial investigation] (2019) 12 Visnyk kryminalnoho sudochynstva 7-32 (in Ukrainian)
7. Guliev V K, 'Problemy effektivnosti realizacii zakonov kak istochnikov konstitucionnogo prava Rossii' [Problems of efficiency of realization of laws as sources of the constitutional law of Russia] (2006) 9 Konstitucionnoe i municipal'noe pravo 9-13 (in Russian)
8. Zuievych L, 'Chy mozhna dosiahty yednosti pravozastosuvannia v umovakh, koly postanovy VS vyznano nerivnotsinnymy za znachenniam ta spektrom dii?' [Is it possible to achieve unity of law enforcement in conditions when the decisions of the Supreme Court are recognized as unequal in value and spectrum of action?] (2019) Zakon i biznes <https://zib.com.ua/ua/137890chi_mozhna_dosyagti_ednosti_sudovoi_praktiki_yakscho_postano.html> (in Ukrainian)
9. Lehin L M, 'Poniattia ta kryterii yakosti zakonu: problemy vyznachennia' [Concepts and criteria of quality of the law: problems of definition] (2016) 132 Problemy zakonnosti 196-204 (in Ukrainian)
10. YAnin M G, 'Obzhalovanie processual'nyh dejstvij i reshenij kak garantiya processual'noj samostoyatel'nosti sledovatelya' [Appeal against procedural actions and decisions as a guarantee of procedural independence of the investigator] (2009) 15 Vestnik CHelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta 63-65 (in Russian)

Клепка Д. І. Індикатори якості кримінального процесуального законодавства, що регулює порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування

Стаття присвячена дослідженню якості норм кримінального процесуального законодавства, якими регулюється порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування. На підставі визначення якості кримінального процесуального законодавства дається визначення якості норм, що регулюють порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування, яку пропонується розглядати як їх потенційну здатність забезпечити належну процедуру подання, розгляду та вирішення скарги та відновлення правового становища, порушеного прийняттям незаконного рішення, вчиненням незаконної дії або бездіяльності. З метою оцінки якісних характеристик нормативного забезпечення інституту оскарження під час досудового розслідування виокремлюються індикатори якості кримінального процесуального законодавства, що регулює порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування. Такими індикаторами є: єдність судової практики, результативність застосування правових норм, відсутність рішень Конституційного Суду України, Європейського суду з прав людини щодо невідповідності норм, що регулюють оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування, Конституції України або Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Робиться висновок про необхідність вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства у частині забезпечення права особи на оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування.

Ключові слова: *якість закону, оскарження, скарга, досудове розслідування.*

Клепка Д. І. Індикатори якості кримінального процесуального законодавства, що регулює порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування

Стаття присвячена дослідженню якості норм кримінального процесуального законодавства, якими регулюється порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування. На підставі визначення якості кримінального процесуального законодавства дається визначення якості норм, що регулюють порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування, яку пропонується розглядати як їх потенційну здатність забезпечити належну процедуру подання, розгляду та вирішення скарги та відновлення правового становища, порушеного прийняттям незаконного рішення, вчиненням незаконної дії або бездіяльності. З метою оцінки якісних характеристик нормативного забезпечення інституту оскарження під час досудового розслідування виокремлюються індикатори якості кримінального процесуального законодавства, що регулює порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування. Такими індикаторами є: єдність судової практики, результативність застосування правових норм, відсутність рішень Конституційного Суду України, Європейського суду з прав людини щодо невідповідності норм, що регулюють оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування, Конституції України або Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Робиться висновок про необхідність вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства у частині забезпечення права особи на оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування.

регулюючих порядок обжалования решений, действий или бездействия во время досудебного расследования, которое предлагается рассматривать как их потенциальную способность обеспечить надлежащую процедуру подачи, рассмотрения и разрешения жалобы и восстановления правового положения, нарушенного принятием незаконного решения, совершением незаконного действия или бездействия. С целью оценки качественных характеристик нормативного обеспечения института обжалования во время досудебного расследования выделяются индикаторы качества уголовного процессуального законодательства, регулирующего порядок обжалования решений, действий или бездействия во время досудебного расследования. Такими индикаторами являются: единство судебной практики, результативность применения правовых норм, отсутствие решений Конституционного Суда Украины, Европейского суда по правам человека относительно несоответствия норм, регулирующих обжалование решений, действий или бездействия во время досудебного расследования, Конституции Украины или Конвенции о защите прав человека и основных свобод. Делается вывод о необходимости совершенствования действующего уголовного процессуального законодательства в части обеспечения права человека на обжалование решений, действий или бездействия во время досудебного расследования.

Ключевые слова: качество закона, обжалование, жалоба, досудебное расследование.

Klepka D. I. Indicators of the quality of criminal procedural legislation which regulates the procedure for appealing decisions, actions or inactivity during the pre-trial investigation

The article is devoted to the study of the quality of the norms of criminal procedural legislation, which regulate the procedure for appealing decisions, actions or inactivity during the pre-trial investigation. Based on the definition of the quality of criminal procedure law, the quality of the rules governing the appeal of decisions, actions or inactivity during the pre-trial investigation is determined, which is proposed to be considered as their potential ability to ensure proper complaint filing, review and resolution procedures, restoration of the legal position violated by making an illegal decision, committing an illegal act or inactivity. In order to assess the qualitative characteristics of the regulatory support of the institution of appeal during the pre-trial investigation, indicators of the quality of criminal procedural legislation governing the procedure for appealing decisions, actions or inactivity during the pre-trial investigation are identified. Such indicators are: unity of judicial practice, effectiveness of legal norms, lack of decisions of the Constitutional Court of Ukraine, the European Court of Human Rights on inconsistency of norms governing appeals against decisions, actions or inactivity during pre-trial investigation of the Constitution of Ukraine or the European Convention on Human Rights. The quality indicators of the institution of appealing against decisions, actions or inactivity during the pre-trial investigation are described. Attention is paid to problematic issues of law enforcement practice regarding the appeal of a notice of suspicion and the appeal of decisions, actions or inactivity in the preparatory proceedings.. It is concluded that it is necessary to improve the current criminal procedure legislation in terms of ensuring the right of a person to appeal decisions, actions or inactivity during the pre-trial investigation.

Keywords: quality of law, appeal, complaint, pre-trial investigation.

І. А. Копйова, кандидат юридичних наук, асистентка кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0003-0231-8453

ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ СПІВУЧАСНИКАМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Постановка проблеми. Відповідно до ч. 5 ст. 68 КК суд при призначенні покарання співучасникам кримінального правопорушення повинен врахувати загальні засади призначення покарання (статті 65–67 КК) разом із так званими *спеціальними* правилами – характером та ступенем участі кожного із співучасників у вчиненні кримінального правопорушення. У зв'язку з цим вид та міра покарання кожного співучасника можуть бути різними залежно від всієї сукупності обставин, що індивідуально його характеризують, та його характеру і ступеня участі у вчиненні кримінального правопорушення. Указівка на врахування, крім спеціальних правил, також загальних засад призначення покарання є виправданою, адже у ч. 5 ст. 68 КК відсутні правила про врахування форм співучасті, про які йдеться у пп. 2 та 3 ч. 1 ст. 65 КК та п. 2 ч. 1 ст. 67 КК.

Законодавець, зазначаючи про характер та ступінь участі кожного із співучасників у вчиненні кримінального правопорушення, не розкриває зміст цих понять. Не надається роз'яснень з цього приводу і в судовій практиці. Тому питання про визначення змісту спеціальних правил призначення покарання співучасникам кримінального правопорушення продовжує бути предметом дискусії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання про особливості призначення покарання співучасникам кримінального правопорушення розглядається у працях таких вітчизняних і зарубіжних науковців, як: О. А. Арутюнов, Р. Ш. Бабанли, М. І. Бажанов, П. С. Берзін, Є. В. Благов, Ф. Г. Бурчак, О. О. Кваша, М. І. Ковальов, Є. О. Куликов, Р. С. Орловський, В. В. Полтавець, П. Ф. Тельнов, А. Н. Трайнін, В. І. Тютюгін, О. В. Ус, А. М. Царегородцев та ін.

Метою цієї статті є визначення складових оцінки характеру та ступеня участі співучасника у вчиненні кримінального правопорушення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У теорії кримінального права врахування характеру участі у вчиненні кримінального правопорушення більшістю науковців розглядається як виконана співучасником роль (виконавця, організатора, підбурювача, пособника), а ступеня участі – як оцінка рівня активності та інтенсивності поведінки співучасника¹. На наш погляд, урахування при призначенні покарання співучаснику характеру його участі у вчиненні кримінального правопорушення слід розглядати як визначення його ролі серед інших співучасників та ступеня суспільної небезпечності цієї ролі. Визначення ролі співучасника у вчиненні кримінального правопорушення здійснюється шляхом зіставлення фактичних ознак його діяння з тими ознаками діяння конкретного співучасника, що передбачені у відповідній частині ст. 27 КК.

У теорії кримінального права питання про те, виконання якої ролі серед співучасників становить найбільшу небезпечність, є дискусійним.

Так, Ф. Г. Бурчак, О. О. Кваша, А. Н. Трайнін, А. М. Царегородцев визнають найнебезпечнішим співучасником, який заслуговує на більш суворе

¹ Арутюнов А, *Соучастие в преступлении* (Статут, 2013) 143–144; Бажанов М, *Уголовное право Украины. Общая часть. Избранные труды* (Право, 2012) 880; Благов Е, *Назначение наказания (теория и практика)* (Яросл. гос. ун-т, 2002) 86–87; Бурчак Ф, *Соучастие: социальные, криминологические и правовые проблемы* (Вища шк., 1986) 137; Кваша О, *Співучасть у злочині: структура та відповідальність* (РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013) 335; Тельнов П, *Ответственность за соучастие в преступлении* (Юрид. лит., 1974) 173; Тютюгін В, Ус О, 'Призначення покарання за незакінчений злочин та злочин, вчинений у співучасті' (2010) 19 Питання боротьби зі злочинністю 45–46

покарання, ніж інші співучасники, організатора¹. Наприклад, П. Ф. Тельнов зазначав, що на більш суворе покарання заслуговує організатор, тоді як виконавець і підбурювач мають однакову суспільну небезпечність, а пособник заслуговує на менш тяжке покарання, ніж інші співучасники². Натомість Є. В. Благов, Р. С. Орловський визначають суспільну небезпечність співучасників за зменшенням, виходячи з такої їх послідовності: виконавець, організатор, підбурювач, пособник³.

Закон про кримінальну відповідальність не містить прямої вказівки про призначення більш суворого покарання співучаснику залежно від виконаної ним ролі. Аналіз положень ч. 2 ст. 53 КК свідчить про те, що при призначенні покарання у виді штрафу за вчинення кримінального правопорушення, за яке передбачене основне покарання у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, роль організатора не може бути оцінена судом як незначна, тоді як роль інших співучасників може. Як зазначає П. С. Берзін, передбачена ч. 2 ст. 53 КК «незначна роль» виконавця (співвиконавця), підбурювача або пособника у вчиненні кримінального правопорушення виступає (може виступати) конкретним показником передбаченого ч. 5 ст. 68 КК характеру і ступеня участі кожного з них у вчиненні кримінального правопорушення⁴.

У ч. 5 ст. 160 КК не передбачена можливість звільнення від кримінальної відповідальності організатора і підбурювача за підкуп виборця, учасника референдуму, члена виборчої комісії або комісії з референдуму. Це єдиний випадок у КК, коли законодавець засвідчує, як убачається, високий ступінь суспільної небезпечності не лише організатора, а й підбурювача порівняно з іншими співучасниками в цьому конкретному кримінальному правопорушенні. У ч. 6 ст. 255 КК не передбачена можливість звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення відповідного кримі-

нального правопорушення організатора або керівника злочинної організації, у ч. 2 ст. 255² – організатора злочинного зібрання (сходки), у ч. 2 ст. 258³ і у ч. 4 ст. 258⁵ КК – організатора і керівника терористичної групи чи терористичної організації.

Таким чином, аналіз цих норм Особливої частини КК, а також положення ч. 1 ст. 30 КК свідчить, що організатор організованої групи чи злочинної організації визнається законодавцем найнебезпечнішим учасником цих злочинних угруповань.

На думку М. І. Ковальова, організатор відрізняється від інших співучасників найвищим ступенем участі у вчиненні кримінально протиправного діяння незалежно від формальної ролі при виконанні складу кримінального правопорушення. Тому критерієм відмежування організатора від інших співучасників є ступінь участі у вчиненні кримінального правопорушення, а характер участі при цьому має другорядне підпорядковане значення⁵. На наш погляд, діяльність організатора має свої відмінні ознаки від діянь інших співучасників, але при цьому може включати в себе діяння як підбурювача, так і пособника. Це підтверджується у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» від 23 грудня 2005 р. № 13, у п. 3 якої зазначається, що організація вчинення злочину (злочинів) може полягати в залученні співучасників усіх видів (виконавців, пособників, підбурювачів, інших організаторів) або лише одного з них (наприклад, виконавців) і здійснюватись у формі наказу, угоди, прохання, підкупу, доручення, замовлення тощо⁶. Аналіз цих положень свідчить, що організація вчинення кримінального правопорушення з-поміж інших організаторських дій може полягати у виконанні ролі підбурювача. У зв'язку з цим можна зробити висновок, що ступінь участі організатора завжди вище за ступінь участі підбурювача чи пособника.

Загальновідомо, що діяння виконавця створює безпосередню небезпеку або фактично заподіює шкоду об'єкту кримінального правопорушення,

¹ Бурчак Ф, 139; Кваша О, 384; Трайнин А, *Учение о соучастии* (Юриздат, 1941) 100; Царегородцев А, *Ответственность организаторов преступлений* (Науч.-исследовател. и редак.-издат. отд. Омск. высшей школы милиции МВД СССР, 1978) 57

² Тельнов П, 173–175

³ Благов Е, 88; Орловський Р, 'Кримінальна відповідальність за пособництво вчиненню злочину' (дис канд юрид наук Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2000) 15

⁴ Берзін П, 'Деякі особливості визначення розміру покарання у виді штрафу за новою редакцією ст. 53 Кримінального кодексу України від 15 листопада 2011 року' (2012) 1 Право і громадянське суспільство 12–13

⁵ Ковалев М, *Соучастие в преступлении. Ч. 2. Виды соучастников и формы участия в преступной деятельности* (Урал. рабочий, 1962) 12–13

⁶ Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-05#Text> (дата звернення 28.09.2020).

тоді як інші співучасники лише створюють умови для вчинення діяння виконавцем, тобто загрожують заподіянням шкоди чи спричиняють її реально *опосередковано* – через діяння виконавця. Тому, на наш погляд, виконавця слід визнати найнебезпечнішим серед інших співучасників, за винятком організатора.

Однак через те, що діяння співвиконавців можуть відрізнитися за ступенем активності у вчиненні кримінального правопорушення, діяльність організатора може мати вищий ступінь активності порівняно із ступенем активності діяння співвиконавця, чиє діяння має менший ступінь активності порівняно з діянням іншого співвиконавця. Це зумовлює призначення організатору (за інших рівних умов) більш суворого покарання, ніж співвиконавцю, діяння якого має порівняно невисокий ступінь активності.

Вищезазначене дає підстави для виокремлення двох груп співучасників залежно від ступеня суспільної небезпечності ролі співучасника: 1) більш небезпечні, до якої необхідно включити виконавця і співвиконавця (незалежно від рівня їх ступеня участі у вчиненні кримінального правопорушення) та організатора; 2) менш небезпечні, до якої слід віднести підбурювача і пособника.

Як зазначає Є. О. Куликов, установлення характеру участі особи у вчиненні кримінального правопорушення суттєво полегшує визначення ступеня її участі, однак при цьому треба утриматися від надання певному виду співучасника заздалегідь установленого ступеня суспільної небезпечності¹. Навряд чи можна погодитися з такою позицією, адже диференціація ролей співучасників вже за ступенем їх суспільної небезпечності за інших рівних умов дає можливість визначити межі суворості покарання менш небезпечного співучасника порівняно з більш небезпечним співучасником. Так, ступінь участі у вчиненні кримінального правопорушення організатора не може бути вищим за виконавця (за винятком організатора організованої групи і злочинної організації), однак може бути рівним ступеню участі виконавця або нижчим порівняно зі ступенем участі виконавця, а також вищим за ступінь участі співвиконавця, чиє діяння має невисокий ступінь активності. Це зумовлює призначення організатору за інших рівних умов однакового за суворістю покарання,

менш суворого покарання порівняно із покаранням виконавця або більш суворого покарання порівняно із покаранням співвиконавця, чиє діяння має невисокий ступінь активності. Навіть у випадку високого ступеня активності підбурювача і пособника у вчиненні кримінального правопорушення їх покарання за інших рівних умов не може бути більш суворим, ніж покарання виконавця (співвиконавця незалежно від рівня його ступеня участі). Так само покарання підбурювача і пособника не може бути більш суворим, ніж покарання організатора, чий ступінь участі у вчиненні кримінального правопорушення завжди вищий, ніж ступінь участі підбурювача і пособника. Покарання підбурювача порівняно із покаранням пособника може бути однаковим, більш суворим або менш суворим залежно від ступеня їх активності. Зазначене підтверджується також тим, що при кваліфікації діяння співучасника, за загальним правилом, роль виконавця поглинає всі інші виконані співучасником ролі, а роль організатора – ролі підбурювача і пособника.

На оцінку ступеня участі (активності) співучасника у вчиненні кримінального правопорушення впливає кількість виконаних ним ролей, ступінь активності співучасника в межах здійснюваної ним ролі та той факт, чи був співучасник ініціатором вчинення кримінального правопорушення. На оцінку ступеня активності співучасника в межах здійснюваної ним ролі впливають вид, обсяг та кількість виконаних співучасником функцій у межах відповідної ролі (діянь, що характеризують окремого співучасника у відповідній частині ст. 27 КК).

Ступінь активності *безпосереднього* співвиконавця вище за ступінь активності *опосередкованого* співвиконавця. Останній лише створює умови для вчинення діяння, що утворює об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення, вчиненого особою, яка відповідно до закону не підлягає кримінальній відповідальності за скоєне чи вчинила кримінальне правопорушення через необережність, або не має ознак суб'єкта кримінального правопорушення, спеціально вказаних у статті Особливої частини КК. Нижчий ступінь активності порівняно із безпосереднім співвиконавцем має діяння *довірчого* співвиконавця, яке полягає у довірі (делегуванні) фізичного виконання діяння, що повністю утворює об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення, іншому співвиконавцю внаслідок неможливості або

¹ Куликов Е, *Мера уголовного наказания за преступление в соучастии. Общие критерии определения* (LAP LAMBERT Academic Publishing, 2013) 81.

недоцільності його виконання декількома співвиконавцями. Довірче співвиконавство виникає у трьох випадках: 1) виконання діяння, яке утворює об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення, співвиконавцями з використанням засобу чи знаряддя, придатного лише для одноособового користування, що унеможливає його використання декількома співвиконавцями і зумовлює делегування його застосування за домовленістю між співвиконавцями одному з них; 2) домовленості між співвиконавцями про делегування виконання діяння, що утворює об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення, лише одному з них внаслідок відсутності нагальної потреби чи недоцільності фізичної участі у такому виконанні декількох співвиконавців та за наявності високого ступеня успішності досягнення спільного кримінально протиправного результату за рахунок зусиль лише одного із співвиконавців і 3) узгоджених діянь співвиконавців щодо кількох потерпілих, коли кожен із них виконує діяння, яке утворює об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення, лише щодо одного потерпілого, делегуючи при цьому виконання діяння щодо ще одного потерпілого іншому співвиконавцю¹.

Обсяг виконаного співвиконавцем діяння може відрізнятися при технічному розподілі функцій між співвиконавцями. У разі виконання кожним із них лише частини того діяння, що тільки за наявності всіх його частин утворює об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення (наприклад, заподіяння тяжкого тілесного ушкодження шляхом спільного побиття потерпілого), діяння співвиконавців мають однаковий ступінь активності. Якщо ж відбувається виконання кожним із співвиконавців у повному обсязі діяння, що частково утворює об'єктивну сторону такого складу кримінального правопорушення, об'єктивна сторона якого складається з двох самостійних діянь, ступінь їх активності може бути однаковим або різним. Так, наприклад, мають однаковий ступінь активності діяння співвиконавців, один з яких заподіює потерпілому фізичне насильство, що є небезпечним для його життя чи здоров'я, а інший заволодіває його майном. Натомість, коли один із співвиконавців вибив двері, чим забезпечив доступ

у житло іншому співвиконавцю, який, у свою чергу, заволодів чужим майном, ступінь активності співвиконавця, який вибив двері, є меншим порівняно із ступенем активності співвиконавця, що заволодів чужим майном.

Співвиконавець, який вчинив діяння, що утворює об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення, не лише власними діями чи бездіяльністю, а й шляхом використання особи, яка відповідно до закону не підлягає кримінальній відповідальності, буде мати вищий ступінь активності за кількістю функцій (безпосередній і опосередкований співвиконавець), ніж ступінь активності співвиконавця, який виконав лише одну функцію (лише безпосереднього співвиконавця чи лише опосередкованого співвиконавця).

Особа, яка організувала вчинення кримінального правопорушення, і особа, яка керувала його підготовкою чи вчиненням, мають однаковий ступінь активності. Однаковий ступінь активності мають діяння організатора, що полягають у забезпеченні існування і функціонування організованої групи або злочинної організації: створення організованої групи чи злочинної організації, керування нею, забезпечення фінансування, організація приховування кримінально протиправної діяльності організованої групи або злочинної організації. Проте організатор організованої групи або злочинної організації має більший ступінь активності, ніж організатор у складі менш суспільно небезпечних груп. Організатор, який виконав декілька функцій (наприклад, керував підготовкою і вчиненням кримінального правопорушення), має вищий ступінь активності, ніж організатор, що виконав одну функцію (наприклад, керував підготовкою вчинення кримінального правопорушення).

Діяння підбурювача, що полягає у схилянні до вчинення кримінального правопорушення іншого співучасника погрозою або примусом, має більший ступінь активності, ніж схиляння умовлянням або підкупом. Підбурювач, який схилив, використовуючи декілька способів схиляння, має більший ступінь активності, ніж підбурювач, який для цього використав лише один спосіб.

Фізичне пособництво (надання засобів чи знарядь кримінального правопорушення чи усунення перешкод його вчиненню) має більший ступінь активності, ніж інтелектуальне пособництво (надання порад, вказівок, обіцянки переховати особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, зна-

¹ Детальніше про безпосереднього, опосередкованого співвиконавця і його окремий вид – довірчого співвиконавця див.: Копйова І, 'Виконавець як співучасник злочину: поняття, види, відповідальність' (дис канд юрид наук Нац юрид ун-т ім Ярослава Мудрого, 2018) 81–94

ряддя чи засоби вчинення кримінального правопорушення, сліди кримінального правопорушення чи предмети, здобуті кримінально протиправним шляхом, придбати чи збути такі предмети або іншим чином сприяти приховуванню кримінального правопорушення). Якщо кожен із пособників у повному обсязі виконує діяння, передбачене ч. 5 ст. 27 КК (наприклад, один надає транспортний засіб, а інший – пістолет), то ступінь їх участі слід оцінювати як однаковий. Якщо кожен із пособників вчиняє лише частину зазначеного діяння, то ступінь їх участі може відрізнятись. Так, якщо один із пособників виготовив знаряддя вчинення кримінального правопорушення, а другий його передав третьому співучаснику, то ступінь участі у вчиненні кримінального правопорушення останнього є невеликим порівняно з тим, який виготовив ці знаряддя. Якщо пособник виконав декілька функцій (наприклад, сприяв вчиненню кримінального правопорушення і дав обіцянку сприяти його приховуванню), то ступінь участі цього пособника є вищим порівняно зі ступенем участі пособника, який виконав лише одну функцію.

У більшості випадків ініціатором, тобто співучасником, який виявляє намір, що погоджується з іншими співучасниками, чи пропонує іншим співучасникам вчинити кримінальне правопорушення, є організатор і підбурювач. Проте можливі випадки, коли ініціює вчинення кримінального правопорушення виконавець чи пособник. У такому разі прояв ініціативи підвищує ступінь активності співвиконавця (виконавець завжди має найвищий ступінь активності порівняно з іншими співучасниками) чи пособника у вчиненні кримінального правопорушення. Погоджуємося з Г. О. Гановою, що ініціююча роль є ознакою співучасника, яка разом з обсягом вчинених ним конкретних протиправних дій дозволяє оцінити ступінь його участі у вчиненні вбивства, що повинна бути об'єктивним критерієм індивідуалізації покарання судом¹. Однак прояв ініціативи не завжди робить цього співучасника найнебезпечнішим серед інших. Так, якщо ініціатором кримінального правопорушення є пособник, це дає можливість суду за інших рівних умов призначити йому покарання рівнозначне за суворістю, однак не більш суворе, ніж покарання організатору. У зв'язку з цим навряд чи можна погодитися з Р. Ш. Бабан-

ли, що за інших рівних умов співучаснику, який ініціював вчинення кримінального правопорушення, має бути призначене більш суворе покарання, ніж іншому співучаснику, який фактично брав участь у реалізації ініціативи².

Як зазначає В. В. Полтавець, установлюючи ступінь участі винної особи у вчиненні кримінального правопорушення у співучасті з іншими, суду необхідно виходити зі значущості для досягнення спільного кримінально протиправного результату тих дій, які було виконано певним співучасником, та його активності у вчиненні кримінального правопорушення³. На наш погляд, діяння кожного співучасника має істотне значення для досягнення спільного кримінально протиправного результату, однак може мати різний ступінь їх активності. Так, діяння співвиконавця, який вибив двері, чим забезпечив доступ у житло, і діяння іншого співвиконавця, який, у свою чергу, заволодів чужим майном, мають істотне значення для досягнення спільного кримінально протиправного результату, проте відрізняються за ступенем активності: діяння співвиконавця, який вибив двері, має менший ступінь активності порівняно зі ступенем активності діяння співвиконавця, що заволодів чужим майном.

Ступінь активності співучасника у вчиненні кримінального правопорушення, крім того, що він може бути оцінений як більший чи менший, може бути оцінений як мінімальний. Слід погодитися з Ю. А. Пономаренком, що в доктринальному аспекті під незначною роллю співучасника у вчиненні кримінального правопорушення можна розуміти такий обсяг його діянь, який був мінімально необхідним для спільного вчинення кримінального правопорушення і без якого за певних умов можна було б і обійтися іншим співучасникам⁴. Наведене у ч. 2 ст. 53 КК формулювання «незначна роль» слід трактувати як мінімальний ступінь участі (активності) співвиконавця, підбурювача чи пособника. Діяння виконавця утворює об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення, у зв'язку з чим створює безпосередню небезпеку або безпосередньо заподіює шкоду об'єкту кримі-

² Бабанли Р, *Призначення покарання в Україні: теоретико-прикладні засади* (Десна Поліграф, 2019) 233

³ Полтавець В, *Загальні засади призначення покарання за кримінальним законодавством України* (РВВ ЛАВС, 2005) 205

⁴ Пономаренко Ю, *Штраф як вид покарання у кримінальному праві України (за результатами реформи 2011 р.)* (Право, 2012) 24

¹ Ганова Г, «Проблеми призначення покарання за умисне вбивство, вчинене за попередньою змовою групою осіб» (2015) 1 (38) Судова апеляція 33

нального правопорушення, тому його навряд чи можна визнати незначним. Тоді як діяння співвиконавців можуть відрізнятися за ступенем активності. Саме ж формулювання «незначна роль», на наш погляд, є невдалим. Діяння співучасників тільки у випадку взаємодії мають властивість причини, достатньої для настання спільного кримінально протиправного результату, тобто лише в їх сукупності є достатніми причинами. У зв'язку з тим, що діяння, яке утворює об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення, вчиненого у співучасті, стає можливим лише завдяки зусиллям усіх співучасників, діяння організатора, підбурювача і пособника завжди є опосередкованою і недостатньою причиною, бо лише забезпечують його виконання. Діяння ж виконавця є безпосередньою, але теж недостатньою причиною, оскільки воно хоча й утворює об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення, але тільки завдяки тому внеску, який забезпечується зусиллями інших співучасників¹. Отже, навряд чи можна визнати незначною роль виконавця, чие діяння створює безпосередню небезпеку або безпосередньо заподіює шкоду об'єкту кримінального правопорушення; підбурювача, без діяння якого у виконавця б не виникло умислу вчинити кримінальне правопорушення; пособника, чие діяння забезпечує успішність вчинення кримінального правопорушення, тоді як ступінь участі у вчиненні кримінального правопорушення співвиконавця, підбурювача і пособника може бути незначним. Так, наприклад, про незначний ступінь участі пособника можна говорити у разі надання поради, яка несуттєво вплинула на успішність вчинення кримінального правопорушення. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне замінити формулювання «роль виконавця (співвиконавця), підбурювача або пособника у його вчиненні є незначною», зазначене у ч. 2 ст. 53 КК, на таке формулювання, як: «ступінь участі співвиконавця, підбурювача або пособника у його вчиненні є незначним».

Як зазначає П. С. Берзін, залежно від конкретних обставин вчиненого, незначною може визнаватися роль виконавця, співвиконавця, підбурювача та пособника: 1) які беруть участь у вчиненні лише одного, а не кількох кримінальних правопорушень (при цьому передбачення у частинах 3–5

ст. 12 КК відповідних видів кримінальних правопорушень залежно від ступеня їх тяжкості свідчить, що при вчиненні кожного наступного кримінального правопорушення (більш тяжкого) роль такого співучасника є більш небезпечною порівняно з участю у кримінальному правопорушенні попереднього виду); 2) які не виконують при вчиненні вказаного у ч. 2 ст. 53 КК кримінального правопорушення більш суспільно небезпечних функцій його організатора; 3) у поведінці яких не поєднуються ознаки кількох видів співучасників, передбачених частинами 1–5 ст. 27 КК; 4) які виконують у співучасті діяння, зміст яких є різним (якісно іншим) порівняно з діяннями інших співучасників (наприклад, головний бухгалтер лише надає керівнику підприємства частину первинних бухгалтерських документів для подальшого виготовлення на їх основі завідомо неправдивих зведених документів і ухилення від оподаткування в особливо великих розмірах, не вчиняючи при цьому особисто складання завідомо неправдивих офіційних документів, використання яких призводить до ненадходження до бюджету коштів у зазначених розмірах); 5) які виконують діяння в обсязі, значно меншому порівняно з діяннями інших співучасників (наприклад, невеликим буде обсяг виконаних при незаконному виготовленні горілчаних виробів у підпільному цеху діянь пособника, який лише допомагає доставити дистильовану воду для виготовлення горілчаних виробів, надавши свій транспортний засіб, або забезпечує монтаж пакувального обладнання, у той час як інші співучасники брали участь у технологічному забезпеченні процесу незаконного виробництва таких напоїв); 6) які не мали наміру вчинити всі діяння, що передбачались (охоплювались) умислом інших співучасників, у зв'язку з чим вказане у ч. 2 ст. 53 КК кримінальне правопорушення не було доведено до кінця, а в разі, якщо доведено до кінця, то обставини, які призвели до цього, мали для таких співучасників випадковий характер; 7) вчинили діяння, які хоча і були обов'язкові для заподіяння іншими співучасниками (будь-ким із них) шкоди об'єкту кримінально-правової охорони, але: а) які лише опосередковано сприяли заподіяння такої шкоди іншими співучасниками (наприклад, особа погодилась передати іншому пособнику деталі обладнання для підробки засобів доступу до банківських рахунків (платіжних карток) і не забезпечувала його безпосереднє використання при незаконному знятті певної суми ко-

¹ Копйова І, 'Виконавець як співучасник злочину: поняття, види, відповідальність' (дис канд юрид наук Нац юрид ун-т ім Ярослава Мудрого, 2018)

штів із такого рахунка); б) від яких не в повному обсязі залежало вчинення відповідних діянь іншими співучасниками, що мали безпосередньо вплинути (вплинули) на заподіяння такої шкоди¹. Як убачається, навряд чи наведені науковцем випадки незначної ролі можна розглядати як прояви мінімального ступеня активності співучасника.

Щоб з'ясувати, чи зазначають суди у вироку при призначенні покарання співучаснику про врахування характеру і ступеня його участі у вчиненні кримінального правопорушення, було опрацьовано 20 обвинувальних вироків, які постановлені у період з 1 січня 2018 р. по 1 вересня 2020 р. і знаходяться в доступі в Єдиному державному реєстрі судових рішень за параметрами пошуку: 1) категорія справи: кримінальні справи – злочини проти власності – вимагання; 2) пошук за контекстом – «вимагання, вчинене за попередньою змовою групою осіб». У 12 вироків, тобто більше ніж у половині проаналізованих вироків, суд установив вчинення вимагання групою осіб за попередньою змовою, однак не визначив ролі співучасників, а лише описав їх діяння, та не зазначив про врахування при призначенні їм покарання характеру і ступеня їх участі у вчиненні кримінального правопорушення. У решті вироків суди по-різному зазначають про врахування при призначенні покарання співучасникам характеру і ступеня їх участі у вчиненні кримінального правопорушення: 1) в одному вироку суд не визначив ролі співучасників, а лише описав їх діяння, однак зазначив, що бере до уваги ступінь участі відповідного співучасника у вчиненні кримінального правопорушення (справа № 328/1731/17²); 2) ще в одному вироку суд не визначив ролі співучасників, а лише описав їх діяння, однак зазначив про врахування ролі співучасника у вчиненні кримінального правопорушення (справа № 753/20916/17³); 3) у двох вироків суд не визначив ролі співучасників, а лише описав їх діяння, однак зазначив про врахування характеру та ступеня їх участі у вчиненні кримінального правопорушення (справа № 501/1999/17⁴,

справа № 644/2251/17⁵); 4) у двох вироків суд визначив роль співучасника у складі групи осіб за попередньою змовою і зазначив про її врахування при призначенні йому покарання, однак не зазначив про врахування ступеня участі у вчиненні кримінального правопорушення (справа № 201/7100/18⁶, справа № 682/2860/18⁷); 5) в одному вироку суд не визначив ролі співучасників, а лише описав їх діяння, однак зазначив про те, що бере до уваги характер діянь і спосіб їх вчинення (справа № 686/17314/18⁸); 6) в одному вироку суд визначив ролі співучасників і зазначив, що при призначенні покарання бере до уваги активну роль одного з них і другорядну роль іншого (справа № 333/5045/16-к⁹).

Як убачається, відсутність у вироку вказівки про врахування при призначенні покарання співучасникам характеру і ступеня їх участі у вчиненні кримінального правопорушення свідчить про те, що суд неправильно застосував закон про кримінальну відповідальність, що згідно зі ст. 409 КПК є підставою для скасування або зміни судового рішення судом апеляційної інстанції.

У постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 р. № 7 (зі змінами від 6 листопада 2009 р. № 11) приділено небагато уваги питанню призначення покарання співучасникам. Так, у п. 2 цієї постанови зазначається, що судам належить обговорювати питання про призначення передбаченого законом більш суворого покарання особам, які вчинили злочини у складі організованих груп чи за більш складних форм співучасті (якщо ці обставини не є кваліфі-

№ 1-кп/501/46/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80205295> (дата звернення 28.09.2020)

⁵ Вирок Орджонікідзевського районного суду м. Харкова від 27 грудня 2019 р. у справі № 644/2251/17, провадження № 1-кп/644/199/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86718412> (дата звернення 28.09.2020)

⁶ Вирок Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 11 жовтня 2011 р. у справі № 201/7100/18, провадження № 1-кп/201/609/2018. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77108916> (дата звернення 28.09.2020)

⁷ Вирок Славутського міськрайонного суду Хмельницької області від 18 червня 2019 р. у справі № 682/2860/18, провадження № 1-кп/682/168/2018. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82925195> (дата звернення 28.09.2020)

⁸ Вирок Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 9 липня 2019 р. у справі № 686/17314/18, провадження № 1-кп/686/526/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82908381> (дата звернення 28.09.2020)

⁹ Вирок Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 21 жовтня 2019 р. у справі № 333/5045/16-к, провадження № 1-кп/333/21/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85069199> (дата звернення 28.09.2020)

¹ Берзін П, 13–14

² Вирок Токмацького районного суду Запорізької області від 5 лютого 2018 р. у справі № 328/1731/17, провадження № 1-кп/328/26/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/1994156> (дата звернення 28.09.2020).

³ Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 8 травня 2019 р. у справі № 753/20916/17, провадження № 1-кп/753/418/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82087020> (дата звернення 28.09.2020)

⁴ Вирок Іллічівського міського суду Одеської області від 1 березня 2019 р. у справі № 501/1999/17, провадження

куючими ознаками), а в п. 3 – про необхідність при визначенні ступеня тяжкості вчиненого злочину виходити з класифікації злочинів (ст. 12 КК), а також з особливостей конкретного злочину й обставин його вчинення (зокрема, роль кожного зі співучасників, якщо злочин вчинено групою осіб)¹.

Вищезазначене підтверджує доцільність внесення змін до постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 р. № 7 (із змінами від 6 листопада 2009 р. № 11) про необхідність вказувати у вирокі про врахування при призначенні покарання співучаснику його характеру і ступеня участі у вчиненні кримінального правопорушення. Так само треба роз'яснити, що врахування характеру участі співучасника у вчиненні кримінального правопорушення означає врахування виконаної ним ролі (ролей), ознаки якої (яких) містяться у відповідній частині ст. 27 КК, та її ступеня суспільної небезпечності. Урахування ступеня участі співучасника у вчиненні кримінального правопорушення означає врахування ступеня його активності, який визначається за результатом оцінки кількості виконаних ним ро-

лей, наявності чи відсутності ініціативи вчинення кримінального правопорушення, виду, обсягу та кількості виконаних співучасником функцій у межах відповідної ролі (діянь, що характеризують окремого співучасника у відповідній частині ст. 27 КК).

Висновки. За результатами цього дослідження можна зробити такі висновки. По-перше, оцінка характеру і ступеня участі співучасника означає визначення його ролі в поєднанні з визначенням ступеня активності у вчиненні кримінального правопорушення. Характер і ступінь участі у вчиненні кримінального правопорушення лише у нерозривній єдності вказують на ступінь суспільної небезпечності певної ролі співучасника у вчиненні відповідного кримінального правопорушення і впливають на суворість його покарання. По-друге, відсутність у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 р. № 7 (із змінами від 6 листопада 2009 р. № 11) вказівки про необхідність зазначати у вирокі про врахування при призначенні покарання співучаснику його характеру і ступеня участі у вчиненні кримінального правопорушення та роз'яснень щодо оцінки їх складових призводить або до відсутності у вирокі даних про їх врахування, або про врахування лише окремих їх складових.

¹ Про практику призначення судами кримінального покарання : постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7 (із змінами від 6 листопада 2009 р. № 11). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text> (дата звернення 28.09.2020)

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Pro praktyku pryznachennia sudamy kryminalnogo pokarannia : postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 24 zhovtnia 2003 r. № 7 (iz zminamy vid 6 lystopada 2009 r. № 11). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text> (in Ukrainian)
2. Pro praktyku rozghliadu sudamy kryminalnykh sprav pro zlochyny, vchyneni stiikymy zlochynnymy obiednanniamy : postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 23 hrudnia 2005 r. № 13. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-05#Text> (in Ukrainian)

Cases

3. Vyrok Darnytskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 8 travnia 2019 r. u spravi № 753/20916/17, provadzhennia № 1-kp/753/418/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82087020> (in Ukrainian)
4. Vyrok Zhovtnevoho raionnoho sudu m. Dnipropetrovska vid 11 zhovtnia 2011 r. u spravi № 201/7100/18, provadzhennia № 1kp/201/609/2018. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77108916> (in Ukrainian)
5. Vyrok Illichivskoho miskoho sudu Odeskoi oblasti vid 1 bereznia 2019 r. u spravi № 501/1999/17, provadzhennia № 1-kp/501/46/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80205295> (in Ukrainian)
6. Vyrok Komunarskoho raionnoho sudu m. Zaporizhzhia vid 21 zhovtnia 2019 r. u spravi № 333/5045/16-k, provadzhennia № 1-kp/333/21/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85069199> (in Ukrainian)
7. Vyrok Ordzhonikidzevskoho raionnoho sudu m. Kharkova vid 27 hrudnia 2019 r. u spravi № 644/2251/17, provadzhennia № 1-kp/644/199/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86718412> (in Ukrainian)

8. Vyrok Slavutskoho miskraionnoho sudu Khmelnytskoi oblasti vid 18 chervnia 2019 r. u spravi № 682/2860/18, provadzhennia № 1-kp/682/168/2018. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82925195> (in Ukrainian)
9. Vyrok Tokmatskoho raionnoho sudu Zaporizkoi oblasti vid 5 liutoho 2018 r. u spravi № 328/1731/17, provadzhennia № 1-kp/328/26/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71994156> (in Ukrainian)
10. Vyrok Khmelnytskoho miskraionnoho sudu Khmelnytskoi oblasti vid 9 lypnia 2019 r. u spravi № 686/17314/18, provadzhennia № 1-kp/686/526/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82908381> (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Arutyunov A, *Souchastiye v prestuplenii* [Complicity in a crime] (Statut, 2013) (in Russian)
2. Babanly R, *Pryznachennia pokarannia v Ukraini: teoretyko-prykladni zasady* [The assignment of punishment in Ukraine: applied theoretical foundations] (Desna Polihraf, 2019) (in Ukrainian)
3. Bazhanov M, *Ugolovnoe pravo Ukrainyi. Obschaya chast. Izbrannyye trudy* [Criminal law of Ukraine. General part. Selected Works] (Pravo, 2012) (in Russian)
4. Blagov E, *Naznachenie nakazaniya (teoriya i praktika)* [The assignment of punishment in Ukraine (theory and practice)] (Yarosl gos un-t, 2002) (in Russian)
5. Burchak F, *Souchastie: sotsialnye, kriminologicheskie i pravovyye problemy* [Complicity: social, criminological and legal problems] (Vischa shk, 1986) (in Russian)
6. Kvasha O, *Spivuchast u zlochyni: struktura ta vidpovidalnist* [Complicity in a crime: structure and liability] (RVV LDUVS im. E. O. Didorenka, 2013) (in Ukrainian)
7. Kovalev M, *Souchastie v prestuplenii. Ch. 2. Vidy souchastnikov i formy uchastiya v prestupnoy deyatelnosti* [Complicity in a crime. Part 2. Types of accomplices and forms of participation in criminal activities] (Ural. rabochiy, 1962) (in Russian)
8. Kulikov E, *Mera ugolovnoho nakazaniya za prestuplenie v souchastii. Obschie kriterii opredeleniya* [A measure of criminal punishment for a crime in complicity. General criteria for determination] (LAP LAMBERT Academic Publishing, 2013) (in Russian)
9. Poltavets V, *Zahalni zasady pryznachennia pokarannia za kryminalnym zakonodavstvom Ukrainy* [General principles of the assignment of punishment under the criminal legislation of Ukraine] (RVV LAVS, 2005) (in Ukrainian)
10. Ponomarenko Yu, *Shtraf yak vyd pokarannia u kryminalnomu pravi Ukrainy (za rezultatsy reformy 2011 r.)* [Fine as a type of punishment in the criminal law of Ukraine (according to the results of the 2011 reform)] (Pravo, 2012) (in Ukrainian)
11. Telnov P, *Otvetsvennost za souchastie v prestuplenii* [Liability for complicity in a crime] (Yurid. lit., 1974) (in Russian)
12. Traynin A, *Uchenie o souchastii* [The doctrine of complicity] (Yurizdat, 1941) (in Russian)
13. Tsaregorodtsev A, *Otvetsvennost organizatorov prestupleniy* [Liability of organizers of crimes] (Nauch.-issledovatel. i redak.-izdat. otd. Omsk. vysshey shkolyi militsii MVD SSSR, 1978) (in Russian)

Journal articles

14. Berzin P, 'Deiaki osoblyvosti vyznachennia rozmiru pokarannia u vydi shtrafu za novoiu redaktsiieiu st. 53 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy vid 15 lystopada 2011 roku' [Some features of determining the amount of punishment in the form of a fine under the new version of Art. 53 of the Criminal Code of Ukraine of November 15, 2011] (2012) 1 Pravo i hromadianske suspilstvo – Law and civil society (in Ukrainian)
15. Hanova H, 'Problemy pryznachennia pokarannia za umysne vbyvstvo, vchynene za poperednoiu zmovoiu hrupoiu osib' [Problems of the assignment of punishment for premeditated murder committed by a group of persons with prior conspiracy] (2015) 1 (38) Sudova apeliatsiia – Court appeal (in Ukrainian)
16. Tiutiuhin V, Us O, 'Pryznachennia pokarannia za nezakinchenyi zlochyn ta zlochyn, vchynenyi u spivuchasti' [The assignment of punishment for an uncompleted crime and a crime committed in complicity] (2010) 19 Pytannia borotby zi zlochynnistiu – Issues of Crime Prevention (in Ukrainian)

Dissertation

17. Kopiova I, 'Vykonavets yak spivuchasnyk zlochynu: poniattia, vydy, vidpovidalnist' [The perpetrator as an accomplice in a crime: the concept, types, liability] (dys kand yuryd nauk Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho, 2018)

Thesis abstract

18. Orlovskiy R, 'Kryminalna vidpovidalnist za posobnytstvo vchynenniu zlochynu' [Criminal liability for aiding and abetting a crime] (avtoref dys kand yuryd nauk Nats yuryd un-t im Yaroslava Mudroho, 2000)

Копйова І. А. Особливості призначення покарання співучасникам кримінального правопорушення

Статтю присвячено аналізу складових оцінки характеру та ступеня участі співучасника у вчиненні кримінального правопорушення. Урахування при призначенні покарання співучаснику характеру його участі у вчиненні кримінального правопорушення пропонується розглядати як визначення його ролі серед інших співучасників та ступеня суспільної небезпечності цієї ролі. Обґрунтовується, що диференціація ролей співучасників уже за ступенем їх суспільної небезпечності за інших рівних умов надає можливість визначити межі суворості покарання менш небезпечного співучасника порівняно з більш небезпечним співучасником. До складових ступеня участі співучасника у вчиненні кримінального правопорушення пропонується віднести кількість виконаних ним ролей, наявність чи відсутність ініціативи вчинення кримінального правопорушення, вид, обсяг та кількість виконаних співучасником функцій у межах відповідної ролі (діянь, що характеризують окремого співучасника у відповідній частині ст. 27 КК).

За результатами дослідження зроблено висновки про те, що, по-перше, оцінка характеру і ступеня участі співучасника означає визначення його ролі в поєднанні з визначенням ступеня активності у вчиненні кримінального правопорушення. Характер і ступінь участі у вчиненні кримінального правопорушення лише у нерозривній єдності вказують на ступінь суспільної небезпечності певної ролі співучасника у вчиненні відповідного кримінального правопорушення і впливають на суворість його покарання. По-друге, відсутність у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 р. № 7 (із змінами від 6 листопада 2009 р. № 11) вказівки про необхідність зазначати у вироку про врахування при призначенні покарання співучаснику його характеру і ступеня участі у вчиненні кримінального правопорушення та роз'яснень щодо оцінки їх складових призводить або до відсутності у вироках даних про їх врахування, або до врахування лише окремих їх складових.

Ключові слова: співучасник кримінального правопорушення, спеціальні правила призначення покарання, характер та ступінь участі у вчиненні кримінального правопорушення.

Копьёва И. А. Особенности назначения наказания соучастникам уголовного правонарушения

Статья посвящена анализу составляющих оценки характера и степени участия соучастника в совершении уголовного правонарушения. Учет при назначении наказания соучастнику характера его участия в совершении уголовного правонарушения предлагается рассматривать как определение его роли среди других соучастников и степени общественной опасности этой роли. Обосновывается, что дифференциация ролей соучастников уже по степени их общественной опасности при прочих равных условиях дает возможность определить пределы строгости наказания менее опасного соучастника по сравнению с более опасным соучастником. К составляющим степени участия соучастника в совершении уголовного правонарушения предлагается отнести количество выполненных им ролей, наличие или отсутствие инициативы совершения уголовного правонарушения, вид, объем и количество выполненных соучастником функций в пределах соответствующей роли (деяний, характеризующих определенного соучастника в соответствующей части ст. 27 УК).

По результатам исследования сделаны выводы о том, что, во-первых, оценка характера и степени участия соучастника означает определение его роли в сочетании с определением степени активности в совершении уголовного правонарушения. Характер и степень участия в совершении уголовного правонарушения только в неразрывном единстве указывают на степень общественной опасности определенной роли соучастника в совершении соответствующего уголовного правонарушения и влияют на строгость его наказания. Во-вторых, отсутствие в постановлении Пленума Верховного Суда Украины «О практике назначения судами уголовного наказания» от 24 октября 2003 № 7 (с изменениями от 6 ноября 2009 № 11) указания о необходимости указывать в приговоре об учете при назначении наказания соучастнику его характера и степени участия в совершении уголовного правонарушения и разъяснений об оценке их составляющих приводит или к отсутствию в приговорах данных об их учете, или к учету лишь отдельных их составляющих.

Ключевые слова: соучастник уголовного правонарушения, специальные правила назначения наказания, характер и степень участия в совершении уголовного правонарушения.

Kopyova I. A. Special aspects of the assignment of punishment for accomplices of a criminal offense

The article is devoted to the analysis of the components of the appraisal of the character and degree of participation of an accomplice in the commission of a criminal offense. The regard of the character of participation of an accomplice in the commission of a criminal offense in the course of assignment of punishment is proposed to be considered as

determination of his role among others accomplices and degree of menace to the community of this role. The author proves that differentiation of the roles of accomplices by degree of their menace to the community with other equal circumstances gives an opportunity to determine the limits of the severity of punishment for a less menacing accomplice than a more menacing accomplice. The author suggests in the components of the degree of participation of an accomplice in the commission of a criminal offense to include the number of roles performed by him, the presence or absence of the initiative of the commission of a criminal offense, the type, volume and number of functions performed by an accomplice in limits of special role (acts that characterize the special accomplice in the special part of Article 27 of the Criminal Code).

As the result of scientific research the next conclusions are made. First of all the appraisal of the character and degree of participation of an accomplice means a determination of his role together with a determination of degree of activity in the commission of a criminal offense. The character and degree of participation in the commission of a criminal offense point to the degree of the menace to the community of an accomplice with special role in the commission of a special criminal offense and influence to the severity of his punishment only in indissoluble unity. Secondly the absence in resolution of Supreme Court plenum «About the practice of the assignment by courts of criminal punishment» dated October 24, 2003 No. 7 (as amended on November 6, 2009 No. 11) of an instruction of the necessity to point in the judgment of court about the regard of the character and degree of participation in the commission of a criminal offense in the course of assignment of punishment and explanations about the appraisal of their components entails either to the absence of data in the judgments about their regard or about the regard not all their components.

Keywords: an accomplice of a criminal offense, the special rules of the assignment of punishment, the character and degree of participation in the commission of a criminal offense.

М. В. Ковалів, кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін, Львівський державний університет внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9730-8401>

С. С. Єсімов, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін, Львівський державний університет внутрішніх справ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9327-0071>

КУРСАНТИ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ МВС УКРАЇНИ – СУБ'ЄКТИ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В ПОЛІЦІЇ

Постановка проблеми. Курс України на інтеграцію в європейській соціально-правовий простір передбачає вдосконалення правоохоронної системи держави та адаптацію національної нормативно-правової бази до вимог Європейського Союзу. Провідним елементом правоохоронної системи України є Національна поліція. Досвід країн Європейського Союзу показує, що підвищення ефективності охорони прав і свобод громадян поліцією можливе за різними напрямками діяльності, але найбільш раціональним є підготовка фахівців-поліцейських у спеціальних навчальних закладах вищої освіти, де навчання поєднується з участю у правоохоронних заходах і науково-дослідній роботі. Реалізація Угоди про асоціацію України і ЄС передбачає вдосконалення підготовки поліцейських, що вимагає проведення наукових досліджень у галузі діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання МВС України.

Стан дослідження. Важливе значення для розробки проблеми мали праці вчених: В. Б. Авер'янова, О. Ф. Андрійко, О. М. Бандурки, В. М. Бевзенка, А. І. Берлача, Ю. П. Битяка, І. Л. Бородіна, З. С. Гладуна, І. С. Гриценка, Є. В. Додіна, Р. А. Калюжного, Т. О. Коломoeць, В. К. Колпакова, О. В. Кузьменко, В. І. Курила, Є. В. Курінного, Р. С. Мельника, В. Я. Настюка, Н. Р. Нижник, Н. М. Оніщенко, В. Л. Ортинського, О. І. Остапенка, В. Е. Рубаника, В. В. Середи,

М. М. Тищенко, В. В. Цветкова, Я. М. Шевченко та ін. Учені зробили значний вклад у розвиток теоретичних засад діяльності поліції, зокрема дослідження адміністративно-правових проблем забезпечення правопорядку. Водночас нові виклики та загрози українській державі, визначені в Законі України «Про національну безпеку України», ставлять питання про необхідність наукових досліджень в усіх сферах діяльності Національної поліції, у тому числі щодо підготовки кадрів вищої освітньої кваліфікації.

Мета статті – дослідження правового статусу здобувачів вищої освіти – курсантів закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання МВС України як особливих суб'єктів державної служби в Національній поліції.

Виклад основного матеріалу. Підготовка кадрів у поліції здійснюється за кількома напрямками: професійного навчання; навчання за освітніми програмами; професійної службової та фізичної підготовки. Відповідно до Закону України «Про освіту» в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання МВС України контингент представлений різними категоріями здобувачів освіти¹. Контингент здобувачів складають: слухачі, курсанти, студенти, іноземні слухачі, іноземні студенти, ад'юнкти, іноземні ад'юнкти, аспіранти, докторанти.

¹ Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-9#Text> (дата звернення 22.07.2020)

Закон України «Про вищу освіту» виділив окрему статтю, присвячену категоріям здобувачів, серед яких поряд зі студентами, які освоюють освітні програми за програмами бакалаврату або магістратури, дано визначення поняття «курсант». Курсант – особа, яка в установленому порядку зарахована до закладу вищої освіти зі специфічними умовами навчання з метою здобуття вищої освіти за певним ступенем, якій присвоєно спеціальне звання молодшого складу.

У межах реалізації вимог Закону України «Про вищу освіту» чинні нормативні акти МВС України конкретизують визначення «курсант», в яке включені не лише освоєння освітніх програм, наявність спеціального звання, а й джерело фінансування, форма навчання, порядок виникнення правовідносин між громадянином і МВС України, що має значення для відмежування наявних в освітньому середовищі категорій здобувачів.

Стаття 61 Закону України «Про вищу освіту» визначила поняття «слухач» і «ад'юнкт». Особа, яка в установленому порядку зарахована до закладу вищої освіти зі специфічними умовами навчання з метою здобуття вищої освіти і має спеціальне звання середнього складу, має статус слухача закладу вищої освіти із специфічними умовами навчання¹.

Досліджуючи норми чинного законодавства, що регулює питання проходження служби в поліції та навчання в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання МВС України (далі – вишах МВС), ґрунтуючись на досвіді проходження служби і організації кадрового забезпечення, можна говорити про курсантів відомчих вишів як про особливих суб'єктів державної служби особливого характеру (далі – державної служби) з відмінними особливостями службово-правового становища.

Громадянин, зарахований на навчання у відомчий заклад вищої освіти заочною формою, набуває два види статусу. У першу чергу статус здобувача, у другу чергу статус поліцейського. Їх права і обов'язки носять освітній характер і передбачені нормативно-правовими актами про проходження служби в поліції. Правове регулювання прав і обов'язків представлено нормативно-правовими актами, що регулюють освітні відносини, серед яких найбільш значущим є Закон України

«Про освіту», а так само нормативними актами, що регулюють проходження служби в поліції.

Правова основа регулювання проходження служби в поліції представлена системою нормативних актів: Конституція України, Закон України «Про Національну поліцію», постанови Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти Президента України, відомчі накази МВС України та Національної поліції, локальні акти вишу МВС України, інші нормативно-правові акти.

Громадянин України після зарахування на навчання у заклад вищої освіти зі специфічними умовами навчання МВС України заочною формою належить до змінного складу вишу, заміщує посаду згідно зі штатним розкладом. Зарахування на навчання до вишу МВС України на посаді курсанта вважається поступленням на службу в поліцію.

Призначення та повноваження поліції регулюються Законом України «Про Національну поліцію»². В основі діяльності поліції України лежать кримінально-процесуальна, адміністративно-юрисдикційна та оперативно-розшукова діяльність.

Курсанти та слухачі вишу МВС України поряд з іншими категоріями поліцейських, відповідно до Закону України «Про Національну поліцію», вважаються такими, що проходять службу в поліції.

Закон України «Про Національну поліцію» визначає поняття «поліцейський», правове становище поліцейського, права, відповідальність, обмеження, обов'язки та заборони, пов'язані зі службою в поліції.

Поліцейським є громадянин України, який здійснює службову діяльність на відповідних посадах у поліції, має присвоєне в установленому порядку спеціальне звання поліції.

Посадові права та обов'язки поліцейського визначаються службовим становищем, яке посідає поліцейський в організаційній структурі Національної поліції. Вони лежать в основі правового становища поліцейського і мають виключно цільове призначення.

Аналізуючи посадові права та обов'язки курсантів вишу МВС, можна говорити про те, що цільове призначення полягає в здійсненні професійної підготовки до вирішення завдань, що стоять перед поліцією.

¹ Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 р. № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення 22.07.2020)

² Про Національну поліцію: Закон України від 02 липня 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення 22.07.2020)

Вступ на навчання передбачає спеціальний порядок обов'язкового професійного відбору. Порядок добору, направлення та зарахування кандидатів на навчання до закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку кадрів для Міністерства внутрішніх справ України і Національної поліції України та вищого військового навчального закладу Національної гвардії України, передбачає, що установи, органи та підрозділи поліції для орієнтації громадян України з питання вступу на службу в поліцію здійснюють професійно-орієнтаційні заходи та організацію проведення відбору осіб, які виявили бажання вступати на навчання до вишу МВС України.

У теперішній час процес підготовки кадрів для поліції здійснюється закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання МВС України на підставі нормативних актів МВС України. Професійно-орієнтаційні заходи проводять виші МВС та територіальні органи Національної поліції.

Громадяни України, які бажають вступити на навчання до вишу, звертаються до територіальних органів поліції за місцем проживання з проханням розглянути матеріали для вступу на навчання, що регламентовано Порядком добору, направлення та зарахування кандидатів на навчання до закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання¹.

Зарахування на навчання у виш МВС України вважається поступленням на службу в поліцію. Тому етапи проходження кандидатом на навчання обов'язкового професійного відбору відповідають етапам обов'язкового професійного відбору кандидата на службу в поліцію, за винятком певних особливостей.

Відповідно до встановленого чинним законодавством порядку претенденти на службу в поліцію вивчаються в процесі: перевірки достовірності відомостей, викладених кандидатом; проходження медичного огляду (обстеження); проходження професійного психологічного відбору, психофізіологічних досліджень, тестувань;

¹ Про затвердження Порядку добору, направлення та зарахування кандидатів на навчання до закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку кадрів для Міністерства внутрішніх справ України і Національної поліції України, та вищого військового навчального закладу Національної гвардії України: наказ МВС України від 15 квітня 2016 р. №315. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0668-16#Text> (дата звернення 22.07.2020)

перевірки рівня фізичної підготовки; оформлення допуску до відомостей, що становлять державну таємницю.

Особливість професійного відбору кандидатів на навчання за очною формою у виш МВС полягає в процедурі медичного огляду. До кандидатів на навчання у закладі вищої освіти зі специфічними умовами навчання МВС України залежно від факультету підготовки та форми навчання пред'являються певні вимоги до стану здоров'я з урахуванням групи призначення. Направлення матеріалів вивчення даних про кандидата до вишу МВС України здійснюється поліцією після успішного проходження кандидатом всіх необхідних заходів.

Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» правовідносини в поліції виникають на підставі контракту у зв'язку з: призначенням на відповідну посаду в поліцію; поступленням на службу за результатами проходження конкурсу; відновленням на посаді, яку раніше заміщав поліцейський; зарахуванням на навчання у заклади освіти МВС України. Процедурі виникнення правовідносин у результаті зарахування на навчання у заклади освіти МВС передують: обов'язковість успішного проходження професійного відбору; наявність позитивних результатів зовнішнього незалежного оцінювання; успішне проходження додаткових вступних випробувань, які проводяться в закладі освіти МВС України; успішне проходження конкурсного відбору.

Громадянин, зарахований в установленому порядку на навчання за очною формою до вишу МВС України, вважається таким, що вступив на службу в поліцію та перебуває на посаді курсанта.

Територіальні органи Національної поліції відповідно до принципів і основних напрямів формування кадрового складу поліції здійснюють професійно-орієнтаційні заходи та професійний відбір громадян з метою вступу на навчання до вишів МВС України за очною формою, створюючи щорічний потенціал органу поліції у кваліфікованих фахівцях для заміщення відповідних посад.

Законом України «Про Національну поліцію» визначено перелік підстав, з настанням яких законодавець пов'язує виникнення правовідносин на службі в поліції між Національною поліцією та громадянином, а також встановлено контрактну систему заміщення посад на службі в поліції.

Типова форма контракту про проходження служби в поліції регламентована наказом МВС України «Про затвердження Типової форми контракту про проходження служби в поліції та Порядку укладання контракту про проходження служби в поліції»¹. У передбаченій формі контракт про проходження служби в поліції укладається між громадянином і Міністром внутрішніх справ України або керівником, що має відповідне право призначення на посаду. Така форма контракту застосовується до всіх громадян, що вступають на службу в поліцію, за винятком окремих положень і умов, що знаходять відображення в контрактах, укладених із громадянами, які поступають у виші МВС України для навчання заочною формою, в контрактах поліцейських, яким встановлено ненормований робочий день, або якщо передбачена ротация за посадою.

У науковій літературі продовжує залишатися невирішеною проблема правового характеру відносин між суб'єктами контракту. Законодавство регламентує відносини, що складаються в галузі державної служби, нормативно-правовими нормами різних галузей права. Тому існують й різні підходи до встановлення юридичної природи аналізованих відносин.

Серед учених актуальними є кілька підходів. Перший полягає в тому, що відносини на державній службі – це державно-службові відносини. Другий підхід полягає в тому, що державна служба – це вид трудової діяльності, тому державну службу слід розглядати інститутом трудового права. Згідно з третім підходом відносини мають цивільно-правовий характер.

Контракт є різновидом адміністративного договору, що має певні ознаки: комплексний характер; особливі суб'єкти; відсутність вибору умов; досягнення суспільно значущих результатів; мета полягає в реалізації публічного інтересу; самостійність волі сторін не є абсолютним принципом, порівняно з трудовими та цивільними договорами набагато нижчий рівень диспозитивності. Зазначений підхід впливає зі ст. 19 Кодексу адміністративного судочинства України².

¹ Про затвердження Типової форми контракту про проходження служби в поліції та Порядку укладання контракту про проходження служби в поліції: наказ МВС України від 03 лютого 2017 р. № 89. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0190-17#Text> (дата звернення 22.07.2020)

² Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06 липня 2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення 22.07.2020)

Контракт про проходження служби в поліції служить підтримкою демократизації процесу вступу на службу в поліцію, відповідно створює певні гарантії правової захищеності, збільшує взаємну відповідальність суб'єктів за дотримання прийнятих домовленостей та зобов'язань.

Залежно від підстав виникнення правовідносин на службі в поліції у контракті визначено про: заміщення конкретної посади, окремі взаємні обов'язки та права сторін; відповідальність; надання соціальних гарантій, час відпочинку, режим службового часу; термін контракту тощо.

Укладення контракту здійснюється виключно на добровільній основі. Службовий контракт не закріплює індивідуальні умови проходження служби, а фіксує факт добровільного волевиявлення двох сторін. У практичній площині кадрових підрозділів виникають питання, пов'язані з порядком укладання контракту про проходження служби в поліції з кандидатами, які поступають на навчання заочною формою у виші МВС.

Територіальні органи МВС України поряд з основними напрямками діяльності здійснюють заходи, пов'язані з оформленням кандидатів на навчання та направленням матеріалів вивчення в заклади освіти МВС України для конкурсного відбору. Територіальні органи МВС України припускають повернення підібраних кандидатів після отримання відповідної освіти в особі кваліфікованих фахівців за певною спеціальністю. Така умова забезпечує: безперервний зв'язок кандидата з територіальним органом, який направив на навчання; безпосередню відповідальність територіального органу поліції за підбраного та рекомендованого кандидата; обов'язок територіального органу, який направив на навчання, організувати проходження практики; обов'язок територіального органу, який направив на навчання, працевлаштувати випускника.

Протягом усього періоду навчання відбувається зв'язок кандидата з територіальним органом поліції, який направив на навчання. Так реалізується принцип цільового прийому на навчання у виші МВС України.

Відповідно до форми контракту про проходження служби в поліції України право укладення розглядуваного контракту належить керівнику, який має право призначення на відповідну посаду. У цьому випадку таке право мають керівники закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання МВС України. При цьому територіальні

органи МВС України не мають права призначення на посаду та не мають права укладення такого контракту.

Терміном закінчення дії контракту вважається настання події, пов'язаної із закінченням навчання у виші. Після закінчення навчання курсант відраховується із закладу освіти та йому надається відпустка.

Законом України «Про Національну поліцію» визначено перелік вимог для вступу на службу в поліцію, однією з яких є вік громадянина, що вступає на службу. Чинним законодавством встановлено мінімальний вік вступу на службу в поліцію – 18 років. Визначення правових відносин між курсантами закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку поліцейських, яким не виповнилося 18 років, і державою здійснюється відповідно до вимог Цивільного кодексу України¹.

Контракт про проходження служби в поліції як обов'язковий елемент системи проходження служби укладається з громадянами, зарахованими на навчання заочною формою у виш МВС, які не досягли повноліття, з письмової згоди їх законних представників, якими є батьки, опікуни, усиновителі та піклувальники.

Громадянин, зарахований на навчання у заклад вищої освіти зі специфічними умовами МВС України, знаходиться на повному державному забезпеченні, йому в установленому порядку виплачуються грошове забезпечення та інші передбачені законодавством виплати. На навчання одного курсанта за рахунок державного бюджету витрачається значна сума грошових коштів.

Процедура відшкодування витрат на навчання виникає при настанні встановлених Законом України «Про Національну поліцію» підстав припинення служби в поліції в період навчання або припинення служби молодим фахівцем, який не прослужив трьох років після закінчення закладу освіти. Порядок відшкодування витрат на навчання та порядок розрахунку сум, що підлягають відшкодуванню у зв'язку з навчанням, регулюється постановою Кабінету Міністрів України².

¹ Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. №435-IV/ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 22.07.2020)

² Про затвердження Порядку відшкодування особами витрат, пов'язаних з їх утриманням у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України

Громадянин, зарахований на навчання у виш МВС заочною формою, перебуває на посаді курсанта, якому в установленому порядку, відповідно до штатного розкладу закладу освіти, присвоюється перше спеціальне звання молодшого складу. Оскільки курсант володіє спеціальним адміністративно-правовим статусом, реалізуючи освітню діяльність і діяльність, пов'язану з проходженням служби в поліції, то порядок припинення даної діяльності має особливості. Освітні відносини курсанта можуть бути припинені на підставі дострокового розірвання контракту про здобуття освіти з будь-яких підстав, крім звільнення зі служби в Національній поліції через хворобу (за рішенням медичної комісії про непридатність до служби в поліції), чи у зв'язку із скороченням штатів або проведенням організаційних заходів³.

У свою чергу, Закон України «Про Національну поліцію» закріплює вичерпний перелік підстав припинення служби в поліції, при настанні яких курсант вишу МВС України може бути звільнений з поліції. При настанні підстав припинення курсантом освітніх відносин виникають правові підстави припинення курсантом служби в поліції.

Законом України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» встановлено заходи заохочення, які поширюються на всіх поліцейських, у тому числі на курсантів закладів вищої освіти зі специфічними умовами МВС України. До курсантів (слухачів), що проходять навчання у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, крім видів дисциплінарних стягнень, визначених ст. 13 зазначеного Закону, застосовується дисциплінарне стягнення у виді призначення поза чергою в наряд – до п'яти нарядів⁴.

Курсанти вишів МВС України перебувають на повному державному забезпеченні, забезпечуються за рахунок бюджету харчуванням, форменим

ни : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2017 р. №261. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/261-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення 22.07.2020)

³ Про затвердження Порядку відшкодування особами витрат, пов'язаних з їх утриманням у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2017 р. №261. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/261-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення 22.07.2020)

⁴ Про Дисциплінарний статут Національної поліції України: Закон України від 15 березня 2018 р. №2337-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19#Text> (дата звернення 22.07.2020)

одягом, грошовим утриманням, на відміну від студентів.

Поліцейська освіта спрямована на розвиток комунікативних якостей, техніки спілкування, мистецтва переконання, ведення переговорів, вирішення побутових суперечок, відносин з представниками влади. Інтелектуальне формування курсантів має забезпечувати: постійну можливість дослідження курсантами характеру загроз особі, суспільству, державі від протиправних посягань; здатність досліджувати перспективи розвитку структури держави, становлення теорії та практики, підвищення здатності поліції; реалізацію досліджень проблем морального та психологічного забезпечення служби в поліції, навчання та виховання особового складу.

Висновок. Проходження служби в Національній поліції виражається в зміні правового становища поліцейських у зв'язку з настанням юридичних фактів, закріплених на законодавчому рівні, які породжують, змінюють або припиняють службові відносини. Одним із завдань для розвитку інституту проходження служби в Національній поліції є встановлення адміністративно-правового статусу її суб'єктів, комплексу обов'язків і прав, відповідальності, які закріплені в нормах адміністративного права, а також гарантій реалізації цих прав та обов'язків.

Вступ на службу до Національної поліції є початковим етапом проходження служби, що слід розглядати як діяльність, спрямовану на зарахування громадян у кадри поліції. Зарахуванню на навчання у заклад вищої освіти зі специфічними умовами навчання МВС передують обов'язкова стадія відбору та вивчення кандидата на навчання з елементами, що входять в її зміст. Громадянин, зарахований на навчання до відомчого вишу заочною формою, набуває два види статусу – статус здобувача освіти та статус поліцейського. Його права і обов'язки мають освітній характер і регулюються законодавством про освіту, а також передбачені нормативно-правовими актами про проходження служби в Національній поліції.

Завдання вишу МВС України полягають у задоволенні потреби Національної поліції у кваліфікованих фахівцях із вищою освітою, забезпеченні стабільного комплектування територіальних органів професіоналами, готовими до виконання оперативно-службових завдань, що стоять перед поліцією. У ході навчання вирішуються питання морального, інтелектуального, фізичного розвитку, отримання кваліфікованих знань, формування професійних умінь і навичок, необхідних для виконання посадових обов'язків, та виховання курсантів; формування емоційної та вольової стійкості, психологічної готовності останніх.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06 lypnia 2005 r. №2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (in Ukrainian)
2. Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy vid 01 lypnia 2014 r. №1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (in Ukrainian)
3. Pro Dystsyplinaryni statut Natsionalnoi politsii Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 15 bereznia 2018 r. №2337-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19#Text> (in Ukrainian)
4. Pro Natsionalnu politsiiu: Zakon Ukrainy vid 02 lypnia 2015 r. №580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (in Ukrainian)
5. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 5 veresnia 2017 r. №2145-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (in Ukrainian)
6. Pro zatverdzhennia Poriadku vidshkoduvannia osobamy vytrat, poviazanykh z yikh utrymanniam u vyshchyykh navchalnykh zakladakh iz spetsyfichnymy umovamy navchannia, yaki zdiisniuiut pidhotovku politseiskykh, ta vyznannia takymy, shcho vtratyly chynnist, deiakykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12 kvitnia 2017 r. №261. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/261-2017-%D0%BF#Text> (in Ukrainian)
7. Pro zatverdzhennia Poriadku doboru, napravlennta ta zarakhuvannia kandydativ na navchannia do zakladiv vyshchoi osvity iz spetsyfichnymy umovamy navchannia, yaki zdiisniuiut pidhotovku kadriv dlia Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy i Natsionalnoi politsii Ukrainy, ta vyshchoho viiskovoho navchalnoho zakladu Natsionalnoi hvardii

Ukrainy: Nakaz MVS Ukrainy vid 15 kvitnia 2016 r. № 315. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0668-16#Text> (in Ukrainian)

8. Pro zatverdzhennia Typovoi formy kontraktu pro prokhozhennia sluzhby v politsii ta Poriadku ukladannia kontraktu pro prokhozhennia sluzhby v politsii: Nakaz MVS Ukrainy vid 03 liutoho 2017 r. № 89. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0190-17#Text> (in Ukrainian)
9. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 r. № 435-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (in Ukrainian)

Ковалів М. В., Єсімов С. С. Курсанти закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання МВС України – суб'єкти державної служби в поліції

У статті досліджуються теоретичні аспекти правового статусу здобувачів вищої освіти – курсантів закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання МВС України як особливих суб'єктів державної служби в поліції. Охарактеризовано поняття «курсант» і «слухач». Розглянуто порядок проходження відбору на навчання у заклади вищої освіти зі специфічними умовами навчання МВС України, порядок зарахування на навчання та правовий статус курсанта в контексті освітньої діяльності та проходження служби в Національній поліції, що регламентується освітніми законами «Про освіту», «Про вищу освіту», іншими нормативними актами, що регулюють службу в територіальних органах Національної поліції України. Визначено мету освіти у вишах МВС України, яка полягає у задоволенні потреби Національної поліції у кваліфікованих фахівцях з вищою освітою, забезпеченні стабільного комплектування територіальних органів професіоналами, готовими до виконання оперативно-службових завдань, що стоять перед поліцією.

Ключові слова: Національна поліція, освіта, заклад освіти, МВС України, заклад вищої освіти зі специфічними умовами навчання, курсант.

Ковалив М. В., Есимов С. С. Курсанты заведений высшего образования со специфическими условиями обучения МВД Украины – субъекты государственной службы в полиции

В статье исследуются теоретические аспекты правового статуса соискателей высшего образования – курсантов заведений высшего образования со специфическими условиями обучения МВД Украины как особых субъектов государственной службы в полиции. Охарактеризованы понятия «курсант» и «слушатель». Рассмотрены порядок прохождения отбора на обучение в заведения высшего образования со специфическими условиями обучения МВД Украины и порядок зачисления на обучение. Правовой статус курсанта в контексте образовательной деятельности и прохождения службы в Национальной полиции регламентируется образовательными законами «Об образовании», «О высшем образовании», другими нормативными актами, регулирующими службу в территориальных органах Национальной полиции Украины. Определены цели образования в вузах МВД Украины, которые заключаются в удовлетворении потребности Национальной полиции в квалифицированных специалистах с высшим образованием, обеспечении стабильного комплектования территориальных органов профессионалами, готовыми к выполнению оперативно-служебных задач, стоящих перед полицией.

Ключевые слова: Национальная полиция, образование, учебное заведение, МВД Украины, заведение высшего образования со специфическими условиями обучения, курсант.

Kovaliv M. V., Yesimov S. S. Cadets of higher education institutions with specific training conditions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine – subjects of public service of the police

The article deals with the theoretical aspects of the legal status of applicants of higher education – cadets of higher education institutions with specific training conditions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine as special subjects of public service of the police. The concepts of “cadet” and “student” are described. The procedure for selection for higher education institutions with specific training conditions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the procedure for enrollment and legal status of cadets in the context of educational activities and service in the National Police, which are regulated by Laws of Ukraine “On Education”, “On Higher Education” and other normative acts and legislation regulating the service in the territorial bodies of the National Police of Ukraine, are considered. The purpose of education in universities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine is determined, which is to meet the needs of the National Police in qualified specialists with higher education, to ensure stable staffing of territorial bodies with professionals ready to perform operational and service tasks facing the police. The tasks of the universities of the

Ministry of Internal Affairs of Ukraine are to meet the needs of the National Police in qualified specialists with higher education, to ensure the stable staffing of territorial bodies with professionals ready to perform operational and service tasks facing the police. The issues of moral, intellectual, physical development, acquisition of qualified knowledge, formation of professional skills and abilities necessary for the performance of official duties in the education of cadets; their intellectual, physical development; in the formation of emotional and volitional stability, psychological readiness are solved during training.

Keywords: *National police, education, educational institution, Ministry of Internal Affairs of Ukraine, higher education institution with specific training conditions, cadet.*

А. О. Бабич, аспірант відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ СУБ'ЄКТАМИ НЕОБЕРЕЖНОГО СПІВЗАПОДІЯННЯ

Постановка проблеми. Феномен необережного співзаподіяння вже кілька століть цікавить наукову спільноту, однак цілісного та теоретично прийняттого рішення цього питання й досі не вироблено. Ученими-юристами різних країн розроблено кілька моделей обґрунтування кримінальної відповідальності декількох суб'єктів у вчиненні необережного злочину: одні розглядають подібні ситуації в межах співучасті, інші – вказують на необхідність введення у кримінальне право визначення необережного співзаподіяння. У межах вітчизняного кримінального права належної концепції необережного співзаподіяння ще не запропоновано, а фрагментарний та суперечливий характер наукових знань щодо цієї проблеми потребує ретельнішого вивчення. Зважаючи на дискусійність проблеми в цілому, належне визначення поняття необережного співзаподіяння та аналіз його конкретних ознак у кінцевому рахунку сприятимуть вирішенню всіх інших супутніх питань, пов'язаних із притягненням до кримінальної відповідальності.

Варто зазначити, що дослідниками виділяється різна кількість ознак необережного співзаподіяння. Традиційно до них відносять *необережне діяння, необережний злочинний наслідок, необережну форму вини, наявність двох або більше суб'єктів, взаємопов'язаний та взаємообумовлюючий характер дій (та/або бездіяльності) співзаподіювачів шкоди*. Оскільки обсяг статті є обмеженим, то аналіз доцільності та правильності виділення вищенаведених ознак не буде проведений. Він потребує окремого дослідження. Поряд

із цим нами наголошується на необхідності виділення *взаємодії між співзаподіювачами шкоди з необережності* як окремої ознаки і встановлення її дійсного змісту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі розгляду питання необережного співзаподіяння приділяли увагу: О. А. Арутюнов, С. Р. Багіров, Д. А. Безбородов, В. І. Борисов, Ф. Г. Бурчак, Р. Р. Галіакбаров, М. С. Грінберг, П. С. Дагель, Н. Ф. Кузнецова, В. М. Кудрявцев, О. В. Курсаєв, В. А. Мисливий, В. А. Нерсесян, О. І. Рарог, П. Ф. Тельнов, А. Н. Трайнін, І. М. Тяжкова, І. Р. Харитонова та ін.

Мета статті полягає у розкритті змісту взаємодії у діях (та/або бездіяльності) співзаподіювачів як ознаки необережного співзаподіяння та її окремих формах прояву, а також у формулюванні належного категоріального апарату для подальшого дослідження поняття.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової літератури дає всі підстави говорити, що оцінка взаємодії співзаподіювачів шкоди з необережності є достатньо дискусійним питанням і, як наслідок, точки зору дослідників поділилися на дві групи. Перша група науковців підтримує позицію про обов'язковість встановлення так званого *взаємозв'язку та взаємообумовленості* між співзаподіювачами (М. С. Грінберг, О. В. Курсаєв, Д. А. Мелешко, О. І. Рарог, І. М. Тяжкова, І. Р. Харитонова та ін.). У свою чергу, представники другої групи вказують на можливість виділення ознаки *спільності* у необережному співзаподіянні (М. І. Бажанов та С. В. Гончаренко, Д. А. Безборо-

дов, Р. Р. Галиакбаров, В. А. Мисливий, О. В. Гороховська, О. О. Дудоров і М. І. Хавронюк та ін.). Цікаво, що серед вітчизняних науковців будь-яких доводів на підтвердження правильності використання тієї чи іншої конструкції для характеристики взаємодії у необережному співзаподіянні як таких не наведено.

Так, Р. Р. Галиакбаров підкреслює, що необережне співзаподіяння, характеризуючись ознакою спільності дій (бездіяльності), які спричинили суспільно небезпечний наслідок, *ніякого відношення до інституту співучасті не має*¹. Поряд із цим деякі вчені (В. О. Навроцький, Р. С. Орловський) категорично стверджують, що при співзаподіянні шкоди відсутня спільність посягання, немає об'єднання волі і зусиль учасників². Водночас достатньо неординарний погляд на розуміння спільності в необережному співзаподіянні запропоновано Д. А. Безбородовим³, на якого у своєму дисертаційному дослідженні робить відсилання російський дослідник О. В. Курсаєв (*хоча сам науковець при формулюванні визначення необережного співзаподіяння прямо вказує на необхідність у визначенні використання зовсім іншої конструкції – «взаємопов'язаності та взаємообумовленості» у діях співзаподіювачів (курсив наш. – А. Б.)*)⁴. Очевидна різноманітність точок зору насамперед пов'язана з недостатністю дослідження вказаної проблеми, а крім того, ще й відсутністю конкретних доводів щодо заперечення позиції про спільність у діях (та/або бездіяльності) співзаподіювачів або підтвердження її наявності. Це свого роду одна із «критичних» точок всієї концепції необережного співзаподіяння, так як однозначного розуміння сутності взаємодії співзаподіювачів шкоди з необережності до цього часу, повторимося, немає.

Ураховуючи наведене, постає логічне запитання: що ж таке взаємодія, спільність і як вони спів-

відносяться? Чи може спільність мати відношення до характеристики дій (бездіяльності) співзаподіювачів шкоди з необережності? І як правильно охарактеризувати взаємодію між суб'єктами необережного співзаподіяння?

Варто почати з того, що, власне, спільність – це свого роду об'єднання зусиль. У тій чи іншій варіації таку точку зору вважають найбільш доктринально прийнятною. У свою чергу, об'єднання зусиль є не що інше, як взаємодія. Звернемо увагу, що поняття «взаємодія» не має однозначного трактування у праві. З погляду філософії, поняття «взаємодія» вживається для фіксації впливу об'єктів один на одного, визначається їх спільною обумовленістю і породженням одним об'єктом іншого⁵. Однак фундаментом дослідження взаємодії є насамперед психологія, а точніше, соціальна психологія, яка наголошує на тому, що для будь-якої взаємодії є характерним двосторонній зв'язок між втягненими у процес діяльності особами.

Очевидно, що такі категорії, як спільність та взаємодія, в більшій мірі здаються тотожними. Проте слід зауважити, що не випадково взаємодія у співучасті характеризується саме поняттям «спільність», а не просто «взаємодія». Усі дослідники співучасті у злочині підкреслюють, що єдність дій співучасників (*спільність*) забезпечується досягнутою ними в тій чи іншій формі угодою з приводу майбутніх дій. Але при цьому не береться до уваги, що угода повинна стосуватися не просто дій цих осіб, а взаємних дій (*взаємодії*), і не просто взаємодії, а взаємодії, заснованої на зазначених у законі ознаках злочину. *Саме тому як істотна ознака спільної діяльності вказується взаємодія, яка немов пронизує спільну діяльність, відіграючи організуючу роль*⁶. Причому підкреслюється специфічність групової взаємодії і її відмінність від контактів у широкому, загальному сенсі. Взаємодія між людьми або спілкування як одна з конкретних форм можуть мати місце і при виконанні відносно незалежних індивідуальних діянь, однак при цьому вона не включається в структуру цієї діяльності і не вносить у неї принципових змін. У цьому випадку взаємодія, образно кажучи, присутня поруч з індивідуальною діяльністю, супроводжуючи її у формі спілкування. Подібна взаємодія є предметно направленою і не

¹ Галиакбаров Р. Р., «Неосторожное сопричинение как вид множественности участников» (1981) Проблемы борьбы с преступной неосторожностью 31

² Навроцький В. О., *Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб.* (Юрінком Інтер, 2009) 212; Орловський Р. С., До проблеми одностороннього та двостороннього суб'єктивного зв'язку між співучасниками злочину» (2013) № 1077 (15) Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право 113

³ Безбородов Д. А., «Совместность деяния в неосторожном преступлении: о целесообразности изменения подходов к исследованию» (2005) № 6 Российская юстиция 22-25.

⁴ Курсаєв А. В., *Неосторожное сопричинение в российском уголовном праве: монография* (Юрлитинформ, 2015) 125, 132–134

⁵ *Словник української мови Т. 1* (Наук. думка, 1970) 346

⁶ Журавлев А. Л., Шихирев П. Н., Шорохова Е. В. (отв ред.), *Совместная деятельность. Методология, теория и практика: монография* (Москва, 1988) 27

змінює структуру діяльності¹. Отже, взаємодія і спільність є зовсім не тотожними поняттями, як здається на перший погляд, а інтерпретуються як родове – взаємодія та видове – спільність.

Зрозуміло, що питання не зводиться здебільшого до термінології, хоча і її точність теж не слід применшувати. Насамперед взаємодія і її змістовне навантаження розкриваються як на рівні окремих контактів, так і в контексті спільної діяльності, тобто такої, яка реалізується спільно з кимось. Цікавою з цього приводу є точка зору О. І. Плотнікова, який указує, що за неподільності об'єктивних і суб'єктивних ознак, що визначають ступінь взаємозв'язку єдності у множині, всі такого роду випадки можуть бути поділені у певний спосіб. Привертає увагу думка науковця, що небережним співзаподіянням є обумовлюючий взаємозв'язок *за відсутності суб'єктивного зв'язку*, а співучастю у злочині є обумовлюючий взаємозв'язок *за наявності суб'єктивного зв'язку і взаємодії осіб*, які вчиняють злочин².

Вищенаведений погляд на змістовний характер взаємодії виглядає переконливим, проте потребує певних уточнень. Дійсно, при співучасті кожен із співучасників робить свій внесок (докладає відповідних зусиль) у здійсненні злочину, але при цьому спирається на допомогу та сприяння іншого (інших) співучасника або розраховує на це. Тобто у співучасті при характеристиці спільності робиться акцент на внутрішніх зв'язках – *суб'єктивних*. На відміну від цього, при небережному співзаподіянні взаємодія виникає та реалізується, як правило, функціонально (ситуативно) і має механічний характер. Подібна взаємодія виникає одномоментно, дуже часто випадково і сконцентрована, як правило, не на внутрішніх зв'язках суб'єктів, а на самих (*об'єктивних*) обставинах вчиненого. Д. А. Безбородов пише, що при цьому такий взаємозв'язок та взаємозалежність (*навіть сам Д. А. Безбородов з цього приводу застосовує термін «спільність»* (курсив наш. – А. Б.)) характеризуються як єдністю тотожного змісту об'єктивних та суб'єктивних елементів, так і єдністю різного змісту цих елементів, що призводить до того, що суб'єктивні елементи відповідальності можуть включати в себе тільки інтелектуально-

вольову оцінку власних дій без усвідомлення приєднання дій інших осіб³.

З наведеного стає зрозумілим, що спільність у «чистому» вигляді, як вона характерна для співучасті, у небережному співзаподіянні не знаходить такого прояву, що перш за все обумовлюється, власне, природою небережного діяння. У зв'язку з наведеним цікавою є точка зору О. В. Курсаєва, що «при небережній формі вини... не можна говорити про спільність злочинного діяння. ...Вбачається, що більш теоретично правильним буде використання усталеного терміна – взаємообумовленість та взаємопов'язаність поведінки співзаподіявачів при небережному заподіянні шкоди»⁴. З висновками науковця погодитися достатньо складно. По-перше, конструкцію «взаємопов'язаності та взаємообумовленості поведінки співзаподіявачів» сумнівно вважати усталеною для характеристики взаємодії між суб'єктами небережного співзаподіяння, оскільки щодо неї дотепер існує наукова дискусія. Поряд із цим варто враховувати, що вищезгадану конструкцію «взаємопов'язаності та взаємообумовленості поведінки між суб'єктами» у доктрині кримінального права використовують для розуміння сутності спільності як окремої ознаки співучасті у злочині. Фактично ж її використання в аспекті розуміння взаємодії у небережному співзаподіянні призводитиме до ототожнення змісту сумісної діяльності в таких різних проявах множинності суб'єктів злочину. Скоріш за все, подібні судження можна пояснити тим, що вчені, конструючи дефініцію небережного співзаподіяння та розкриваючи окремо кожну ознаку цього поняття, намагалися відступити від ознак співучасті. Загалом такий підхід є суперечливим і нашою думкою, що науковці, які вважають *обов'язковою ознакою* для небережного співзаподіяння спільність, здебільшого ототожнюють сутність небережного співзаподіяння із співучастю, а саме з тими небережними діяннями, які, умовно кажучи, тяжіють до співвиконавства. Однак взаємодія як основа спільності характерна для будь-якої сфери, де функціонує психічна діяльність, зокрема, це стосується і випадків вчинення конкретного посягання кількома особами, у тому числі й

¹ Журавлев А Л, Шихирев П Н, Шорохова Е В (отв. ред.) 27

² Плотников А И, 'Соучастие в системе преступлений, характеризующихся стечением преступником' (2016) №6 (114) Lex russica (Русский закон) 129

³ Безбородов Д А, 'Методологические основы учения об уголовной ответственности за совместное преступное деяние' (автореф дис д-ра юрид наук Санкт-Петербургский ун-т МВД России, 2008) 43

⁴ Курсаев А В, 150

необережного. Хоча слід зауважити, що подібна теза буде справедливою для необережного співзаподіяння лише в окремі групі ситуацій.

Не випадково Д. А. Безбородов пише, що особи, які спричинили злочинний результат з необережності, у повній мірі можуть усвідомлювати *спільний характер виконуваних ними функцій*, які викликали настання злочинного наслідку¹. О. В. Курсаєв, у свою чергу, наголошує, що це може виражатися і в тому, наприклад, що управління складними технічними процесами і механізмами апріорі передбачає усвідомлення спільного характеру такої діяльності, що може бути закріплено і нормативно. Причому в деяких випадках необережного діяння один із співзаподіювачів буде нести відповідальність якраз за те, що не контролював або не підстрахував (що зобов'язаний був зробити внаслідок своїх посадових обов'язків) дії іншого учасника і тим самим допустив настання злочинного результату². Очевидно, що мова йде про ситуації, де поведінка конкретних суб'єктів була об'єктивно взаємопов'язаною (як наслідок участі в єдиному технологічному процесі або в процесі послідовної інтеграції дій винних і їх подальшої узгодженості між собою при певних обставинах).

Таким чином, про спільність (хоча й із власним специфічним змістом) все-таки можна вести мову у необережному співзаподіянні. З цього приводу Д. А. Безбородов влучно додає, що питання про те, чи мають дії (бездіяльність) співзаподіювачів тотожний характер або відрізняються по функціях, виконуються одночасно або в різний час, вирішального значення не має. Головне, необхідно встановити, що ці дії (бездіяльність) співзаподіювачів злочинної шкоди були одного напрямку і змісту³. Фактично за своєю сутністю спільність у необережному співзаподіянні не є тотожною такої самій ознаці співучасті. З огляду на обставини, в яких вона може проявлятися, термінологічно правильним буде говорити про *«ситуативну спільність»* як окрему форму взаємодії суб'єктів необережного співзаподіяння.

Однак ситуативна спільність не є єдиною формою прояву взаємодії у необережному співзаподі-

янні. На особливу увагу заслуговують ситуації вчинення необережного злочину кількома особами, які ніяким чином не були функціонально пов'язаними. Варто зазначити, що це найбільш поширені випадки на практиці. Прикладом подібних ситуацій можуть бути дорожньо-транспортні пригоди за участю кількох водіїв транспортних засобів, що призвели до загибелі людей чи заподіяння шкоди їх здоров'ю. У таких випадках (безумовно, за наявності ознак складу злочину в діях кожного з водіїв) про *спільність* в діях (та/або бездіяльності) водіїв транспортних засобів говорити не можна. Подібні ситуації є відображенням окремої форми взаємодії суб'єктів необережного співзаподіяння. Умовно кажучи, її можна визначити як *технічний (механічний) взаємозв'язок*. Вважаємо, що про таку наведену форму взаємодії можна вести мову, коли під час вчинення злочину має місце сприяння одних учасників іншим або із впливом одних на інших. Як наслідок, між суб'єктами відсутня будь-яка спільна взаємопов'язана діяльність, тобто відсутня взаємодія будь-якого учасника з усіма іншими.

З огляду на вищенаведений приклад про дорожньо-транспортну пригоду за участю кількох водіїв транспортних засобів слід додати, що взаємодія цих двох водіїв знаходить своє підтвердження в тому, що кожен із них мав діяти у напрямі убезпечення функціонування технічних процесів. В. І. Борисов та С. В. Гізімчук у цьому аспекті правильно підкреслюють колективну (спільну) форму діяльності із забезпечення умов дорожнього руху⁴. Стає зрозумілим, що спільність дій (та/або бездіяльність) співзаподіювачів має розумітися в межах тієї взаємодії, що покладена на них відповідним нормативним положенням і що своєю метою має досягнення соціально корисного або хоча б соціально нейтрального результату, на відміну від спільності за співучасті. Р. С. Орловський правильно відмічає, що при вчиненні необережного злочину кількома особами не може бути й мови про прагнення до досягнення єдиного результату. У таких злочинах узагалі відсутнє прагнення до досягнення суспільно небезпечного результату, оскільки він настає з необережності⁵. Насправді, співзаподіювачі *прагнуть уникнути цього суспільно небезпечного результату*, не до-

¹ Безбородов Д А, 'Совместность деяния в неосторожном преступлении: о целесообразности изменения подходов к исследованию' (2005) № 6 Российская юстиция 25

² Курсаев А В, 133-134

³ Безбородов Д А, *Неосторожные многосубъектные преступления: понятие и квалификация: учеб пособие* (С-Петербург юрид ин-т Акад Ген прокуратуры РФ, 2015) 33

⁴ Борисов В И, Гизимчук С В, *Уголовная ответственность за нарушение правил, норм и стандартов, обеспечивающих безопасность дорожного движения* (Консум, 2001) 65

⁵ Орловский Р С, 113

пустити його настання, проте внаслідок конкретних обставин суспільно небезпечні наслідки все одно настають. Очевидно, що в таких ситуаціях зв'язки між співзаподіювачами не досягають рівня так званої спільності. Подібні діяння мають, як правило, разовий і випадковий характер. Недотримання суб'єктами правил безпеки та неправильна оцінка обстановки, а також відповідна взаємодія порушення з іншими факторами заподіяння свідчать про наявність лише *технічного (механічного) взаємозв'язку* між співзаподіювачами шкоди з необережності. Як такого суб'єктивного зв'язку при наведеній формі взаємодії між суб'єктами немає, оскільки дії (та/або бездіяльність) співзаподіювачів характеризуються свого роду автономністю й опосередковані лише відповідними нормативними положеннями, якими покладено обов'язок їх беззаперечного дотримання.

Висновки. Визначення необережного співзаподіяння, а також виділення та характеристика окремих його ознак є достатньо дискусійним питанням теорії кримінального права. Поряд із цим дослідження питання взаємодії суб'єктів при необережному співзаподіянні як окремої ознаки,

виділеної нами, викликає чималий інтерес у науковців та породжує велику кількість поглядів, більшість з яких не отримали належного обґрунтування. Аналіз понять «спільність» та «взаємодія» слід проводити з позиції не лише кримінального права, а й соціальної психології, яка дозволяє повністю осягнути їх зміст. При цьому взаємодія є родовим поняттям щодо видового поняття «спільність». У свою чергу, як окремі форми взаємодії в необережному співзаподіянні є всі підстави виділяти «ситуативну спільність» та «технічний (механічний) взаємозв'язок». При характеристиці взаємодії суб'єктів у необережному співзаподіянні слід використовувати поняття «ситуативна спільність» лише за певних обставин ситуації, і при цьому її зміст не є тотожним спільності за співучасті. Поряд із цим має право на існування точка зору щодо наявності у необережному співзаподіянні окремої форми взаємодії, а саме: *технічного (механічного) взаємозв'язку* між суб'єктами.

Вищенаведені положення не відображають у повній мірі всіх складних моментів дослідження наведеного питання і потребують подальшої розробки.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Bezborodov D A, *Neostorozhnye mnogosub'ektnye prestupleniya: ponyatie i kvalifikaciya : ucheb posobie* [Reckless multi-subject crimes: concept and qualification: a textbook] (S-Peterb yurid in-t Akad Gen prokuratury RF, 2015) 60 (in Russian)
2. Borisov V I, Gizimchuk S V, *Ugolovnaya otvetstvennost' za narushenie pravil, norm i standartov, obespechivayushchih bezopasnost' dorozhnogo dvizheniya* [Criminal liability for violation of rules, norms and standards ensuring road safety] (Konsum, 2001) 160 (in Russian)
3. Kursaev A V, *Neostorozhnoe soprichinenie v rossijskom ugolovnom prave: monografiya* [Negligence in Russian criminal law: monograph] (YUrlitinform, 2015) 280 (in Russian)
4. Navrotskiy V O, *Osnovy kryminalno-pravovoi kvalifikatsii: navch. posib* [Fundamentals of criminal law qualification: a textbook] (Iurinkom Inter, 2009) 512 (in Ukrainian)

Edited books

5. Zhuravlev A L, Shihirev P N, Shorohova E V (otv red), *Sovmestnaya deyatel'nost'. Metodologiya, teoriya i praktika : monografiya* [Cooperative activity. Methodology, theory and practice: monograph] (Moskva, 1988) 232 (in Russian)

Non-author books

6. *Slovnnyk ukraïnskoi movy T. I* [Dictionary of the Ukrainian language Vol. 1] (Nauk. dumka, 1970) 346 (in Ukrainian)

Journal articles

7. Bezborodov D A, 'Sovmestnost' deyaniya v neostorozhnom prestuplenii: o celesoobraznosti izmeneniya podhodov k issledovaniyu' [Co-operation in a reckless crime: on the advisability of changing approaches to research] (2005) №6 Rossijskaya yusticiya 22-25 (in Russian)
8. Galiakbarov R R, 'Neostorozhnoe soprichinenie kak vid mnozhestvennosti uchastnikov' [Reckless Conduct as a Type of Multiple Participants] (1981) Problemy bor'by s prestupnoj neostorozhnost'yu 28-34 (in Russian)

9. Orlovskiy R S, 'Do problemy odностorонного та dvосторонного subiektivного zviazku mizh spivuchasnykamy zlochynu' [To the problem of one-way and two-way subjective connection between the accomplices of the crime] (2013) № 1077 (15) Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seria: Pravo 110-114 (in Ukrainian)
10. Plotnikov A I, 'Souchastie v sisteme prestuplenij, harakterizuyushchihysya stecheniem prestupnikom' [Complicity in the system of crimes characterized by the coincidence of a criminal] (2016) № 5 (114) Lex russica (Russkij zakon) 117-132 (in Russian)

Thesis abstract

11. Bezborodov D A, 'Metodologicheskie osnovy ucheniya ob ugolovnoj otvetstvennosti za sovmestnoe prestupnoe deyanie' [Methodological foundations of the doctrine of criminal responsibility for a joint criminal act] (avtoref dis d-ra yurid nauk Sankt-Peterburgskom uni-t MVD Rossii, 2008) 55 (in Russian)

Бабич А. О. Форми взаємодії між суб'єктами необережного співзаподіяння

У статті розглядаються основні положення теорії кримінального права щодо характеристики однієї із найсуперечливіших ознак кримінально-правової конструкції «необережне співзаподіяння».

Здійснено аналітичний огляд окремих наукових позицій щодо можливості застосування понять «спільність» та «взаємодія» як характерної ознаки необережного співзаподіяння. Підкреслено, що застосування поняття «взаємодія» поряд із поняттям «спільність» у концепції необережного співзаподіяння не є науково обґрунтованим, оскільки призводить до отождєнення змісту необережного співзаподіяння зі співучастю. Звернено увагу, що в необережному співзаподіянні можна говорити про спільність лише в ситуаціях, де поведінка конкретних суб'єктів була об'єктивно взаємопов'язаною (як наслідок участі в єдиному технологічному процесі або в процесі послідовної інтеграції дій винних і їх подальшої узгодженості між собою за певних обставин). Поряд із цим у деяких випадках запропоновано для позначення відносин між співзаподіювачами шкоди з необережності застосовувати конструкцію технічного (механічного) взаємозв'язку.

Як висновок зазначено, що дослідження науковцями взаємодії між учасниками необережного співзаподіяння є достатньо складним. Це викликає чималий інтерес. Науковцями висунуто різні аргументи щодо підтвердження тієї чи іншої точки зору на вказану проблему, однак вони містять значні суперечності та недостатньо обґрунтовані положення. Наведені у статті положення ще потребують подальшої розробки.

Ключові слова: співучасть, необережне співзаподіяння, спільність, взаємодія.

Бабич А. О. Формы взаимодействия между субъектами неосторожного сопричинения

В статье рассматриваются основные положения теории уголовного права относительно характеристики одного из самых противоречивых признаков уголовно-правовой конструкции «неосторожное сопричинение».

Осуществлен аналитический обзор отдельных научных позиций относительно возможности применения понятий «общность» и «взаимодействие» как характерного признака неосторожного сопричинения. Подчеркнуто, что применение понятия «взаимодействие» наряду с понятием «общность» в концепции неосторожного сопричинения не является научно обоснованным, так как приводит к отождєвлению содержания неосторожного сопричинения с соучастием. Обращено внимание, что в неосторожном сопричинении можно говорить об общности только в ситуациях, где поведение конкретных субъектов было объективно взаимосвязанным (как следствие участия в едином технологическом процессе или в процессе последовательной интеграции действий виновных и их дальнейшей согласованности между собой при определенных обстоятельствах). Наряду с этим в некоторых случаях предложено для обозначения отношений между сопричинителями вреда по неосторожности применять конструкцию технической (механической) взаимосвязи.

Как вывод указывается, что исследование учеными взаимодействия между участниками неосторожного сопричинения является достаточно сложным. Это вызывает большой интерес. Учеными выдвинуты различные аргументы относительно подтверждения той или иной точки зрения на указанную проблему, однако они содержат значительные противоречия и недостаточно обоснованные положения. Приведенные в статье положения еще требуют дальнейшей разработки.

Ключевые слова: соучастие, неосторожное сопричинение, совместность, взаимодействие.

Babych A. O. Forms of interaction between subjects of reckless co-cousality

The article deals with the basic provisions of the theory of criminal law regarding the characteristics of one of the most contradictory features of the criminal-law construction "reckless co-cousality".

An analytical review of some scientific positions on the possibility of using the concept of "community" and "interaction" as a characteristic feature of reckless co-cousality. It is emphasized that the use of the concept of "interaction"

along with the concept of “commonality” in the concept of reckless co-cousality is not scientifically justified, as it leads to the identification of the content of careless co-operation with complicity. It is noted that in reckless co-cousality we can talk about commonality only in situations where the behavior of specific actors was objectively interconnected (as a consequence of participation in a single technological process or in the process of consistent integration of the perpetrators and their subsequent coordination with each other. under certain circumstances). In addition, in some cases, it is suggested to use the construction of technical (mechanical) interconnection to denote the relationship between co-perpetrators of harm by negligence.

In conclusion, research by scientists on the interaction between participants of reckless co-cousality is a complex issue that is of considerable interest. Scientists have put forward various arguments to confirm one or another point of view on this problem, but they contain significant contradictions and insufficiently substantiated provisions. The provisions in the article still need further elaboration.

Keywords: *complicity, reckless co-cousality, community, interaction.*

Г. В. Бесєда, аспірант Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ, ПОСТАНОВЛЕНИХ У СУДОВОМУ КОНТРОЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Постановка проблеми. Будь-яка сучасна судова система світу є ефективною та дієвою виключно за умов наявності розвинутого інституту перевірки судових рішень, який вважається однією з важливих засад у сфері правосуддя та гарантує забезпечення законності й правопорядку в державі¹. Інститут оскарження судових рішень поєднує в собі як інтереси заінтересованої особи, яку не задовольняє ухвалене судом рішення, так й інтереси держави, що встановила механізм виявлення, виправлення судових помилок та запобігання їм².

Право на звернення до суду вищої інстанції зі скаргою на ухвалене першою інстанцією рішення є процесуальною гарантією недопущення порушення прав учасників кримінального провадження, гарантією ухвалення правосудного рішення, однією із загальних засад кримінального провадження та спрямоване на реалізацію права на справедливий суд, гарантованого ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Міжнародні стандарти в галузі судочинства (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Загальна декларація прав людини) послідовно стверджують про неприпустимість нехтування правом на доступ до правосуддя та справедливий судовий розгляд, а усталена практика Європейського суду з прав людини наголошує на тому, що застосовувані державою обмеження в доступі особи до національного суду

не повинні зводити чи зменшувати залишені особі можливості доступу до суду в такий спосіб або такою мірою, що буде нівельована сама суть права (рішення Європейського суду з прав людини «Наталія Михайленко проти України» від 30 травня 2013 р., «Швидка проти України» від 30 жовтня 2014 р.)³.

Ефективність апеляційного та касаційного перегляду рішень у судовому контрольному провадженні в досудовому розслідуванні залежить від удосконалення порядку оскарження ухвал слідчих суддів та розгляду поданих скарг, оскільки завданням апеляційного та касаційного провадження є не лише здійснення судового контролю за діяльністю слідчих суддів та виправлення допущених порушень, а й забезпечення однакового тлумачення та застосування норм КПК слідчими суддями, що і зумовлює актуальність дослідження проблемних питань оскарження рішень слідчих суддів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми апеляційного та касаційного провадження у кримінальному судочинстві були предметом дослідження в науці кримінального процесуального права, однак у роботах, присвячених апеляційному та касаційному оскарженню судових рішень у кримінальному провадженні, проблемні питання оскарження ухвал слідчих суддів характеризувались фрагментарно, як правило, у зв'язку з дослідженням інших питань перегляду судових рішень у кримінальному провадженні.

Проблеми теорії та практики апеляційного і касаційного провадження досліджували Н. Р. Бо-

¹ Кучинська О. П., «Чи доцільне обмеження права на оскарження рішень суду?» (2010) 3 (19) Вісник Академії адвокатури України 137

² Бобечко Н. Р., «Апеляційне та касаційне провадження у кримінальному судочинстві» (дис. доктора юрид. наук Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2016) 82

³ Постанова Верховного Суду від 14 вересня 2017 р. по справі № 5-162кч15(17). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/69073689> (дата звернення: 10.09.2020).

бечко¹, А. М. Євмін², О. С. Кашка³, Д. І. Клепка, О. П. Кучинська⁴, В. І. Маринів⁵, Д. О. Захаров⁶ та О. Ф. Костюченко⁷. Водночас чимало питань апеляційного оскарження ухвал слідчого судді не знайшли свого наукового осмислення.

Метою статті є дослідити основні проблемні питання, пов'язані з оскарженням рішень слідчих суддів, сформулювати та обґрунтувати висновки і пропозиції, спрямовані на вдосконалення норм чинного кримінального процесуального законодавства і практики його застосування.

Виклад основного матеріалу. На законодавчому рівні право на оскарження судових рішень гарантовано ст. 129 Конституції України, ст. 14 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», п. 17 ч. 1 ст. 7, ст. 24 КПК, главами 31 та 32 КПК. Відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 129 Конституції України основними засадами судочинства є забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення.

Верховний Суд у постанові від 3 березня 2016 р. у справі №5-347к15 зазначив, що поняття «забезпечення права» за своїм змістом є більш широким поняттям, ніж поняття «право», яке використовується у главі 31 КПК, оскільки воно передбачає, крім самого «права», ще й гарантований державою механізм його реалізації. Забезпечення права на апеляційне і касаційне оскарження включає як можливість оскарження судового рішення, так і обов'язок суду прийняти та розглянути подану апеляцію чи касацію⁸.

Європейський суд з прав людини в ухвалі від 8 січня 2008 р. щодо прийнятності заяви №32671/02

у справі «Скорик проти України» підкреслює, що право на суд, одним з аспектів якого є право доступу до суду, не є абсолютним, воно може підлягати обмеженням, особливо щодо умов прийнятності скарги. Однак ці обмеження не повинні впливати на користування правом у такий спосіб і до такої міри, що саму його суть буде порушено. Вони повинні відповідати законній меті, і тут має бути розумний ступінь пропорційності між засобами, що застосовуються, та метою, якої намагаються досягнути⁹.

Передумовами здійснення права на апеляційне оскарження рішень слідчого судді в судовому контрольному провадженні на досудовому розслідуванні та «умовами» прийнятності скарги є: 1) подання скарги суб'єктом, який має право звернутися до суду зі скаргою на ухвалу слідчого судді; 2) подання скарги на ухвалу слідчого судді, що підлягає оскарженню; 3) дотримання строку, встановленого для подання скарги; 4) дотримання вимог, визначених кримінальним процесуальним законом щодо форми та змісту апеляційної чи касаційної скарги.

Так, одним із дискусійних питань у науці кримінального процесу є визначення суб'єктів, які мають право на оскарження постановлених рішень слідчого судді. Перелік осіб, які можуть звернутися зі скаргою на ухвалу суду або вирок суду, визначений у ст. 393 КПК. Законодавець визначає суб'єктів, які мають право на оскарження рішень, ухвалених уже після направлення обвинувального акта до суду. У п. 10 ст. 393 КПК закріплено право на звернення з апеляційною скаргою «іншими» особами у випадках, передбачених цим Кодексом. Такий випадок щодо права на оскарження рішень саме слідчих суддів визначений лише у п. 7 ч. 7 ст. 173 КПК. Законодавець, закріплюючи норму саме в такій редакції, фактично «звужив» коло «інших осіб», які мають право звернутися до апеляційного суду зі скаргою на ухвалу слідчого судді.

Статтею 129 Конституції України, яка має найвищу юридичну силу, та ст. 24 КПК гарантується право будь-якій особі на перегляд судового рішення, якщо постановлене рішення стосується її прав, свобод чи інтересів, незалежно від того, чи брала така особа участь у розгляді клопотання чи скарги

¹ Бобечко Н Р

² Євмін А М, 'Касаційне оскарження судових рішень у кримінальному провадженні' (дис канд юрид. наук Нац акад прок України, 2016) 215

³ Кашка О С, 'Повноваження суду апеляційної інстанції в кримінальному процесі України' (автореф дис канд юрид наук Київ нац ун-т ім Тараса Шевченка, 2014) 20

⁴ Кучинська О П

⁵ Маринів В, 'Перегляд судових рішень у кримінальному процесі України: окремі питання' (2011) 4 (67) Вісник академії правових наук України 183-192

⁶ Захаров Д О 'Правова природа та система рішень апеляційного суду у кримінальному судочинстві' (автореф дис канд юрид наук Нац юрид акад України ім Я Мудрого, 2006) 20

⁷ Костюченко О Ф 'Апеляційне оскарження судових рішень у кримінальному процесі' (автореф дис канд юрид наук Київ нац ун-т ім Тараса Шевченка, 2005) 21

⁸ Постанова Верховного Суду від 3 березня 2016 р. по справі №5-347к15. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56939749> (дата звернення: 10.09.2020).

⁹ Ухвала Європейського суду з прав людини від 8 січня 2008 року по справі №32671/02. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO3726.html (дата звернення: 10.09.2020).

в суді першої інстанції. Тому у випадку прийняття рішення, що стосується прав, свобод чи інтересів особи, яка не є учасником кримінального провадження, її право на апеляційне оскарження потребує законодавчого закріплення у п. 10 ч. 1 ст. 393 КПК.

Крім того, вважаємо необхідним визначити в кримінальному процесуальному законі й осіб, які мають право на оскарження постановлених рішень слідчого судді, та доповнити ст. 393 КПК частиною 2 в такій редакції: «Апеляційну скаргу на ухвалу слідчого судді можуть подати: 1) підозрюваний, його законний представник чи захисник; 2) прокурор; 3) потерпілий або його законний представник чи представник; 4) представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; 5) третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт; 6) інші особи, якщо постановлена ухвала слідчого судді стосується їх прав, свобод чи інтересів.

Так, наприклад, власник майна, щодо якого вирішується питання про арешт, є особою, прав, свобод та інтересів якої стосується судове рішення, а отже, належить до категорії «інші особи», які вправі подати апеляційну скаргу на рішення слідчого судді¹, однак ця особа повинна довести та обґрунтувати наявність у неї права власності на арештоване майно². Заявник має право на оскарження ухвали слідчого судді про відмову у відкритті провадження за його скаргою на невнесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР в апеляційному порядку на підставі п. 1 ч. 1 ст. 303, ч. 6 ст. 304 КПК³. Тому він також належить до категорії «інша» особа, яка може звернутися до суду зі скаргою на ухвалу слідчого судді.

Ще одним наріжним каменем правозастосовної практики є нормативна регламентація частин 1, 2 ст. 309, ч. 6 ст. 304, ч. 2 ст. 117 КПК, якими визначено перелік ухвал слідчих суддів, що підлягають апеляційному оскарженню. Скарги на інші ухвали слідчого судді, відповідно до ч. 3 ст. 309 КПК, оскарженню не підлягають, і заперечення проти них можуть бути подані під час підготовчого про-

вадження в суді. Тобто у випадках незгоди сторін з іншими ухвалами слідчого судді законність цих ухвал підлягає перевірці судом першої інстанції під час підготовчого провадження.

Виходячи із системного тлумачення положень КПК, ухвала слідчого судді може бути оскаржена в апеляційному порядку лише тоді, коли в КПК є норма, якою це дозволено. Однак у судовій практиці є випадки постановлення ухвал слідчими суддями, які не передбачені нормами КПК. Кримінальний процесуальний закон не містить ані дозволу, ані заборони щодо апеляційного оскарження такого рішення.

Згідно з правовою позицією Великої палати Верховного Суду, яка викладена в постанові від 23 травня 2018 р. по справі № 243/6674/17-к, якщо слідчий суддя прийняв рішення поза межами його повноважень, наданих КПК, то суд апеляційної інстанції має забезпечити право на перегляд такого рішення в апеляційному порядку. Суду апеляційної інстанції при вирішенні питання про відкриття апеляційного провадження належить виходити з приписів ст. 9 КПК, яка розкриває принцип законності кримінального провадження та в ч. 6 установлює, що коли положення цього Кодексу не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, визначені ч. 1 ст. 7 цього Кодексу⁴. Верховний Суд відзначив право на перегляд ухвал слідчих суддів: про надання дозволу на проведення позапланових перевірок⁵; про надання дозволу на примусове відібрання зразків для проведення експертизи⁶; про призначення та проведення перевірки на предмет дотримання вимог законодавчих і нормативно-правових актів з охорони праці та промислової діяльності, оскільки постановлення таких ухвал не передбачено КПК⁷.

⁴ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 23 травня 2018 р. по справі № 237/1459/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74475877> (дата звернення: 10.09.2020).

⁵ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 23 травня 2018 р. по справі № 243/6674/17-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74475959> (дата звернення: 10.09.2020).

⁶ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 вересня 2018 р. по справі № 285/1673/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76822780> (дата звернення: 10.09.2020).

⁷ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 23 травня 2018 р. по справі № 237/1459/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74475877> (дата звернення: 10.09.2020).

Вирішуючи питання, чи входить до компетенції слідчого судді прийняття того чи іншого рішення, варто з'ясувати, чи впливає з його обов'язків можливість постановлення такої ухвали. Так, наприклад, ухвала слідчого судді, постановлена в порядку статей 28, 114 КПК, окремому апеляційному оскарженню не підлягає, оскільки передбачений ч. 2 ст. 28 КПК обов'язок слідчого судді стежити за дотриманням розумного строку при розгляді питань, віднесених до його компетенції, не виключає можливості розгляду ним клопотань, поданих на підставі ч. 6 ст. 28 КПК, та встановлення для сторін кримінального провадження процесуальних строків відповідно до положень ст. 114 КПК¹; ухвала слідчого судді за результатами розгляду скарги на бездіяльність слідчого та прокурора у кримінальному провадженні про їх зобов'язання передати кримінальне провадження до відповідного підрозділу (органу) ДБР для продовження провадження також не може бути оскаржена, оскільки слідчий суддя, виходячи з приписів ч. 4 ст. 216, ч. 1 ст. 303 та п. 1 розд. XI «Перехідні положення» КПК (в редакції Закону України № 1355-VIII від 12 травня 2016 р.), постановив ухвалу в межах процедури, яка передбачена кримінальним процесуальним законом².

Верховний Суд сформував правові позиції щодо можливості оскарження ухвал слідчих суддів про: зміну запобіжного заходу з особистого зобов'язання на домашній арешт³; продовження терміну дії обов'язку цілодобово не залишати місце постійного проживання без дозволу слідчого, прокурора або суду, покладеного на неї раніше постановленою ухвалою слідчого судді про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту⁴; повернення слідчому клопотання щодо надання дозволу на затримання з метою приводу, якщо ухвала містить висновок стосовно відсутності підстав для такого затримання⁵; надан-

ня тимчасового доступу до речей і документів, якщо вона не містить вичерпного переліку документів щодо здійснення фінансово-господарської діяльності юридичної особи і відповідно до якої слідчий може вилучити оригінали таких документів, зокрема в тому обсязі, що може унеможливити здійснення юридичною особою своєї діяльності⁶.

На підставі вищевикладеного вважаємо за необхідне визначити у відповідній нормі кримінального процесуального закону право на апеляційне оскарження рішення слідчого судді, прийнятого за межами повноважень, а саме доповнити ч. 1 ст. 309 КПК пунктом 14, яким встановити, що: «під час досудового розслідування можуть бути оскаржені в апеляційному порядку ухвали слідчого судді, постановлення яких не передбачено цим Кодексом».

Підкреслимо, що апеляційна скарга на судове рішення, яке не підлягає апеляційному оскарженню, не може бути розглянута по суті, а відкрите (розпочате) апеляційне провадження за такою скаргою підлягає закриттю з урахуванням положень ч. 6 ст. 9 КПК⁷.

Конституційний принцип забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, установлених законом, гарантує право звернення до суду зі скаргою в апеляційному чи в касаційному порядку, яке має бути забезпечене, за винятком установленої законом заборони на таке оскарження⁸. Як зазначив Конституційний Суд України в рішенні у справі від 17 березня 2020 р. № 5-р/2020, апеляційний перегляд справи, передбачений п. 8 ч. 2 ст. 129 Конституції України, є гарантованим правом на перегляд у суді апеляційної інстанції справи, розглянутої судом першої інстанції по суті. Водночас зазначений конституційний припис не позбавляє законодавця повноваження передбачити можливість апеляційного оскарження будь-якого рішення, що його ухвалює суд під час розгляду справи, але не вирішує її по суті, або встановити обмеження чи заборону на оскарження в апеляційному порядку окремих процесуальних судових рішень, якими справа не ви-

¹ Постанова Верховного Суду від 18 жовтня 2019 р. у справі № 757/37346/18-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85033376> (дата звернення: 10.09.2020).

² Постанова Верховного Суду від 5 листопада 2019 р. у справі № 398/496/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85582336> (дата звернення: 10.09.2020).

³ Постанова Верховного Суду від 28 березня 2019 р. у справі № 286/1695/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80950762> (дата звернення: 10.09.2020).

⁴ Постанова Верховного Суду від 5 листопада 2019 р. у справі № 461/6141/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85542692> (дата звернення: 10.09.2020).

⁵ Постанова Верховного Суду від 12 вересня 2019 р. у справі № 176/2663/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84229728> (дата звернення: 10.09.2020).

⁶ Постанова Верховного Суду від 5 листопада 2019 р. у справі № 643/8933/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85542696> (дата звернення: 10.09.2020).

⁷ Постанова Верховного Суду від 4 квітня 2019 р. по справі № 494/6/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81013253> (дата звернення: 10.09.2020).

⁸ Рішення Конституційного Суду України від 25 квітня 2012 р. № 11-пн/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-12#Text> (дата звернення: 10.09.2020).

рішується по суті¹. При цьому обмеження права на апеляційне оскарження не може бути свавільним та несправедливим; таке обмеження має встановлюватися виключно Конституцією та законами України, переслідуючи легітимну мету, бути обумовленим суспільною потребою досягнення цієї мети, пропорційним та обґрунтованим; у разі обмеження права на оскарження судових рішень законодавець зобов'язаний запровадити таке нормативне регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію права на судовий захист і не порушувати сутнісний зміст такого права².

Так, предметом розгляду Конституційного Суду України у справі від 17 березня 2020 р. №3-358/2018(4975/18) було визначення відповідності Конституції положень ч. 5 ст. 190 КПК, якими встановлюється заборона на оскарження ухвали слідчого судді про надання дозволу на затримання з метою приводу, яке визнано таким, що відповідає Конституції України (є конституційним). Установивши положення Кодексу щодо оспорюваного нормативного регулювання, законодавець забезпечив досягнення справедливого балансу між процесуальними правами та обов'язками сторін обвинувачення і захисту. Таке регулювання забезпечує можливість сторонам обвинувачення і захисту довести свою позицію і найбільш ефективно реалізувати свої процесуальні права та обов'язки у кримінальному провадженні³. При цьому положення ч. 3 ст. 307 КПК щодо заборони оскарження ухвали слідчого судді за результатами розгляду скарги на бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення, визнано таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), згідно з Рішенням Конституційного Суду від 17 червня 2020 р. №4-р(П)/2020. Конституційний Суд зазначив, що звертаючись до уповноважених державних

органів із заявою, повідомленням про вчинення кримінального правопорушення, особа очікувано перебуває в межах належної правової процедури, забезпечення якої є одним із завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК). Недостатність судових гарантій від свавілля в питанні початку кримінального провадження перешкоджає захисту порушених прав людини, зокрема, внаслідок унеможливлення судового захисту, передбаченого частинами першою, другою ст. 55 Конституції України. Заборона на оскарження в апеляційному порядку окремих процесуальних судових рішень, якими справа не вирішується по суті, не може автоматично вважатись порушенням конституційного права на судовий захист⁴.

У свою чергу, Європейський суд з прав людини звертає увагу на повагу до принципу *res judicata* – принципу остаточності рішень суду, який передбачає, що жодна зі сторін не має права вимагати перегляду остаточного та обов'язкового рішення суду просто тому, що вона має на меті добитися нового слухання справи та нового її вирішення. Повноваження вищих судових органів стосовно перегляду мають реалізовуватися для виправлення судових помилок та недоліків судочинства, але не для здійснення нового судового розгляду. Винятки із цього принципу можуть мати місце лише за наявності підстав, обумовлених обставинами важливого та вимушеного характеру (див., *mutatimutandis*, рішення у справі «Рябих проти Росії» (980_172) (*Ryabykh v. Russia*), заява № 52854/99, п. 52, ECHR 2003-X)⁵. Отже, застосування в кожному випадку механізму перегляду судового рішення, зокрема ухвали слідчого судді, не може бути виправданим з огляду на її функціональне призначення в судовому контрольному провадженні в досудовому розслідуванні, оскільки має зберігатися баланс між дотриманням принципу остаточності рішень суду та правом іншої сторони на оскарження такого рішення.

У зв'язку із цим вважаємо за доцільне погодитися з думками, які були вже висловлені в науці⁶, про те, що нормою КПК повинні визначатись ухва-

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі №3-358/2018(4975/18) від 17 березня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-20> (дата звернення: 10.09.2020).

² Рішення Конституційного Суду України №3-рп/2015 від 8 квітня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-15#Text> (дата звернення: 10.09.2020).

³ Рішення Конституційного Суду України у справі №3-358/2018(4975/18) від 17 березня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-20> (дата звернення: 10.09.2020).

⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі №4-р(П)/2020 від 17 червня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va04p710-20#Text> (дата звернення: 10.09.2020).

⁵ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Пономарьов проти України» від 3 квітня 2008 р. (заява №3236/03). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_434 (дата звернення: 10.09.2020).

⁶ Бобченко Н Р, 119

ли, які оскарженню не підлягають. Заборона апеляційного оскарження повинна бути безпосередньо передбачена стосовно кожного окремо взятого судового рішення.

Отже, залежно від можливості оскарження рішення слідчого судді можна класифікувати на такі групи:

1) ухвали слідчого судді, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування: а) ухвали, які включені до переліку ухвал слідчих суддів, що підлягають апеляційному оскарженню згідно з частинами 1 та 2 ст. 309 КПК; б) ухвали, які підлягають апеляційному оскарженню на підставі ч. 6 ст. 304 КПК, ч. 2 ст. 117 КПК; в) ухвали, постановлення яких не передбачено КПК; г) ухвали, які можуть бути оскаржені згідно з правовою позицією Верховного Суду;

2) ухвали слідчого судді, які оскарженню не підлягають: а) ухвали, щодо яких існує заборона оскарження (наприклад, ухвала слідчого судді за результатами розгляду клопотання про скасування ухвали про накладення грошового стягнення (ч. 4 ст. 147 КПК), ухвала слідчого судді про дозвіл на затримання (ч. 5 ст. 190 КПК), ухвала слідчого судді, прийнята за результатами розгляду клопотання про продовження строку досудового розслідування (ч. 9 ст. 295¹ КПК) та ін.); б) ухвали, щодо яких не існує дозволу на оскарження (ухвала про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом (ст. 152 КПК), ухвала про застосування запобіжного заходу у вигляді особистого зобов'язання (ст. 179 КПК), ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії (ст. 248 КПК), ухвали слідчого судді, постановлені в порядку статей 28, 114 КПК України, та ін.).

На окрему увагу заслуговує питання щодо нормативної регламентації строків оскарження постановлених рішень слідчого судді. Норми, які регламентують строки подання скарг, безумовно, передбачаються для забезпечення належного відправлення правосуддя і дотримання принципу юридичної визначеності, а зацікавлені особи повинні розраховувати на те, що ці норми будуть застосовані. У той самий час такі норми або їх застосування мають відповідати принципу юридичної визначеності та не перешкоджати сторонам використовувати наявні засоби¹. Отже, встановле-

ний законодавцем строк має забезпечити необхідний час для підготовки обґрунтованої скарги, а також не допустити затягування щодо набрання рішенням законної сили. Відповідно до частин 1 та 2 ст. 395 КПК апеляційна скарга на ухвалу слідчого судді подається безпосередньо до суду апеляційної інстанції протягом п'яти днів із дня її оголошення.

Дискусійним, зокрема, є питання початку перебігу строків на апеляційне оскарження та визначення підстав для їх поновлення. Вирішуючи питання про те, який саме день слід вважати днем оголошення ухвали слідчого судді – день оголошення резолютивної частини ухвали чи день оголошення повного її тексту, суд повинен керуватися приписами ст. 376 КПК. Так, відповідно до вимог ч. 1 ст. 376 КПК судові рішення проголошується негайно після виходу суду з нарадчої кімнати. При цьому головуючий у судовому засіданні роз'яснює зміст рішення, порядок і строк його оскарження. Тобто за змістом ст. 376 КПК дата оголошення судового рішення, в тому числі й ухвали слідчого судді, безпосередньо пов'язується з датою виходу суду з нарадчої кімнати, і саме з цієї дати, яка зазначається у вступній частині ухвали, розпочинається перебіг строку на апеляційне оскарження². При цьому Верховний Суд в постанові від 13 березня 2019 р. по справі № 175/1316/18 зазначив, що постановлення резолютивної частини рішення слідчого судді з порушенням вимог КПК, нероз'яснення змісту рішення, порядку та строків його оскарження, неможливість установити з матеріалів справи, коли саме було проголошено повний текст ухвали й чи було про це належним чином повідомлено особу, є обставинами, що об'єктивно ускладнили можливість своєчасного звернення особи до суду у визначений законом строк³.

Під час вирішення питання про прийняття апеляційної скарги на ухвалу слідчого судді, яка відповідно до кримінального процесуального закону постановлена без виклику особи – скаржника, строк апеляційного оскарження для такої особи обчислюється з дня отримання нею копії судового рішення. Якщо відсутні повістки, розписки, теле-

² Постанова Об'єднаної палати Верховного Суду від 27 травня 2019 р. по справі № 461/1434/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82188400> (дата звернення: 10.09.2020).

³ Постанова Верховного Суду від 13 березня 2019 р. по справі № 175/1316/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80521853> (дата звернення: 10.09.2020).

¹ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Мушта проти України» від 18 жовтня 2010 р. (заява № 8863/06). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_660#Text (дата звернення: 10.09.2020).

фонограми чи інші дані, що підтверджують факт направлення такій особі постановленої ухвали слідчим суддею, то це є підставою для поновлення строку на апеляційне оскарження¹.

Відповідно до п. 4 ч. 3 ст. 399 КПК апеляційна скарга, подана після закінчення строку апеляційного оскарження, та особа, яка її подала, не порушує питання про поновлення цього строку або суд апеляційної інстанції не знайде підстав для його поновлення, підлягає поверненню.

Підставою для поновлення строку на апеляційне оскарження є поважні причини його пропуску, якими є лише ті обставини, які були чи об'єктивно є непереборними, тобто не залежали від волевиявлення особи, пов'язані з істотними обставинами, перешкодами чи труднощами, що унеможливили або ускладнили можливість своєчасного звернення до суду у визначений законом строк². Поняття поважних причин пропуску строків є оціночним, а його вирішення покладається на розсуд суду³.

Щодо вимог до апеляційної та касаційної скарги, вони закріплені у статтях 396, 427 КПК. Отримавши апеляційну скаргу на вирок чи ухвалу суду першої інстанції, суддя-доповідач протягом трьох днів перевіряє її на відповідність вимогам ст. 396 цього Кодексу і за відсутності перешкод постановляє ухвалу про відкриття апеляційного провадження (ст. 398 КПК) або залишає без руху, повертає або відмовляє у відкритті (ст. 399 КПК).

Апеляційна скарга на ухвалу слідчого судді не може бути залишена без руху, оскільки такої можливості не передбачено законодавцем⁴.

У науці кримінального процесу з приводу необхідності встановлення вимог до апеляційної скарги учасників процесу були висловлені різні думки. Так, В. І. Маринів зазначає, що залишення апеляційної скарги без руху не завжди забезпечує позитивний результат, оскільки апелянт, як правило, не володіє інформацією про реальні вимоги

закону. Установлення «жорстких» нормативних вимог до апеляції є перешкодою до правосуддя⁵.

О. Ф. Костюченко вважає необхідним передбачити у КПК, крім письмової, усну форму апеляції для засудженого, виправданого, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та інших осіб, інтересів яких стосується судове рішення. Протокол усної апеляції повинен складатися секретарем судового засідання та підписуватися ним і апелянтом⁶.

На наш погляд, відсутність у кримінальному процесуальному законі норми щодо можливості залишення апеляційної скарги на ухвалу слідчого судді без руху є прогалиною в законодавстві, оскільки від вимог, доводів та мотивів, які викладені в скарзі, залежать і наслідки апеляційного провадження. Встановлення та дотримання вимог учасниками кримінального провадження щодо форми та змісту скарги й на ухвалу слідчого судді є необхідним, тому пропонуємо внесення змін до ст. 398 КПК, зазначивши в переліку рішень й ухвалу слідчого судді, яку суддя-доповідач повинен перевірити на відповідність вимогам ст. 396 КПК лише за відсутності перешкод постановити ухвалу про відкриття апеляційного провадження.

За наслідками апеляційного розгляду за скаргою на ухвали слідчого судді суд апеляційної інстанції має право: 1) залишити ухвалу без змін; 2) скасувати ухвалу і постановити нову ухвалу (ч. 3 ст. 407 КПК).

Як зазначає Н. Р. Бобечко, така регламентація повноважень суду апеляційної інстанції є характерною для повної моделі апеляційного провадження⁷. Однак основною функцією апеляційної інстанції є контрольна, а не розгляд та вирішення справи по суті. Тому на апеляційний суд недоцільно покладати функцію, якою наділений слідчий суддя. Тим більше що розгляд судом апеляційної інстанції скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування, а також клопотань слідчого чи прокурора про проведення процесуальних дій та застосування деяких заходів процесуального примусу, пов'язаних з обмеженням конституційних прав і свобод особи під час проведення досудового розслідування, з постановленням нової ухвали без їх попереднього розгляду слідчим суддею кримінальним процесуальним законом не передбачений,

¹ Постанова Верховного Суду від 28 листопада 2018 р. по справі № 431/5674/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78297778> (дата звернення: 10.09.2020).

² Постанова Верховного Суду від 13 березня 2019 р. по справі № 175/1316/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80521853> (дата звернення: 10.09.2020).

³ Ухвала Верховного Суду від 25 жовтня 2018 р. по справі № 500/6587/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77393402> (дата звернення: 10.09.2020).

⁴ Постанова Верховного Суду від 19 вересня 2019 р. по справі № 494/6/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76673308> (дата звернення: 10.09.2020).

⁵ Маринів В І, 187

⁶ Костюченко О Ф, 6

⁷ Бобечко Н Р, 286

а тому не допускається. Єдиним рішенням, яким оперує суд апеляційної інстанції при виявленні недоліків судової діяльності під час досудового розслідування, завідомо неможливо самостійно усунути всі порушення, допущені слідчими суддями¹. Частково погоджуємося з такою позицією щодо неможливості постановлення нової ухвали апеляційним судом без попереднього розгляду слідчим суддею клопотання або скарги по суті. Дійсно, у випадку постановлення слідчими суддями ухвал про відмову у відкритті провадження, повернення скарги або залишення скарги без розгляду правильним є скасовувати такі ухвали та направляти матеріали до суду першої інстанції для вирішення питання щодо розгляду по суті, однак така можливість законодавцем не передбачена. Отже, є необхідним доповнити ч. 3 ст. 407 КПК пунктом 3, який доцільно викласти в такій редакції: «за наслідками апеляційного розгляду за скаргою на ухвали слідчого судді суд апеляційної інстанції має право: 3) скасувати ухвалу та направити матеріали до суду першої інстанції для подальшого розгляду».

Варто звернути увагу, що в судовій практиці є випадки скасування апеляційною інстанцією ухвал слідчих суддів, постановлених за результатами розгляду скарги або клопотання по суті та направлення матеріалів на новий розгляд². Однак постановлення таких рішень не лише суперечить положенням КПК, а й не узгоджується з особливостями судового контролю, який здійснюється слідчими суддями. Переважна більшість ухвал слідчих суддів пов'язана з обмеженням конституційних прав та свобод, які у випадку їх порушення підлягають поновленню в найкоротші строки.

Ухвала слідчого судді після її перегляду в апеляційному порядку, а також ухвала суду апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги на таку ухвалу оскарженню в касаційному порядку не підлягають (ч. 4 ст. 424 КПК). Розгляд матеріалів за касаційною скаргою в судовому контрольному провадженні в досудовому розслідуванні можливий, коли апеляційний розгляд за апеляційною скаргою на ухвалу слідчого судді не відбувся у разі: 1) відмови апеляційного суду у відкритті провадження; 2) закриття апеляційного провадження у зв'язку з тим, що ухвала слідчо-

го судді не підлягає оскарженню; 3) повернення апеляційної скарги. Ще один випадок можливості подання касаційної скарги визначений в ч. 7 ст. 591 КПК, відповідно до якої ухвала суду апеляційної інстанції за результатами розгляду скарги на ухвалу слідчого судді про скасування рішення про видачу особи може бути оскаржена в касаційному порядку лише прокурором із мотивів неправильного застосування судом норм міжнародних договорів України, якщо скасування рішення про видачу (екстрадицію) перешкоджає подальшому провадженню щодо особи, видача якої запитувалася іноземною державою.

Перегляд ухвал слідчих суддів може стати також предметом розгляду Великої Палати Верховного Суду в разі наявності виключної правової проблеми або відступу від практики Верховного Суду України, Великої Палати Верховного Суду.

Висновки. Доступ до правосуддя є принципом, що забезпечує перегляд судових рішень, у тому числі й у судовому контрольному провадженні, який має бути реалізований, за винятком установленної законодавцем заборони на оскарження судового рішення. Встановлення можливості оскарження рішення слідчого судді має на меті забезпечення виправлення вищестоящим судом порушень закону, допущених під час здійснення слідчим суддею своїх повноважень. Механізм оскарження процесуальних рішень у судовому контрольному провадженні в досудовому розслідуванні мінімізує можливість зловживань при їх постановленні, забезпечує перегляд рішень слідчих суддів та їх відповідність вимогам закону. Рішення суду апеляційної та касаційної інстанцій впливають на формування судової практики та покликані сприяти покращенню роботи суду першої інстанції. Кримінальне процесуальне законодавство України має чітко визначати предмет, підстави та порядок оскарження процесуальних рішень на всіх етапах кримінального провадження, оскільки неоднозначність правової конструкції, що застосовується законодавцем при регулюванні тих чи інших правових відносин, дає підстави для неоднакового тлумачення і формування різної судової практики. Наявність у законодавстві чітких норм здійснення перегляду ухвал слідчих суддів забезпечує швидке, повне, об'єктивне та ефективне оскарження прийнятих рішень у судовому контрольному провадженні, у зв'язку з чим запропоновано внесення змін і доповнень до статей 309, 393, 398, 407 КПК.

¹ Бобечко Н Р, 287

² Постанова Верховного Суду від 14 червня 2019 р. по справі № 130/1080/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82438888> (дата звернення: 10.09.2020).

REFERENCES

*List of legal documents**Cases*

1. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 03 bereznia 2016 r. po spravi №5-347ks15. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56939749> (in Ukrainian)
2. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 14 veresnia 2017 r. po spravi №5-162ks15(17). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/69073689> (in Ukrainian)
3. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 23 travnia 2018 r. po spravi №243/6674/17-k. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74475959> (in Ukrainian)
4. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 23 travnia 2018 r. po spravi №237/1459/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74475877> (in Ukrainian)
5. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 13 veresnia 2018 roku po spravi №285/1673/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76822780> (in Ukrainian)
6. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 28 lystopada 2018 r. po spravi №431/5674/16-k. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78297778> (in Ukrainian)
7. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 06 bereznia 2019 r. po spravi №203/3636/15-k. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80396207> (in Ukrainian)
8. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 13 bereznia 2019 r. po spravi №175/1316/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80521853> (in Ukrainian)
9. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 28 bereznia 2019 r. u spravi №286/1695/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80950762> (in Ukrainian)
10. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 04 kvitnia 2019 r. po spravi №494/6/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81013253> (in Ukrainian)
11. Postanova Obiednanoi palaty Verkhovnoho Sudu vid 27 travnia 2019 r. po spravi №766/22242/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82218010> (in Ukrainian)
12. Postanova Obiednanoi palaty Verkhovnoho Sudu vid 27 travnia 2019 r. po spravi №461/1434/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82188400> (in Ukrainian)
13. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 04 chervnia 2019 r. po spravi №758/11180/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82265318> (in Ukrainian)
14. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 14 chervnia 2019 r. po spravi №130/1080/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82438888> (in Ukrainian)
15. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 12 veresnia 2019 r. u spravi №176/2663/16-k. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84229728> (in Ukrainian)
16. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 19 veresnia 2019 r. po spravi №494/6/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76673308> (in Ukrainian)
17. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 19 veresnia 2019 r. po spravi №494/6/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76673308> (in Ukrainian)
18. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 18 zhovtnia 2019 r. u spravi №757/37346/18-k. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85033376> (in Ukrainian)
19. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 05 lystopada 2019 r. u spravi №461/6141/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85542692> (in Ukrainian)
20. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 05 lystopada 2019 r. u spravi №643/8933/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85542696> (in Ukrainian)
21. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 05 lystopada 2019 r. u spravi №398/496/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85582336> (in Ukrainian)
22. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Mushta proty Ukrainy» vid 18 zhovtnia 2010 r. (zaiava №8863/06) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_660#Text (in Ukrainian)
23. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Ponomarov proty Ukrainy» vid 03 kvitnia 2008 r. (zaiava №3236/03) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_434 (in Ukrainian)
24. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 25 kvitnia 2012 r. №11-rp/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-12#Text> (in Ukrainian)

25. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 8 kvitnia 2015 r. №3-rp/2015 . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-15#Text> (in Ukrainian)
26. Rishenniam Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 17 bereznia 2020 r. u spravi №3-358/2018(4975/18). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-20> (in Ukrainian)
27. Rishenniam Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 17 chervnia 2020 r. u spravi №4-r(II)/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va04p710-20#Text> (in Ukrainian)
28. Ukhvala Verkhovnoho Sudu vid 08 zhovtnia 2019 r. po spravi №753/4982/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84899371> (in Ukrainian)
29. Ukhvala Verkhovnoho Sudu vid 25 zhovtnia 2018 r. po spravi №500/6587/16-k. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77393402> (in Ukrainian)
30. Ukhvala Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny vid 08 sichnia 2008 r. po spravi №32671/02. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO3726.html (in Ukrainian)

Bibliography

Journal articles

1. Kuchynska O P, 'Chy dotsilne обмеження права на оскарження рішень суду?' [Is it appropriate to restrict the right to appeal court decisions?] (2010) 3 (19) Visnyk Akademii advokatury Ukrainy 137-141 (in Ukrainian)
2. Maryniv V, 'Perehliad sudovykh рішень u kryminalnomu protsesi Ukrainy: okremi pytannia' [Review of court decisions in the criminal process of Ukraine: some issues] (2011) 4 (67) Visnyk akademii pravovykh nauk Ukrainy 183-192 (in Ukrainian)

Dissertations

3. Bobechko N R, 'Apeliatsiine ta kasatsiine provadzhennia u kryminalnomu sudochynstvi' [Appeal and cassation proceedings in criminal proceedings] (dys doktora yuryd nauk Lviv nats un-t im I Franka, 2016) 498 (in Ukrainian)
4. Yevmin A M, 'Kasatsiine oskarzhennia sudovykh рішень u kryminalnomu provadzhenni' [Cassation appeal of court decisions in criminal proceedings] (dys kand yuryd. nauk Nats akad prok Ukrainy, 2016) 215 (in Ukrainian)

Thesis abstracts

5. Kashka O S, 'Povnovazhennia sudu apeliatsiinoi instantsii v kryminalnomu protsesi Ukrainy' [Powers of the appellate court in the criminal process of Ukraine] (avtoref dys kand yuryd nauk Kyiv nats un-t im Tarasa Shevchenka, 2014) 20 (in Ukrainian)
6. Kostiuchenko O F 'Apeliatsiine oskarzhennia sudovykh рішень u kryminalnomu protsesi' [Appeal against court decisions in criminal proceedings] (avtoref dys kand yuryd nauk Kyiv nats un-t im Tarasa Shevchenka, 2005) 21 (in Ukrainian)
7. Zakharov D O 'Pravova pryroda ta systema рішень apeliatsiinoho sudu u kryminalnomu sudochynstvi' [Legal nature and system of decisions of the appellate court in criminal proceedings] (avtoref dys kand yuryd nauk Nats yuryd akad Ukrainy im Ya Mudroho, 2006) 20 (in Ukrainian)

Бєсєда Г. В. Проблемні питання оскарження рішень, постановлених у судовому контрольному провадженні

У статті проаналізовані проблемні питання оскарження рішень слідчих суддів, у тому числі й передумови здійснення права на апеляційне оскарження. Сформовані та обґрунтовані висновки і пропозиції, спрямовані на вдосконалення норм чинного кримінального процесуального законодавства і практики його застосування щодо визначення суб'єктів, які мають право звертатися зі скаргами на ухвалу слідчого судді. Доведена необхідність розширення повноважень суду апеляційної інстанції при прийнятті рішень за результатами розгляду скарги на ухвалу слідчого судді та переліку постановлених ухвал слідчими суддями, які можуть бути оскаржені. Досліджена судовою практикою щодо визначення початку перебігу строку на апеляційне оскарження та підстав для його поновлення. Зазначається, що відсутність у кримінальному процесуальному законі норми щодо можливості залишення апеляційної скарги на ухвалу слідчого судді без руху є прогалиною в законодавстві, оскільки від вимог, доводів та мотивів, які викладені в скаргі, залежать і наслідки апеляційного провадження. Зроблено висновків, що рішення суду апеляційної та касаційної інстанцій впливають на формування судової практики та покликані сприяти покращенню роботи суду першої інстанції. Наголошується на тому, що наявність у законодавстві чітких норм здійснення перегляду ухвал слідчих суддів забезпечує швидке, повне, об'єктивне та ефективне оскарження прийнятих рішень у судовому контрольному провадженні, у зв'язку з чим пропонується внесення змін і доповнень до статей 309, 393, 398, 407 КПК.

Ключові слова: оскарження рішень слідчого судді, ухвала слідчого судді, апеляційне та касаційне провадження.

Беседа А. В. Проблемные вопросы обжалования решений, принятых в судебном контрольном производстве

В статье проанализированы проблемные вопросы обжалования решений следственных судей, в том числе и предпосылки осуществления права на апелляционное обжалование. Сформированы и обоснованы выводы и предложения, направленные на совершенствование норм действующего законодательства и практики его применения относительно субъектов, имеющих право обратиться с жалобой на определение следственного судьи. Доказана необходимость расширения полномочий суда апелляционной инстанции при принятии решений по результатам рассмотрения жалобы на определение следственного судьи и перечня принятых решений следственными судьями, которые могут быть обжалованы. Исследована судебная практика относительно начала течения срока на апелляционное обжалование и оснований для его восстановления. Отмечается, что отсутствие в уголовном процессуальном законе нормы о возможности оставления апелляционной жалобы на постановление следственного судьи без движения является пробелом в законодательстве, поскольку от требований, доводов и мотивов, изложенных в жалобе, зависят и последствия апелляционного производства. Сделан вывод, что решения суда апелляционной и кассационной инстанций влияют на формирование судебной практики и призваны способствовать улучшению работы суда первой инстанции. Подчеркивается, что наличие в законодательстве четких норм осуществления просмотра постановлений следственных судей обеспечивает быстрое, полное, объективное и эффективное обжалование принятых решений в судебном контрольном производстве, в связи с чем предлагается внесение изменений и дополнений в статьи 309, 393, 398, 407 УПК.

Ключевые слова: обжалование решений следственного судьи, определение следственного судьи, апелляционное и кассационное производство.

Biesida H. V. Problematic issues of appealing against decisions made in court control proceedings

The article analyzes the problematic issues of appealing the decisions of investigating judges, including the preconditions for exercising the right to appeal. Formed and substantiated conclusions and proposals aimed at improving the rules of current criminal procedure law and the practice of its application to determine the subjects who have the right to appeal against the decision of the investigating judge. The necessity of expanding the powers of the appellate court in making decisions based on the results of consideration of the complaint against the decision of the investigating judge and the list of decisions made by the investigating judges, which can be appealed, has been proved. The case law on determining the beginning of the period for appeal and the grounds for its renewal is studied. It is noted that the absence in the Criminal Procedure Code of a provision on the possibility of leaving an appeal against the decision of the investigating judge without motion is a gap in the law, as the requirements, arguments and motives set out in the complaint depend on the consequences of the appeal. It is concluded that the decisions of the court of appeal and cassation affect the formation of judicial practice and are designed to improve the work of the court of first instance. It is emphasized that the presence in the legislation of clear rules for reviewing the decisions of investigating judges provides a quick, complete, objective and effective appeal against decisions in judicial review proceedings, in connection with which it is proposed to amend Articles 309, 393, 398, 407 CCP.

Keywords: appeal of the decisions of the investigating judge, decision of the investigating judge, appeal and cassation proceedings.

В. В. Березюк, аспірант Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

СПІВВІДНОШЕННЯ ЗАСАД ГЛАСНОСТІ ТА ФІКСУВАННЯ СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Постановка проблеми. Забезпечення прав та законних інтересів громадян, верховенства права в усіх сферах державного та громадського життя має бути головним завданням правової держави. Кримінальне судочинство як один із напрямів державної діяльності передбачає застосування різних заходів державного примусу, внаслідок чого можуть обмежуватися права та законні інтереси осіб, залучених у сферу кримінального процесу. У зв'язку з цим питання охорони прав і законних інтересів учасників кримінального провадження набуває особливого значення. У забезпеченні ж прав та законних інтересів громадян не останню роль відіграють засади кримінального провадження, які, зокрема, гарантують їх дотримання під час судового провадження. До загальних засад кримінального провадження та основних засад судочинства законодавець відніс засаду гласності та відкритості судового провадження і його повне фіксування технічними засобами. У національній юридичній науці питанню фіксування судового провадження як конституційній zasadі судочинства взагалі та ролі такого фіксування у забезпеченні гласності судового провадження зокрема приділено незначну увагу. І, на нашу думку, це є неправильним, оскільки детальне вивчення, визначення та регламентація основних принципів будь-яких суспільних відносин (у розглядуваному випадку кримінальних процесуальних), безумовно, сприяють підвищенню якості їх законодавчої регламентації, а від якості закону залежить його безпосереднє застосування. Отже, дослідження співвідношення засад гласності та фіксування судового провадження є як ніколи актуальним.

Аналіз останніх досліджень. Різні аспекти гласності судового провадження досліджували такі вчені, як І. Л. Беспалько, В. В. Король, В. В. Леоненко, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор,

З. В. Макарова, В. Т. Маляренко, М. І. Сірий. Фіксування судового провадження досліджували такі вчені, як В. В. Білоус, В. А. Дем'янчук, Т. М. Добровольська, Н. М. Максимішин. Однак питання співвідношення засад гласності та фіксування судового провадження досліджувалось лише фрагментарно.

Мета статті – з'ясувати роль фіксування судового провадження в забезпеченні засади гласності кримінального провадження та проаналізувати співвідношення гласності з фіксуванням судового провадження.

Виклад основного матеріалу. У грудні 2019 р. минув 71 рік з моменту прийняття Загальної декларації прав людини, яка закріпила фундаментальні цінності у сфері захисту прав та свобод людини. Її положення були розвинені в багатьох міжнародних документах, зокрема у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція). Стаття 10 Загальної декларації прав людини містить положення про право на прилюдний, справедливий, незалежний та неупереджений суд, який на підставі повної рівності сторін визначить обґрунтованість пред'явленого особі обвинувачення¹.

Засада гласності передбачена і в основних міжнародно-правових актах з питань прав людини, а саме: у ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, якою закріплено положення про те, що кожен має право при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, пред'явленого йому, або при визначенні його прав та обов'язків у будь-якому цивільному процесі на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, ство-

¹ Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 19.08.2019).

реним на підставі закону¹; ст. 6 Конвенції, якою гарантується право на справедливий суд, яке, у свою чергу, включає право на публічний розгляд справи².

Положення про гласність та відкритість судочинства знайшли своє відображення й у вітчизняному законодавстві. Конституція України в ст. 129 визначила гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами основними засадами судочинства³, а Закон України «Про судоустрій і статус суддів» (в редакції від 5 серпня 2018 р.) визначив гласність і відкритість судового процесу основною засадою організації судової влади⁴. Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК), спираючись на Конституцію України, загальною засадою кримінального провадження визначив гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами.

Ратифікувавши Конвенцію⁵, Україна взяла на себе міжнародні зобов'язання забезпечити гласне слухання (*publichearing*) справ у судах, що є невід'ємною складовою права на справедливий суд, наданого кожному відповідно до ст. 6 цієї Конвенції.

Щодо терміна «публічність», який вжито у Конвенції в сенсі «відкритості, гласності, прилюдності, прозорості», то його значення у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві відрізняється від значення в міжнародному законодавстві, зокрема Конвенції.

Чинним КПК засада публічності визначена як обов'язок слідчого, прокурора розпочати досудове розслідування, вжити всі передбачені законом заходи для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила, а відтак, у термін «публічність» у вітчизняному законодавстві вкрито інший зміст. У той самий час, як свідчить аналіз текстів міжнародних правових

актів та практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), гласність і відкритість судового розгляду ототожнюються в них із його публічністю, оскільки саме остання визнана міжнародним стандартом судочинства.

Отже, національне законодавство при визначенні засад судочинства оперує термінами «гласність», «відкритість» та «повне фіксування судового провадження», які за своїм змістом відповідають вимогам Конвенції щодо публічного розгляду справи. У зв'язку з цим виникає запитання, яким же чином співвідносяться вищезазначені поняття в національному кримінальному процесуальному законодавстві та завдяки яким процесуальним механізмам і гарантіям забезпечується їх дотримання під час процедури судового розгляду?

«Гласний» у лексичному значенні визначається як доступний для широкої громадськості, відкритий, публічний⁶. С. І. Ожегов і Н. Ю. Шведова визначають гласність як відкрите і повне інформування всього населення про будь-яку суспільно значиму діяльність і можливість її вільного і широкого обговорення⁷. Сучасні науковці, як і низка радянських учених, розрізняють гласність для сторін (учасників процесу) – внутрішню гласність та гласність для всіх громадян – зовнішню гласність, гласність перед суспільством, гласність у широкому розумінні, або загальну гласність⁸. При цьому до внутрішньої гласності вони відносять, зокрема, надання можливості сторонам бути присутніми під час слухання справи, знайомитися з матеріалами справи, право бути вислуханим під час судового провадження та можливість вислухати думки інших учасників судового процесу, бути присутнім під час оголошення судового рішення та отримати його копію.

А до зовнішньої гласності відносять можливість інших осіб (не учасників процесу) бути присутніми під час судового розгляду, здійснювати його фіксацію (в порядку і межах, встановлених законом), а так само можливість висвітлювати

¹ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 29.08.2019).

² Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 29.08.2019).

³ Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 29.08.2019).

⁴ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 29.08.2019).

⁵ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 29.08.2019).

⁶ *Словник української мови Т 2* (Наукова думка, 1971) 80

⁷ Ожегов С. И., *Словарь русского языка: 57 000 слов. 19-е изд. Испр.* (Москва Рус яз, 1987) 132

⁸ Фойницький І. Я., *Курс уголовного судопроизводства Т 1* (Спб. 1896) 102; Чельцов М. А., *Советский уголовный процесс* (Москва, 1969) 59; Чангули Г. И., *Конституционные принципы уголовного судопроизводства зарубежных социалистических государств* (Наукова думка, 1981) 151; Король В. В., «Засада гласності та її обмеження в кримінальному судочинстві України» (автореф дис канд юрид наук Київ нац ун-т ім Тараса Шевченка, 2006) 6; Михеєнко М. М., *Кримінальний процес України: підручник. 2-ге видання* (Львів, 1999) 47

перебіг і результати судового провадження на широкий загал (засоби масової інформації, мережа Інтернет, соціальні мережі та ін.).

Такі вчені, як М. С. Строгович та З. В. Макарова, дотримуються іншої думки, зазначаючи, що ознайомлення учасників процесу з матеріалами справи, присутність у залі судового засідання, поінформованість про дії суду та інших учасників процесу не можна вважати гласністю, адже це є реалізація учасниками процесу своїх процесуальних прав і обов'язків. А під гласністю слід розуміти тільки загальну (зовнішню) гласність¹; гласність для сторін не є гласністю у власному значенні слова, а процесуальне право сторін брати участь у проведенні процесуальних дій є правом змагальності².

Вирішення питання розподілу гласності на загальну (зовнішню) та спеціальну (внутрішню) не є предметом нашого дослідження. Ми лише зазначимо про те, що, аналізуючи співвідношення засад гласності, відкритості та повного фіксування судового провадження, ми говоримо про гласність, яка включає в себе як зовнішню, так і внутрішню гласність, тобто про гласність в її загальному широкому розумінні.

Аналізуючи співвідношення фіксування судового провадження з його гласністю, слід урахувати той факт, що повне фіксування судового провадження, яке здійснюється виключно судом (офіційне фіксування), та фіксування судового провадження не судом, а іншими його учасниками (неофіційне фіксування) мають різну природу, різне функціональне призначення і зміст, а відтак, по-різному співвідносяться з гласністю та відкритістю судового провадження.

О. І. Коровайко, аналізуючи співвідношення гласності, відкритості та фіксування судового провадження, пропонує закріпити як засаду кримінального судочинства саме гласність, яка має бути аналогом складової права на справедливий суд – публічності судового розгляду, а вимогу про повне фіксування судового провадження вчений пропонує віднести до змісту засади гласності та вважати способом забезпечення останньої, отже, окремою процесуальною гарантією забезпечення гласності³.

¹ Макарова З В, *Гласность уголовного процесса: монография* (ЧГТУ, 1993) 10

² Строгович М С, *Курс советского уголовного процесса* (Москва, 1958) 83

³ Коровайко О І, 'Забезпечення міжнародних стандартів публічного розгляду справ у кримінальному судочинстві України' (2017) І Європейські перспективи 107

Але, на наш погляд, у випадку визначення фіксування судового провадження лише як способу забезпечення гласності, йому (фіксуванню судового провадження) у кримінальному судочинстві буде відведена досить скромна роль.

Ця позиція обґрунтовується таким. У результаті повного фіксування судового провадження (офіційного фіксування) створюється носій, на якому міститься процесуально значима інформація, що стосується конкретного судового провадження. Коло осіб, які мають вільний доступ до такої інформації, є обмеженим. Зазначена інформація не є доступною широкому загалу, що, на нашу думку, свідчить про обмежену гласність інформації, зафіксованої саме судом, яка міститься на носіїві, створеному судом. Водночас для учасників судового провадження, які мають приватний інтерес у кримінальному процесі, саме ця інформація (офіційно зафіксована судом) становить найбільшу цінність, оскільки сама по собі може бути доказом порушень вимог матеріального та процесуального права під час судового провадження. І навпаки, фіксування судового провадження не судом, а іншими його учасниками (неофіційне фіксування) дійсно може виступати одним із способів забезпечення гласності конкретного судового провадження для суспільства та громадськості, однак інформація, зафіксована не судом, а іншими його учасниками (неофіційне фіксування), обсяг, зміст та форма якої визначаються на власний розсуд особами, які фіксують таку інформацію, для учасників судового провадження матиме значення тільки в тому випадку, коли вона не збігатиметься з офіційним записом судового провадження й у разі, якщо їм буде надано доступ до неї, оскільки інтерес особи, яка не є учасником судового провадження і здійснює його фіксування, може збігатися з процесуальним інтересом сторони захисту або сторони обвинувачення, а може мати взагалі непроцесуальний характер (наприклад, фіксування з метою висвітлення на широкий загал справи, що є резонансною і викликає суспільний інтерес).

Таким чином, якщо фіксування судового провадження не судом, а іншими його учасниками (неофіційне фіксування) може виступати закріпленим на законодавчому рівні правовим механізмом, за допомогою якого, зокрема, може бути забезпечена гласність конкретного судового провадження, то роль повного фіксування судового провадження (офіційного фіксування) не може бути

обмежена лише визначенням її як складового елемента гласності.

М. І. Сірий відзначає абсолютний характер гласності сторін, стверджуючи, що реалізація права учасником процесу бути поінформованим про провадження у справі цілком залежить від його волі і ніяк не залежить від волі суб'єктів, які ведуть процес¹.

Тобто, законодавчо закріпивши норму, зокрема, щодо того, що «учасники судового провадження не можуть бути обмежені у праві на отримання в суді як усної, так і письмової інформації щодо результатів судового розгляду; ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді інформації про дату, час і місце судового розгляду та про ухвалені рішення», законодавець забезпечив можливість реалізації права на безперешкодне отримання інформації, але виключно у разі бажання особи отримати таку інформацію (ч. 1 ст. 27 КПК).

На нашу думку, право осіб, які не причетні до судової справи, бути присутніми в судовому засіданні та здійснювати його фіксування (неофіційне), також має диспозиційну природу, оскільки воно може бути реалізовано, а може і ні, адже можливість здійснювати таке фіксування закріплена законодавцем як право. То чи правильно вважати, що в разі реалізації такого права в конкретному судовому провадженні буде забезпечено дотримання такої засади судового провадження, як гласність, а в іншому випадку ні? На наше переконання, відповідь негативна. Насамперед через те, що надання можливості присутнім у судовому засіданні здійснювати його фіксування (неофіційне) є лише однією, а не єдиною з гарантій забезпечення гласності судового провадження.

Крім того, ст. 412 КПК серед істотних порушень вимог кримінального процесуального закону, за наявності яких судові рішення у будь-якому разі підлягає скасуванню, зазначила відсутність у матеріалах провадження журналу судового засідання або технічного носія інформації, на якому зафіксовано судові рішення в суді першої інстанції. Тобто якщо буквально тлумачити вищезазначену норму, то відсутність у матеріалах провадження навіть частини технічного запису судового провадження автоматично зводить нарівень іноді досить тривалу роботу суду, сторони

захисту та сторони обвинувачення і є безумовною підставою скасування судового рішення. Однак таке твердження є неправильним.

Як зазначає Н. В. Глинська, у процесуальній теорії суттєвість порушень закону визначається переважно з огляду на можливий вплив допущеного порушення на законність та обґрунтованість процесуального рішення, зокрема вироку суду. Частина 2 ст. 412 КПК передбачає безумовні підстави для скасування судового рішення. В інших випадках рішення про скасування чи зміну судового рішення приймається судом апеляційної інстанції, виходячи з характеру допущених судом першої інстанції порушень та фактичних обставин справи. Аналогічний вимір суттєвості порушень застосовує ЄСПЛ, який у своїх рішеннях демонструє виражений підхід до оцінки характеру допущених порушень належної процедури з точки зору їх можливого впливу на загальну справедливість судового розгляду. Метод «оцінки справедливості процесу в цілому» (*fairness of the proceeding taken as a whole*) не передбачає дослідження правомірності будь-якої окремої процесуальної дії у відриві від інших етапів процесу. По суті, ЄСПЛ у своїх рішеннях акцентує увагу на необхідності з'ясувати те, «чи перетворили допущені порушення (в контексті конкретних обставин справи) судовий розгляд у цілому на несправедливий». При цьому, як свідчить практика ЄСПЛ, навіть виявлення судом серйозних (чи вагомих), на його думку, порушень права на справедливий судовий розгляд, допущених національними судами, не завжди тягне загальну оцінку проведеного судового розгляду та ухваленого підсумкового рішення як несправедливого².

Аналогічна позиція висловлена Верховним Судом України у своєму висновку по справі №5-1 кс (15)16 від 24 листопада 2016 р. під час вирішення питання про те, чи було порушення повноти фіксування судового засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу істотним і таким, що може потягнути за собою наслідки, визначені п. 7 ч. 2 ст. 412 КПК. Так, у висновку зазначено, що необхідно зважати на обсяг інформації, відсутньої на технічному носії, та зна-

¹ Леоненко В В (ред), *Гласность судебной деятельности по уголовным делам* (Наукова думка, 1993) 27

² Глинська Н В, «Оцінка істотності порушень кримінального процесуального закону: проблеми вимірювання» *Актуальні проблеми удосконалення кримінального процесуального законодавства: матеріали всеукраїнської наук-практ конф, присвяч 70-річчю д.ю.н. професора Ю П Аленіна* (Одеса, 21 квітня 2017 р.) 40

чимість тих процесуальних дій, які проводились у судовому засіданні і мали б стати інформативною основою ухваленого судового рішення. Така позиція є цілком обґрунтованою, але, на наше переконання, висновки, викладені в рішенні Верховного Суду України, доцільно було б закріпити на законодавчому рівні задля забезпечення однакової практики вирішення таких питань судами вищестоящих інстанцій. У той самий час у разі нездійснення повного фіксування судового провадження взагалі такий судовий розгляд, уявляється, не може вважатися справедливим, а судові рішення підлягає безумовному скасуванню навіть за умови здійснення фіксування (неофіційного) судового провадження особами, присутніми в судовому засіданні, та дотримання принципів доступності, відкритості судового провадження.

Тобто, якщо сприймати повне фіксування судового провадження (офіційне фіксування) у кримінальному судочинстві лише як складову засади гласності, то за відсутності такої складової має бути констатовано і недотримання самої засади гласності, і, навпаки, обмеження інших складових елементів гласності (право публіки, зокрема ЗМІ, бути присутніми під час судового провадження в залі судових засідань) мало б впливати на здійснення повного фіксування судового провадження. Водночас повне фіксування судового провадження (офіційне фіксування) є імперативним обов'язком суду, не містить будь-яких винятків, не потребує клопотань чи навіть з'ясування думки учасників судового провадження. Навіть незважаючи на те, що кримінальним процесуальним законодавством передбачена можливість проведення закритого судового засідання, яке передбачає певні обмеження щодо присутності публіки в ньому, що фактично є обмеженням зовнішньої гласності судового провадження (хоча і на законних підставах), повне фіксування такого судового засідання здійснюється за загальними правилами.

Однак, на нашу думку, сам факт здійснення повного фіксування судового провадження аж ніяк не гарантує дотримання публічності (гласності) судового розгляду (зовнішньої гласності) як складової права на справедливий суд, оскільки можуть мати місце випадки, коли рішення про закритий розгляд справи є невмотивованим. У той же час винесення невмотивованого рішення суду про проведення закритого судового засідання, що, уявляється, безумовно, є порушенням принципу гласності та відкритості судового розгляду, або,

навпаки, невнесення такого рішення (за наявності відповідних підстав) окремо не віднесено законодавцем до істотних порушень вимог кримінального процесуального закону.

Ухвала суду про проведення судового провадження в закритому режимі, відповідно до норм чинного КПК, оскарженню не підлягає, а відтак, оцінку законності рішення суду про закрите судове засідання зможе дати лише вищестоящий суд у випадку оскарження рішення суду, винесеного по суті вже за результатами розгляду такої справи. І навіть у разі встановлення вищестоящим судом обставин, які свідчать про необґрунтованість рішення суду попередньої інстанції про закритий судовий розгляд, чинне кримінальне процесуальне законодавство не містить механізму відновлення порушених гарантій на гласність та відкритість судового розгляду, зокрема доступу до судового засідання громадськості. Як бути в такому разі? І чи буде констатація судом вищестоящої інстанції незаконності рішення суду попередньої інстанції про проведення судового провадження в закритому режимі підставою для скасування судового рішення в цілому як несправедливого? І чи буде таке скасування відповідати завданням та меті кримінального провадження?

На наше переконання, в такому випадку вищестоящий суд також має з'ясувати насамперед, чи були під час закритого судового провадження порушені інші права його учасників і чи пов'язані такі порушення (у разі їх наявності) з рішенням суду про проведення судового провадження в закритому режимі? Але необхідно зауважити, що такий аналіз буде можливим завдяки можливості дослідити процесуально значиму інформацію, зафіксовану судом (офіційне фіксування) в ході закритого судового провадження, та дати їй правову оцінку.

Тобто повне фіксування судового провадження (офіційне фіксування) гарантує дотримання належної правової процедури, яка, як зазначає В. В. Городовенко, є більш широким поняттям, яке включає в себе принципи, процесуальні гарантії захисту особистих прав і правові механізми обмеження свавілля держави в особі її органів і посадових осіб¹. Ще одним аргументом на користь того, що визначати повне фіксування судового провадження лише змістовним елементом глас-

¹ Городовенко В В, 'Належна правова процедура як загально визнаний стандарт функціонування судової влади' (2012) 5 Адвокат 16, 17

ності є не зовсім правильним, є відмінність функцій, які вони мають виконувати під час судового провадження.

Функції, на виконання яких покликано забезпечення гласності судового провадження, полягають в утвердженні довіри до судової гілки влади, оскільки рівень демократії в суспільстві великою мірою визначається місцем і роллю суду в системі органів державної влади. Завдяки дотриманню принципу гласності та відкритості судового процесу здійснюється громадський контроль за роботою суду. Гласність виступає одним зі способів формування громадської думки про роботу суду та правоохоронних органів.

Функціональним же призначенням повного фіксування судового провадження (офіційного фіксування) в першу чергу є необхідність забезпечення закріплення об'єктивності ходу судового провадження для учасників такого провадження; гарантія дотримання прав, свобод та законних інтересів учасників процесу; гарантія дотримання справедливої судової процедури та забезпечення можливості використання зафіксованої процесуально значимої інформації під час перегляду судових рішень судами вищих інстанцій, насамперед в інтересах осіб, які беруть участь у судовому провадженні. Ще одним аргументом на користь того, що повне фіксування судового провадження – не лише складовий елемент гласності, є й те, що судові провадження в судах апеляційної та касаційної інстанцій має свої особливості щодо забезпечення принципу гласності та відкритості.

У практиці ЄСПЛ неодноразово виникали питання щодо дотримання цього принципу під час апеляційного та касаційного перегляду судових рішень. У своїх рішеннях «Монель проти Швеції» від 22 лютого 1984 р. та «Моріс проти Швеції» від 2 березня 1987 р. ЄСПЛ констатував, що коли розгляд у суді першої інстанції був гласним, то відсутність гласності в судах другої та третьої інстанцій може бути виправдана особливостями процедури. Якщо апеляційна чи касаційна скарга зачіпає виключно питання права, а не факту, то, на думку ЄСПЛ, вимоги гласного розгляду є дотриманими і тоді, коли заявнику не була надана можливість особисто бути заслуханим в апеляційному або касаційному суді.

Таким чином, у цьому випадку майже повністю обмежується доступ не лише сторонніх осіб

(так звана «зовнішня гласність»), а й навіть учасників судового провадження. При цьому повне фіксування судового провадження здійснюється в повному обсязі, що гарантує дотримання належної правової процедури під час апеляційного та касаційного перегляду, а відтак, забезпечується можливість контролю за відправленням правосуддя.

До того ж, зокрема, не слід забувати про правову позицію Конституційного Суду України, викладену в рішенні від 8 грудня 2011 р. №16-рп/2011, яким повне фіксування судового провадження визначено як самостійну засаду кримінального провадження та згідно з якою повне фіксування судового процесу технічними засобами покладає на суд обов'язок здійснювати повне фіксування судового процесу технічними засобами, оскільки саме за умови такого фіксування судового процесу гарантується конституційне право кожного на судовий захист, а також забезпечуються законність та інші основні засади судочинства¹. Це ще один аргумент на користь того, що повне фіксування судового провадження є самостійною засадою судочинства, яка в Конституції України зазначена як одна з основних.

Висновки. Таким чином, з урахуванням вищевикладеного гласність судового провадження та його повне фіксування є самостійними засадами кримінального провадження, які відрізняються за змістом і характером, функціональним призначенням, суб'єктивним складом, однак одночасно сприяють захисту прав, свобод та законних інтересів учасників судового провадження, оскільки недотримання будь-якої із засад кримінального провадження беззаперечно тягне за собою порушення інших.

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням товариства з обмеженою відповідальністю «Пріма-Сервіс» ЛТД 9 щодо офіційного тлумачення положення пункту 7 частини третьої статті 129 Конституції України та за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень частини шостої статті 12, частини першої статті 41 Кодексу адміністративного судочинства України, частини другої статті 197 Цивільного процесуального кодексу України, а також частини восьмої статті 81¹ Господарського процесуального кодексу України (справа про фіксування судового процесу технічними засобами) від 8 грудня 2011 р. №16-рп/2011. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-11>.

REFERENCES

*List of legal documents***Legislation**

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (in Ukrainian)
2. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny ta osnovopolozhnykh svobod vid 04 lystopada 1950 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (in Ukrainian)
3. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava vid 16 hrudnia 1966 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (in Ukrainian)
4. Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02 chervnia 2016 r. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (in Ukrainian)
5. Zahalna deklaratsiia prav liudyny vid 10 hrudnia 1948 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (in Ukrainian)

Cases

6. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym zvernenniam tovarystva z obmezhenoiu vidpovidalnistiu «Prima-Servis» LTD 9 shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhennia punktu 7 chastyny tretoi statii 129 Konstytutsii Ukrainy ta za konstytutsiinym podanniam 54 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremykh polozhen chastyny shostoї statii 12, chastyny pershoї statii 41 Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy, chastyny druhoї statii 197 Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, a takozh chastyny vosmoї statii 81-1 Hospodarskoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro fiksuvannia sudovoho protsesu tekhnichnymy zasobamy) vid 08 hrudnia 2011 r. № 16-rp/2011 URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-11> (in Ukrainian)

Bibliography**Authored books**

1. Changuli G I, *Konstitucionnye principy ugolovnoho sudoproizvodstva zarubezhnykh socialisticheskikh gosudarstv* [Constitutional principles of criminal proceedings in foreign socialist states] (Naukova dumka, 1981) 211 (in Russian)
2. Chel'cov M A, *Sovetskij ugolovnyj process* [Soviet criminal procedure] (Moskva, 1969) 511 (in Russian)
3. Fojnickij I YA, *Kurs ugolovnoho sudoproizvodstva T 1* [Criminal Justice Course V. 1] (Spb. 1896) 624 (in Russian)
4. Makarova Z V, *Glasnost' ugolovnoho processa: monografiya* [Publicity of the criminal process: monograph] (CHGTU, 1993) 178 (in Russian)
5. Mykheienko M M, *Kryminalnyi protses Ukrainy: pidruchnyk. 2-he vydannia* [Criminal procedure of Ukraine: textbook. 2nd edition] (Lybid, 1999) 534 (in Ukrainian)
6. Ozhegov S I, *Slovar' russkogo yazyka: 57 000 slov. 19-e izd. Ispr.* [Dictionary of the Russian language: 57,000 words. 19th ed. Rev.] (Moskva Rus YAz, 1987) 750 (in Russian)
7. Strogovich M S, *Kurs sovetskogo ugolovnoho processa* [Soviet Criminal Procedure Course] (Moskva, 1958) 703 (in Russian)

Edited books

8. Leonenko V V (red), *Glasnost' sudebnoj deyatel'nosti po ugolovnym delam* [Publicity of judicial activity in criminal cases] (Naukova dumka, 1993) 187 (in Russian)

Journal articles

9. Hordovenko V V, 'Nalezna pravova protsedura yak zahalnovyznanyi standart funktsionuvannia sudovoi vlady' [Proper legal procedure as a generally accepted standard of the judiciary] (2012) 5 Advokat 12-17 (in Ukrainian)
10. Korovaiko O I, 'Zabezpechennia mizhnarodnykh standartiv publichnoho rozgliadu sprav u kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy' [Ensuring international standards for public hearings in criminal proceedings in Ukraine] (2017) 1 Yevropeiski perspektyvy 104-109 (in Ukrainian)

Thesis abstracts

11. Korol V V, 'Zasada hlasnosti ta yii obmezhenia v kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy' [Principle of publicity and its restrictions in the criminal justice of Ukraine] (avtoref dys kand yuryd nauk Kyiv nats un-t im Tarasa Shevchenka, 2006) 19 (in Ukrainian)

Conference paper

12. Hlynska N V, 'Otsinka istotnosti porushen kryminalnoho protsesualnoho zakonu: problemy vymiriuvannia' [Assessment of the significance of violations of the criminal procedure law: measurement problems] *Aktualni problemy udoskonalennia kryminalnoho protsesualnoho zakonodavstva: materily vseukrainskoi nauk-prakt konf, prysviach 70-richchiu d.iu.n. profesora Yu P Alenina* (Odessa, 21 kvitnia 2017 r.) 40-43 (in Ukrainian)

Березюк В. В. Співвідношення засад гласності та фіксування судового провадження

Стаття присвячена дослідженню проблемних питань співвідношення та законодавчої регламентації таких засад кримінального провадження, як гласність та фіксування судового провадження, які, зокрема, визначені й конституційними засадами судочинства. Проаналізовано співвідношення повного фіксування судового провадження технічними засобами (офіційного фіксування, що здійснюється судом) та фіксування судового провадження іншими особами із засадою гласності. У статті підкреслено, що фіксування судового провадження є самостійною засадою кримінального провадження та основною засадою судочинства, сприяє утвердженню законного та справедливого судового розгляду, виконує роль запобіжника від процесуальних порушень у ході закритого судового провадження, де засада гласності обмежена на законних підставах, виступає гарантією дотримання основних прав та законних інтересів учасників кримінального процесу під час судового провадження. Наведено аргументи на користь того, що фіксування судового провадження, будучи самостійною засадою кримінального судочинства, відіграє важливу роль у забезпеченні справедливої процедури на стадії судового провадження. У статті звертається увага на необхідність процесуальної регламентації порядку фіксування судового провадження, що, у свою чергу, має забезпечити високий рівень дотримання прав, свобод і законних інтересів учасників судового провадження у кримінальному процесі та можливість відновлення цих прав у разі порушення.

Ключові слова: гласність, фіксування судового провадження, повне фіксування судового провадження технічними засобами, кримінальне судочинство, публічність, судове провадження.

Березюк В. В. Соотношение принципов гласности и фиксации судебного производства

Статья посвящена исследованию проблемных вопросов соотношения и законодательной регламентации таких принципов уголовного производства, как гласность и фиксация судебного производства, которые, в частности, определены и конституционными принципами судопроизводства. Проанализировано соотношение полной фиксации судебного производства техническими средствами (официальной фиксации, осуществляемой судом) и фиксации судебного производства другими лицами с принципом гласности. В статье подчеркнута, что фиксация судебного производства является самостоятельным принципом уголовного производства и основным принципом судопроизводства, способствует утверждению законного и справедливого судебного разбирательства, выполняет роль предохранителя от процессуальных нарушений в ходе закрытого судебного производства, где принцип гласности ограничен на законных основаниях, выступает гарантией соблюдения основных прав и законных интересов участников уголовного процесса в ходе судебного производства. Приведены аргументы в пользу того, что фиксация судебного производства, являясь самостоятельной основой уголовного судопроизводства, играет важную роль в обеспечении справедливой процедуры на стадии судебного производства. В статье обращается внимание на необходимость процессуальной регламентации порядка фиксации судебного производства, что, в свою очередь, должно обеспечить высокий уровень соблюдения прав, свобод и законных интересов участников судебного производства в уголовном процессе и возможность восстановления этих прав в случае нарушения.

Ключевые слова: гласность, фиксация судебного производства, полная фиксация судебного производства техническими средствами, уголовное судопроизводство, публичность, судебное производство.

Berezjuk V. V. Correlation between the principle of publicity and fixation of court proceedings

The article is devoted to the study of problematic issues of correlation and legislative regulation of such principles of criminal proceedings as publicity and recording of court proceedings, which, in particular, are determined by the constitutional principles of judicial proceedings. The ratio of full recording of court proceedings by technical means (official recording by the court) and recording of court proceedings by other persons on the basis of publicity is analyzed. The article formulates a scientific result in the form of a conclusion that the recording of court proceedings is an independent principle of criminal proceedings and the main principle of justice, promotes legal and fair trial, acts as a safe-

guard against procedural violations in closed court proceedings, where the principle of publicity is limited to on legal grounds, guarantees the observance of the fundamental rights and legitimate interests of the participants in the criminal proceedings during the court proceedings. Arguments are made in favor of the fact that the recording of court proceedings, as an independent principle of criminal proceedings, plays an important role in ensuring a fair procedure at the stage of court proceedings. The article draws attention to the need for procedural regulation of the procedure for recording court proceedings, which, in turn, should ensure a high level, respect for the rights, freedoms and legitimate interests of participants in criminal proceedings, and the possibility of restoring these rights in case of violation.

Keywords: *publicity, recording of court proceedings, full recording of court proceedings by technical means, criminal proceedings, publicity, court proceeding.*

А. О. Григоренко, аспірант кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ РЕКОНСТРУКЦІЇ ТА МОДЕЛЮВАННЯ В СЛІДЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

Постановка проблеми. Метод реконструкції є одним із ключових методів, що використовуються під час розслідування кримінальних правопорушень. Необхідність у застосуванні реконструкції зумовлена тим, що основною ознакою реконструкції є відтворення, у той час як події злочину завжди відбуваються в минулому щодо досудового розслідування злочину і потребують відтворення з метою встановлення істини у справі.

Метод реконструкції є подібним за своєю сутністю до методу моделювання, про що свідчать схожі алгоритми їх застосування та однакова форма вираження результатів проведення зазначених методів. Проте реконструкція має й відмінні ознаки, такі як виключно ретроспективний характер, прив'язаність до об'єкта, що реконструюється, тощо. З метою ефективного застосування методу реконструкції під час розслідування кримінальних правопорушень є необхідним визначення і дослідження спільних та окремих ознак методів реконструкції та моделювання, а також установлення співвідношення між ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення спільних та окремих ознак між методами реконструкції та моделювання були предметом дослідження таких науковців, як: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, І. М. Лузгін, І. Є. Биховський, В. В. Куванов, Ж. В. Малінок, Р. Р. Герасимов, Г. А. Густов та ін. Проте, враховуючи вагоме значення методу реконструкції для проведення досудового розслідування, є необхідним більш ретельне дослідження зазначеного предмета.

Метою статті є встановлення та дослідження спільних і відмінних ознак між методами реконструкції та моделювання з метою розуміння сутності та особливостей застосування реконструкції

як одного із ключових методів досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Метод реконструкції є основою для отримання інформації з метою проведення відповідних слідчих (розшукових) дій, отримання відомостей щодо вчиненого кримінального правопорушення та відтворення подій суспільно небезпечного діяння. Важливість методу реконструкції зумовлена тим, що фактично подія злочину завжди знаходиться в минулому щодо особи, уповноваженої на розслідування кримінального правопорушення. Як наслідок, реконструкція є основою для проведення не лише відповідних слідчих (розшукових) дій, а й розслідування злочину взагалі.

У результаті проведення реконструкції відповідного предмета, явища або процесу створюється модель відповідного об'єкта, що існував у минулому. Ураховуючи те, що результатом відтворення будь-кого об'єкта є завжди модель, виникає необхідність дослідження, порівняння та встановлення спільних і відмінних ознак між методом моделювання та методом реконструкції. Визначення ознак методу реконструкції та його співвідношення з методом моделювання має своїм наслідком можливість більш ефективного застосування методу реконструкції, що, у свою чергу, забезпечує більш ефективну реалізацію тактичних прийомів і комбінацій під час розслідування злочину та, як наслідок, притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності.

Існує кілька точок зору щодо сутності та співвідношення методів реконструкції та моделювання. З метою найбільш повного розуміння сутності методу реконструкції та особливостей його реалізації із криміналістичної точки зору є необхідним дослідження й аналіз наукових ідей та концепцій

щодо співвідношення методу реконструкції та методу моделювання.

Взаємозв'язок методів, що аналізується, не завжди розглядається як співвідношення поняття та його різновиду. Актуальною є також точка зору, відповідно до якої метод реконструкції розглядається як спосіб методу моделювання. Так, Р. Р. Герасимов стверджує, що: «реконструкція під час розслідування злочинів має подвійну природу: з одного боку, це спосіб моделювання, а з другого – це результат формування матеріальних моделей. Обов'язковою умовою проведення реконструкції є вивчення змін, що відбулися в обстановці або окремих предметах після вчинення злочину. Реконструкція використовується для відтворення обстановки на місці злочину, повторного огляду, проведення слідчого експерименту, а також як один з ефективних тактичних прийомів розслідування»¹. Відповідно до зазначеної точки зору реконструкція може розглядатися не лише як різновид моделювання, а й як спосіб останнього. Проте слід зазначити, що в цьому випадку мова йде не про можливість визначення реконструкції лише як способу моделювання, а про розгляд реконструкції як поняття, що має саме подвійну природу, тобто є різновидом моделювання і водночас виступає його способом.

Разом із тим слід зазначити, що не лише метод реконструкції має подвійну природу. Метод моделювання зазвичай не застосовується самостійно, а реалізується разом з іншими методами. О. М. Новиков та Д. О. Новиков вважають, що моделювання завжди застосовується разом з іншими методами дослідження, особливо тісно воно пов'язане з експериментом. Вивчення будь-якого явища на його моделі є особливим видом експерименту – модельним експериментом, що відрізняється від звичайного експерименту тим, що в процесі пізнання включається «проміжна ланка» – модель, яка є одночасно і засобом, і об'єктом експериментального дослідження, що заміняє оригінал². У цьому випадку визначається подвійна природа моделювання. Моделювання виступає засобом побудови відповідних моделей, які підлягають дослідженню, а самі моделі, що є результатом моделювання, є об'єктами, що підлягають вивченню.

¹ Герасимов Р. Р., «Моделювання при розслідуванні злочинів» (2010) 3 Часопис Київського університету права 253-257

² Новиков А. М., Новиков Д. А., *Методология* (СИНТЕГ, 2007) 668

З точки зору криміналістики важливим є те, що, застосовуючи реконструкцію під час розслідування кримінального правопорушення, слід ураховувати її подвійну природу. Реконструкція фактично є одночасно і різновидом моделювання, і способом його здійснення. Наприклад, під час проведення слідчого експерименту в разі необхідності у проведенні реконструкції відповідного об'єкта відбувається спочатку процес його відтворення, результатом якого є створення відповідної моделі. У такому випадку реконструкція спочатку виступає способом здійснення моделювання, а потім знаходить своє відбиття в матеріальній моделі об'єкта, що підлягав реконструкції.

Реконструкція, як і моделювання, може бути умовно розподілена на реальну та ідеальну, що, у свою чергу, підтверджує співвідношення зазначених методів як поняття та різновиду. І. М. Лузгін вважає, що реконструкція є особливим випадком моделювання, під яким у розслідуванні розуміється відновлення, відтворення об'єктів, ситуацій за збереженими залишками, описами, фотознімками та іншими даними. Вона розглядається як різновид матеріального моделювання, один зі способів його здійснення. У низці випадків говорять про уявну реконструкцію як про форму прояву уявного моделювання³. Існування однакових форм здійснення реконструкції та моделювання, а саме реальної та ідеальної, є ще одним доказом того, що зазначені методи є взаємопов'язаними, а реконструкція є різновидом моделювання.

Важливим є визначення ознак, що виступають основою для проведення відмежування методу реконструкції від методу моделювання. І. М. Лузгін зазначає, що реконструкція забезпечує відтворення зв'язків між елементами, які у своїй сукупності утворюють систему, що являє собою аналог досліджуваного оригіналу (предмета, події, ситуації тощо). У результаті матеріального, а також знакового моделювання створюється принципово новий об'єкт, подібний оригіналу, проте який у своїй основі є іншим: зліпки зі слідів, муляжі, макети, фотознімки, магнітні записи і кінострічки, схеми. Під час проведення реконструкції іноді зберігаються елементи справжньої обстановки, справжнього предмета. Тому особа, яка уповноважена на розслідування кримінального правопорушення, пов'язана матеріалом, не є вільною

³ Лузгін И. М., *Моделирование при расследовании преступлений* (Юридическая литература, 1981) 152

у своєму виборі¹. З криміналістичної точки зору важливим є те, що під час реконструкції відповідного об'єкта зазвичай у моделі, яка виникає в результаті відтворення, зазвичай відображаються ті матеріали, що були присутні в об'єкті, який реконструюється.

Важливим також є те, що реконструкція як різновид та одночасно спосіб методу моделювання має однаковий з останнім алгоритм застосування. Г. А. Густов виділяє такі етапи застосування моделювання: побудова моделі події злочину; вивчення моделі; перевірка моделі і використання знань, отриманих за допомогою моделі. Побудувати модель досліджуваного слідчим об'єкта означає створити штучну систему (образ, малюнок, схему), яка б відтворювала з тим чи іншим ступенем схожості об'єкт, що досліджується особою, уповноваженою на розслідування злочину². Фактично в цьому випадку мова йде саме про реконструкцію, оскільки побудова будь-якої моделі слідчим можлива лише шляхом відтворення відповідного об'єкта після дослідження матеріалів справи і доказів події, що існувала в минулому. Отже, взаємовідношення моделювання і реконструкції як явища та його виду зумовлено також і тим, що зазначені методи мають однаковий алгоритм застосування.

Реконструкція є різновидом методу моделювання, спрямованим на відтворення відповідних об'єктів, що мають значення для встановлення істини по справі. При цьому слід зазначити, що подія злочину завжди відбувається в минулому щодо часу проведення розслідування суспільно небезпечного діяння. Реконструкція повинна розглядатися як один із тактично обумовлених методів стосовно обстановки в ході проведення слідчої (розшукової) дії залежно від специфіки та завдань тієї чи іншої слідчої ситуації. Уявна реконструкція обстановки події злочину є частиною уявного ретроспективного моделювання обставин події злочину. Під реконструкцією слід розуміти особливу форму методу моделювання, що являє собою процес як матеріального, так і уявного ретроспективного відтворення аналогів конкретного об'єкта, відповідних умов або обстановки, спрямований на визначення їх початкового стану або стану в певний момент часу та здійснюваний у ході розкрит-

тя і розслідування злочину. Відновлений за допомогою методу реконструкції об'єкт потім може бути використаний для проведення подальших модельних експериментів (наприклад, перевірки причетності конкретних осіб до вчиненого злочину, можливості здійснення тих чи інших дій у межах сформованої обстановки)³. Моделювання, а точніше, його різновид реконструкція, є ключовим методом під час проведення розслідування злочинів, оскільки дає можливість відтворення подій злочину з метою їх подальшого дослідження. Відтворення, тобто ретроспективний характер реконструкції, є ознакою, що відмежовує її від моделювання.

Важливим з криміналістичної точки зору також є те, що реконструкція і моделювання пов'язані між собою, тобто взаємодоповнюють один одного під час їх реалізації у процесі розслідування кримінальних правопорушень. Уявне моделювання особою, уповноваженою на розслідування злочину, відповідних об'єктів у їх просторово-часовому континуумі (з прив'язкою до конкретного місця дії і часового інтервалу) – основа реконструкції обставин досліджуваної події. З урахуванням моделі розслідуваної події слідчий моделює невиявлені сліди відповідної події у навколишньому середовищі⁴. Ураховуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що зв'язок між реконструкцією і моделюванням є двостороннім. З одного боку, реконструкція є способом здійснення моделювання під час розслідування злочину, а з другого боку, моделювання є основою для проведення реконструкції. Урахування взаємопов'язаності та взаємозалежності цих методів під час їх реалізації у досудовому розслідуванні є важливим аспектом, який необхідно враховувати не лише для більш повного дослідження сутності реконструкції, а й для більш ефективного застосування останньої під час розслідування суспільно небезпечного діяння.

Незважаючи на співвідношення методів моделювання та реконструкції як поняття та його різновиду, слід зазначити, що є необхідним виділення чітких критеріїв розмежування реконструкції та

³ Осипова Е В, Санжаревский Д С, 'Использование метода моделирования в расследовании криминальных пожаров' (2015) Вып 9 Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта 76–85.

⁴ Лаврухин С В, 'Моделирование следователем поведения преступника: технология и особенности' Уголовно-процессуальные и криминалистические чтения: материалы международной научно-практической интернет-конференции (Иркутск, 16-30 апреля 2012) 231–239

¹ Лузгин И М, *Моделирование при расследовании преступлений* (Юридическая литература, 1981) 152

² Густов Г А, *Моделирование в работе следователя: учебное пособие* (Ленинград, 1980) 188

моделювання. Визначення ознак відмежування реконструкції від моделювання під час їх реалізації у розслідуванні злочину має своїм наслідком більш ефективну реалізацію зазначених методів. До таких критеріїв слід віднести: ступінь подібності (під час реконструкції подібність обмежена рамками відновлених ознак і є неповною, частковою; моделювання ж дозволяє досягти повної схожості та створити аналог із набором усіх ознак оригіналу); напрям пізнання (реконструкція завжди ретроспективна, так як у процесі пізнання, який є направленим у минуле, відновлюються або втрачені, або змінені властивості об'єкта (ті, які були у нього раніше), або відтворюється сам об'єкт, що на момент дослідження вже не існує як єдине ціле. Для моделювання характерний дуалізм, адже воно може бути як ретроспективним, так і перспективним. Останнє виконує функції прогнозування, планування тощо); особливості об'єкта дослідження (об'єкт реконструкції – це завжди реально існуючий або існуючий у даний час, але вже в зміненому вигляді, конкретний об'єкт дійсності (предмет, подія, явище). Модель може бути віртуальною, гіпотетичною, мати уявний (версійний) характер); виступати рівнем абстракції (будь-яка модель у гносеологічному плані є особливого роду абстракцією, тобто результатом уявного відволікання від конкретних явищ, предметів або їх властивостей для виділення найбільш істотних ознак). Для моделювання є необхідним досить високий рівень абстракції, так як створення моделі абсолютно нового об'єкта відбувається на підставі тільки інформаційних складових. Під час проведення реконструкції поряд із інформаційними використовуються і матеріальні складові – збережені частини (елементи) самого оригіналу); представляти вид відображення (процес пізнання при моделюванні йде від загального до конкретного, в основу моделі може бути покладена система ознак будь-якого ступеня спільності – від приватних, індивідуальних аж до найзагальніших, властивих величезній кількості однотипних об'єктів. Побудову об'єкта, що реконструюється, направлено у зворотному напрямі – від часткового до загального. На фрагменті, що досліджується, можуть зберегтися ознаки, які його індивідуалізують, властиві тільки цьому об'єкту і які відрізняють його від інших йому подібних, але завдання реконструкції полягає у визначенні та відновленні первісного вигляду (властивостей) об'єкта, що реконструюється, тобто в установленні найбільш

загальних ознак, характерних для певної класифікаційної категорії); відбивати особливості реалізації методу (сутність моделювання в спрощеному вигляді полягає у створенні моделі (матеріальної або уявної), покликаної в процесі дослідження замінити оригінал. Сутність реконструкції полягає в безпосередньому дослідженні самого оригіналу (його фрагментів, частин), жоден новий об'єкт для цих цілей не створюється. Моделюючий аспект проявляється у відтворенні неіснуючих (утрачених) на момент дослідження властивостей оригіналу, при цьому передбачається, що цими властивостями він володів раніше); визначати статус моделі (модель у процесі моделювання є засобом пізнання, за її допомогою вивчають і встановлюють властивості оригіналу. Під час здійснення реконструкції модель виступає як кінцевий результат пізнання. Відновлювані властивості відображаються спочатку в уявній моделі суб'єкта пізнання, яка потім, як правило, реалізується в матеріальному втіленні або у вигляді опису, схеми, малюнка, або у вигляді макета, реконструйованого предмета¹. Співвідношення моделювання і реконструкції є двоскладовим, адже, з одного боку, вони співвідносяться як явище та його вид, а з другого – взаємодоповнюють один одного: реконструкція є способом моделювання, в той час як моделювання є основою для проведення реконструкції. Незважаючи на це, реконструкція відрізняється від моделювання за вищезазначеними критеріями, що, у свою чергу, дає можливість враховувати особливості здійснення реконструкції під час розслідування злочинів, а саме: її ретроспективний характер, чіткий зв'язок з об'єктом реконструювання, реальне існування об'єкта реконструювання в минулому, ступінь подібності до оригіналу тощо.

Необхідно зазначити, що однією з ознак, що відмежовують реконструкцію від моделювання, є її ретроспективний характер. Реконструкція завжди проводиться з метою відтворення відповідного об'єкта, в той час як моделювання може бути перспективним. Криміналістична реконструкція являє собою процес відтворення істотних з точки зору завдань розслідування ознак відсутнього або зміненого об'єкта (оригіналу), пов'язаного з досліджуваною подією, за описами, зображеннями або речовими залишками. Результатом рекон-

¹ Малинок Ж В, 'Криміналістическая реконструкция как разновидность метода моделирования' (2007) 4 Вестник Полоцкого государственного университета 197–201

струкції є об'єкт, який можна чуттєво сприйняти, схожий на оригінал за обраними ознаками, який замінює оригінал під час проведення слідчих (розшукових) дій або судових експертиз та який є джерелом доказової інформації або сприяє отриманню такої інформації. Об'єктами криміналістичної реконструкції можуть бути: будь-яка ситуація, пов'язана з розташуванням предметів у просторі; окремі предмети і документи; зовнішній вигляд людини¹. Реконструкція завжди є відтворенням відповідного об'єкта, що має значення для розслідування кримінального правопорушення. Саме відтворення є однією з ознак реконструкції, що відмежовує її від моделювання та підкреслює її ретроспективний характер.

Можливість визначення реконструкції як різновиду методу моделювання обумовлена можливістю поділу реконструкції на види за критеріями класифікації моделювання. Можна виділити матеріальну та ідеальну реконструкції. Уявна (або ідеальна) реконструкція являє собою сукупність відображень наочних образів і чуттєвого сприйняття, що виникають у суб'єкта реконструкції в результаті ознайомлення з певними предметами і документами, і логічних конструкцій. Ідеальна реконструкція дозволяє прояснити низку питань, пов'язаних із механізмом події, мотивом злочину тощо. Уявна реконструкція може бути як самостійним прийомом дослідження, так і прийомом, що передує матеріальній реконструкції². Матеріальна реконструкція полягає у створенні матеріально існуючих моделей відповідних об'єктів, що існували в минулому та мають значення для розслідування злочину. Фактично можливість поділу реконструкції на матеріальну та ідеальну зумовлена тим, що реконструкція є різновидом моделювання і в результаті її проведення утворюється модель певного об'єкта, яка може існувати як в ідеальній, так і в матеріальній формі. Існування однакових форм здійснення реконструкції та моделювання, а саме реальної та ідеальної, є ще одним доказом того, що зазначені методи є взаємопов'язаними, а реконструкція є різновидом моделювання.

Під час розгляду співвідношення методів реконструкції та моделювання слід дослідити сут-

ність моделей, що утворюються в результаті здійснення зазначених методів. Модель відповідного об'єкта, яка утворилася в результаті реконструкції або моделювання, є аналогом зазначеного об'єкта, тобто вона замінює оригінал і є засобом отримання про об'єкт необхідної інформації. Проте не завжди до початку проведення моделювання особа, уповноважена на розслідування злочину, має можливість отримати всі необхідні дані про об'єкт, що відтворюється. Реконструкція допомагає відтворити обстановку події злочину, тому її результати необхідно зіставляти з іншими доказами по справі³. При створенні моделі під час досудового розслідування кримінального правопорушення фактично виникає аналог відповідного об'єкта, за допомогою якого стає можливим отримання нових відомостей про злочин шляхом дослідження моделі та зіставлення її з іншими доказами. Створення саме аналогу відповідного об'єкта є ознакою, притаманною як моделюванню, так і реконструкції, що підкреслює співвідношення розглядуваних методів як поняття та його різновиду.

Метод реконструкції іноді розглядається як окремий, самостійний метод. Це зумовлено тим, що реконструкція є ключовим методом досудового розслідування, який застосовується не лише під час проведення слідчих (розшукових) дій, а й досудового розслідування кримінального правопорушення взагалі. Самостійний характер реконструкції підтверджується аналізом процесуальної природи цієї слідчої дії. Реконструкція має самостійний об'єкт дослідження, специфічні цілі, прийоми проведення та учасників. Під час проведення реконструкції виникають відповідні правові відносини, повинні бути забезпечені гарантії прав і законні інтереси та застосовані відповідні прийоми фіксації⁴. Існують точки зору, згідно з якими реконструкція є самостійним методом, що зумовлено її самостійним характером та специфікою реалізації під час досудового розслідування злочинів. Проте слід урахувати, що результатом проведення реконструкції є створення матеріальної чи ідеальної моделі. Як наслідок, реконструкцію слід розглядати як особливий різновид моделювання.

Ідеї щодо розуміння реконструкції як самостійного методу, сутністю якого є відтворення,

¹ Куванов В В, 'Реконструкция при расследовании преступлений' (автореф дис канд юр наук, Москва, 1972) 16

² Беляев М В, Четвергов М А, 'К вопросу о современных способах моделирования дорожно-транспортных происшествий' (2018) 4 Вестник Московского университета МВД России 11–15

³ Лузгин И М, *Реконструкция в расследовании преступлений: учеб. пособие* (НИ и РИО ВСШ МВД СССР, 1981) 57

⁴ Быховский И Е, Лузгин И М, 'Реконструкция как самостоятельное следственное действие' (1971) 3 Правоведение 132–135

зумовлені її ключовим значенням для проведення розслідування. Злочин відносно часу розслідування являє собою подію минулого, він не може бути безпосередньо досліджений шляхом прямого спостереження. У зв'язку з цим методи розслідування мають ретроспективну направленість, адже направлені на минуле і в той самий час мають евристичний, тобто пошуковий характер¹. Ключовий характер методу реконструкції зумовлений тим, що фактично будь-який метод, який використовується під час розслідування кримінального правопорушення, має ретроспективний характер. Незважаючи на це, реконструкція є, з одного боку, різновидом моделювання, оскільки в її результаті утворюється певна модель, а з другого боку, є способом здійснення моделювання.

Співвідношення методів моделювання і реконструкції як поняття та його різновиду також зумовлене цільовою направленістю зазначених методів. Нові ідеї виникають при появі нової інформації, проте вони можуть виникнути і за її відсутності, а так само при перебудові інформації, що вже наявна. Сутність та ціль моделювання полягає в отриманні невідомих відомостей про об'єкти, що досліджуються, шляхом використання наявних відомостей про їх властивості, тобто відповідної інформації, унаслідок чого модель виступає засобом фіксації та отримання інформації². Реконструкція як різновид моделювання має таку саму спрямованість, тобто під час та в результаті реконструкції на основі вже існуючої інформації створюється модель, на основі дослідження якої особа, уповноважена на розслідування злочину, має можливість отримання нової інформації, необхідної для встановлення істини по справі.

Незважаючи на те, що метод реконструкції є різновидом методу моделювання, оскільки зазначені методи мають спільні ключові ознаки, є єдиними за своєю сутністю та результатами, не слід ототожнювати реконструкцію і моделювання. Реконструкція, будучи окремим випадком, специфічним різновидом моделювання, має низку певних відмінностей від останнього, а саме: реконструйовані об'єкти використовуються в дослідженнях, звернених виключно в минуле, тоді як інші матеріальні моделі можуть використовуватися в до-

слідженнях, звернених і в майбутнє; реконструйовані об'єкти застосовуються в слідчих діях, у результаті чого виникають специфічні вимоги до їх побудови та використання. Вимоги ці належать до джерел відомостей про оригінал, кола учасників реконструкції, процесуального оформлення створення і використання реконструйованих об'єктів, до оцінки результатів слідчих дій, в яких вони застосовуються³. Реконструкція є особливим різновидом моделювання, який спрямований на відтворення відповідних об'єктів, що існували в минулому і мають значення для розслідування кримінального правопорушення. Ретроспективний характер реконструкції є її ключовою ознакою як різновиду методу моделювання.

Висновки. Незважаючи на важливість реконструкції під час проведення розслідування кримінальних правопорушень, вона не є самостійним криміналістичним методом. Метод реконструкції є різновидом методу моделювання, про що свідчать спільні ознаки цих методів, які, навіть беручи до уваги відмінності реконструкції і моделювання, свідчать про співвідношення зазначених методів як поняття та його різновиду.

Однією зі спільних ознак між реконструкцією і моделюванням є те, що в результаті проведення зазначених методів створюється модель відповідного об'єкта, який має значення для досудового розслідування. Фактично зазначена модель є аналогом об'єкта, який досліджується особою, уповноваженою на розслідування кримінального правопорушення. Незважаючи на те, що реконструкція має ретроспективний характер і в результаті її проведення створюється модель об'єкта, який існував у минулому, а моделювання може бути як ретроспективним, так і перспективним, в результаті реалізації зазначених методів завжди створюється модель. Як наслідок, реконструкція розглядається як різновид методу моделювання, оскільки в результаті її проведення завжди створюється модель.

Проте слід зазначити, що реконструкція має подвійну природу. Це зумовлено тим, що реконструкція є також способом моделювання. Тобто реконструкція є способом побудови відповідних моделей. Під час процесу побудови моделі реконструкція може застосовуватися як спосіб її побудови. Фактично під час проведення відповідних

¹ Лузгин И М, 'К вопросу о методологии расследования преступлений' (1972) Вып 19 Сборник ученых трудов 5–16.

² Хлынцов М Н, *Криминалистическая информация и моделирование при расследовании преступлений*. (Издательство Саратовского университета, 1982) 159

³ Малинок Ж, 'Криминалистическая реконструкция и моделирование: соотношение понятий' (2012) 1 Юстиция Беларуси 67–72

слідчих (розшукових) дій та розслідування взагалі відбувається створення відповідного об'єкта, що існував у минулому, для його подальшого дослідження. У такому випадку реконструкція виступає не лише як різновид моделювання, а й як спосіб проведення моделювання.

Також важливою є спільність реконструкції та моделювання у можливості вираження результатів їх проведення як у формі матеріальних моделей, так і уявних (ідеальних) моделей. Під час кримінального правопорушення у свідомості особи, уповноваженої на розслідування злочину, за посередництвом реконструкції створюються ідеальна модельна обстановка та механізм вчинення суспільно небезпечного діяння. Можливість вираження результату проведення реконструкції у вигляді

матеріальної або ідеальної моделі також свідчить про те, що реконструкція є видом моделювання.

Доцільно також зазначити, що реконструкція як метод має певні особливості, а саме: реконструкція завжди має тільки ретроспективний характер; під час реконструкції відбувається відтворення відповідного об'єкта, а не створюється новий об'єкт; реконструкція є фундаментальною основою для проведення слідчих (розшукових) дій та розслідування злочину взагалі; процес проведення реконструкції має певний порядок, здійснюється у відповідності до методичних рекомендацій певними суб'єктами тощо. Ураховуючи вищевикладене, слід зазначити, що реконструкція має певні особливі ознаки, що відмежовують її від моделювання.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Gustov G A, *Modelirovanie v rabote sledovatelja: uchebnoe posobie* [Modeling in the work of an investigator: tutorial] (Leningrad, 1980) 188 (in Russian)
2. Hlyncov M N, *Kriminalisticheskaja informacija i modelirovanie pri rassledovanii prestuplenij* [Forensic information and modeling in crime investigation] (Izdatel'stvo Saratovskogo universiteta, 1982) 159 (in Russian)
3. Luzgin I M, *Modelirovanie pri rassledovanii prestuplenij* [Modeling in crime investigation] (Juridicheskaja literatura, 1981) 152 (in Russian)
4. Luzgin I M, *Rekonstrukcija v rassledovanii prestuplenij: uchebnoe posobie* [Reconstruction in the investigation of crimes: a tutorial] (NI i RIO VSSh MVD SSSR, 1981) 57 (in Russian)
5. Novikov A M, Novikov D A, *Metodologija* [Methodology] (SINTEG, 2007) 668 (in Russian)

Journal articles

6. Herasymov R R, 'Modeliuvannia pry rozsliduvanni zlochyniv' [Modeling in the investigation of crimes] (2010) 3 Chasopys Kyivskoho universytetu prava 253-257 (in Ukrainian)
7. Osipova E V, Sanzharevskij D S, 'Ispol'zovanie metoda modelirovanija v rassledovanii kriminal'nyh pozharov' [Using the modeling method in the investigation of criminal fires] (2015) 9 Vestnik Baltijskogo federal'nogo universiteta im. I. Kanta 76-85 (in Russian)
8. Malinok Zh V, 'Kriminalisticheskaja rekonstrukcija kak raznovidnost' metoda modelirovanija' [Forensic reconstruction as a kind of modeling method] (2007) 4 Vestnik Polockogo gosudarstvennogo universiteta 197-201 (in Russian)
9. Beljaev M V, Chetvergov M A, 'K voprosu o sovremennyh sposobah modelirovanija dorozhno-transportnyh proisshestvij' [On the issue of modern methods of modeling road traffic accidents] (2018) 4 Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii 11-15 (in Russian)
10. Byhovskij I Ye, Luzgin I M, 'Rekonstrukcija kak samostojatel'noe sledstvennoe dejstvie' [Reconstruction as an independent investigative action] (1971) 3 Pravovedenie 132-135 (in Russian)
11. Luzgin I M, 'K voprosu o metodologii rassledovanija prestuplenij' [On the question of the methodology of crime investigation] (1972) 19 Sbornik uchenyh trudov 5-16 (in Russian)
12. Malinok Zh, 'Kriminalisticheskaja rekonstrukcija i modelirovanie: sootnoshenie ponjatij' [Forensic reconstruction and modeling: relationship of concepts] (2012) 1 Justycyja Belarusi 67-72 (in Russian)

Thesis abstracts

13. Kuvanov V V, 'Rekonstruktsiya pry rassledovanii prestuplenij' [Reconstruction in the investigation of crimes] (Abstract of dissertation, Vysshaja shkola MVD SSSR, 1972) 16 (in Russian)

Conference paper

14. Lavruhin S V, 'Modelirovanie sledovatelem povedeniya prestupnika: tehnologija i osobennosti' [Modeling of criminal behavior by the investigator: technology and features] *Ugolovno-processual'nye i kriminalisticheskie chteniya: materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy internet-konferencii*, (Irkutsk, 16-30 aprelya 2012 g) 231–239 (in Russian)

Григоренко А. О. Використання методів реконструкції та моделювання в слідчій діяльності: постановка проблеми та співвідношення понять

У статті визначаються та досліджуються спільні і відмінні ознаки методів реконструкції та моделювання. Ураховуючи подібність алгоритмів застосування та форми вираження результату такого застосування методу реконструкції та методу моделювання, є необхідність у визначенні спільних і відмінних ознак зазначених методів, а також у встановленні співвідношення між ними. У статті встановлено, що метод реконструкції є різновидом методу моделювання, тобто зазначені методи співвідносяться як об'єкт та його різновид. Визначення спільних і відмінних ознак між реконструкцією та моделюванням має своїм наслідком більш ефективне застосування методу реконструкції під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, встановлення істини у справі та притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності. Визначено особливості реконструкції як методу, а саме: реконструкція завжди має тільки ретроспективний характер; під час реконструкції відбувається відтворення відповідного об'єкта, а не створюється новий об'єкт; реконструкція є фундаментальною основою для проведення слідчих (розшукових) дій та розслідування злочину взагалі; процес проведення реконструкції має певний порядок, здійснюється у відповідності до методичних рекомендацій певними суб'єктами.

Ключові слова: реконструкція, моделювання, модель, ретроспективний характер, аналог.

Григоренко А. А. Использование методов реконструкции и моделирования в следственной деятельности: постановка проблемы и соотношение понятий

В статье определяются и исследуются общие и отличительные признаки методов реконструкции и моделирования. Учитывая сходство алгоритмов применения и формы выражения результата такого применения метода реконструкции и метода моделирования, есть необходимость в определении общих и отличительных признаков указанных методов, а также в установлении соотношения между ними. В статье установлено, что метод реконструкции является разновидностью метода моделирования, то есть указанные методы соотносятся как объект и его разновидность. Определение общих и отличительных признаков между реконструкцией и моделированием нацелено на более эффективное применение метода реконструкции во время досудебного расследования уголовных правонарушений, установление истины по делу и привлечение виновных лиц к уголовной ответственности. Определены особенности реконструкции как метода, а именно: реконструкция всегда имеет только ретроспективный характер; при реконструкции происходит воспроизведение соответствующего объекта, а не создается новый объект; реконструкция является фундаментальной основой для проведения следственных (розыскных) действий и расследования преступления в целом; процесс проведения реконструкции имеет определенный порядок, осуществляется в соответствии с методическими рекомендациями определенными субъектами.

Ключевые слова: реконструкция, моделирование, модель, ретроспективный характер, аналог.

Hryhorenko A. O. The use of methods of reconstruction and modeling in investigative activities: problem statement and the relationship of concepts

In the article the common and distinctive features of the reconstruction method and the modeling method are identified and explored. The method of reconstruction is one of the key methods used in the implementation of pre-trial investigation of crimes. The important nature of this method is due to its essence, namely the reproduction of relevant objects, phenomena and processes that are important for the investigation of a criminal offense. The events of a crime always occur in the past in relation to the person authorized to investigate the crime, and therefore reconstruction is one of the main methods used in the investigation of socially dangerous acts. Given the similarity of the application algorithm and the form of expression of the result of the reconstruction method and the modeling method, there is a need to determine the common and distinctive features of these methods, as well as to establish the relationship between them. One of the main common features is that both as a result of the reconstruction and as a result of modeling, a model of the

corresponding object is created, i.e. these methods have the same form of expression of the results of their application. It is also important that the reconstruction is purely retrospective, i.e. always looking back, while modeling can be both retrospective and future-oriented. The article establishes that the method of reconstruction is a kind of modeling method, i.e. these methods are related as an object and its variety. Determining common and distinctive features between reconstruction and modeling results in a more effective application of the reconstruction method during the pre-trial investigation of criminal offenses, establishing the truth in the case and bringing the perpetrators to justice.

Keywords: *reconstruction, modeling, model, retrospective character, analogue.*

А. Є. Олійниченко, державний експерт експертної групи з питань формування стратегії Директорату стратегічного планування, координації політики та євроінтеграції Міністерства соціальної політики України, аспірантка відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО ЯК ПЕРЕДУМОВА ЗАСТОСУВАННЯ ОБМЕЖУВАЛЬНИХ ЗАХОДІВ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Одинадцятого січня 2019 р. набув чинності Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 6 грудня 2017 р. № 2227-VIII (далі – Закон № 2227-VIII)¹. Відповідно до цього Закону Загальну частину Кримінального кодексу України (далі – КК) доповнено розділом XIII¹ «Обмежувальні заходи», а в його Особливій частині з'явилася норма, що передбачає кримінальну відповідальність за домашнє насильство (ст. 126¹ КК). Також відповідних змін зазнала низка інших норм як Особливої, так і Загальної частини КК. Зокрема, це стосується доповнення переліку обставин, які обтяжують покарання (п. 6¹ ст. 67 КК).

З огляду на текст ст. 91¹ КК та аналіз практики судів щодо застосування обмежувальних заходів, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство, виникла низка проблем та непорозумінь, з якими зіткнулися правозастосовні органи. Насамперед це стосується наявності неузгодженостей між назвою ст. 91¹ КК («Обмежувальні

заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство») та її нормативними положеннями, де йдеться вже про «злочин, пов'язаний з домашнім насильством», та безпосередньо зумовлену цим проблему визначення того, що слід вважати передумовою для застосування обмежувальних заходів: чи то лише діяння, передбачене нормою ст. 126¹ КК; чи то діяння, яке відповідає ознакам домашнього насильства, що наведено у п. 3 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII (далі – Закон № 2229-VIII); чи то «злочин, пов'язаний з домашнім насильством», як зазначено в тексті ст. 91¹ КК, що дозволяє визнавати таким значно більше коло злочинів, а не лише злочин, зазначений у ст. 126¹ КК.

Крім того, суттєві складнощі щодо подальшої долі застосування обмежувальних заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство, виникли після прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 р. № 2617-VIII (далі – Закон № 2617-VIII), який набув чинності 1 липня 2020 р.²

¹ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 6 грудня 2017 р. № 2227-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19> (дата звернення: 11.04.2020).

© Олійниченко А. Є., 2020

² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22 листопада 2018 р. № 2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text> (дата звернення: 01.09.2020).

Незважаючи на численні зміни, пов'язані з уведенням до КК інституту кримінального проступку, законодавець не змінив ст. 91¹ КК, залишивши в ній поняття «злочин, пов'язаний з домашнім насильством», що зумовлює постановку питання стосовно правильності такого рішення. Адже більшість кримінальних правопорушень, які раніше фактично могли вважатися «злочинами, пов'язаними з домашнім насильством», трансформовані у кримінальні проступки, що після 1 липня 2020 р. унеможливило призначення обмежувальних заходів кримінально-правового характеру для таких кримінальних правопорушень (наприклад, ч. 1 ст. 125 КК, ч. 1 ст. 126 КК, застосування яких було найбільш поширеним серед випадків призначення обмежувальних заходів).

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Ураховуючи новизну обмежувальних заходів для вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність, слід зазначити, що окремого поглибленого дослідження щодо передумови застосування обмежувальних заходів, зазначених у ст. 91¹ КК, ще не проводилося. Однак окремим питанням цього напрямку вже приділили увагу такі вчені, як М. І. Хавронюк, О. О. Дудоров, А. М. Ященко, Д. Є. Крикливець, І. В. Жук, Т. О. Павлова, І. І. Брус та ін. Дуже важливими є напрацювання науковців, що стосуються заходів державного примусу, які не є покараннями. Цим питанням присвячені праці Ю. В. Бауліна, В. С. Батиргарєєвої, В. І. Борисова, В. М. Бурдіна, І. М. Горбачова, В. В. Леня та ін.

Метою дослідження є аналіз законодавчої регламентації обмежувальних заходів, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство, у законодавстві України про кримінальну відповідальність, а також вирішення питання про передумову застосування зазначеного інституту. Для розв'язання цієї мети необхідним є проведення дослідження та розмежування понять «домашнє насильство», «злочин, пов'язаний з домашнім насильством» та «кримінальне правопорушення, пов'язане з домашнім насильством»; аналіз судової практики щодо застосування обмежувальних заходів, закріплених у ст. 91¹ КК; а так само аналіз Закону № 2617-VIII стосовно тих кримінальних правопорушень, які раніше кваліфікувалися як «злочини, пов'язані з домашнім насильством», а тепер виведені з-під дії ст. 91¹ КК, оскільки трансформовані законодавцем у кримінальні проступки.

Виклад основного матеріалу. Окрім законодавчих нововведень, що стосуються обмежувальних заходів кримінально-правового характеру, які застосовуються до осіб, що вчинили домашнє насильство, та закріплення кримінальної відповідальності безпосередньо за домашнє насильство, низка норм законодавства України зазнала змін з метою забезпечення державою ефективної політики, спрямованої на боротьбу з домашнім насильством. Слід зазначити, що положення Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству від 11 травня 2011 р.¹ (далі – Стамбульська конвенція), відповідно до якої були внесені зміни в національне законодавство, передбачають гнучкий набір юридичних інструментів, що забезпечує ефективний захист прав людини і реалізується державами під час формування їх політики з цього напрямку на національному рівні. Але така ефективність можлива тільки у разі правильного тлумачення та застосування закріплених норм. Треба наголосити, що Україна ще не ратифікувала Стамбульську конвенцію, хоча підписала зазначений документ ще при його прийнятті – 11 травня 2011 р. Не вникаючи в особливості проблематики міжнародного публічного права, зазначимо, що саме підписання Конвенції поклато на Україну обов'язки щодо її застосування, що й знайшло відображення в Законі № 2617-VIII². Прийнявши цей Закон, Україна зробила значний крок щодо реалізації положень указаної Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами.

Відповідно до положень Стамбульської конвенції український законодавець передбачив обмежувальні заходи на всіх можливих рівнях захисту жертв від домашнього насильства, а саме у закріпленні відповідних норм на рівні цивільного та адміністративного законодавства (обмежувальний припис), досудового розгляду справи (запобіжний захід, що застосовується до осіб, які вчинили домашнє насильство) та законодавства про кримінальну відповідальність (обмежувальний захід кримінально-правового характеру, що за-

¹ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами від 11 травня 2011 р. URL: <https://rm.coe.int/1680093d9e> (дата звернення: 13.04.2020).

² Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 1 січня 2020 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 11.04.2020).

стосовується до осіб, які вчинили домашнє насильство). Проте через однакову форму цих заходів і водночас різні умови для застосування відповідальності за їх невиконання та різноманітність суб'єктів, які здійснюють контроль за виконанням зазначених заходів, виникло питання щодо правильності законодавчого підходу, який, на наш погляд, призвів до системно-правової неузгодженості між заходами інших галузей законодавства та заходами кримінально-правового характеру, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство різного ступеня тяжкості.

Як уже зазначалося, у тексті норми ст. 91¹ КК проглядається певна невідповідність між назвою цієї статті та нормативним положенням, наведеним у її ч. 1, що породжує питання про зміст та обсяг понять «домашнє насильство» та «злочин, пов'язаний з домашнім насильством». І хоча зазначена проблема вже була предметом обговорення як на науковому рівні (В. І. Борисов, Д. П. Євтєєва¹ та ін.), так і на рівні правозастосування (звернув на неї увагу й Верховний Суд (постанова Верховного Суду від 12 лютого 2020 р., судова справа №453/225/19²)), втім вона не втрачає актуальності в контексті визначення передумови застосування обмежувальних заходів, адже наявність такої передумови (передумов) відповідно до усталеної у теорії кримінального права позиції є обов'язковою для застосування певних норм КК, зокрема пов'язаних зі звільненням особи від кримінальної відповідальності.

Так, Ю. В. Баулін зазначає, що передумовою звільнення від кримінальної відповідальності традиційно вважається вчинення особою певного злочину³. Таке твердження (що було цілком виправданним до введення Закону України №2617-VIII, який набув чинності 1 липня 2020 р.) на сьогодні потребує певного уточнення, оскільки раніше діюче законодавство про кримінальну відповідальність регламентувало, що особа, яка вчинила саме *злочин*, звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених КК. Але

наразі ст. 44 КК зі змінами, внесеними згідно із Законом №2617-VIII, зазначає, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення (а не тільки злочин), може бути звільнена від кримінальної відповідальності⁴. Такі самі нововведення стосуються і звільнення від відбуття покарання. Ураховуючи це, вважаємо, що в теперішніх реаліях передумовою для звільнення від кримінальної відповідальності доцільно визнавати, якщо керуватися ст. 44 КК у новій редакції, кримінальне правопорушення. Тому можна констатувати, що, формулюючи ст. 91¹ КК, законодавець відступив від загального підходу щодо визнання кримінального правопорушення передумовою певних заходів кримінально-правового характеру, обмежившись вказівкою на злочин, з чим важко погодитися.

У контексті розглядуваного слід звернути увагу ще на одне актуальне в наукових колах питання, що стосується вживаного термінологічного апарату. Зокрема, на думку О. О. Дудорова та М. І. Хавронюка, «злочин, пов'язаний з домашнім насильством», слід розглядати не як передумову, а як підставу для застосування обмежувальних заходів⁵. Такий підхід (що, вочевидь, ґрунтується на застосуванні аналогії з визначенням підстави кримінальної відповідальності у ч. 1 ст. 2 КК, де такою визнається виключно вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого КК⁶) навряд чи може бути прийнятним щодо випадків вирішення питання про застосування заходів кримінально-правового характеру загалом та обмежувальних заходів зокрема. Це пояснюється тим, що підстава не підміняє і не замінює собою передумову, а існує поряд із нею, являючи собою або певну визначену у КК посткримінальну поведінку особи, що заохочується державою, або певну подію, з настанням якої пов'язується застосування таких заходів. У випадку застосування обмежувальних заходів, закріплених у ст. 91¹ КК, вчинення особою кримінального правопорушення (чи, як зазначає

¹ Борисов В І, Євтєєва Д П, 'Щодо тлумачення поняття «злочин, пов'язаний з домашнім насильством» *Засади функціонування кримінальної юстиції*: збірник тез Всеукраїнської заочної наук практ конф (Хмельницький, 15 травня 2020 р) 5–9

² Постанова Верховного Суду від 12 лютого 2020 р. по справі №453/225/19. URL: <https://opendatabot.ua/court/87602679-743792efef5394482bb1508cd3889cf7> (дата звернення: 13.04.2020).

³ Баулін Ю В, *Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія* (Атіка, 2004) 72

⁴ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. №2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. №25 Ст. 131.

⁵ Дудоров О О, Хавронюк М І, *Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України)* (Вайте, 2019) 48

⁶ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. №2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. №25 Ст. 131.

законодавець, «злочину, пов'язаного з домашнім насильством») слід визнавати саме передумовою. А оскільки застосування обмежувальних заходів – це право суду, то, крім указаної передумови, мають бути ще й «підстави» для реалізації цього права. Зокрема, зі змісту ст. 91¹ КК випливає, що однією з підстав для застосування судом обмежувальних заходів є «інтерес потерпілого».

Отже, у ст. 91¹ КК міститься пряма вказівка на передумову застосування обмежувальних заходів, якою є «злочин, пов'язаний з домашнім насильством», що зумовлює потребу в з'ясуванні змісту поняття «домашнє насильство». Так, при буквальному тлумаченні закріпленого в ст. 91¹ КК положення можна дійти висновку, що мова йде саме про діяння, передбачене тільки нормою ст. 126¹ КК, згідно з якою домашнім насильством вважається умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи¹. Однак у чинному регулятивному законодавстві України містяться й інші, більш розгорнуті визначення домашнього насильства. Зокрема, відповідно до ст. 1 Закону № 2229-VIII під домашнім насильством розуміються діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь². Це визначення є загальнішим та ширшим за змістом порівняно з наведеним вище кримінально-правовим і містить вихідні положення для формування відповідних норм, у тому числі закону про

кримінальну відповідальність. До того ж за змістом воно є більш відповідним тому, що надано у Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству³. І хоча остання, як уже зазначалося, дотепер не ратифікована в Україні, проте законодавець прийняв Закон № 2227-VIII із внесенням змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації саме її положень. Згідно з п. «b» ст. 3 Конвенції «домашнє насильство» означає всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в лоні сім'ї чи в межах місця проживання або між колишніми чи теперішніми подружжями або партнерами, незалежно від того, чи проживає правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні, або незалежно від того, чи проживав правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні. Відповідно до ст. 53 Конвенції сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб належні обмежувальні або захисні приписи були доступними для жертв усіх форм насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції.

З урахуванням цього слід погодитися з думкою В. І. Борисова та Д. П. Євтеєвої про те, що зіставлення понять домашнього насильства, закріплених у ст. 126¹ КК та в Законі № 2229-VIII, дозволяє дійти висновку, що в указаній нормі КК воно сформульовано вужче і не охоплює сексуального насильства, а також несистематичних випадків психологічного, економічного та фізичного насильства. Саме тому, формулюючи поняття «злочин, пов'язаний із домашнім насильством» (ст. 126¹ КК), слід виходити з того розуміння домашнього насильства, яке відбите в Законі № 2229-VIII, адже «злочин, пов'язаний із домашнім насильством», може полягати не лише в діянні, передбаченому ст. 126¹ КК, а й в інших діяннях, що мають ознаки домашнього насильства відповідно до Закону № 2229-VIII, зокрема у примушуванні до шлюбу (ст. 151² КК), звалтуванні (ст. 152 КК), сексуальному насильстві (ст. 153 КК), розбещенні неповнолітніх (ст. 156 КК) тощо. Крім того, такий злочин може виражатися й в інших суспільно небезпечних діяннях, що містять ознаки домашнього насильства в розумінні Закону

¹ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25 Ст. 131.

² Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 1 січня 2020 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 11.04.2020).

³ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами від 11 травня 2011 р. URL: <https://rm.coe.int/1680093d9e> (дата звернення: 13.04.2020).

№2229-VIII, які при цьому не мають систематичного характеру. Як приклад можна навести умисне вбивство одного з подружжя іншим із ревностів (ч. 1 ст. 115 КК). Оскільки «злочин, пов'язаний із домашнім насильством», може полягати у діяннях, що підпадають під ознаки як ст. 126¹ КК, так й інших норм КК, то при встановленні змісту поняття такого злочину слід виходити із конкретних фактичних обставин вчиненого насильства щодо особи з урахуванням ознак поняття «домашнє насильство», наданого в Законі №2229-VIII. На підставі викладеного можна констатувати, що до злочину, пов'язаного з домашнім насильством, на який поширюється заборона, що наведена у п. 7 ч. 1 ст. 284 Кримінального процесуального кодексу, слід відносити не лише злочин, передбачений ст. 126¹ КК, та злочин, що містить обставину, яка обтяжує кримінальну відповідальність (наприклад, вчинення сексуального насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах» (ч. 2 ст. 153 КК)), а й кримінальне правопорушення з ознаками діяння (дія або бездіяльність), поняття якого визначене у ст. 1 Закону №2229-VIII¹.

З огляду на це треба підтримати точку зору О. О. Дудорова та М. І. Хавронюка, які вважають, що в ст. 91¹ КК ідеться не про злочин «домашнє насильство», тобто злочин, передбачений ст. 126¹ КК, а про більш широке поняття – «злочин, пов'язаний з домашнім насильством». Останній, на думку вказаних учених, має такі ознаки: 1) цей злочин полягає у фізичному, сексуальному, психологічному або економічному насильстві; 2) вчиняється в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа; 3) наслідками злочину є фізичні або психологічні страждання, розлади здоров'я, втрата працездатності, емоційна залежність або погіршення якості життя потерпілої особи; 4) вчи-

нюється систематично (ця ознака не стосується випадків вчинення злочину, який характеризується трьома попередніми ознаками, але водночас містить ознаки іншого злочину проти життя, здоров'я чи волі особи)².

Отже, вважаємо, що «злочин, пов'язаний з домашнім насильством», як передумова застосування ст. 91¹ КК (а з 1 липня 2020 р. доречніше говорити про «кримінальне правопорушення, пов'язане з домашнім насильством») – це суспільно небезпечне діяння (злочин), передбачене ст. 126¹ КК, та будь-який інший злочин, обставини вчинення якого свідчать про наявність у діянні хоча б одного з елементів (ознак) домашнього насильства, перелічених у ст. 1 Закону №2229-VIII, незалежно від того, чи вказано їх в інкримінованій статті (частині статті) КК як конститутивну ознаку злочину або відображено як обставину, що обтяжує кримінальну відповідальність.

Наприкінці вважаємо за доцільне зупинитися на висвітленні окремих непорозумінь, що виникають у судовій практиці у зв'язку з тлумаченням поняття «домашнє насильство». Зокрема, звернімося до рішення суду по справі №453/225/19 від 2 липня 2019 р.³, за яким суд першої інстанції не визнав діяння, передбачене ч. 2 ст. 125 КК (умисне легке тілесне ушкодження, що спричинило короткочасний розлад здоров'я), злочином, пов'язаним з домашнім насильством, обґрунтувавши це тим, що злочин, передбачений ч. 2 ст. 125 КК, вчинення якого ставилось у вину ОСОБИ_1, не є кримінальним правопорушенням, пов'язаним з домашнім насильством, оскільки у КК міститься окрема стаття 126¹, яка встановлює кримінальну відповідальність за домашнє насильство⁴. Вочевидь, зазначене діяння мало ознаки «злочину, пов'язаного з домашнім насильством», але неправильна попередня його правова оцінка призвела до певних неузгодженостей, пов'язаних із подальшим засто-

² Дудоров О. О., Хавронюк М. І., *Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України)* (Ваїте, 2019) 45–46

³ Ухвала колегії суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Львівського апеляційного суду від 2 липня 2019 р., справа №453/225/19, провадження №11-кп/811/329/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82750657> (дата звернення: 21.08.2020).

⁴ Окрема думка судді М. В. Мазур до постанови об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 12 лютого 2020 р., справа №453/225/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87672616> (дата звернення: 21.08.2020).

¹ Борисов В. І., Євтеєва Д. П., *Щодо тлумачення поняття «злочин, пов'язаний з домашнім насильством» Засади функціонування кримінальної юстиції: збірник тез Всеукраїнської заочної наук практ конф (Хмельницький, 15 травня 2020 р.)* 5–9

суванням законодавства. Так, у провадженні, яке розглядалося об'єднаною палатою, прізвиська обвинуваченого та потерпілої були однаковими, що, ймовірно, вказує на те, що ці особи є членами сім'ї або родичами. Для кваліфікації дій обвинуваченого за ч. 2 ст. 125 КК це, звісно, не має принципового значення, тому ця обставина й не знайшла відображення в обвинувальному акті. Однак цей факт має значення для вирішення питання про наявність чи відсутність передбачених кримінальним процесуальним законодавством підстав для закриття кримінального провадження, а в деяких випадках і для передумови для застосування обмежувальних заходів за ст. 91¹ КК. До того ж перевірити цей факт у судовому засіданні та встановити, чи пов'язаний указаний злочин із домашнім насильством, на наш погляд, не становило жодних складнощів, і суд повинен був це зробити.

Водночас слід відмітити, що на противагу попередньому рішення в судовій практиці є й низка прикладів, які свідчать про визнання діяння, передбаченого ст. 125 КК (до 1 липня 2020 р.), «злочин, пов'язаний з домашнім насильством». Майже за півтора року, а саме з моменту набрання законної сили ст. 91¹ КК (січень 2019 р.) та на час уведення до КК інституту кримінальних проступків, нами нараховано 11 вироків, в яких вчинення діянь, передбачених ч. 1 та ч. 2 ст. 125 КК, розглядалось як передумова для застосування обмежувальних заходів, закріплених у ст. 91¹ КК. При цьому, за нашими даними, частка застосування судами обмежувальних заходів за ст. 125 КК становила 29% усіх справ, в яких їх було застосовано.

Крім того, вивчення матеріалів судової практики з питань застосування до 1 липня 2020 р. до осіб, які вчинили домашнє насильство, обмежувальних заходів показало, що передумовою їх застосування визнавалося також вчинення суспільно небезпечних діянь, закріплених у статтях 115–127, 126¹, 129, 134, 146, 147, 149–156, 181, 182, 301, 303, 304, 315, 323, 324, 390¹ КК¹, у разі їх вчинення з ознаками домашнього насильства. При цьому в кожній розглянутій по суті справі важливо було врахувати обставини вчинення діяння, що свідчать

про наявність у ньому хоча б одного з елементів (ознак) домашнього насильства, перелічених у ст. 1 Закону № 2229-VIII. Трансформація певних діянь (зокрема, передбачених ст. 125 КК) у кримінальні проступки позбавила суди можливості застосовувати до осіб, що їх вчинили (або вчинять у майбутньому) після 1 липня 2020 р., обмежувальні заходи, що, як уявляється, суперечить засадам державної кримінально-правової політики стосовно запобігання кримінальним правопорушенням (ч. 1 ст. 1 КК).

Висновки. Таким чином, передумовою для застосування обмежувальних заходів, закріплених у ст. 91¹ КК, є наразі «злочин, пов'язаний з домашнім насильством», яким слід вважати діяння, передбачене ст. 126¹ КК, та будь-яке інше суспільно небезпечне діяння, обставини вчинення якого свідчать про наявність у ньому хоча б одного з елементів (ознак) домашнього насильства, перелічених у ст. 1 Закону № 2229-VIII, незалежно від того, чи вказано їх в інкримінованій статті (частині статті) КК як конститутивну ознаку злочину або наявність цих елементів (ознак) відображено як обставину, що обтяжує кримінальну відповідальність. Ці злочини можна поділити на такі групи: 1) безпосередньо домашнє насильство (ст. 126¹ КК); 2) діяння, що передбачені в Особливій частині КК і містять обставину, зазначену в Законі, як таку, що обтяжує кримінальну відповідальність, – вчинення щодо подружжя або колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах (наприклад, ч. 2 ст. 153 КК); 3) діяння, передбачені в Особливій частині КК, при визначенні яких у диспозиції конкретної статті (або частини статті) КК хоча й не міститься вказівки на вчинення їх щодо подружжя або колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, однак які фактично вчиняються за вказаних обставин, а тому, враховуючи положення п. 6¹ ч. 1 ст. 67 КК, є обставинами, які обтяжують покарання за вчинення цих діянь. При цьому вважаємо за можливе наголосити на невичерпності випадків, у яких можуть виявитися обставини, що свідчать про наявність у злочині ознак домашнього насильства. Слід також зауважити, що з уведенням до КК інституту кримінального проступку після 1 липня 2020 р. можливість застосування обмежувальних заходів як заходів кримінально-правового харак-

¹ Порівняльна таблиця до другого читання Проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 20 березня 2017 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4952&skl=9 (дата звернення: 02.09.2020).

теру, передбачених ст. 91¹ КК, значно звузилася, що, очевидно, потребує вирішення цієї проблеми на законодавчому рівні. Отже, з метою забезпечення правильності застосування норми ст. 91¹ КК і безпосереднього захисту потерпілих від домашнього насильства необхідні чітка регламентація та

уніфікація термінологічного апарату кримінального права і більш ґрунтовний розгляд справ судовими та судовими органами на предмет виявлення обставин, які свідчать про наявність ознак домашнього насильства в кожному конкретному випадку.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Konventsiiia Rady Yevropy pro zapobihannia nasylystvu stosovno zhinok i domashnomu nasylystvu ta borotbu z tsymy yavyschamy vid 11 travnia 2011 r. URL: <https://rm.coe.int/1680093d9e> (in Ukrainian).
2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 05 kvitnia 2001 r. №2341-III. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2001. №25 St. 131. (in Ukrainian).
3. Porivnialna tablytsia do druhoho chytannia Proektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy z metoiu realizatsii polozhen Konventsii Rady Yevropy pro zapobihannia nasylystvu stosovno zhinok i domashnomu nasylystvu ta borotbu z tsymy yavyschamy» vid 20 bereznia 2017 r. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4952&skl=9. (in Ukrainian).
4. Pro zapobihannia ta protydiu domashnomu nasylystvu : Zakon Ukrainy vid 01 sichnia 2020 r. №2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (in Ukrainian).
5. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dosudovoho rozsliduvannia okremykh katehorii kryminalnykh pravoporushen: Zakon Ukrainy vid 22 lystopada 2018 r. №2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text> (in Ukrainian).
6. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy z metoiu realizatsii polozhen Konventsii Rady Yevropy pro zapobihannia nasylystvu stosovno zhinok i domashnomu nasylystvu ta borotbu z tsymy yavyschamy : Zakon Ukrainy vid 06 hrudnia 2017 r. №2227-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19> (in Ukrainian).

Cases

7. Okrema dumka suddi M. V. Mazur do postanovy obiednanoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhonoho Sudu vid 12 liutoho 2020 r. sprava №453/225/19 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87672616>. (in Ukrainian).
8. Postanova Verkhonoho sudu vid 12 liutoho 2020 r., sprava №453/225/19 URL: <https://opendatabot.ua/court/87602679-743792efef5394482bb1508cd3889cf7>
9. Ukhvala kolehii suddiv sudovoi palaty z rozghliadu kryminalnykh sprav Lvivskoho apeliatsiinoho sudu vid 02 lypnia 2019 r. sprava №453/225/19 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82750657> (in Ukrainian).

Bibliography

Authored books

1. Baulin Yu V, *Zvylnennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti: monohrafiia* [Exemption from criminal liability: a monograph] (Atika, 2004) 296 (in Ukrainian).
2. Dudorov O O, Xavronyuk M I, *Vidpovidalnist za domashnie nasylystvo i nasylystvo za oznakoiu stati (naukovo-praktychnyi komentar novel Kryminalnoho kodeksu Ukrainy)* [Responsibility for domestic violence and gender-based violence (scientific and practical commentary on short stories of the Criminal Code of Ukraine)] (Vaite, 2019) 288 (in Ukrainian).

Conference paper

3. Borysov V I, Yevtieieva D P, ‘Shchodo tлумachennia poniattia «zlochyn, poviazanyi z domashnim nasylytvom»’ [Regarding the interpretation of the concept of “crime related to domestic violence”] *Zasady funktsionuvannia kryminalnoi yustytzii*: zbirnyk tez Vseukrainskoi zaochnoi nauk prakt konf (Khmilnytskyi, 15 travnia 2020 r) 5–9 (in Ukrainian).

Олійниченко А. Є. Домашнє насильство як передумова застосування обмежувальних заходів за Кримінальним кодексом України

Стаття присвячена проблемі визначення передумови застосування обмежувальних заходів кримінально-правового характеру до осіб, які вчинили домашнє насильство. Проаналізовано судову практику та надано перелік видів суспільно небезпечних діянь, які за наявності конкретних ознак (елементів) є кримінальними правопорушеннями, що пов'язані з домашнім насильством.

В інтересах потерпілого від кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, та за наявності умов, передбачених нормою ст. 91¹ КК, зазначені суспільно небезпечні діяння можуть вважатися передумовою для застосування обмежувальних заходів кримінально-правового характеру.

Безпосереднім завданням було дослідження та розмежування понять «домашнє насильство», «злочин, пов'язаний з домашнім насильством» та «кримінальне правопорушення, пов'язане з домашнім насильством»; аналіз судової практики щодо застосування обмежувальних заходів, закріплених у ст. 91¹ КК; аналіз Закону № 2617-VIII стосовно тих кримінальних правопорушень, які раніше кваліфікувалися як «злочини, пов'язані з домашнім насильством», а на теперішній час виведені з-під дії ст. 91¹ КК, оскільки трансформовані законодавцем у кримінальні проступки.

Результатом проведеного дослідження є визначення передумови застосування обмежувальних заходів та формулювання поняття «злочин, пов'язаний з домашнім насильством». Також виокремлено групи злочинів за певними ознаками, які можна вважати передумовою для застосування обмежувальних заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство, закріплених у ст. 91¹ КК.

Ключові слова: домашнє насильство, кримінальне правопорушення, пов'язане з домашнім насильством, злочин, пов'язаний з домашнім насильством, обмежувальні заходи кримінально-правового характеру, передумова застосування обмежувальних заходів кримінально-правового характеру.

Олійниченко А. Е. Домашнее насилие как предпосылка применения ограничительных мер по Уголовному кодексу Украины

Статья посвящена проблеме определения предпосылки применения ограничительных мер уголовно-правового характера к лицам, совершившим домашнее насилие. Проанализирована судебная практика и предложен перечень видов общественно опасных деяний, которые при наличии конкретных признаков (элементов) являются уголовными правонарушениями, связанными с домашним насилием.

В интересах потерпевшего от уголовного правонарушения, связанного с домашним насилием, и при наличии условий, предусмотренных нормой ст. 91¹ УК, указанные общественно опасные деяния могут считаться предпосылкой для применения ограничительных мер уголовно-правового характера.

Непосредственной задачей было исследование и разграничение понятий «домашнее насилие», «преступление, связанное с домашним насилием» и «уголовное правонарушение, связанное с домашним насилием»; анализ судебной практики по применению ограничительных мер, закрепленных в ст. 91¹ УК; анализ Закона № 2617-VIII относительно тех уголовных правонарушений, которые ранее квалифицировались как «преступления, связанные с домашним насилием», а в настоящее время выведены из-под действия ст. 91¹ УК, поскольку трансформированы законодателем в уголовные проступки.

Результатом проведенного исследования является формулирование определения предпосылки применения ограничительных мер и понятия «преступление, связанное с домашним насилием». Также выделены группы преступлений по определенным признакам, которые можно считать предпосылкой для применения ограничительных мер уголовно-правового характера, применяемых к лицам, совершившим домашнее насилие, закрепленных ст. 91¹ УК.

Ключевые слова: домашнее насилие, уголовное правонарушение, связанное с домашним насилием, преступление, связанное с домашним насилием, ограничительные меры уголовно-правового характера, предпосылка применения ограничительных мер уголовно-правового характера.

Oliinychenko A. Ye. Domestic violence as a precondition for the application of restrictive measures under the Criminal Code of Ukraine

The article is dedicated to the problem of defining the content of the precondition for the application of restrictive measures of a criminal law character to persons who have committed domestic violence. Judicial practice has been analyzed and a list of types of socially dangerous acts has been provided, which in the presence of specific signs (elements) are criminal offenses related to domestic violence.

In the interests of the victim of a criminal offense related to domestic violence and in the presence of the conditions provided by the norm of Art. 91¹ of the Criminal Code of Ukraine, the specified socially dangerous acts can be considered as a precondition for the application of restrictive measures of a criminal law character.

The immediate task was to conduct a study and to distinguish between the concepts of “domestic violence”, “crime related to domestic violence” and “criminal offense related to domestic violence”; analysis of case law on the application of restrictive measures enshrined in Art. 91¹ of the Criminal Code of Ukraine; analysis of the Law № 2617-VIII on those criminal offenses that were previously classified as “crimes related to domestic violence” and are now removed from the scope of Art. 91¹ of the Criminal Code of Ukraine, as transformed by the legislator into criminal offenses.

The conclusion of the conducted study is providing a definition of the precondition for the application of restrictive measures and giving a definition of the concept of “crime related to domestic violence.” Also, groups of crimes have been singled out on certain grounds, which can be considered a precondition for the application of restrictive measures of a criminal law character, that are applied to persons who have committed domestic violence, enshrined in Art. 91¹ of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: *domestic violence; criminal offense related to domestic violence; crime related to domestic violence; restrictive measures of criminal law character; precondition for the application of restrictive measures of a criminal law character.*

В. С. Яковлева, аспірантка відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ВТРУЧАННЯ В ДІЯЛЬНІСТЬ СУДОВИХ ОРГАНІВ В УКРАЇНІ: ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ

Постановка проблеми. За тривалий час світовою спільнотою вироблено низку міжнародно-правових стандартів правосуддя. Одним із головних серед них є стандарт незалежності судових органів. У Загальній декларації прав людини від 1948 р.¹ і Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р.² зазначається, що кожна людина має право на розгляд її справи незалежним та безстороннім судом. У Монреальській універсальній декларації про незалежність правосуддя 1983 р. наголошується, що судді як особи є вільними та зобов'язані приймати безсторонні рішення згідно з власною оцінкою фактів і знанням права, без будь-яких обмежень, впливів, спонук, примусів, загроз або втручання, прямих або непрямих, з будь-якого боку і з будь-яких причин³. Незалежність суддів є умовою забезпечення верховенства права та основоположною гарантією справедливого судового розгляду. Цей стандарт, будучи своєрідним привілеєм, надається не на користь власних інтересів суддів, а для забезпечення верховенства права та в інтересах тих осіб, які прагнуть та очікують правосуддя⁴.

Стандарт незалежності судових органів органічно набув закріплення й у Конституції України та галузевому законодавстві нашої держави, що регламентує діяльність судових органів.

¹ Загальна декларація прав людини: резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. 217 А (III). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 05.08.2020).

² Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1966 р. A/RES/2200 A (XXI). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 05.08.2020).

³ *Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства* (Київ, 2015) 106–111

⁴ *Документи Консультативної ради європейських суддів: офіційний вид* (Ін Юре, 2015) 49

На теперішній час існує чимало ризиків, що обмежують незалежність суддів в Україні. Вони пов'язуються з різними видами втручання в діяльність суддів з боку багатьох суб'єктів, за що передбачена кримінальна відповідальність у ст. 376 КК України. З метою визначення сучасного стану вказаного негативного соціального явища у сфері правосуддя, з'ясування закономірностей його поширення та тенденцій відтворення виникає необхідність у дослідженні цієї проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема втручання в діяльність судових органів ставала предметом переважно кримінально-правових і криміналістичних досліджень, які здійснили такі українські правники: Г. Є. Бершов, Є. М. Блажівський, Є. О. Бунін, В. В. Городовенко, С. В. Дідик, Р. В. Кархут, О. О. Кваша, Н. Я. Отчак, В. В. Плукар, М. В. Шепітько та ін. Указану проблематику досліджували й зарубіжні науковці, а саме: В. М. Борков, О. С. Горелік, Н. Р. Ємеєва, К. Р. Ідрісов, Ю. І. Кулешов, Л. В. Лобанова та ін.

Метою статті є визначення сучасного стану й тенденцій поширення втручання в діяльність судових органів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Для визначення рівня, динаміки, структури, латентності, географії й соціальних наслідків кримінальних правопорушень, передбачених ст. 376 КК, виникає необхідність у використанні не лише статистичної інформації судових і правоохоронних органів, а й зверненні до результатів емпіричного дослідження.

За даними Офісу Генерального прокурора, протягом 2013–2019 рр. *рівень* розглядуваних посягань на незалежність суддів збільшився з 21 до 158 відповідно. Причому в 2018 р. було обліковано 202 таких кримінальних правопорушення. Чи-

сельність виявлених правопорушників, які втрутились у діяльність судового органу, є незначною і не перевищує 7 осіб на рік. У 2013 р., 2014 р. і 2019 р. не було взагалі виявлено жодної такої особи¹. Наближається до нульового значення й судова практика з розгляду таких справ. Зокрема, відповідно до інформації Державної судової адміністрації України, у 2013–2019 рр. було засуджено лише одну особу, винну у посяганні на незалежність судді².

Особливість вивчення стану вказаних кримінальних правопорушень полягає в тому, що інформація про ці правопорушення порівняно з іншими злочинами, у тому числі й у сфері правосуддя, може бути розширена відомостями Вищої ради правосуддя. Цей орган суддівського врядування формує реєстр повідомлень суддів про втручання в їх діяльність, а також з 2017 р. готує щорічну доповідь про стан забезпечення незалежності суддів в Україні. Так, у 2016 р. до вказаного реєстру суддями було подано 23 повідомлення про втручання в їх діяльність, у 2017 р. – 311, у 2018 р. – 436, у 2019 р. – 297³. Тобто протягом 2016–2019 рр. суддями було подано 1 067 подібних повідомлень. За аналогічний період правоохоронними органами було обліковано лише 524 кримінальних правопорушення, передбачених ст. 376 КК України⁴. Тобто різниця суддівського реєстру та статистики Генеральної прокуратури складає майже 200%. Навіть урахувавши той факт, що не за всіма повідомленнями суддів доводиться факт посягання на їх незалежність, все одно різниця у показниках реєстру Вищої ради правосуддя та Офісу Генерального прокурора сягає 150%.

Динаміка вказаних кримінальних правопорушень корелює зі змінами суспільно-політичної обстановки в країні. Доказом цьому є хвиля фактів, що мали ознаки втручання в діяльність судів у період Револуції Гідності. З метою «захисту» суддів, частина яких виносила неправосудні рішення стосовно учасників акцій протесту, Законом Укра-

їни «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян» від 16 січня 2014 р. було внесено зміни до ст. 376 КК України. Ним значно розширювався перелік дій, що визнавались втручанням у діяльність судового органу, а також посилювалась кримінальна відповідальність. Згодом ці зміни було обґрунтовано скасовано, оскільки вони не відповідали вимозі демократичності, а були, скоріше, «правовою ширмою» для розширення заходів впливу на неугодних корумпованій владі осіб. Оцінка цим законодавчим змінам українським суспільством уже надана.

За правління колишнього президента В. Януковича судова влада фактично перебувала в режимі зовнішнього «ручного» управління. Ця теза не заперечується ані у суддівському, ані в експертному середовищі. У цьому зв'язку не є дивним, що саме у 2013 р., коли при владі був біглий голова держави, обліковано найменшу кількість подібних фактів.

Інша ситуація простежується починаючи із 2017 р. Порівняно із 2013 р., у 2017 р. кількість облікованих досліджуваних правопорушень збільшилась у 5 разів, у 2018 р. – майже у 10 разів, у 2019 р. – у 7,5 разу⁵. Пояснення подібної динаміки втручання в діяльність судових органів, що простежується протягом 2017–2019 рр., є більш очевидним: збільшення рівня цих правопорушень є свідченням певних позитивних результатів реформування судової системи, що відбилося на прозорості роботи суддів.

Структура втручання в діяльність судових органів демонструє незначну його питому вагу серед злочинів проти правосуддя (1,5–2%)⁶. Результати проведеного емпіричного дослідження цього явища дозволяють дещо розширити уявлення про його внутрішню будову.

За різними судовими інстанціями питома вага повідомлень суддів щодо втручання у їх діяльність виглядає так: загальні суди – 88,3%; апеляційні суди – 9,9%; Верховний Суд – 1,8%. Особливості поділу втручання у діяльність судових органів за спеціалізацією останніх виявляються у такому:

⁵ Лист Генеральної прокуратури України від 11 грудня 2019 р. №27/1-1181вих19.

⁶ *Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2013–2019 роки (Форма 1)*. Управління організації ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань та статистичної інформації Генеральної прокуратури України (Київ, 2020)

¹ Лист Генеральної прокуратури України від 11 грудня 2019 р. №27/1-1181вих19

² «Судова статистика Державної судової адміністрації України про засуджених осіб у 2013–2019 рр. (Форма 7)» (Судова влада України) <https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/> (дата звернення 05.08.2020)

³ «Реєстр повідомлень суддів про втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя» (Вища рада правосуддя) <<https://hcj.gov.ua/intervention/>> (дата звернення 05.08.2020)

⁴ Лист Генеральної прокуратури України від 11 грудня 2019 р. №27/1-1181вих19

суди з розгляду кримінальних, цивільних справ і справ про адміністративні правопорушення – 77,7%; адміністративні суди – 11,7%; господарські суди – 10,6%¹. Представлені дані свідчать про те, що найбільш уразливими з огляду на поширеність посягань на незалежність суддів є місцеві загальні суди.

Чимало з опитаних суддів (24,2%) зазначили, що втручання відбувається через намагання винесення суддею рішення на користь однієї зі сторін. Інші відповіді суддів з цього приводу менш інформативні: тримання під вартою – 2,4%; оскарження дій суб'єктів владних повноважень – 1,2%; земельні спори – 1,2%; вирішення права власності на майно – 0,6%.

Опитані прокурори, адвокати й працівники органів внутрішніх справ одностайні в думці, що найбільші ризики для суддів виникають при розгляді кримінальних і цивільних справ. Менша питома вага респондентами віддана господарським й адміністративним справам, яка у загальній структурі справ дорівнює 12–38%.

Чотири групи опитаних експертів (судді, прокурори, слідчі Національної поліції та адвокати) одностайні в думці, що найчастіше незаконний вплив на суд здійснюється на стадії судового розгляду справи.

Результати проведеного дослідження показали наявність таких видів втручання у діяльність судових органів: усні; письмові; за допомогою технічних засобів зв'язку. При цьому більшість опитаних респондентів зазначили, що найбільш поширеною є саме усна передача судді інформації, спрямованої на схиляння останнього до винесення бажаного судового рішення.

За процесуальною формою вираження опитані респонденти виділили процесуальні й непроцесуальні види втручання в діяльність суддів. Більшість опитаних указали на непроцесуальний тиск на суд. Тобто, виходячи із результатів емпіричного дослідження, втручання частіше відбувається усно та непроцесуально. Це можна пояснити намаганням винних уникнути очевидності своїх злочинних дій, мінімізації ризиків викриття тиску на суддю.

¹ 'Реєстр повідомлень суддів про втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя' (Вища рада правосуддя) <<https://hcj.gov.ua/intervention>> (дата звернення 5.08.2020); Серета М, Смалюк Р, *Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні. Альтернативна доповідь за 2018 рік* (Київ, 2019) 14

Як правило, час учинення зазначених кримінальних правопорушень обмежується режимом роботи суду, який у більшості випадків триває з 9.00 год. до 18.00 год. Проте в окремих випадках втручання може здійснюватись і в інший час. Прикладом є факти переведення у вечірні та нічні години доби грошових коштів на банківську картку судді. Це використовується винними для шантажу судді або ж для створення штучних приводів для його відводу при розгляді конкретної справи. Місцем учинення переважної більшості таких правопорушень є службовий кабінет судді та інші приміщення суду.

Обстановка втручання в діяльність судових органів загалом є типовою і пов'язується із судовим засіданням під час розгляду конкретної справи. Саме в перебігу такого засідання його учасники або громадські активісти біля суду вживають різних заходів для впливу на рішення суду.

Щодо співучасті, то втручання в діяльність судових органів часто вчиняється стороною по справі разом з адвокатом, членами громадських організацій, рідше з журналістами, прокурорами, іншими суддями, політиками, головами органів державної влади тощо.

Щодо показника сукупності злочинів, то кримінальні правопорушення, передбачені ст. 376 КК України, можуть учинятись одночасно з іншими злочинами. Більшість із них передбачені статтями 121, 122, 125, 194, 296, 378 КК.

Методологічне значення для розробки напрямів запобігання таким посяганням на незалежність суддів має визначення типових способів втручання в діяльність суддів. У ст. 376 КК вони називаються формами, з чим важко погодитися, адже формою діяння є дія та бездіяльність. А ці злочини можуть учинятись лише у вигляді дії. Тому пропонується виділити як загальні, так і додаткові способи впливу на суд. До першої групи належать: критика судді у ЗМІ (35,8%); залякування судді та його близьких (32,7%); прохання (9,6%). До другої групи належать такі способи, як: організація несанкціонованих пікетів і мітингів у зв'язку з розглядом конкретної справи (28,9%); неналежна поведінка в залі судових засідань (23,3%); звернення народних депутатів та інших осіб до Вищої ради правосуддя зі скаргою на суддю, який не виносить бажаного рішення (11,9%), та ін.

Географія втручання в діяльність судових органів, згідно із даними Вищої ради правосуддя за 9 місяців 2019 р., показує, що найбільше воно

поширене у м. Києві (209 фактів), Дніпропетровській (130 фактів) та Одеській (85 фактів) областях. Найменше таких випадків зафіксовано в Івано-Франківській (4 факти), Хмельницькій (8 випадків) і Чернівецькій (8 випадків) областях¹. Визначення географії цих правопорушень як за абсолютними, так і відносними показниками (коефіцієнтом інтенсивності в розрахунку на 100 тис. населення) демонструє їх схожість за ранжуванням областей.

Пояснити саме такий територіальний розподіл указаних кримінальних правопорушень можна кількома обставинами: 1) кількістю судових органів, розташованих на території відповідних областей; 2) дислокацією центральних та інших органів державної влади, правоохоронних і контролюючих органів; 3) іншими чинниками організаційного та соціально-психологічного характеру.

Латентність кримінальних правопорушень, передбачених ст. 376 КК, досліджено на підставі експертних оцінок. З метою визначення рівня латентності посягань на незалежність суддів різним групам респондентів (суддям, прокурорам, поліцейським) ставилось запитання: «Скільки у середньому, на Вашу думку, на один облікований злочин, пов'язаний із втручанням у діяльність судових органів, припадає невиявлених (незарєєстрованих) з різних причин злочинів?». Так, більшість опитаних суддів (17,2%) визначила пропорцію облікованих кримінальних правопорушень, передбачених ст. 376 КК, до необлікованих як 1 : 51–100 відповідно. Тобто на один факт облікованого незаконного впливу на суддю припадає від 51 до 100 подібних незарєєстрованих правоохоронними органами фактів. Результати анонімного опитування інших груп експертів продемонстрували в цілому схожу картину.

Ґрунтуючись на класифікації злочинів за рівнем їх латентності, запропонованій С. М. Іншаковим², та з урахуванням результатів експертного опитування суддів виходить, що втручання в діяльність судових органів є надзвичайно високолатентним кримінальним правопорушенням. Це пояснюється тим, що коефіцієнт його латентності більше 50. З урахуванням ступеня прихованості

досліджуваного явища соціальної дійсності та офіційних відомостей щодо кількості обліку цих кримінальних правопорушень можна визначити більш-менш реальний їх рівень. Наприклад, у 2019 р. з урахуванням коефіцієнта латентності рівень втручання в діяльність судових органів перебував у межах 8 058–15 800 фактів.

Соціальні наслідки втручання в діяльність судових органів мають політичну, економічну, соціально-психологічну, організаційну та іншу природу. Головний негативний соціальний наслідок указаних правопорушень – підрич демократії та верховенства права в Україні, оскільки незалежна судова влада є атрибутом останньої. У разі втручання в діяльність судових органів допускається порушення існуючого балансу системи стримувань і противаг. Це може призвести до узурпації влади, необґрунтованого розширення повноважень окремих органів державної влади чи посадових осіб.

Поширеність розглядуваних кримінальних правопорушень певним чином відбивається й на інвестиційній привабливості України, що, у свою чергу, позначається на стабільності фінансової системи і стані соціально-економічного розвитку. Як показує світовий досвід, для того, щоб у державі значно зріс обсяг прямих іноземних інвестицій, необхідно дотримуватися щонайменше двох основних вимог: 1) реальні гарантії для інвесторів у захисті їх права власності; 2) справедлива і незалежна судова система. Тобто судова система має бути позбавлена практики втручання і незаконного впливу.

Наслідком незаконного впливу на суд є формування недовіри громадян до системи правосуддя. Традиційно суди в Україні належать до інституцій, яким найменш за все довіряють громадяни. Зокрема, відповідно до результатів соціологічного дослідження, здійсненого в межах програми USAID «Нове правосуддя», рівень довіри населення України в цілому до судової влади, наприклад, у 2015 р. становив лише 5%. Це є найгіршим показником серед усіх країн пострадянського простору. Хоча цей показник і збільшився у 2018 р. до 16%³, все одно він є замалим.

¹ 'Кількість повідомлень про втручання станом на 1 вересня 2019 року' (Вища рада правосуддя) <<https://hcj.gov.ua/temperature>> (дата звернення 05.08.2020)

² Іншакова С. М. (ред) *Теоретические основы исследования и анализа латентной преступности: монография* (ЮНИТИ-ДАНА, 2011) 617–629

³ *Результати другого всеукраїнського опитування населення України щодо довіри до судової влади, судової реформи та сприйняття корупції. Програма USAID «Нове правосуддя»* <https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/1_NJ_October_2018_SurveyPublic_Result_UKR.pdf> (дата звернення 05.08.2020)

Окрім перелічених негативних соціальних наслідків, незаконний вплив на суддів зумовлює корупцію в судовій системі, службові зловживання з боку представників органів державної влади і місцевого самоврядування. Подібні прояви гальмують судові реформування, заважають підвищувати ефективність діяльності судових органів.

Висновки. Виходячи із вищевикладеного, можна констатувати таке: 1) незалежність судових органів – визначальний міжнародно-правовий стандарт їх діяльності; 2) втручання у діяльність судових органів – одно із найпоширеніших й одно-

часно найбільш латентних кримінальних посягань на незалежність судів і суддів в Україні; 3) проблема незаконного впливу на суди в Україні щороку загострюється; 4) указане негативне явище соціальної дійсності у сфері правосуддя виражається в множинності способів обмеження суддівської незалежності різними суб'єктами; 5) кримінальні правопорушення, передбачені ст. 376 КК, потребують подальшого поглибленого кримінологічного пізнання з метою розробки нерепресивної моделі їх запобігання для забезпечення в державі верховенства права та захисту конституційних прав громадян.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava: rezoliutsiia Heneralnoi Asamblei OON vid 16 hrudnia 1966 r. A/RES/2200 A (XXI) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (in Ukrainian)
2. Lyst Heneralnoi prokuratury Ukrainy vid 11 hrudnia 2019 r. №27/1-1181vykh19 (in Ukrainian)
3. Zahalna deklaratsiia prav liudyny: rezoliutsiia Heneralnoi Asamblei OON vid 10 hrudnia 1948 r. 217 A (III) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Sereda M, Smaliuk R, *Pro stan zabezpechennia nezalezhnosti suddiv v Ukraini. Alternatyvna dopovid za 2018 rik* [On the state of ensuring the independence of judges in Ukraine. Alternative report for 2018] (Kyiv, 2019) 46 (in Ukrainian)

Edited books

2. Inshakova S M (red) *Teoreticheskie osnovy issledovaniya i analiza latentnoj prestupnosti: monografiya* [Theoretical Foundations of Research and Analysis of Latent Crime: Monograph] (YUNITI-DANA, 2011) 839 (in Russian)

Non-author books

3. *Dokumenty Konsultatyvnoi rady yevropeiskykh suddiv: ofits vyd* [Documents of the Advisory Council of European Judges: official publication] (In Yure, 2015) 772 (in Ukrainian)
4. *Rezultaty druhoho vseukrainskoho opytuvannia naselennia Ukrainy shchodo doviry do sudovoi vlady, sudovoi reformy ta spryiniattia koruptsii. Prohramma USAID «Novee pravosuddia»* [Results of the second all-Ukrainian survey of the population of Ukraine on trust in the judiciary, judicial reform and perception of corruption. USAID's New Justice Program] <https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/1_NJ_October_2018_SurveyPublic_Result_UKR.pdf> (in Ukrainian)
5. *Yevropeiski ta mizhnarodni standarty u sferi sudochynstva* [European and international standards in the field of justice] (Kyiv, 2015) 708 (in Ukrainian)
6. *Yedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za 2013–2019 roky (Forma 1). Upravlinnia orhanizatsii vedennia Yedynoho reiestru dosudovykh rozsliduvan ta statystychnoi informatsii Heneralnoi prokuratury Ukrain.* [Unified report on criminal offenses for 2013-2019 (Form 1). Department of Organization of the Unified Register of Pre-trial Investigations and Statistical Information of the Prosecutor General's Office of Ukraine] (Kyiv, 2020) (in Ukrainian)

Websites

7. 'Killist povidomlen pro vtruchannia stanom na 1 veresnia 2019 roku' [The number of reports of interference as of September 1, 2019] (Vyshcha rada pravosuddia) <<https://hcj.gov.ua/temperature>> (in Ukrainian)
8. 'Sudova statystyka Derzhavnoi sudovoi administratsii Ukrainy pro zasudzhenykh osib u 2013–2019 rr. (Forma 7)' [Judicial Statistics of the State Judicial Administration of Ukraine on Convicted Persons in 2013–2019 (Form 7)] (Sudova vlada Ukrainy) <https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/> (in Ukrainian)
9. 'Reiestr povidomlen suddiv pro vtruchannia v diialnist suddi shchodo zdiisnennia pravosuddia' [Register of reports of judges on interference in the activities of a judge in the administration of justice] (Vyshcha rada pravosuddia) <<https://hcj.gov.ua/intervention>> (in Ukrainian)

**Яковлева В. С. Втручання в діяльність судових органів в Україні:
оцінка сучасного стану**

У статті на підставі здійсненого емпіричного дослідження вивчено кількісні та якісні показники негативного явища соціальної дійсності у сфері правосуддя у вигляді втручання в діяльність судових органів. Його утворюють кримінальні правопорушення, передбачені ст. 376 Кримінального кодексу України. Установлено, що протягом 2013–2019 рр. указані посягання на незалежність суддів мають стійку тенденцію до зростання. Їх негативна динаміка пояснюється комплексом обставин, головними серед яких є недоліки судового реформування, загострення суспільно-політичної ситуації в державі, недовірливість реагування на них із боку органів суддівського врядування й правоохоронних органів. За рівнем прихованості ці посягання віднесені до надзвичайно високолатентних правопорушень. Останні набули найбільшого поширення у м. Києві, Дніпропетровській та Одеській областях. Зроблені відповідні висновки щодо негативних соціальних наслідків, зумовлених поширенням указаних кримінальних правопорушень.

Ключові слова: втручання в діяльність судових органів, обмеження незалежності суддів, вплив на суд, тиск на судові органи, стан злочинності, кількісно-якісні показники.

**Яковлева В. С. Вмешательство в деятельность судебных органов в Украине:
оценка современного состояния**

В статье на основе проведенного теоретического и эмпирического исследования изучены количественные и качественные показатели негативного явления социальной действительности в сфере правосудия в виде вмешательства в деятельность судебных органов. Его образуют уголовные правонарушения, предусмотренные ст. 376 Уголовного кодекса Украины. Установлено, что на протяжении 2013–2019 гг. указанные посягательства на независимость судей имеют устойчивую тенденцию к возрастанию. Их негативная динамика объясняется комплексом обстоятельств, главными среди которых являются недостатки судебного реформирования, обострение общественно-политической ситуации в государстве, неэффективность реагирования на них со стороны органов судебного управления и правоохранительных органов. По уровню скрытности эти посягательства отнесены к чрезвычайно высоколатентным правонарушениям. Последние получили наибольшее распространение в г. Киеве, Днепропетровской и Одесской областях. Сделаны соответствующие выводы относительно негативных социальных последствий, обусловленных распространением указанных уголовных правонарушений.

Ключевые слова: вмешательство в деятельность судебных органов, ограничение независимости судей, воздействие на суд, давление на судебные органы, состояние преступности, количественно-качественные показатели.

**Yakovleva V. S. Interference in the activities of the judiciary in Ukraine:
an assessment of the current situation**

In the article the quantitative and qualitative indicators of the negative phenomenon of social reality in the field of justice in the form of interference in the activities of the judiciary on the basis of empirical research are examined. It is formed by the criminal offenses provided by Art. 376 of the Criminal code of Ukraine. It is established that during 2013–2019 these encroachments on the independence of judges have a steady upward trend. Their negative dynamics is explained by a set of circumstances, the main of which are the shortcomings of judicial reform, the aggravation of the socio-political situation in the country, the ineffectiveness of the response of the judiciary and law enforcement agencies. According to the level of secrecy, these encroachments are classified as extremely high-latency offenses. The latter are most common in Kyiv, Dnipropetrovsk and Odessa regions. It is concluded that: 1) independence of the judiciary – the defining international legal standard of their activities; 2) interference in the activities of judicial bodies – one of the most common and at the same time the most latent criminal encroachments on the independence of courts and judges in Ukraine; 3) the problem of illegal influence on the courts in Ukraine is exacerbated every year; 4) the specified negative phenomenon of a social reality in the sphere of justice is expressed in set of ways of restriction of judicial independence by various subjects; 5) criminal offenses under Art. 376 of the Criminal Code, require further in-depth criminological knowledge in order to develop a non-repressive model of their prevention to ensure the rule of law in the state and protect the constitutional rights of citizens..

Keywords: interference in the activity of judicial bodies, restriction of independence of judges, influence on the court, pressure on judicial bodies, state of crime, quantitative and qualitative indicators.

ПЕНІТЕНЦІАРНА СИСТЕМА ДЖЕРЕМІ БЕНТАМА: НЕРЕАЛІЗОВАНИЙ ПРОЄКТ «ІДЕАЛЬНОЇ В'ЯЗНИЦІ»

Постановка проблеми. Концепція «прозорого суспільства» у нас найменше асоціюється з в'язницею, яка і досі залишається за високими стінами з колючим дротом невидимою для широкого загалу. Спроби показати обивателям її внутрішній устрій викликають в останніх неабияку ажитацію і цікавість. У кожного з'являється можливість подивитися на щось невідоме, недоступне і моторшне. Такий собі алегоричний «паноптикон» – зібрання чогось небаченого і жахливого. Однак саме відкритість в'язниці, на противагу середньовічним застінкам, була покладена Джеремі Бентамом в основу концепції Паноптикону як місця ув'язнення нового типу 230 років тому. Паноптикон, завдяки архітектурно-просторовому рішенню, дозволяв за мінімальних зусиль та видатків наглядати за великою кількістю деліквентів. Передбачалося, що кожен охочий зможе відвідати заклад і спостерігати за виконанням покарання і, таким чином, забезпечуватиметься громадський контроль.

У творі М. Фуко «Наглядати і карати», що зробив Паноптикон і Дж. Бентама відомими широкому загалу, за дивним збігом обставин розділ «Паноптизм» починається з детального опису заходів протидії епідемії: заборона виїздити з міста, всі мають зачинитися в будинках до кінця карантину, кожній родині слід запастися харчами тощо. М. Фуко постійно протиставляє два «образи» дисципліни: дисципліну-блокаду, зосереджену на тому, щоб подолати зло, розірвати зв'язки, зупинити час, і паноптизм – дисципліну-механізм, що має вдосконалити здійснення влади, зробивши цей процес швидким, легким і ефективним¹.

З настанням пандемічної загрози ці дисциплінарні моделі набули особливої актуальності: то-

тальний «цифровий нагляд» доповнено додатковими обмеженнями особистих і громадянських прав. Ідея Паноптикону братів Бентамів виявилася настільки універсальною, що в кожному епоху набувала нового сенсу і все більших масштабів: у кінці XVIII – XIX ст. слугувала для контролю і нагляду за деліквентами, учнями чи хворими, у XX ст. стала метафорою тоталітарного режиму, а в XXI ст., завдяки новітнім технологіям, нагляд і збирання особистих даних стали всеосяжними при збереженні основного принципу Паноптикону – Big Brother залишається абсолютно непомітним.

За цими новими сенсами в забутті опинилася первинна ідея Паноптикону Дж. Бентама як модернізованого, гуманного місця ув'язнення і, власне, його авторська концепція відбування покарання. Не останню роль у цьому відіграв М. Фуко, який, з одного боку, повернув ім'я англійського філософа із забуття і «популяризував» Паноптикон, а з іншого – представив його виключно як «лабораторію влади», «владний механізм»², зробивши символом тоталітарного суспільства. Відтоді більшість дивиться на Дж. Бентама очима М. Фуко. Як влучно зазначила Дж. Семпл, здавалося б, у Дж. Бентама мало шансів протистояти французькому філософу: Фуко – модний, цікавий, красномовний і актуальний, Бентам же дещо нудний, немодний... і мертвий уже понад 160 років³. І дійсно, читач, як правило, задовольняється версією Паноптикону М. Фуко і, захоплений його красномовством, навряд чи звернеться до бентамівського оригіналу.

Але працям М. Фуко, як доволі іронічно, проте влучно, зазначає М. Щитов, властиво, що вони викликають значний ентузіазм у дослідників, що не є спеціалістами в питаннях, про які пише філо-

² -- 256

¹ Фуко Мішель, *Наглядати й карати: Народження в'язниці* (Основи, 1998) 244–56

³ Janet Semple, 'Foucault and Bentham: A Defence of Panopticism' (1992) 4(1) *Utilitas* 105

соф. Фахівці ж часто досить критичні до його творів. Так, дослідження еволюції в'язниці, що так радо було сприйняте філософами і соціологами, в істориків викликає значні застереження¹.

Щодо інтерпретації М. Фуко Паноптикону, то йому закидають нерозуміння контексту англійської тюремної реформи, абсолютизацію архітектурного принципу Паноптикону, ігнорування управлінських засад і ключових аспектів досить гуманістичного режиму утримання². У викладі основних ідей Паноптикону французький філософ обирає лише ті твердження Дж. Бентама, які підтверджують його власний підхід до Паноптикону як механізму влади, відкидаючи чи замовчуючи інші. Зокрема, узявши за стрижневий елемент одиночне ув'язнення, М. Фуко чомусь не згадує, що у процесі доопрацювання проєкту Паноптикону Дж. Бентам відмовився від суворого одиночного ув'язнення та невидимого нагляду з центральної точки.

Думається, на противагу «Паноптикону у викладі М. Фуко», наповненого новими сенсами, є потреба звернутися і до власне Паноптикону Дж. Бентама – концепту в'язниці нового типу, що постала в конкретно-історичних обставинах як складова руху за гуманізацію покарань і реформу тюрем у Великій Британії в кінці XVIII ст.

Мета дослідження – розглянути Паноптикон у контексті тюремних перетворень і формування концепту виправного покарання у Великій Британії в кінці XVIII – на початку XIX ст., з'ясувати витоки паноптичної тюрми, визначити й проаналізувати основні складові «пенітенціарної системи Паноптикону»³ Дж. Бентама та її вплив на еволюцію в'язничних інституцій у XIX–XX ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Єдиним ґрунтовним дослідженням Паноптикону Дж. Бентама до сьогодні залишається дисертація та відповідна монографія Дж. Семпл. Окремі аспекти управління Паноптиконом через призму поглядів філософа на механізми адміністрування розглянув Л. Дж. Хьюм. У контексті реалізації принципів утилітаризму розглядає Панопти-

кон К. Блеймайз⁴. Витоки архітектурно-просторового концепту та роль у його розробці Самуеля (Самуїла) Бентама – молодшого брата філософа, а також еволюцію внутрішньої конструкції паноптичної тюрми досліджували Р. Еванс, Ф. Стедмен і С. Веретт.

Виклад основного матеріалу. У кінці XVIII ст. в Англії все більше обертів набував рух за покращення тюрем, після чого розпочався справжній тюремний будівельний бум. Актуальною залишалася проблема пошуку альтернативи транспорту, а проєкт побудови пенітенціарних будинків для утримання злочинців так і не був реалізований. Дж. Бентам, працюючи над ґрунтовним дослідженням теорії покарань, також долучився до тюремної проблематики: 1778 р. він опублікував *Огляд законопроєкту про каторжну працю*⁵.

Упродовж 1786–1787 рр. Дж. Бентам перебував у Російській імперії в маєтку графа Потьомкіна в Кричеві, яким управляв його брат. Саме там зародилася ідея побудови Паноптикону (Паноптикуму), яку філософ намагатиметься реалізувати впродовж наступних 25 років.

Як зазначав Дж. Бентам, ідея облаштування простору мануфактури таким чином, щоб за всіма суб'єктами було легко спостерігати з центральної точки, належала брату Самуелю. Але, довідавшись про конкурс на проєкт виправного будинку в Мідлсексі⁶, Дж. Бентам вирішив, що вона ідеально підходить і для тюрми. Упродовж 1787 р. він надіслав на батьківщину декілька листів, у яких детально описав план Паноптикону, режим утримання, зумовлений архітектурною формою, та основні аспекти адміністрування закладу.

Дослівно «паноптикон» з грецької означає – простір, у якому видно все. Саме за цим принципом С. Бентам планував організувати мануфактуру в Кричеві: по колу розташовувалися майстерні, а в центрі – наглядач. Мета була не лише перманентно контролювати некваліфікованих робочих (кріпосні досить старанно працювали), а й слідкувати за майстрами-англійцями, які якраз не від-

¹ Н Щитов, 'Влияние основных парадигм социальной теории на понимание природы наказания' (дис д-ра филол. наук 2003) 300–1

² Hiroaki Itai, 'Surveillance et métaphore du «tribunal» dans l'utilitarisme de Bentham' (2019) 16 Bentham Studies in Japan Today <<https://doi.org/10.4000/etudes-benthamiennes.6132>> (дата звернення 10.08.2020)

³ Саме так називав її автор Дж. Бентам.

⁴ Cyprian Blamires, *The French Revolution and the Creation of Benthamism* (Palgrave Macmillan 2008) 442

⁵ J Bentham, 'A View of the Hard Labour Bill' in *The Works of Jeremy Bentham, published under the Superintendence of his Executor, John Bowring* (Edinburgh: William Tait, 1838-43) vol 4, 3–35

⁶ Ian R Christie (ed), *The Correspondence of Jeremy Bentham*, vol 3 *The Collected Works of Jeremy Bentham*. Edited by J. H. Burns (UCL Press 2017) 509

різнялися дисциплінованістю¹. За іншою версією, це мала бути презентація промислових досягнень й усіляких механічних винаходів С. Бентама перед імператрицею, яка відвідала масток князя².

Як вважає С. Веретт, концепт Паноптикону зародився у С. Бентама після відвідин православних храмів з їх ідеєю всюдисущого Бога. Якщо враховувати, що це відбувалося в рамках підготовки до візиту імператриці, то центральне місце для огляду може розглядатися ще й як метафора абсолютної монаршої влади³. Дослідник наполягає, що ідею Паноптикону слід розглядати саме в контексті абсолютистської Росії⁴.

Однак зауважимо, що контроль і нагляд за суб'єктами, які цього потребують, у досліджуваній період властивий не лише абсолютизму. На ескізі фронтиспіса майбутньої книги Дж. Бентам зобразив над схематичним «овалом з камерами» трикутник, від якого відходять промені, що більш схоже на масонський символ всевидячого ока. На сторонах трикутника написи: «Милосердя», «Справедливість» і «Пильність», узяті з 139-го псалма⁵.

Філіп Стедман звертає увагу на опис Дж. Бентамом устрою кімнат кадетів у Королівському військовому училищі в Парижі, що, можливо, надихнув його брата на ідею Паноптикону⁶. Спальні кімнати розташовувалися вздовж довгого коридору з решітчастими, досить великими вікнами на дверях, так щоб офіцер міг, прогулюючись уздовж коридору, спостерігати за тим, що відбувається всередині⁷. Лінійний принцип спостереження С. Бентам модернізував у круговий: не було потреби ходити вздовж – інспектор перебував у стані спокою. У проєкті морської школи, реалізованому С. Бентамом у Російській імперії на березі р. Охти у 1807–1809 рр., центральна будівля у вигляді Паноптикону була доповнена корпусами для

проживання кадетів, що у вигляді променів примикали до неї⁸. Саме цей підхід, а не суто паноптичний, буде реалізовано при зведенні більшості пенітенціарних закладів у США та країнах Європи у XIX ст.

Однак родоначальниками променевих тюрем братів Бентамів навряд чи можна вважати. Ще у 70-х рр. XVIII ст. розроблено проєкти круглих будівель госпіталів з променевими корпусами чи палатами, які відходили від центру, де було місце нагляду. Пізніше цей підхід упровадили й у в'язничній архітектурі. У 80-х рр. XVIII ст. В. Блекборн спроектував в'язницю з корпусами, розташованими у вигляді віяла відносно центральної будівлі. Близькість вікон камер різних корпусів й ускладнений нагляд за ними з центральної будівлі змусили В. Блекборна продовжити пошуки просторових рішень. У виправному будинку в Нортлічі корпуси утворювали півколо, а у центрі січної знаходився будинок наглядача. Дослідники вважають, що Дж. Бентам при розробці макета паноптичної тюрми міг орієнтуватися саме на цей проєкт⁹. Він лише об'єднав простір між будинком начальника тюрми та корпусами в межах однієї будівлі.

Але найбільш імовірно, що на ідею паноптичної тюрми Дж. Бентама наштовхнув опис в'язниці Св. Михайла для неповнолітніх злочинців у Римі, зведеної у 1703–1704 рр. Просторове рішення цього закладу авторства папського архітектора К. Фонтана (розташування одиночних камер у три поверхи по обидві сторони великої прямокутної зали зі склепінчастим дахом і вівтарем) Дж. Бентам доповнив «винаходом» свого брата – наглядачем-контролером у центрі, а для кращого нагляду спланував будівлю у вигляді ротонди. За задумом К. Фонтана, лише троє наглядачів повинні були ефективно здійснювати нагляд завдяки тому, що в кожній камері було два вікна: одне зовнішнє, інше виходило в залу¹⁰ (під час богослужіння неповнолітні не покидали камери, а спостерігали через решітчасті вікна), а також чути будь-який шурхіт чи тиху розмову, оскільки ув'язнені перебували у повній тиші¹¹. Обидві складові на-

¹ Alessandro Stanziani, 'The Traveling Panopticon: Labor Institutions and Labor Practices in Russia and Britain in the Eighteenth and Nineteenth Centuries' (2009) 51(4) Comparative Studies in Society and History 719–20

² S Werrett, 'Potemkin and the Panopticon: Samuel Bentham and the Architecture of Absolutism in Eighteenth Century Russia' (1999) 2(1) Journal of Bentham Studies 15–6

³ -- 21

⁴ S Werrett, 'The Panopticon in the Garden: Samuel Bentham's Inspection House and Noble Theatricality in Eighteenth-Century Russia' (2008) 3 Ab Imperio 61

⁵ P Steadman, 'The Contradictions of Jeremy Bentham's Panopticon Penitentiary' (2007) 9 Journal of Bentham Studies 7

⁶ P Steadman, 'Samuel Bentham's Panopticon' (2012) 14(1) Journal of Bentham Studies 28

⁷ J Bentham, *Panopticon or The Inspection House* (Reprinted and sold by T. Payne, London, 1791) Letter XXI 123–4

⁸ Див.: P Steadman, 'Samuel Bentham's Panopticon' 28

⁹ P Steadman, *Building Types and Built Forms* (Troubador Publishing Ltd 2014) 309

¹⁰ P Steadman

¹¹ 'A Roman Silence. Planet Prison and Other Tales' <<https://michaelmc.typepad.com/my-blog/2011/04/i-made-a-private-pilgrimage-when-in-rome-last-week-i-was-seeking-out-a-silence-and-the-site-of-an-experiment-it-took-me-off.html>> (дата звернення 11.09.2020)

гляду Дж. Бентам запозичив, лише з тією різницею, що замість внутрішнього вікна у Паноптиконі були решітчасті двері, а контролювати все, що відбувається в камері, на слух інспектор мав би можливість через мідні трубки, що вели до кожної камери. Дж. Семпл, аналізуючи витoki ідей Дж. Бентама й описуючи заклад у Римі, зазначала, що «безперечно, ця будівля була разюче схожа на Паноптикум»¹. Загалом погоджуючись із загальними висновками дослідниці, зазначимо все ж таки, що цей бентамівський Паноптикон був «разюче схожий» на виправний дім Св. Михайла.

Але, якщо заглибитися в історію архітектури, то виявиться, що будівля, яка дуже нагадує Паноптикон, була спроектована ще у XV ст. італійським архітектором Філарете. У його плані ідеального міста Сфорцинди чільне місце відводилося Будинку Пороку і Чесноти. Це мала бути багатоповерхова будівля округлої форми, у центрі – вежа (на кшталт Пізанської), а навколо неї галереї. Упадає в око разюча схожість ескізу Філарете і проєктів Паноптикону братів Бентамів. Можливо, саме Трактат про архітектуру італійського автора надихнув С. Бентама на створення «ідеального міста-мануфактури» в Кричеві, а проєкт Будинку Пороку та Чеснот став прототипом Паноптикону.

Отже, архітектурні та просторові рішення, покладені в основу Паноптикону, були відомі й раніше. Брати Бентами лише вдосконалили їх і, основне, виробили новаторську цілісну систему дисципліни та нагляду, яка найбільш детально була розроблена Дж. Бентамом щодо утримання засуджених.

Ще у Кричеві Дж. Бентам дійшов висновку, що принцип Паноптикону можна буде з легкістю застосувати до будь-яких «об'єктів» контролю: робітників, засуджених, школярів, хворих чи бжевільних. І оскільки надії Дж. Бентама, що імператриця Єкатерина II чи інший покровитель найме його для укладання зводу законів, виявилися марними², з'явився новий план – запропонувати уряду Британії революційний проєкт пенітенціарного будинку (з огляду на актуальність його побудови³)

й отримати разом із братом контракт на побудову і, що важливо, управління цим закладом. Це мало принести братам не лише успіх і лаври тюремних реформаторів, а й гроші. На відміну від Дж. Говарда, що називав себе лише трудолюбним збирачем фактів і матеріалів для геніальних людей, які б використали їх, Дж. Бентам був певен, що він і є тим геніальним чоловіком, який на базі цих фактів створить логічну систему й зможе досягнути цілей тюремної реформи⁴.

У листах Дж. Бентама з Кричева до Англії ідея Паноптикону викладена у тому вигляді, як її початково сформулювали брати, не зовсім орієнтуючись в останніх змінах у тюремному питанні на батьківщині, а спираючись на приписи Пенітенціарного акта 1779 р., ідеї Дж. Хенуея, Дж. Говарда та працю Дж. Бентама *Огляд законопроектів про каторжну працю*. Після повернення 1788 р. до Англії філософ суттєво переглянув проєкт.

Листи Дж. Бентама вперше опубліковано окремим виданням під назвою *Паноптикон або Дім інспекції (Panopticon; or, The Inspection House)* 1791 р. у Дубліні⁵. До наступного лондонського видання ввійшли й листи, й оновлений проєкт Паноптикону – *Panopticon: Postscript*, що стосувався виключно устрою пенітенціарного будинку⁶. У другій частині *Postscriptum* (його видано окремою книгою. – О. С.) викладено принципи й план управління пенітенціарним будинком⁷. Незначні доповнення до проєкту Дж. Бентам вніс дещо пізніше, при підготовці пропозицій уряду (*Proposal*) та законопроекту 1794 р.

Паноптикон, описаний Дж. Бентамом у листах 1786–1787 рр., являв собою круглу чотириповерхову будівлю діаметром 100 футів з 48 одинарними камерами по периметру на кожному поверсі. Загалом Паноптикон був розрахований на 192 особи. Ширина камери по зовнішній стіні складала 6 футів. Замість дверей – решітки з тонкими прутами. У кожній камері мало бути досить велике вікно й завдяки сонячному світлу, а у вечірній час спеціальним ліхтарям все, що відбувалося всередині, повинно було добре видно з центральної точки Паноптикону. Тут знаходилася б інспекційна дворівнева «кабіна» наглядача, так

¹ J Semple, 'Jeremy Bentham's Panopticon Prison' (*Ph.D thesis London University 1990*) 85

² L J Hume, 'Bentham's panopticon: An administrative history' in Jeremy Bentham: Critical Assessments vol 4 (Taylor & Francis London New York 1993) 192

³ Див. детальніше: О Сокальська, 'Англійські тюремні проєкти: Білль про каторжні роботи 1778 року та Пенітенціарний акт 1779 року' (2020) 1 Часопис Київського університету права 74–80

⁴ J Semple, 'Jeremy Bentham's Panopticon' 99–100

⁵ J Bentham, *Panopticon or The Inspection House* 140

⁶ J Bentham, *Panopticon: Postscript Part I* (London, 1791) I-VII 240

⁷ J Bentham, *Panopticon: Postscript Part II* (London, 1791) 232

щоб він міг спостерігати за всіма камерами, але сам залишався невидимим (для цього планувалося зробити жалюзі)¹. Таким чином створювалася б ілюзія постійного нагляду. Засуджений ніколи не міг бути впевнений, що його не контролюють, і змушений був постійно поводити себе так, ніби за ним наглядають, а з часом – сам би себе контролював.

Дж. Бентам помістив засудженого в одиночну камеру, але не лишив його наодинці – він під постійним наглядом. На відміну від одиночного ув'язнення у Дж. Хенуея, Дж. Пола та Дж. Говарда, у Паноптиконі злочинець в одиночній камері не так для того, щоб замислюватися над вчиненням, молитися та каятися, як вчитися самоконтролю та працювати. Саме праця у Дж. Бентама – основна складова виправлення і повернення до законслухняного життя.

Паноптична тюрма, на думку автора, гарантувала цілком безпечно відбування покарання в гуманних умовах. З огляду на одиночне утримання та постійний нагляд, Дж. Бентаму здавалися неможливими змови з метою втечі чи заколоту, потрапляння до камер недозволених предметів тощо.

Одиночне утримання, як зазначав Дж. Бентам у листі VIII, за своєю суттю відповідає меті виправлення, і Паноптикон для цього найбільше підходить. Для тюремника – ув'язнених багато, але не натовп, усі вони поодиноці. Корисність одиночного ув'язнення Дж. Бентам ілюстрував латинським висловом: «nunquam minus solus quam cum solus»² – «наодинці із собою людина найменш самотня». Зауважимо, що початково цей вислів уживано відносно благородних римлян, яким на самоті краще розмірковувати, займатися літературою, мистецтвом. Навряд чи такими ж були ув'язнені пенітенціарного будинку, присуджені до каторжних робіт.

Для того, щоб засуджені не бачили один одного, стіни камер мали виступи. У проєкті планувалося запровадити певні ноу-хау: централізоване опалення, подача води з окремого резервуара тощо.

Дж. Бентам акцентував увагу на суттєвих перевагах його проєкту: перманентний контроль за мінімальною кількістю наглядачів і, як наслідок, – економія коштів. Нагляд забезпечувався б завдяки просторовому рішення та чітким суворим прави-

лам, а не кількості персоналу. Це також полегшувало б інспекцію такої тюрми з боку суддів чи магістратів. Щоб перевірити 900 камер, як це планувалося раніше в пенітенціарних будинках, потрібно було б кілька днів, у Паноптиконі ж такий огляд зайняв би не більше чверті години. Дж. Бентам наполягав на повній прозорості й відкритості такої тюрми як для контролюючих органів, так і громадськості. У разі перевірки, що могла бути швидкою й несподіваною, персоналу б не вдалося приховати зловживання чи порушення режиму.

Окремого приміщення для богослужінь чи навчання в Паноптиконі не передбачалося. Капелан міг займати кафедру в центрі будівлі й, таким чином, засудженим не було потреби залишати свої камери, щоб слухати проповідь.

Автор Паноптикону сподівався не лише запровадити нову, більш гуманну тюрму, яка б відповідала реформаційній меті, а й створити прибуткове підприємство з використанням праці засуджених. Він вірив, що праця одночасно може і приносити прибуток, і виправляти³. Дж. Бентам планував обладнати одиночні камери механічними винаходами свого брата й організувати таку собі тюрму-мануфактуру.

На відміну від приписів Пенітенціарного акта 1779 р., що визначали чіткий перелік видів робіт засуджених, Дж. Бентам наполягав на вільному виборі ремесел на розсуд підрядника залежно від потреб ринку, вмінь засуджених тощо. Основне, щоб їх можна було виконувати в одиночних камерах без загрози для життя та здоров'я ув'язнених і вони приносили б прибуток. Усі засуджені залежно від навичок поділялися на 4 категорії (*the good hands, the capable hands, the promising hands, the drones*). Особи, що фахово володіли певним ремеслом (*the good hands*), продовжували б ним займатися і в ув'язненні⁴.

Цілком слушно філософ задавався питанням: як мотивувати засуджених працювати? По-перше, писав він, праця – єдина можливість чимось себе зайняти в умовах суворої ізоляції, по-друге, грошова винагорода за роботу: або ти байдикуєш і отримуєш мізерну їжу (хліб та воду), або зайнятий корисною працею й можеш дозволити м'ясо та пиво. Однак оплата праці засуджених не мала бути надто високою, оскільки підрядник – монополіст щодо надання «робочого місця» й обрати

¹ J Bentham, *Panopticon or The Inspection House* 5–20

² J Bentham, *Panopticon or The Inspection House* 40

³ -- 51–3

⁴ J Bentham, *Panopticon or The Inspection House* 52–3

іншого роботодавця у засудженого фізично немає змоги¹. Ув'язнені Паноптикону повинні були отримувати чверть прибутків від в'язничних робіт: частина виплачувалася б відразу, інша – по завершенні строку. За рахунок зароблених коштів також передбачалося виплачувати компенсацію жертвам злочинів. Окрім матеріального заохочення передбачалися й інші стимули до добропорядної поведінки: зокрема, Дж. Бентам пропонував дозволити засудженим укладати шлюб².

Зазначені засади Дж. Бентам збирався реалізувати найперше щодо пенітенціарних будинків, оскільки це питання було на часі. Однак з деякими модифікаціями за цими ж принципами, йшлося у листах XVI і XVII, можна організувати і виправні будинки, і місця попереднього ув'язнення. Щодо особливостей режиму останніх, то Дж. Бентам зауважував про недопустимість примусової праці обвинувачених та підсудних, оскільки вона є складовою покарання, а їм вирок ще не винесено; необов'язковість для них одиночного утримання (лише якщо це зумовлено питаннями безпеки) та можливість побачень з друзями, адвокатами³.

Після повернення до Англії Дж. Бентам, імовірно, з огляду на фактичний стан справ у тюремній сфері, суттєво переглянув свій проєкт і допрацював план Паноптикону разом з архітектором В. Ревелі. Вони намагалися усунути окремі архітектурні упущення та функціональні недоліки. Так, у центрі будівлі недостатньо було місця для розташування адміністративних приміщень, кухні, крамниці, кімнат для лікаря та капелана⁴. Задля цього спроектували окремий прямокутний блок, що примикав до основної будівлі. Дж. Бентам назвав його «мертвою зоною»⁵.

Оновлений Паноптикон мав бути шестиповерховим, діаметром 120 футів, не круглий, як передбачалося раніше, а у формі багатогранника. Для здійснення нагляду В. Ревелі планував встановити між поверхами три кільцеві галереї, по яких би ходили тюремники і спостерігали за кожною камерою в отвір у дверях. У середині будівлі спроектували каплицю й місця для сидіння під час богослужінь⁶. На першому поверсі – офіс управи-

теля пенітенціарного будинку. Як слушно відмічає Ф. Стедман, Паноптикон зразка 1791 р. після перепланувань уже не був власне «простором, у якому видно все»: не було жодного місця, з якого управитель чи наглядач міг бачити всі камери⁷.

На основі листів Дж. Бентама та планів Паноптикону М. Чжан створив комп'ютерну модель та анімацію, що наочно ілюструє еволюції внутрішнього устрою паноптичної в'язниці⁸. Однак вона потребує певного уточнення: у процесі доопрацювання проєкту Дж. Бентам відмовився від системи одиночного утримання і це була найбільш суттєва переміна в його концепції. У *Постскрипті* пропонувалося розміщати засуджених по двоє, троє або четверо в камері (для цього спроектовано двоярусні ліжка, верхній ярус яких можна було б прибирати). Фактично дві колишні одиночні камери було об'єднано в одну з двома фасадними вікнами⁹.

Дж. Бентам писав, що після повернення до Англії багато читав та розмірковував над цим питанням. Він ознайомився з організацією відбування покарань у нових тюрмах графств, де переважно практикувалося одиночне розділення лише на ніч, а вдень засуджені працювали в загальних кімнатах. І врешті дійшов висновку, що мінусів від одиночного утримання, яке називав варварським покаранням, набагато більше, ніж користі. Безпеки й виправлення можна досягати завдяки чітким правилам і належному управлінню тюрмою, а не лише суворій ізоляції. У виправних будинках, де злочинці утримувалися лише кілька місяців, можливо, суворе одиночне ув'язнення і було б доречним, але у пенітенціарному будинку в ізоляції б вони проводили роки¹⁰.

Дж. Бентам звертав увагу, що вибір тут не між одиночним утриманням і переповненими камерами, а між абсолютною, тривалою самотністю, з одного боку, та послабленням усамітнення шляхом утримання в невеликих колективах, до формування яких підходили б з усією прискіпливістю, з урахуванням віку, характеру, навичок та здібностей засуджених – з іншого. За розумного їх розподі-

⁷ P Steadman, 'The Contradictions of Jeremy Bentham's 15

⁸ 'Computer Animation of Jeremy Bentham's Panopticon' <<https://www.myleszhang.org>> дата звернення 20 Травень 2020; читач може побувати всередині Паноптикону завдяки віртуальній реальності: M Zhang, 'Panopticon: A Round Prison' <<https://sketchfab.com/3d-models/panopticon-a-round-prison-aa5d9c1b44d44e6bbbedf1c05d8ea9c88>> (дата звернення 20.05. 2020)

⁹ J Bentham, *Panopticon: Postscript Part I 2*, 21–41

¹⁰ -- 22–30

¹ J Bentham, *Panopticon or The Inspection House* 77–8

² S McConville, *A History of English Prison Administration: 1750-1877*. (Routledge & Kegan Paul 1981) 119

³ J Bentham, *Panopticon or The Inspection* 102–3

⁴ P Steadman, 'Samuel Bentham's Panopticon' 17

⁵ J Bentham, *Panopticon: Postscript Part I 2*

⁶ P Steadman, 'Samuel Bentham's Panopticon' 18–9

лення для спільного проживання, що належало виключно до повноважень управителя пенітенціарного будинку, реформаційний вплив на засудженого мав би зберігатися¹.

Не варто відкидати й економічну складову питання: за блочного підходу в пенітенціарному будинку можна було утримувати в разі більше засуджених. Паноптикон зразка 1791 р. був розрахований на утримання 460 осіб. Крім того, більшість робіт вимагали спільних зусиль кількох робітників. У камері організували б невеличку артіль і не було потреби в постійному нагляді за виконанням робіт, як це практикувалося в англійських виправних будинках².

Ще одним плюсом такого розміщення Дж. Бентам називав мобільність щодо наповнення пенітенціарного будинку – за максимальної кількості в'язнів у камері перебувало б чотири особи, у разі зменшення чисельності – дві. Завжди була можливість помістити засудженого в одиночну камеру чи залишити наодинці, перевівши «сусідів» до іншої камери. Суворе одиночне утримання пропонувався зберегти лише як дисциплінарне покарання³.

Спільне утримання засуджених несло загрозу безпеці й ускладнювало підтримання порядку в пенітенціарному будинку, але цьому Дж. Бентам протиставляв правила утримання та дисципліни, чітке і швидке виконання наглядачами своїх обов'язків. Разом з В. Ревелі вони намагалися продумати устрій та структурні елементи Паноптикону до найменших дрібниць, щоб він функціонально відповідав тим завданням, які поклалися на пенітенціарний будинок. Для кожної категорії ув'язнених спроектовано окремі сходи. Вони, як і галереї для наглядачів, мали бути із залізних прутів або чавунні. Це дозволяло циркуляцію повітря і не заважало огляду, а також полегшувало загальну конструкцію. В оновленому Паноптиконі мали широко бути використані скло, чавун, гіпс, що були дешевші, вогнетривкі та безпечніші для здоров'я⁴. Централізоване опалення не було розкішно: Дж. Бентам був глибоко переконаний, що робітник не зможе ефективно працювати в холоді.

Окремий розділ *Постскриптуму* присвячений питанню зовнішньої охорони пенітенціарного будинку. Для забезпечення безпеки закладу й змен-

шення видатків Дж. Бентам пропонував воєнізовану охорону⁵. З огляду на досвід Гордонських бунтів 1780 р., коли натовп увірвався до лондонської в'язниці Ньюгейт, звільнив ув'язнених і майже вщент її зруйнував, Дж. Бентам був більше занепокоєний загрозою проникнення ззовні, ніж заворушеннями всередині Паноптикону⁶. Тому однією із суттєвих вад проекту було те, що наглядчі буквально були оточені засудженими: якщо їм вдасться захопити два виходи, то наглядач у них у пастці. Щодо ідеї «невидимого» нагляду, то у Паноптиконі зразка 1791 р. наглядач, ідучи галереями, не міг залишитися непоміченим для засуджених і раптовість його нагляду була зведена до мінімуму. Водночас він і не в полі зору старшого наглядача чи управителя, якому з центральної точки спостерігати за ним заважали сходи, галереї та каплиця.

В «ідеального», як вважав Дж. Бентам, Паноптикону були й інші вади. Планувалося, що засуджені, розміщені по двоє чи четверо в камерах, працюватимуть у тиші й злагоді. У реальності ж блочне розміщення каторжан не було б таким безпечним. Але й в умовах одиночного розміщення, як показав досвід одиночних тюрем, засуджені знаходили можливість спілкуватися. Напівпрозора конструкція галерей давала непоганий огляд не лише адміністрації в'язниці, але й засудженим⁷. Цей недолік у більш пізніх тюремних проектах усунули, зробивши на глухих дверях вічко, яке затулялося ззовні.

Архітектурне «ноу-хау» в'язничної будівлі у вигляді ротонди підходило для невеличких тюрем по типу слідчої в'язниці в м. Торунь, зведеної 1866 р. Коли ж пенітенціарний будинок був розрахований на 1 000 осіб і, відповідно, збільшувався діаметр будівлі, то в центрі утворювався величезний, жодним чином корисно не використаний простір, як, наприклад, у виправному закладі Stateville Penitentiary в Іллінойсі.

Побудову та управління Паноптиконом Дж. Бентам планував здійснювати відповідно до контракту, укладеного з урядом, де б чітко зазначалися права та обов'язки сторін. Це, на його думку, було б набагато ефективніше, ніж робота інспекторів на громадських засадах, як це передбачав Пенітенціарний акт 1779 р. За угодою визначалася б сума, що виділялася урядом на утримання певної

¹ J Bentham, *Panopticon: Postscript Part I* 33–34

² -- 37–38

³ -- 35–39

⁴ J Semple, 'Jeremy Bentham's Panopticon' 129

⁵ J Bentham, *Panopticon: Postscript Part II* 202–7

⁶ P Steadman, 'The Contradictions of Jeremy Bentham's 14

⁷ P Steadman, 'Samuel Bentham's Panopticon' 16–21

кількості засуджених на рік. Для держави видатки на утримання в Паноптиконі були б набагато меншими, ніж на транспортацію засуджених до Австралії, а ефективність такого покарання набагато більшою¹.

Дж. Бентам був переконаний, що лише приватний підрядник зможе ефективно організувати в'язничні роботи, оскільки він зацікавлений у прибутку, а запобіжником для можливих зловживань з його боку (зокрема, свавілля щодо засуджених, виснаження їх працею, недостатнє забезпечення їжею) буде: відкритість закладу – кожен зможе проконтролювати, як реалізуються норми режиму утримання, облік накладених стягнень у спеціальних журналах, а також штраф за кожного померлого засудженого, який би підрядник сплачував уряду².

Дж. Бентам як підрядник ніс особисту відповідальність за виправлення засуджених у Паноптиконі: він зобов'язувався сплачувати штраф у разі, якщо колишній ув'язнений після звільнення повторно вчинить правопорушення і буде засуджений (його розмір диференціювався залежно від строку, упродовж якого злочинець перебував у Паноптиконі: якщо 1 рік, то 10 £, 2 роки – 15 £, 3 роки – 25£)³.

Л. Дж. Хьюм, автор праці *Bentham and bureaucracy*, справедливо звертає увагу на архаїчність на перший погляд такого підходу до управління в'язницею й неузгодженість як з основними поглядами філософа на державне управління, так і тенденціями щодо впровадження прямого, а не контрактного адміністрування⁴. Але тут слід ураховувати, що після провалу проєкту зведення експериментальних пенітенціарних будинків у 1779–1784 рр., у тому числі через неспроможність призначених інспекторів дійти згоди щодо вибору місця під забудову, Дж. Бентам з недовірою ставився до діяльності подібних синекур⁵. Крім того, станом на початок 90-х рр. XVIII ст. і система халків, і транспортація реалізовувалися приватними підрядниками. Тому пропозиції Дж. Бентама цілком відповідали тогочасній практиці у сфері виконання покарань. Однак уже через 20 років, на момент розгляду питання зведення Паноптикону

Комітетом Холфорда у 1811–1812 рр., це стало каменем спотикання й основною причиною відмови Дж. Бентаму⁶.

На відміну від більшості тюремних реформаторів Дж. Бентам цілком справедливо акцентував увагу на економічній складовій покарання. І це не лише вартість утримання в пенітенціарному будинку та доречність трат на опалення чи добре харчування, що давало б змогу ефективніше працювати. Ще у листах він порівнював витрати держави на транспортацію та утримання у пенітенціарному будинку; економічну ефективність управління в'язницею приватним підрядником, з одного боку, та філантропами чи призначеними магістратами управителями – з іншого⁷. Ішлося не про ситуативну економію коштів, а загальний зиск для держави та суспільства від ефективно організованої системи виконання покарань та попередження злочинів. Що вимагає більших коштів: організація спеціального закладу для осіб, що звільнилися з в'язниці, чи їх повторне утримання в разі рецидиву?

Основною метою системи виконання покарань, розробленої Дж. Бентамом, яка у *Постскрипті* вперше названа «пенітенціарною» або «пенітенціарною системою Паноптикону» і протиставлена системі транспортації⁸, визначено превенцію. Як загальну – бути прикладом для інших, щоб вони утримувалися від вчинення злочинів, так і спеціальну – виправляти засуджених, привчати до законслухняної поведінки⁹.

Серед інших цілей і факторів, які слід ураховувати при розробці цієї системи, Дж. Бентам називав: дотримання засудженими правил режиму та моральних норм, недопущення необґрунтованих обмежень та утисків засуджених, збереження їх здоров'я та підтримання гігієни, запобігання втечам, забезпечення гідних умов утримання та засобів існування після звільнення, релігійне виховання і духовні настанови задля виправлення злочинців, економічну ефективність діяльності такого закладу і зведення до мінімуму видатків, але за умови забезпечення вищезазначених зав-

⁶ L J Hume, 192–3

⁷ J Bentham, *Panopticon or The Inspection House* 44–5

⁸ J Bentham, *Panopticon: Postscript Part II* 17; J Bentham, 'PANOPTICON versus NEW SOUTH WALES or the panopticon penitentiary system and the penal colonization system, compared in *The Works of Jeremy Bentham, published under the Superintendence of his Executor, John Bowring* (Edinburgh William Tait 1838-43) vol 4 173–248

⁹ J Bentham, *Panopticon: Postscript Part II* 4

¹ J Bentham, *Panopticon: Postscript Part II* 19–27

² J Bentham, *Panopticon or The Inspection House* 69–72

³ 'First Report from the Committee on the Laws Relating to Penitentiary Houses' in *Parliamentary Debates: Official Report* vol 20 (1812) CXI

⁴ L J Hume, 192–3

⁵ J Semple, 'Jeremy Bentham's Panopticon' 156

дань, дотримання суворої субординації у відносинах засуджених із персоналом в'язниці.

Для досягнення цього Дж. Бентам визначив три основні правила діяльності Паноптикону:

1) правило милосердя – засуджений упродовж строку відбування покарання не повинен піддаватися тілесним стражданням або перебувати в умовах, небезпечних для його життя чи здоров'я, натомість має бути забезпечений: у достатній кількості їжею, одягом, отримувати медичну допомогу та дієтичне харчування в разі хвороби, камери мають обігріватися в холодну пору року;

2) правило строгості – попри зазначене, все ж засуджений відбуває покарання і піддається обмеженням, установленим законом;

3) правило економії – зберігаючи повагу до життя, здоров'я засуджених, урахуваючи необхідність навчання та їх забезпечення після звільнення, все ж економія коштів щодо управління пенітенціарним будинком та режиму утримання має бути переважаючим фактором¹.

Як бачимо, в основу діяльності пенітенціарного Паноптикону було покладено досить гуманні засади. Дж. Бентам зазначав, що невиправдані страждання, утиски чи знущання нічого не вносять до мети покарання, а лише скорочують життя засуджених, що рівнозначно смертній карі. Філософ акцентував увагу, що обмеження у в'язниці не повинні виходити за межі, що їх приписують правила строгості. Отже, за Дж. Бентамом, міра покарання визначається правилом строгості, але так щоб не суперечити правилам милосердя; щодо виконання покарання – правило економії приписує застосування певного примусу чи обмеження задля отримання прибутку й позбавлення деяких благ задля скорочення витрат².

Філософ добре розумів, що в умовах капіталістичних відносин будь-яка гуманна система виконання покарань може бути реалізована лише, якщо це не вимагатиме від держави надмірних видатків. І відповідно до правила економії, щодо управління в'язницею найбільш ефективним вважав поєднання служби й особистого матеріального інтересу. Винагорода управителя пенітенціарного будинку повинна бути пропорційна прибуткам в'язниці, тоді б він був зацікавлений у належному функціонуванні закладу³.

¹ J Bentham, *Panopticon: Postscript Part II* 6–13

² -- 18

³ -- 53–4

В інших розділах другої частини *Postscriptum* містилися норми, що регламентували роздільне утримання засуджених за статтю (розділ 3) і категоріями, що, у свою чергу, поділялися б на менші групи (розділ 4). Критикуючи приписи Пенітенціарного акта 1779 р., Дж. Бентам закликав відмовитися від виснажливої каторжної праці в пенітенціарних будинках, натомість займатися засуджених роботами, які б приносили прибуток, з урахуванням їх умінь і навичок (розділ 5).

У розділі 8 визначено правила гігієни, яких повинні були дотримуватися засуджені: вмиватися зранку і перед сном, мити руки перед і після їди, волосся на голові мало бути поголене або підстрижене, регулярно слід проводити банні процедури, чистити одяг, обов'язково провітрювати камери. Були передбачені певні механізми для фізичного навантаження, зокрема ходьба в колесі, у процесі чого насосом качалася вода (розділ 10). Також встановлювався чіткий розпорядок дня (розділ 13). Повинна була функціонувати недільна школа. Акцентовано увагу на обов'язковому навчанні неповнолітніх правопорушників. Розділ 11 регламентував облаштування лазарету.

Дж. Бентамом деталізовано приписи щодо постпенітенціарної опіки засуджених (її начала закріплював ще Пенітенціарний акт 1779 р.). Окремий розділ *Postscriptum* присвячено питанню, як після відбування покарання з урахуванням злочинного минулого, відповідних соціальних зв'язків забезпечити засудженого засобами до існування і повернути його до законослухняного життя.

Передбачалося, що по завершенні строку ув'язнення особи могли залишити в'язницю лише, якщо вони: поступали на земську чи військову службу, відповідальний землевласник чи інший поручитель погоджувався виступити опікуном або ж вони передавалися під нагляд батька чи особи, яка його заміняла⁴. В іншому випадку, імовірно, Дж. Бентам припускав, що вони залишаться в пенітенціарному будинку безстроково. Пізніше він запропонував організувати для перебування осіб, які звільнилися з пенітенціарного будинку, спеціальні притулки (*Metasylum*), де б вони могли проживати, дотримуючись правил, старанно працювати й чесно заробляти на життя⁵. У рукописах філософа питання працевлаштування звільнених

⁴ -- 208–19

⁵ J Semple, 'Jeremy Bentham's Panopticon' 198–9

з ув'язнення ще більш деталізовано: передбачалося, що в метаазилумі їх будуть навчати й вони, з-поміж іншого, зможуть навіть працювати охоронцями в пенітенціарному будинку¹.

Підсумовуючи принципи організації Паноптикону, Дж. Бентам задавався питанням, а чи наступить виправлення злочинця в результаті всіх цих дисциплінарних заходів? Він був переконаний, хоча й припускав, що це, можливо, занадто оптимістичні думки, що впродовж 7 років такого режиму буде подолано злочинні нахили. Але навіть якщо вони залишаться, то у злочинця в ізоляції або під наглядом не буде фізичної змоги продовжувати таку діяльність².

Проєкт Паноптикону до 1791 р. залишався суто теоретичним задумом. Дж. Бентам намагався через друзів та прихильників домогтися його побудови в Ірландії, але безуспішно³. Перемовини з британським урядом і листи філософа до прем'єр-міністра В. Пітта не принесли результатів. Однак після публікації праці *Паноптикон або Дім Інспекції* новаторський задум філософа багатьма був сприйнятий із захватом. Так, шотландський архітектор Р. Адам назвав його одним із найбільш геніальних планів, які він коли-небудь бачив⁴, зазначивши, що він набагато перевершує ідеї В. Блекборна⁵. За проєктом останнього планували зводити виправний будинок в Единбурзі, але архітектор передчасно помер і замовлення дісталось Р. Адаму. Саме він уперше втілює ідею Паноптикону на практиці, спроектувавши одну з будівель виправного будинку в Единбурзі у формі чотириповерхового напівциліндра. Але внутрішня організація простору в цьому напівпаноптиконі суттєво відрізнялася від задуму Дж. Бентама: камери розташовувалися у два ряди, між якими був прохід. По зовнішній стіні будівлі були лише спальні одиночні кімнати, у внутрішньому півколі – камери для роботи. Отже, світло не було допоміжним засобом нагляду, не було також вільної циркуляції повітря. Кімнати інспекторів, як і планував Дж. Бентам, знаходилися між повер-

хами і це давало достатньо непоганий огляд денних камер⁶.

Коли С. Ромілі 1793 р. повідомив філософа про реалізацію його задуму в Шотландії, то Дж. Бентам не особливо й зрадів. Навпаки, в листі брату архітектора Р. Адама він висловив невдоволення відхиленням від оригінальної ідеї⁷. Це доводить, що Паноптикон не був лише будівлею з послідовністю камер й інспектором у центрі. Дж. Бентам створив продуманий цілісний концепт відбування покарання, що охоплював усі питання, пов'язані з функціонуванням в'язниці: від архітектурного рішення до управління.

На початку 90-х рр. XVIII ст. Дж. Бентам був сповнений надій на реалізацію проєкту Паноптикону. Він заручився підтримкою міністра внутрішніх справ Г. Дандаса, глави уряду В. Пітта і Ч. Бернбері – активного лобіста тюремної реформи й одного з інспекторів, призначених для реалізації приписів Пенітенціарного акта 1779 р. Усі досить схвально оцінювали проєкт. Дж. Говард також ознайомився з ним і висловив лише декілька зауваг⁸. Залишалось отримати згоду інших інспекторів, укласти угоду з урядом, отримати кошти й придбати земельну ділянку. Дж. Бентам підготував уряду офіційну пропозицію щодо укладення угоди на зведення пенітенціарного будинку та управління ним⁹.

У лютому 1792 р. йому запропоновано переглянути фінансові умови в бік здешевлення для уряду будівництва та утримання в'язнів. На що Дж. Бентам погодився і зобов'язався, що витрати будуть на 25% менші, ніж у системі халків¹⁰. Як тільки узгодили фінансові питання, з'явилася нова перепона – на початку 1793 р. Британія вступила у війну з революційною Францією й тюремні проєкти відійшли на другий план.

Улітку 1793 р. з'ясувалося, що Пенітенціарний акт 1779 р. з формальної точки зору не дозволяє реалізувати будівництво пенітенціарного будинку

¹ 'Transcribe Bentham' <<http://transcribe-bentham.ucl.ac.uk/td/JB/107/071/001>> (дата звернення 08.07.2020)

² J Bentham, *Panopticon: Postscript* Part II 219

³ Cyprian Blamires, *The French Revolution and the Creation of Benthamism* (Palgrave Macmillan 2008) 57–8

⁴ The Architecture of Robert Adam (1728–1792). Edinburgh Bridewell – Influences. Jeremy Bentham – Panopticon, or the Inspection House

⁵ J Semple, 'Jeremy Bentham's Panopticon' 122

⁶ 'Letter from Samuel Romilly to Jeremy Bentham' 921 2 September 1793 in Alexander Taylor Milne (ed), *The Correspondence of Jeremy Bentham* Vol 4 Edited by J R Dinwiddy (UCL Press, 2017) 469–71

⁷ 'The Architecture of Robert Adam Edinburgh Bridewell – Influences' Jeremy Bentham – Panopticon, or the Inspection House <https://sites.scran.ac.uk/ada/documents/castle_style/bridewell/bridewell_jeremy_bentham_panoption.htm> (дата звернення 10.07.2020)

⁸ J Semple, 'Jeremy Bentham's Panopticon' 121–122

⁹ L J Hume, 189–229

¹⁰ L J Hume, 189–229

(термін його дії спливає у 1784 р. – *О. С.*) і слід ухвалити новий закон. До законотворчої діяльності долучився і Дж. Бентам: упродовж жовтня 1793 р. – квітня 1794 р. він підготував проєкт закону, в якому виклав основні засади фундації, діяльності та управління Паноптиконом. Однак 1794 р. парламент ухвалив Пенітенціарний акт, розроблений урядом¹. Він містив загальні приписи щодо побудови пенітенціарних будинків², але жодної норми, яка б указувала на Дж. Бентама як виконавця проєкту та його Паноптикон, в акті не було.

Доля проєкту все більше ставала невизначеною. Далі були роки перемовин з фінансовим комітетом і намагання переконати урядовців у доцільності Паноптикону. Проблеми виникли і з придбанням земельної ділянки: поважні землевласники були не в захваті від можливого сусідства з в'язницею. 1798 року казначейство підшукало нове місце – маєток Солсбері в районі Міллбанк. Через болотисту місцину воно мало підходити для побудови в'язниці, однак інших варіантів не було. Уряд погодився виділити 36 000 £ на будівництво Паноптикону³. У листопаді 1799 р. Дж. Бентам придбав земельну ділянку в Міллбанк за 12 000 £.

З відставкою Г. Дандаса проєкт Паноптикону втратив одного з найвпливовіших прихильників. Урядовці все більше затягували це питання. У 1801 р. казначейство запропонувало Дж. Бентаму звести лише експериментальну в'язницю на 500 осіб (що було неприйнятно, оскільки не принесло б фінансового зиску через незначну кількість засуджених) або ж заплатити йому компенсацію, якщо він відмовляється від проєкту⁴. І хоча попередньо уряд взяв на себе певні зобов'язання, угода з Дж. Бентамом так і не була підписана. Після відставки В. Пітта новий уряд 1803 р. відмовив у фінансуванні проєкту.

Однак філософ не полишив роботи над Паноптиконом. Чим більше часу він розмірковував і намагався вдосконалити устрій в'язниці, тим більше це ставало схожим на утопію. Дж. Бентам розробив паноптичний курник (*Panopticon*) для в'язничної ферми, кожна операція під час забою птиці мала здійснюватися окремою жінкою-засу-

дженою за принципом конвеєру. Також він експериментував з меню: розробляв різні типи харчування, щоб воно було поживним, корисним і недорогим. Осіб, які мали схильність до музики чи співів, планувалося навчати, організовувати в'язничний хор і давати концерти. Дж. Бентам мріяв, що в майбутньому будуть створені паноптичні міста, до складу яких входили б пенітенціарні, виправні, робітні будинки, притулки для жінок та метаазиліуми. На їх території вирощували б екзотичні рослини, проводили б наукові й технічні експерименти. У Паноптиконі мали бути реалізовані винаходи братів Бентамів, зокрема метод збереження харчових продуктів шляхом видалення повітря (щось на кшталт сучасного вакуумного пакування)⁵. Отже, незважаючи на невдачі реалізації проєкту, Дж. Бентам не відмовився від свого задуму і був упевнений, що він буде затребуваний.

І дійсно, на хвилі руху за гуманізацію покарань 1811 р. знову постало питання побудови загальнонаціонального пенітенціарію. Для його розгляду було сформовано спеціальний комітет під головуванням Дж. Холфорда. На слуханнях у Палаті громад Дж. Бентам доводив ефективність Паноптикону та апелював до попередніх домовленостей з урядом.

Але очільник комітету Дж. Холфорд, торі й відданий євангеліст, апатично ставився до філософа та паноптичної системи⁶. Запрошені тюремні реформатори Дж. Пол та Т. Бехер також піддали критиці проєкт Дж. Бентама, зазначивши, що теоретичні засади паноптичного пенітенціарію суперечить положенням Пенітенціарного акта 1779 р. Т. Бехер наполягав, що саме одиночне утримання в позаробочий час сприяє виправленню злочинця та покаянню. Скептично він поставився і до економічної складової проєкту. Дж. Бентаму закидали, що видатки на утримання тюрми зменшено за рахунок відмови від основоположних реформаторських ідей. Паноптикон, як висловився Т. Бехер, нагадував йому моторошне місце, де у клітках утримували диких звірів, виставлених на загальний огляд для втіхи (через майже два століття до такого порівняння вдасться і М. Фуко. – *О. С.*). Надмірна публічність пенітенціарного будинку, на думку членів комітету, також була вадою Паноптикону, оскільки б заважала усамітненню засуджених⁷.

¹ J Semple, 'Jeremy Bentham's Panopticon' 193

² *The Statutes at Large: From the Magna Charta, to the End of the Eleventh Parliament of Great Britain, Anno 1761* [continued to 1807] vol 39 Part 2 694–703

³ -- 458

⁴ S McConville, 113; J Semple, 'Jeremy Bentham's Panopticon' 259

⁵ J Semple, 'Jeremy Bentham's Panopticon' 314–9

⁶ -- 299

⁷ -- 306

Але найбільше критики членів комітету і «тюремних експертів» викликала система управління Паноптиконом, центральною фігурою якої був приватний підрядник. Це, на їх думку, створювало ґрунт для всіляких зловживань і повертало в'язницю в дореформені часи, коли засуджені перебували в цілковитій залежності від начальника тюрми.

Дж. Семпл вважала, що на комітетських слуханнях зіткнулися два підходи: авторитетна й підкріплена практикою концепція, що спиралась на ідеї Дж. Говарда та положення Пенітенціарного акта 1779 р., та новаторський проєкт Дж. Бентама¹. На думку Ш. Макконвіла, реальна лінія конфлікту пролягла не поміж старою та новою моделями тюремного ув'язнення – конкурували різні підходи до управління в'язницею та погляди на засоби досягнення мети покарання². Вадою Паноптикону, як вважали члени комітету, було те, що Дж. Бентам не приділив належної уваги релігійному впливу на засуджених, а капелан не займав чільного місця в його пенітенціарній системі.

Рішення Комітету Холфорда було не на користь Дж. Бентама. Загальне ставлення до Паноптикону досить красномовно ілюструє фраза зі звіту комітету, що слідувала після наведених Дж. Бентамом розрахунків вартості утримання засуджених та збитків для підрядника в разі смерті ув'язнених: «І заради таких вигадок нам у ХІХ ст. усерйоз пропонують відмовитися від загальноприйнятих принципів управління в'язницями»³.

Думається, Дж. Холфорд уже приміряв на себе роль головного тюремного реформатора, оскільки саме він став одним із трьох інспекторів, які керували будівництвом пенітенціарію Міллбанк, зведеного на земельній ділянці, що її придбав Дж. Бентам. Н. Деві зазначає, що у Дж. Холфорда початково був власний план побудови пенітенціарного будинку, що і зумовило відмову від Паноптикону⁴. Отже, у Дж. Бентама не було жодних шансів. Паноптикону не судилося бути зведеним в Англії за життя філософа.

¹ J Semple, 'Jeremy Bentham's Panopticon' 302

² S McConville, 113

³ George Holford, *An Account of the General Penitentiary at Millbank* (Rivington 1828) 16

⁴ N Davie, 'When was the prison? Thinking and re-thinking the penitentiary in Britain, 1770–1850 (unpublished seminar paper 2013) 8 <<https://www.academia.edu>> дата звернення 20 Лютий 2020

У 1812 р. парламент ухвалив Penitentiary House Act, відповідно до якого було зведено національний пенітенціарний будинок Міллбанк. Із самого початку будівництва Дж. Бентам, не без зловтіхи, міг спостерігати за невдачами своїх опонентів. З огляду на болотяну місцевість знадобилися значні додаткові витрати на фундамент в'язниці, у результаті чого її загальна вартість зросла вдвоє й склала астрономічну суму 500 000 £. Непоказна архітектура Міллбанка теж не викликала особливого захвату. В'язничний режим був не кращий за архітектурне рішення. «Розкішні» умови утримання та харчування засуджених викликали нарікання з боку громадськості, а доволі слабка дисципліна та нагляд призводили до бунтів. У питаннях адміністрування закладу теж було не все гаразд. Тотальний контроль інспекторів за діяльністю Міллбанка призвів до нівелювання авторитету управителя. Сподівання на виправлення засуджених гуманними засобами теж довелося залишити – 1830 р. було поновлено тілесні покарання.

У літературі досить часто можна зустріти тезу, що в проєкті Міллбанк втілено ідеї Дж. Бентама. Однак, якщо архітектурне рішення корпусів і дещо нагадує «інспекційний принцип», то засади організації та управління були абсолютно іншими. Загалом, слід зазначити, що паноптичні в'язниці у ХІХ ст. не надто користувалися популярністю (за цим принципом зведено кілька закладів, а за життя філософа – лише напівпаноптичний пенітенціарій у Женеві). Однак окремі принципи й елементи архітектури Паноптикону та пенітенціарної системи, розробленої Дж. Бентамом, набули широкої популярності й були перейняті тюремними реформаторами США та країн Європи.

Висновки. В умовах пошуку альтернативи транспортуції і необхідності реалізації проєкту побудови загальнонаціонального пенітенціарного будинку Дж. Бентамом упродовж 1786–1791 рр. розроблено й обґрунтовано систему відбування покарання у вигляді поміщення до пенітенціарного будинку, спланованого у вигляді Інспекційного будинку або Паноптикону, архітектурні та просторові рішення якого були підказані устроєм італійських виправних будинків та проєктами публічних будівель.

Попри теоретичні напрацювання англійських правників і філантропів, а також широкий масив емпіричних даних, зібраних Дж. Говардом, усе ж слід констатувати, що пенітенціарна система Па-

ноптикону Дж. Бентама була першою цілісною концепцією, у якій було детально розроблено всі аспекти: архітектурне рішення будівлі в'язниці та внутрішній устрій, режим і правила утримання, виправний вплив та організація в'язничних робіт, управління закладом та постпенітенціарна опіка. Система Паноптикону була протиставлена автором системі халків і транспортації. З огляду на невдачу в реалізації експериментальних пенітенціарних будинків саме на Паноптикон Дж. Бентама урядовці та тюремні реформатори у кінці XVIII ст. поклали надії щодо втілення в життя приписів Пенітенціарного акта 1779 р.

Якщо розглядати принципи функціонування та режим утримання в Паноптиконі з огляду на зазначені історичні обставини, стан тюрем Англії та проблеми з утриманням засуджених до транспортації: їх розміщення в халках, висилку до далеких колоній, після чого вони були назавжди втрачені для суспільства, значні витрати на транспортацію та високу смертність каторжан (саме як альтернативу транспортації Дж. Бентам пропонував утримання в Паноптиконі), то він постає не «суворою машиною для нагляду» й тотального контролю, як вважав М. Фуко, а скоріше, тюрмоутопією, у якій філософ намагався поєднати: милосердя, дисципліну і нагляд, а також навчання і прибуткову працю задля виправлення злочинців

та повернення їх у суспільство. Усе це мало бути організовано відповідно до принципу економії ресурсів. Початково планувалося постійне одиночне утримання, від якого в подальшому Дж. Бентам відмовився, пояснюючи це негуманністю довготривалого одиночного утримання, і запропонував блочне утримання, що і сьогодні є переважаючим у в'язницях провідних країн світу.

Проект Паноптикону й пенітенціарна система, розроблена філософом, були занадто новаторськими для свого часу. Це і стало причиною відмови Дж. Бентаму 1811 р. у реалізації проєкту національного пенітенціарію у Міллбанк.

Однак те, що на початку XIX ст. англійські тюремні реформатори відкинули як негуманне чи недоцільне, упродовж XX ст. було впроваджено у практику функціонування місць позбавлення волі більшості країн світу. Це і чіткі правила внутрішнього розпорядку, і вимоги до тюремних службовців та наглядачів, і воєнізована зовнішня охорона, і покамерне утримання, й оцінка економічної ефективності того чи іншого виду покарання та громадський контроль за місцями несвободи. Новація 80-х рр. XX ст. у вигляді приватних тюрем та державно-приватного партнерства у в'язничній сфері лише доводить, що Дж. Бентам на сотні років уперед передбачив «програму» розвитку тюрем в умовах ринкової економіки.

REFERENCES

List of legal documents

1. First Report from the Committee on the Laws Relating to Penitentiary Houses. *Parliamentary Debates: Official Report*. Vol. 20. 1812. CXI. (in English).
2. The Statutes at Large: From the Magna Charta, to the End of the Eleventh Parliament of Great Britain, Anno 1761 [continued to 1807]. Vol. 39. Part 2. pp. 694–703. (in English).

Bibliography

Authored books

1. Bentham J, *Panopticon: Postscript. Part I. London* (1791) (in English).
2. Bentham J, *Panopticon: Postscript. Part II. London* (1791) (in English).
3. Bentham J, *Panopticon; or, The Inspection House* (Re-printed and sold by T. Payne London, 1791) (in English).
4. Blamires C, *The French Revolution and the Creation of Benthamism* (Palgrave Macmillan, 2008) (in English).
5. Foucault M, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison* (Kyiv, 1998) (in English).
6. Holford G, *An Account of the General Penitentiary at Millbank* (Rivington, 1828) (in English).
7. McConville S, *A History of English Prison Administration: 1750-1877* (Routledge & Kegan Paul, 1981) (in English).
8. Steadman P, *Building Types and Built Forms* (Troubadour Publishing Ltd, 2014) (in English).

Edited books

9. Bentham J. A 'View of the Hard Labour Bill' in *The Works of Jeremy Bentham, published under the Superintendence of his Executor, John Bowring*. Vol 4 (Edinburgh William Tait, 1838-43) (in English).
10. Bentham J, 'PANOPTICON versus NEW SOUTH WALES: or, the panopticon penitentiary system, and the penal colonization system, compared' in *The Works of Jeremy Bentham, published under the Superintendence of his Executor, John Bowring* Vol 4 (Edinburgh William Tait, 1838-43) (in English).

11. Hume L J, 'Bentham's panopticon: An administrative history' in *Jeremy Bentham: Critical Assessments* (Edit Bhikhu C Parekh) t 4 (Taylor & Francis, 1993) (in English).
12. Ian R Christie (ed), *The Correspondence of Jeremy Bentham Vol 3 The Collected Works of Jeremy Bentham*. Edited by J. H. Burns (UCL Press, 2017) (in English).
13. 'Letter from Samuel Romilly to Jeremy Bentham' 921 2 September 1793 In Alexander Taylor Milne (ed), *The Correspondence of Jeremy Bentham Vol 4 The Collected Works of Jeremy Bentham*. Edited by J R Dinwiddy (UCL Press, 2017) (in English).

Journal article

14. Hiroaki Itai, 'Surveillance et métaphore du «tribunal» dans l'utilitarisme de Bentham' (2019) 16 *Bentham Studies in Japan Today* <<https://doi.org/10.4000/etudes-benthamiennes.6132>> (in English).
15. Semple J, 'Foucault and Bentham: A Defence of Panopticism' (1992) 4(1) *Utilitas* 105 (in English).
16. Sokalska, O. British prison projects: the Hard Labour Bill and the Penitentiary Act (2020) 1 *Law Review of Kyiv University of Law* 74 (in English).
17. Stanziani A, 'The Traveling Panopticon: Labor Institutions and Labor Practices in Russia and Britain in the Eighteenth and Nineteenth Centuries' (2009) 51(4) *Comparative Studies in Society and History* 715 (in English).
18. Steadman P, 'Samuel Bentham's Panopticon' (2012) 14(1) *Journal of Bentham Studies* 1 (in English).
19. Steadman P, 'The Contradictions of Jeremy Bentham's Panopticon Penitentiary' (2007) 9 *Journal of Bentham Studies* 1 (in English).
20. Werrett S, 'Potemkin and the Panopticon: Samuel Bentham and the Architecture of Absolutism in Eighteenth Century Russia' (1999) 2(1) *Journal of Bentham Studies* 1 (in English).
21. Werrett S, 'The Panopticon in the Garden: Samuel Bentham's Inspection House and Noble Theatricality in Eighteenth-Century Russia' (2008) 3 *Ab Imperio* 47 (in English).

Dissertations

22. Shitov N, 'Vliyaniye osnovnykh paradigm socialnoy teorii na ponimaniye prirody nakazaniya' (Dis. ... d-ra filos. nauk Moskva 2003) [The Impact of Major Paradigms of Social Theory on Understanding the Nature of Punishment] (in Russian).
23. Semple J. 'Jeremy Bentham's Panopticon Prison' (*Ph.D. thesis London University 1990*) (in English).

Websites

24. 'A Roman Silence. Planet Prison and Other Tales' <<https://michaelmc.typepad.com/my-blog>> (in English).
25. 'Computer Animation of Jeremy Bentham's Panopticon' <<https://www.myleszhang.org>> (in English).
26. 'The Architecture of Robert Adam Edinburgh Bridewell – Influences' Jeremy Bentham – Panopticon, or the Inspection House <<https://sites.scran.ac.uk>> (in English).
27. 'Transcribe Bentham' <<http://transcribe-bentham.ucl.ac.uk/td/JB/107/071/001>> (in English).
28. Davie N, When was the prison? Thinking and re-thinking the penitentiary in Britain, 1770–1850 (unpublished seminar paper 2013) 8 <<https://www.academia.edu>> (in English).
29. Zhang M, 'Panopticon: A Round Prison' <<https://sketchfab.com/3d-models/panopticon-a-round-prison-aa5d9c1b-44d44e6bbedf1c05d8ea9c88>> (in English).

Сокальська О. В. Пенітенціарна система Джеремі Бентама: нереалізований проєкт «ідеальної в'язниці»

У статті розглянуто проєкт новаторського пенітенціарного закладу Паноптикону англійського філософа й правника Дж. Бентама. Автором з'ясовано витоки паноптичної тюрми, визначено і проаналізовано основні складові пенітенціарної системи Паноптикону. Прослідковано трансформацію пенітенціарних ідей Дж. Бентама: від суворого одиночного утримання до блочного розміщення засуджених.

Паноптикон (Паноптикум) – проєкт пенітенціарного закладу, розроблений Дж. Бентамом за участю брата С. Бентама як альтернатива системі халків і транспортації. Завдяки просторовому рішення та правилам дисципліни в ньому забезпечувався б перманентний контроль за мінімальною кількістю наглядачів. Дж. Бентам сподівався не лише запровадити більш гуманну тюрму, а й створити прибуткове підприємство з використанням праці засуджених. Здійснювати управління закладом повинен був приватний підрядник. Дж. Бентам створив продуманий цілісний концепт відбування покарання, що охоплював усі питання, пов'язані з функціонуванням в'язниці: від архітектурного рішення до управління закладом. Основною метою пенітенціарної системи Паноптикону була превенція, як загальна – бути прикладом для інших, щоб вони утримувалися від вчинення злочинів, так і спеціальна – виправляти засуджених, привчати до законослухняної поведінки.

Ключові слова: Джеремі Бентам, Паноптикон, пенітенціарна система Паноптикону, Комітет Холфорда.

**Сокальская Е. В. Пенитенциарная система Джереми Бентама:
нереализованный проект «идеальной тюрьмы»**

В статье в контексте тюремных преобразований и формирования концепта исправительного наказания в Великобритании в конце XVIII – начале XIX в. рассмотрен проект новаторского пенитенциарного учреждения – Паноптикон английского философа и юриста Дж. Бентама. Автором исследованы истоки паноптической тюрьмы, определены и проанализированы основные составляющие пенитенциарной системы Паноптикона. Прослежена трансформация пенитенциарных идей Дж. Бентама от строгого одиночного содержания до блочного размещения осужденных.

Паноптикон (Паноптикум) – проект пенитенциарного заведения, разработанный Дж. Бентамом при участии брата С. Бентама как альтернатива системе халков и транспортиции. Пространственное решение здания и четкие правила должны были обеспечивать перманентный контроль при минимальном количестве наблюдателей, что значительно сэкономило средства. Дж. Бентам надеялся не только построить новую, более гуманную тюрьму, соответствующую цели исправления, но и создать прибыльное предприятие с использованием труда осужденных. Управлять Паноптиконом должен был частный подрядчик. Дж. Бентам создал продуманный целостный концепт отбывания наказания, охватывающий все вопросы, связанные с функционированием тюрьмы: от архитектурного решения до администрирования. Основной целью пенитенциарной системы Паноптикона была превенция, как общая – быть примером для других, чтобы они воздерживались от совершения преступлений, так и специальная – исправлять осужденных, приучать к законопослушному поведению.

Ключевые слова: Дж. Бентам, Паноптикон, пенитенциарная система Паноптикона, Комитет Холфорда.

Sokalska O. Jeremy Bentham's Penitentiary System: The Unrealized Project of the Ideal Prison

The article describes the project of an innovative penitentiary institution – Panopticon by the English philosopher and jurist Jeremy Bentham. The author investigates the origins of the panoptic prison, identifies and analyzes the main components of the Panopticon penitentiary system. The importance of studying the Panopticon in the context of prison reforms and the formation of the concept of reformatory punishment in Great Britain in the late 18th - early 19th centuries is shown. The authors have traced the transformation of J. Bentham's views on the regime of detention: from solitary confinement to block placement of convicts.

Panopticon is a penitentiary house project developed by J. Bentham with the participation of his brother Samuel Bentham as an alternative to hulks and transportation. The spatial solutions of the building and strict rules of discipline were supposed to ensure permanent control with a minimum number of observers, which saved a lot of money. Bentham hoped not only to build a new, more humane prison, corresponding to the goal of correction, but also to create a profitable enterprise using the labor of convicts. The Panopticon was to be managed by a private contractor. Jeremy Bentham created a well thought-out holistic concept of serving a sentence, covering all issues related to the functioning of a prison from an architectural solution to the management of an institution. The main goal of the Panopticon penitentiary system was prevention, both the general one - to be an example for others so that they refrain from committing crimes, and the special one - to correct convicts, to accustom them to law-abiding behavior.

The Panopticon was not built in England during Bentham's lifetime. The Holford Committee rejected the plan of the Panopticon to build the nationwide Millbank Penitentiary. But certain elements of the Panopticon penitentiary system were used in prison systems in the United States and Europe. These include strong rules of discipline, requirements for prison staff, cost-effectiveness of confinement, public control of the execution of punishments, and private prisons.

Keywords: Jeremy Bentham, Panopticon, panopticon penitentiary system, the Holford Committee.

А. Ю. Байдалінова, аспірантка відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID 0000-0001-7745-5239

КІЛЬКІСНИЙ ВИМІР ПРОФЕСІЙНОЇ ВІКТИМІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Дослідження процесів віктимізації особи є актуальним за будь-яких часів. Адже із плином часу суспільні процеси (а з ними й кримінальні загрози) зазнають певних, подекуди навіть різких, змін. Зокрема, за останні роки в системі детермінант віктимізації населення України з'явилися і загрози, пов'язані з внутрішньополітичною кризою та військовими діями на сході держави, і загрози, що продукуються процесами внутрішнього переміщення населення з тимчасово окупованих територій, і загрози, пов'язані з усе більше поширюваними процесами діджиталізації суспільних відносин, і, нарешті, низка віктимізаційних ризиків, викликаних боротьбою з COVID-19.

Окремим напрямом дослідження віктимізації населення є аналіз віктимізації соціальних груп, що виокремлюються за різними ознаками. Цей напрям наукових розвідок стає дедалі популярнішим як серед українських, так і зарубіжних вчених.

Серед критеріїв, за якими розглядаються соціальні групи, що стають предметом дослідження в межах вивчення групової віктимізації, є об'єднання осіб за ознакою зайняття певним видом діяльності або професією. Така ознака є основою для визначення соціального статусу людини, що може бути потенційно пов'язаним зі специфічними – професійними – ризиками віктимізації.

Уявлення про обсяги професійної віктимізації в Україні можна скласти на основі офіційної статистичної інформації про кількість кримінальних правопорушень, вчинених щодо окремих груп осіб, виокремлених за ознакою приналежності до певної професії. І хоча такі дані через свою обмеженість у показниках лише частково відображають складне багатоаспектне явище професійної віктимізації у нашій державі, на теперішній час це єдине офіційне джерело інформації, що може ста-

ти орієнтиром для аналізу її кількісного виміру – рівня та динаміки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми віктимології як науки й окремого напрямку в кримінології, а також віктимологічної профілактики кримінальної протиправності розглядали у своїх роботах В. С. Батиргареева (V. S. Batyrgareieva), В. В. Голіна (V. V. Holina), Б. М. Головкін (B. M. Holovkin), А. О. Джужа (A. O. Dzhuzha), О. М. Джужа (O. M. Dzhuzha), А. П. Закалюк (A. P. Zakaliuk), А. Ф. Зелінський (A. F. Zelins'kyj), О. М. Литвинов (O. M. Lytvynov), Д. М. Тичина (D. M. Tychyna), В. О. Туляков (V. O. Tulyakov), О. В. Шаповалов (O. V. Shapovalov) та ін. Грунтовний аналіз віктимологічної ситуації в Україні та заходи віктимологічної профілактики злочинності викладено авторами навчального посібника «Віктимологія» (Харків, 2017 р.)¹. На монографічному рівні проблеми латентної віктимності в Україні висвітлено в колективній монографії «Латентна віктимність та шляхи її розв'язання в Україні» (Харків, 2018 р.)².

Серед останніх наукових досліджень, присвячених віктимологічній проблематиці, необхідно також відзначити дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук А. О. Джужі «Теоретичні та практичні засади віктимологічного запобігання злочинам в Україні» (Харків, 2018 р.), що є комплексним науковим дослідженням віктимологічного запобігання злочинності в Україні³.

¹ Голіна В. В., Головкін Б. М. (ред) *Віктимологія: навчальний посібник* (Право, 2017)

² Головкін Б. М., Христич І. О., Шевченко Л. О. та ін. *Латентна віктимність та шляхи її розв'язання в Україні: монографія* (НДІ ВПЗ імені акад. В. В. Сташиса НАПрНУ, 2018)

³ Джужа А. О., «Теоретичні та практичні засади віктимологічного запобігання злочинам в Україні» (дис. д-ра юрид. наук, Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018)

Частково питання професійної віктимізації, її поняття, детермінації та запобігання розглядалися в попередніх публікаціях авторки¹.

Метою статті є здійснення статистичного аналізу головних кількісних показників професійної віктимізації в Україні – її рівня та динаміки (за період з 2014 по 2019 р.).

Виклад основного матеріалу. Кримінальна протиправність за своєю суттю є складним явищем, являючи собою нерозривне поєднання кримінально караного діяння та наслідків його вчинення. Як зазначав професор А. П. Закалюк: «...пізнання злочинності має відбуватися у контексті її зв'язків з іншими суспільними явищами, у тому числі тими, що обумовлюють її детермінацію, а також такими, які межують з нею та з яких вона значною мірою відтворюється»². Не викликає сумніву, що одним із факторів відтворення кримінальної протиправності є рівень віктимізації, зокрема й професійної, у соціумі. Адже віктимізація – це набуття властивості віктимності³, тобто процес набуття особою (групою осіб) визначених рис, властивостей і станів, що роблять їх вразливими для вчинення злочинів⁴.

У чинному Кримінальному кодексі України поряд із загальним захистом особи від кримінально караного діяння деякою мірою підкреслюється і її приналежність до певної професії. Так, кримінальна відповідальність за правопорушення проти особи та перешкоджання здійсненню професійних обов'язків установлена за вчинення діянь щодо працівників органів державної влади та органів місцевого самоврядування, суддів, працівників правоохоронних органів, військовослужбовців, журналістів та ін. (наприклад, кримінальні правопорушення, передбачені статтями 112, 171, 342, 343, 344, 345, 345¹, 346, 347, 347¹, 348, 348¹, 349, 350, 351, 352 та іншими КК України).

¹ Див. : Байдалінова А Ю, 'Аналіз стану наукової розробки проблеми як етап дослідження професійної віктимізації в Україні' (2018) 4 Часопис Київського університету права 274–9 ; - - 'Детермінація професійної віктимізації в Україні: поняття та рівні' [The determination of professional victimization in Ukraine: the concept and levels] (2020) 18 (2) Теорія та практика правознавства DOI: <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2020.18.215675> та ін.

² Закалюк А П, *Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн* (Вид. Дім «Ін Юре», 2007) Кн. 1 *Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки* 22

³ - -, 314.

⁴ Кальман А Г, Христич И О, В. В. Голина (ред) *Понятійний апарат сучасної кримінології. Терминологічний словарь* (Гимназия, 2005) 33

Уявлення про обсяги того чи іншого явища створюється в першу чергу за допомогою аналізу його зовнішніх проявів. У випадку дослідження професійної віктимізації в Україні головним індикатором є кількість осіб, щодо яких було вчинено злочин через виконання ними своїх професійних обов'язків або набуття певних віктимних рис у зв'язку із приналежністю до певного виду професійної діяльності. У статистичній звітності Генеральної прокуратури України у Формі 1 «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення» у розділі 8 «Відомості про осіб, які потерпіли від кримінальних правопорушень» наводиться певний перелік потерпілих від злочинів за професійною ознакою.

Так, протягом 2014–2019 рр. ГПУ було обліковано в середньому понад 378,6 тис. потерпілих від кримінальних правопорушень на рік. Кількість потерпілих, виділених за професійною ознакою, див. у табл. 1⁵.

Із метою аналізу тенденцій професійної віктимізації в Україні розглянемо динаміку її розвитку у період з 2014 по 2019 р. Розрахунки виконано за допомогою ланцюгового способу (див. табл. 2).

Таким чином, виходячи із даних таблиць 1 і 2, виокремимо кілька загальних статистичних тенденцій професійної віктимізації в Україні:

1) найбільш уразливими категоріями потерпілих є працівники силових відомств (якщо розглядати сумарно потерпілих працівників органів МВС, Національної поліції та військовослужбовців). Такий факт є закономірним, враховуючи, по-перше, особливості несення служби такими особами, а по-друге, чисельність працівників органів МВС, Національної поліції та військовослужбовців у державі;

2) другою за кількістю потерпілих групою є керівники підприємств. Значну кількість таких потерпілих можна пов'язати із наявністю загальнодоступної інформації, наприклад, про матеріальний статок цих осіб (головним джерелом є соціальні мережі та електронні декларації в Єдиному державному реєстрі декларацій), що робить їх привабливою мішенню для кримінальних правопорушників. Третя група за чисельністю – лікарі;

3) найменша кількість потерпілих серед працівників органів, що здійснюють контроль за до-

⁵ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019 рр. : стат. інформ. Ген. прокуратури України. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114140&libid=100820&c=edit&_c=fo (дата звернення 10.09.2020).

Таблиця 1

Кількість осіб, які потерпіли від кримінальних правопорушень за ознакою професійної належності або видом громадської діяльності

№	Рід занять	Рік, кількість потерпілих від злочинів					
		2014	2015	2016	2017	2018	2019
1	Депутат	151	141	194	173	160	112
2	Працівник ЗМІ	279	233	234	174	163	173
3	Працівник пошти	202	173	122	88	82	66
4	Лікар	1 908	1 931	1 714	1 368	1 076	775
5	Керівник підприємства	7 084	8 845	3 513	2 173	1 797	1 199
6	Працівник фінансово-кредитної сфери	1 989	1 428	988	787	641	499
7	Працівник органу місцевого самоврядування	209	250	142	126	105	80
8	Працівник місцевої державної адміністрації	52	36	25	18	20	13
9	Працівник центрального органу державної виконавчої влади	31	30	52	14	12	11
10	Працівник прокуратури	154	105	105	109	101	39
11	Працівник органів внутрішніх справ, Національної поліції	1 520	1 133	1 135	1 183	1 239	1 085
12	Суддя	214	228	175	182	141	112
13	Адвокат	268	290	305	279	275	275
14	Працівник органів безпеки	68	54	54	54	35	11
15	Працівник органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства	19	16	12	23	27	9
16	Працівник митної служби	44	45	39	16	17	7
17	Працівник Державної прикордонної служби України	183	55	52	50	43	45
18	Військовослужбовець	6 830	5 765	2 891	2 394	1 879	1 722
	Σ	21 205	20 758	8 861	9 211	7 813	6 233

Таблиця 2

Динаміка кількості осіб, які потерпіли від кримінальних правопорушень за ознакою професійної належності або видом громадської діяльності (%)

№	Рід занять	Рік				
		2015	2016	2017	2018	2019
1	Депутат	- 6,6	37,5	- 10,8	- 7,5	- 30,0
2	Працівник ЗМІ	- 16,5	0,4	- 25,6	- 6,3	6,1
3	Працівник пошти	- 14,4	- 29,5	- 27,9	- 6,8	- 19,5
4	Лікар	1,2	- 11,2	- 20,2	- 21,4	- 28,0

№	Рід занять	Рік				
		2015	2016	2017	2018	2019
5	Керівник підприємства	24,9	- 60,3	- 38,1	- 17,3	- 33,3
6	Працівник фінансово-кредитної сфери	- 28,2	- 30,8	- 20,3	- 18,6	- 22,2
7	Працівник органу місцевого самоврядування	19,6	- 43,2	- 11,3	- 16,7	- 23,8
8	Працівник місцевої державної адміністрації	- 30,8	- 30,6	- 28,0	11,1	- 35,0
9	Працівник центрального органу державної виконавчої влади	- 3,2	73,3	- 73,1	- 14,3	- 8,3
10	Працівник прокуратури	- 31,8	0	3,8	- 7,3	- 61,4
11	Працівник органів внутрішніх справ, Національної поліції	- 25,5	0,2	4,2	4,7	- 12,4
12	Суддя	6,5	- 23,2	4,0	- 22,5	- 20,6
13	Адвокат	8,2	5,2	- 8,5	- 1,4	0
14	Працівник органів безпеки	- 20,6	0	0	- 35,2	- 68,5
15	Працівник органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства	- 15,8	- 25,0	91,6	17,4	- 66,7
16	Працівник митної служби	2,3	- 13,3	- 60,0	6,25	- 58,8
17	Працівник Державної прикордонної служби України	- 70,0	- 5,5	- 3,8	- 14,0	4,7
18	Військовослужбовець	- 15,6	- 49,9	82,8	- 21,5	- 8,4
	Σ	- 2,1	- 57,3	3,9	- 15,2	- 20,2

держанням податкового законодавства. Знову ж таки, таку тенденцію можна пояснити штатною малочисельністю цих органів та меншою кількістю професійних ризиків їх працівників;

4) останнім часом у державі спостерігається загальна тенденція до зменшення кількості потерпілих від кримінальних правопорушень, викремлених за ознакою професійної приналежності. Це можна пояснити тим, що: а) у низці правоохоронних органів і підприємств, організацій та установ, у першу чергу державної форми власності, відбулося значне скорочення штату, що пов'язано як із переатестацією кадрів, так і загальним зменшенням кількості працівників; б) існуванням політичних «преференцій» для тих чи інших категорій професіоналів. Зокрема, привертає увагу позитивна динаміка щодо кількості потерпілих, які є працівниками ЗМІ у 2019 р., хоча навіть після криміналізації низки діянь щодо журналістів та внесення відповідних змін у КК України у 2015

та 2018 рр. до 2019 р. переважала тенденція до зменшення кількості таких потерпілих.

Багато вчених підкреслюють, що офіційні статистичні дані нічого не характеризують, але для оцінки стану кримінальної протиправності та її тенденцій ні в якій іншій країні світу не придумали інших показників¹. Водночас А. П. Закалюк зазначав, що: «Вимірювання злочинності за основними її параметрами здійснюється насамперед через збір та накопичення офіційних статистичних показників за формами державної статистики»². Таким чином, розглядаючи показники професійної віктимізації, необхідно зважати на те, що:

1) статистичне уявлення про її показники формується на основі лише низки професій, що викремлюються у звітності ГПУ;

¹ Христич І О, 'Проблеми вдосконалення статистичного обліку в органах досудового слідства в Україні' (2016) 6 (3) Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки 97; 95-98

² Закалюк А П, 156.

2) формування навіть таких незначних за кількістю індикаторів за професіями здійснюється крізь призму латентності кримінальних правопорушень: як штучної, так і природної;

3) перелік професій та порівнювання видів зайнятості до професійних – постійний, а подекуди й швидкоплинний, процес. Охопити всі професії у кримінальній статистиці неможливо, однак можна сформувати її аналіз за певними напрямками діяльності (наприклад, за сферами функціонування суспільства).

З останнього твердження випливає, що процес інтенсивної віктимізації населення відбувається не просто симетрично до криміногенних проявів: змінюється структура віктимності населення, оскільки трансформується та інтенсифікується його розподіл на соціальні групи¹. У літературі навіть підкреслюється формування відносно нової для науки криминології і віктимології, зокрема, проблеми криминологіко-віктимогенної стратифікації суспільства, що вимагає самостійного дослідження як на теоретичному рівні, так і на рівні практики запобігання злочинам².

У світлі професійної віктимізації зазначене стосується безперервного процесу трансформації зайнятості населення за рахунок певних видів діяльності, що приносять дохід на постійній основі. На теперішній час в Україні виокремлюється майже 9 тисяч видів професій та робіт³. Не викликає сумніву, що не всі з них потенційно супроводжуються ризиками віктимізації особи. Однак ринок праці постійно поповнюється блогерами, фотографами, особами, що пропонують витвори хендмейд та ін., що працюють переважно на основі фрилансу. Такі особи також мають значний ступінь віктимізації, що потребує додаткових наукових досліджень.

За результатами анкетування працівників Національної поліції (всього було проанкетовано із різних регіонів України більше 800 слідчих, оперативних працівників, працівників відділів психологічного забезпечення, відділів моніторингу

та ін.), проведеного авторкою у 2018–2019 рр., працівниками поліції переважно відзначалася наявність зв'язку між родом занять особи та ризиком стати жертвою злочину (так вважають 70% опитаних). При цьому як такі, що мають найвищий ризик стати жертвою злочину, виділялися: офіцери Національної поліції, офіцери Служби безпеки України, військовослужбовці Збройних Сил України, працівники медичної сфери, судді, працівники установ виконання покарань, інкасатори, приватні підприємці, працівники сфери послуг (касири закладів і торговельних точок із цілодобовим графіком роботи, таксисти, провізори та ін.), працівники соціальної сфери (працівники пошти, особи, зайняті у сфері соціального обслуговування), журналісти. Окремо респонденти вказали волонтерів, громадських активістів та блогерів.

Висновки. Професійна віктимізація в Україні – складне багатофакторне явище, певне статистичне уявлення про яке можна скласти на основі офіційних статистичних звітів Генеральної прокуратури України. Зважаючи на наявні дані, можна дійти висновків, що:

1) для кращого статистичного обліку кримінальних правопорушень, що вчиняються цілеспрямовано проти осіб, зайнятих певною професією, доречно змінити статистичний облік таких правопорушень, поклавши в його основу, наприклад, розподіл професіоналів за сферами суспільного життя;

2) найбільш уразливими категоріями потерпілих, виокремлених за ознакою професійної приналежності, є працівники силових відомств (органів МВС, Національної поліції та військовослужбовці). На другому місці за поширеністю – керівники підприємств, на третьому – лікарі;

3) найменша кількість потерпілих серед працівників органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства;

4) останнім часом в Україні спостерігається загальна тенденція до зменшення кількості потерпілих від кримінальних правопорушень, виокремлених за ознакою професійної приналежності;

5) недосконалість статистичного обліку сприяє високій латентності діянь, вчинених щодо осіб через їх професійну зайнятість.

¹ Плешаков В. А. 'Понятие и виды угроз криминологической безопасности' (2006) 10 Криминологический журнал 14-18

² Джужа О М, Карпенко С М, 'Криминологічні засади віктимізації та девіктимізації як різновидів профілактичної діяльності' (2011) 1 Право і суспільство 8; 7-11

³ 'Скільки професій існує в Україні: несподівана цифра' (Максимум ФМ) <URL: https://maximum.fm/skilki-profesij-isnuje-v-ukrayini-nespodivana-cifra_n156441> (дата звернення: 10.09.2020).

REFERENCES

*List of legal documents***Legislation**

1. Yedynyj zvit pro kryminal'ni pravoporushennia za sichen'-hruden' 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019 rr. : stat. inform. Hen. prokuratury Ukrainy URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st?dir_id=114140&libid=100820&c=edit&c=fo (in Ukrainian).

Bibliography**Authored books**

2. Holovkin B M, Khrystych I O, Shevchenko L O ta in. *Latentna viktyrnist' ta shliakhy ii rozv'iazannia v Ukraini: monohrafiia* [Latent victimity and the ways of its solution in Ukraine: monograph] (NDI VPZ imeni akad. V. V. Stashyusa NAPrNU, 2018) (in Ukrainian).
3. Zakaliuk A P, *Kurs suchasnoi ukrains'koi kryminolohii: teoriia i praktyka: u 3 kn* [Course of the contemporary Ukrainian criminology : theory and practice] (Vyd. Dim «In Yure», 2007) Kn. 1 *Teoretychni zasady ta istoriia ukrains'koi kryminolohichnoi nauky* [Theoretical principles and history of Ukrainian criminological science] (in Ukrainian).

Edited books

4. Holina V V, Holovkin B M (red), *Viktyrnolohiia: navchal'nyj posibnyk* [Victimology: textbook] (Pravo, 2017) (in Ukrainian).
5. Kal'man A H, Khrystych Y O, V. V. Holyna (red) *Ponjatijnij apparat sovremennoj kriminologii. Terminologicheskij slovar'* [The conceptual apparatus of modern criminology. Terminological dictionary] (Gimnazija, 2005) (in Russian).

Journal articles

6. Bajdalinova A Yu, 'Analiz stanu naukovoї rozrobky problemy iak etap doslidzhennia profesijnoi viktyrnizatsii v Ukraini' [Analysis of a state of the scientific development of a problem as a stage of the research of professional victimization in Ukraine] (2018) 4 Chasopys Kyivs'koho universytetu prava 274–279 (in Ukrainian).
7. - - 'Determinatsiia profesijnoi viktyrnizatsii v Ukraini: poniattia ta rivni' [The determination of professional victimization in Ukraine: the concept and levels] (2020) 18 (2) Теорія та практика правознавства – Theory and Practice of Jurisprudence DOI: <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2020.18.215675> (in Ukrainian).
8. Dzhuzha O M, Karpenko S M, 'Kryminolohichni zasady viktyrnizatsii ta deviktyrnizatsii iak riznovydiv profilaktychnoi diial'nosti' [Criminological principles of victimization and devictimization as types of preventive activities] (2011) 1 Pravo i suspil'stvo – Law and society 7-11(in Ukrainian).
9. Khrystych I O, 'Problemy vdoskonalennia statystychnoho obliku v orhanakh dosudovoho slidstva v Ukraini' [Problems of improving of statistical accounting in pre-trial investigation bodies in Ukraine] (2016) 6 (3) Naukovyj visnyk Khersons'koho derzhavnogo universytetu. Seriia Yurydychni nauky – Kherson State University Herald. Series Legal Sciences 95-98 (in Ukrainian).
10. Pleshakov V. A. 'Ponjatie i vidy ugroz kriminologicheskoi bezopasnosti' [The concept and types of threats to criminological security] (2006) 10 Kriminologicheskij zhurnal – Criminological journal 14-18 (in Russian).

Dissertations

11. Dzhuzha A O, 'Teoretychni ta praktychni zasady viktyrnolohichnogo zapobihannia zlochynam v Ukraini' [Theoretical and practical principles of victimological crime prevention in Ukraine] (dys d-ra iuryd nauk, Kharkiv nats un-t vnutr sprav, 2018) (in Ukrainian).

Websites

12. 'Skil'ky profesij isnuie v Ukraini: nespodivana tsyfra' [How many professions exist in Ukraine: an unexpected figure] (Maximum.Fm) <URL: https://skilki-profesij-isnuie-v-ukrayini-nespodivana-cifra_n156441> (in Ukrainian).

Байдалінова А. Ю. Кількісний вимір професійної віктимізації в Україні

Статтю присвячено аналізу рівня та динаміки віктимізації представників деяких професій в Україні. Основою для проведення дослідження стали офіційні статистичні дані Генеральної прокуратури України та результати проведеного авторкою анкетування працівників Національної поліції.

Професійна віктимізація є видом групової віктимізації, що виокремлена за ознакою зайняття особою певним видом діяльності або професією. Така ознака є основою для визначення соціального статусу людини, що може бути потенційно пов'язаним зі специфічними – професійними – ризиками віктимізації.

Можна виокремити такі загальні статистичні тенденції професійної віктимізації в Україні: 1) найбільш уразливими категоріями потерпілих є працівники силових відомств (працівники органів МВС, Національної поліції та військовослужбовці); 2) другою за кількістю потерпілих групою є керівники підприємств, третьою – лікарі; 3) найменша кількість потерпілих серед працівників органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства; 4) останнім часом у державі спостерігається загальна тенденція до зменшення кількості потерпілих від кримінальних правопорушень, виокремлених за ознакою професійної приналежності.

Розглядаючи показники професійної віктимізації, необхідно зважати на те, що: 1) статистичне уявлення про її показники формується на основі лише низки професій, що виокремлюються у звітності ГПУ; 2) формування навіть таких незначних за кількістю індикаторів за професіями здійснюється крізь призму латентності кримінальних правопорушень; 3) перелік професій та прирівнювання видів зайнятості до професійних – постійний, а подекуди й швидкоплинний, процес, охопити який статистичним обліком кримінальних правопорушень украї складно.

Працівники поліції вказують на наявність зв'язку між родом занять особи та ризиком стати жертвою злочину (так вважають 70% опитаних). При цьому як такі, що мають найвищий ризик стати жертвою злочину, респондентами виокремлювалися: офіцери Національної поліції, офіцери Служби безпеки України, військовослужбовці Збройних Сил України, працівники медичної сфери, судді, працівники установ виконання покарань, інкасатори, приватні підприємці та ін. Також як таких, що мають певні професійні ризики віктимізації, було виділено волонтерів, громадських активістів та блогерів.

Ключові слова: жертва злочину, професійна віктимізація, статистичні показники віктимізації, латентна віктимність.

Байдалинова А. Ю. Количественное измерение профессиональной виктимности в Украине

Статья посвящена анализу уровня и динамики виктимизации представителей некоторых профессий в Украине. Основой для проведения исследования стали официальные статистические данные Генеральной прокуратуры Украины и результаты проведенного автором анкетирования сотрудников Национальной полиции.

Профессиональная виктимизация является видом групповой виктимизации и выделена по признаку занятия лицом определенным видом деятельности или профессией. Такой признак является основой для определения социального статуса человека, может быть потенциально связанным со специфическими – профессиональными – рисками виктимизации.

Можно выделить следующие общие статистические тенденции профессиональной виктимизации в Украине: 1) наиболее уязвимыми категориями пострадавших являются сотрудники силовых ведомств (сотрудники органов МВД, Национальной полиции и военнослужащие); 2) второй по количеству пострадавших группой являются руководители предприятий, третьей – врачи; 3) наименьшее количество пострадавших среди сотрудников органов, осуществляющих контроль за соблюдением налогового законодательства; 4) в последнее время в государстве наблюдается общая тенденция к уменьшению количества пострадавших от уголовных преступлений, выделенных по признаку профессиональной принадлежности.

Рассматривая показатели профессиональной виктимизации, необходимо учитывать, что: 1) статистическое представление о ее показателях формируется на основе только ряда профессий, которые выделяются в отчетности ГПУ; 2) формирование даже таких незначительных по количеству индикаторов по профессиям осуществляется сквозь призму латентности уголовных правонарушений; 3) перечень профессий и приравнивание видов занятости к профессиональным – постоянный, а иногда и быстротечный, процесс, охватить который статистическим учетом уголовных преступлений крайне сложно.

Сотрудники полиции указывают на наличие связи между родом занятий человека и риском стать жертвой преступления (так считают 70% опрошенных). При этом как имеющие высокий риск стать жертвой преступления респондентами выделялись: офицеры Национальной полиции, офицеры Службы безопасности Украины, военнослужащие Вооруженных Сил Украины, работники медицинской сферы, судьи, сотрудники учреждений исполнения наказаний, инкасаторы, частные предприниматели и др. Также как имеющих определенные профессиональные риски виктимизации было выделено волонтеров, общественных активистов и блогеров.

Ключевые слова: жертва преступления, профессиональная виктимизация, статистические показатели виктимизации, латентная виктимность.

Baidalinova A. Yu. Quantitative measurement of professional victimization in Ukraine

The article is devoted to the analysis of the level and dynamics of victimization of representatives of some professions in Ukraine. The study was based on the official statistics of the Prosecutor General's Office of Ukraine and the results of a survey conducted by the author of the National Police officers.

Professional victimization is a type of group victimization, which is distinguished on the basis of a person's occupation in a certain type of activity or profession. This feature is the basis for determining the social status of a person, and can be potentially associated with specific - professional - risks of victimization.

The following general statistical tendencies of professional victimization in Ukraine have been distinguished: 1) the most vulnerable categories of victims are employees of law enforcement agencies (employees of the Ministry of Internal Affairs, National Police and military personnel); 2) the second largest group of victims is the heads of enterprises, the third - doctors; 3) the smallest group of victims are employees of bodies, which are exercising the control over tax legislation compliance; 4) during last years there has been a general trend of the number of victims of criminal offenses, identified on the basis of professional affiliation, decreasing.

Considering the indicators of professional victimization, it is necessary to take into account that: 1) the statistical representation of its indicators is formed on the basis of a number of professions that are highlighted in the reports of the Prosecutor General's Office of Ukraine; 2) the formation of these data is carried out through the prism of the latency of criminal offenses; 3) the list of professions and the equating of types of employment with professional is a constant and sometimes fleeting process, which is extremely difficult to cover with statistical accounting of criminal offenses.

Police officers point to the existence of a connection between a person's occupation and the risk of becoming a victim of a crime (this is the opinion of 70% of respondents). At the same time, as a high risk of becoming a victim of a crime, the respondents singled out: officers of the National Police, officers of the Security Service of Ukraine, military personnel of the Armed Forces of Ukraine, medical workers, judges, employees of institutions for the execution of sentences, collectors, private entrepreneurs, etc. As well as having certain professional risks of victimization have been highlighted volunteers, community activists and bloggers.

Keywords: *crime victim, professional victimization, statistical indicators of victimization, latent victimization.*

ПЕРЕЛІК
ПЛАТНИХ ПОСЛУГ, ЩО МОЖУТЬ НАДАВАТИСЯ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИМ ІНСТИТУТОМ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ
ЗЛОЧИННОСТІ ІМЕНІ АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

1. Проведення науково-дослідних робіт у сфері законодавства і права.

2. Наукові та науково-правові висновки (експертизи) відповідно до договорів, укладених з фізичними та юридичними особами в установленому законодавством порядку.

3. Розроблення програмного продукту, впровадження, реалізація та супровід програмних засобів і продуктів у сфері діяльності Інституту.

4. Надання консультацій з питань наукових досліджень, їх організації та наукового обслуговування, послуг з розроблення науково-технічної документації на науково-технічну продукцію.

5. Підготовка на основі результатів аналізу, оцінки та узагальнення бібліографічних, реферативних і аналітичних оглядів, аналітичних і фактографічних матеріалів, добірок, каталогів, буклетів, інформаційної та рекламної продукції для провадження наукової діяльності у сфері законодавства і права.

6. Підготовка понад державне замовлення відповідно до договорів, укладених з фізичними та юридичними особами, аспірантів і докторантів, у тому числі іноземців в обсягах ліцензійних умов.

7. Прийом кандидатських іспитів, видання та розповсюдження авторефератів, дисертацій, стенографування під час захисту дисертацій, організація підготовки до захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук / доктора філософії та його проведення для осіб, які навчалися відповідно до договорів, укладених з фізичними або юридичними особами.

8. Організація та проведення наукових семінарів, конференцій, симпозіумів, лекторіїв, виставок, тренінгів тощо.

9. Упровадження результатів наукових досліджень.

10. Забезпечення доступу до мережі Інтернет, автоматизованих баз даних та пошукових систем (повністю у постанові пункт звучить так: забезпечення доступу до локальних і корпоративних комп'ютерних мереж, до мережі Інтернет, автоматизованих баз даних та пошукових систем через сегменти локальних і корпоративних мереж наукових установ).

11. Перекладацькі послуги.

12. Видання, розповсюдження та реалізація наукових, науково-технічних, науково-інформаційних,

науково-практичних, науково-популярних видань, тиражування матеріалів бібліотек на носіях інформації, надання поліграфічних послуг.

13. Створення, впровадження і реалізація наукової, науково-технічної, інноваційної продукції, техніки, обладнання, приладів та устаткування, що виготовлені за власними технологіями.

14. Надання юридичних послуг фізичним та юридичним особам, у тому числі надання наукових консультацій щодо законодавства України та зарубіжних країн, яке регулює окремі сфери правовідносин.

15. Розроблення за кошти замовників проєктів програм, стратегій боротьби зі злочинністю в окремих регіонах, містах, громадах.

16. Організація стажування спеціалістів, консультування та підвищення кваліфікації на замовлення юридичних та фізичних осіб.

17. Надання поліграфічних та рекламних послуг, реалізація власної друкованої продукції, у тому числі інформаційної, рекламної та бланкової (крім видання та реалізації друкованих засобів масової інформації), видання та розміщення на веб-сайтах банерів, рекламної продукції в електронній формі; розроблення поліграфічного дизайну.

18. Надання послуг з виготовлення рекламної та поліграфічної продукції іншим суб'єктам господарювання шляхом використання фондів бібліотек із дотриманням вимог законодавства про авторське право.

19. Надання дистанційних інформаційних послуг відповідно до законодавства.

20. Виготовлення повнотекстових електронних копій видань (документів) на замовлення установ та фізичних осіб із дотриманням вимог законодавства про авторське право.

21. Друкування, копіювання, сканування, ламінування, запис інформації на носії, виконання палітурних, брошурувальних робіт.

22. Здійснення заходів, пов'язаних із провадженням виставково-ярмаркової діяльності, згідно із законодавством.

23. Надання послуг з проведення експертизи засобів навчання, зокрема навчальних та навчально-методичних видань.

Заявки щодо отримання послуг надсилати за адресою:

вул. Пушкінська, 49. м. Харків, 61002

E-mail: ivpz@aprnua.net.ua

Контактний телефон: (057) 715-62-08. Факс: (057) 715-62-08

Підписано до друку з оригінал-макета 15.12.2020.
Формат 60×84 1/8. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 18,1. Обл.-вид. арк. 16,1. Вид. № 2638.
Тираж 200 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
вул. Чернишевська, 80а, Харків, 61002, Україна
Контактний тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ТОВ «ПРОМАРТ»
Тел. (057) 717-28-80